

ISSN 1305-5992

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Türkiyat Araştırmaları

Sayı 32 Bahar 2020

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAşTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 32 Bahar 2020

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Evgenia KERMELİ ÜNAL

İngilizce Editör

Tevfik Orçun ÖZGÜN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **uluslararası, hakemli ve süreli** bir dergidir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA

Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA

Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

20.03.2020

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Prof.Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi.
Prof.Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Prof.Dr. Serdar SAĞLAM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
Prof.Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Doç.Dr. Suat ALP	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
Doç.Dr. Sema ASLAN DEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
Doç.Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Doç.Dr. Meltem EKTİ	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Doç.Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Doç.Dr. Serhat KÜÇÜK	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Dr.Öğr.Üyesi Mikail CENGİZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Dr.Öğr.Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
Dr.Öğr.Üyesi Nagehan Ü. ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Öğr.Gör.Dr. Fatma TÜRKYILMAZ	Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü.
Dr. Serdar ERKAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü.
Dr. Tevfik Orçun ÖZGÜN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Dr. Gülhan YAMAN KAHVECİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Arş.Gör. Nilay ALTUNAY	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Arş.Gör. Buğra Yiğit BOZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Arş.Gör. Meral KOÇAK	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Cihan DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri.
Çiğdem KARACAOĞLAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Danışma Kurulu

AĞCA, Prof.Dr. Ferruh (Eskişehir Osmangazi Ü.)
AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Ankara H.B.V. Ü.)
ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)
ASLAN DEMİR, Doç.Dr. Sema (Hacettepe Ü.)
ATABEY, Dr.Öğr.Üyesi İbrahim (Ankara H.B.V. Ü.)
BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)
BAYRAK AKYILDIZ, Doç.Dr. Hülya (Anadolu Ü.)
BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Azerbaycan Devlet İktisat Ü.)
BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)
ÇAKMAK, Doç.Dr. Biray (Uşak Ü.)
ÇAPRAZ, Prof.Dr. Hayri (Süleyman Demirel Ü.)
ÇAYCIOĞLU, Arş.Gör.Dr. Serdar Oğuzhan (Marmara Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)
DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)
EFEGİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)
EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)
EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)
ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Frankfurt Ü.)
ERKOÇ, Dr.Öğr.Üyesi Hayrettin İhsan (ÇOMÜ)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)
GENÇ, Prof.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)
GÖKÇE, Prof.Dr. Turan (İzmir Kâtip Çelebi Ü.)
GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)
GÜL, Doç.Dr. Bülent (Hacettepe Ü.)
GÜNDOĞDU, Prof.Dr. Abdullah (Ankara Ü.)
GÜNER DİLEK, Prof.Dr. Figen (Ankara HBV Ü.)
GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)
HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetav Ü.)
İLHAN, Doç.Dr. Nilüfer (Bozok Ü.)

KAÇALIN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)
KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Ankara H.B.V. Ü.)
KARLUK, Prof.Dr. Abdüreshit C. (Yıldırım Beyazıt Ü.)
KARTAL, Prof.Dr. Ahmet (Eskişehir Osmangazi Ü.)
KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)
KİLLİ YILMAZ, Prof.Dr. Gülsüm (Ankara Ü.)
KOÇ, Prof.Dr. Yunus (Hacettepe Ü.)
KÖKSAL, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Amasya Ü.)
KURBAN, Doç.Dr. Vefa (İzmir Ekonomi Ü.)
KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)
KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)
MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
MİŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)
ÖKSÜZ GÜNEŞ, Dr.Öğr.Üyesi Elif (Karadeniz Teknik Ü.)
ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)
ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Ankara H.B.V. Ü.)
ÖZGÜN, Dr. Tefvik Orçun (Hacettepe Ü.)
ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)
REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
ŞAMAN DOĞAN, Prof.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Ankara H.B.V. Ü.)
TEMUR, Prof.Dr. Nezir (Gazi Ü.)
TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)
USEEV, Yrd.Doç.Dr. Nurdin (Kırgızistan Türkiye Manas Ü.)
YALÇIN ÇELİK, Prof.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)
YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)
YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)
ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)
ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 17, Sayı: 32, Bahar 2020

İÇİNDEKİLER

Erhan Taşbaş

Türk Dillerinde ‘Kuzen’ Terminolojisi

The ‘Cousin’ Terminology in the Turkic Languages 7

Mayrambek Orozobayev, Nurgül Moldaliev

Kırgızcadaki Kurt (Börü) ile İlgili Örtmece Kelimeler

Euphemisms Related to Wolf in the Kyrgyz Language 23

Erdal Bilgiç

Soviet Cement Export to Turkey in the Early Republican Period

Erken Cumhuriyet Döneminde Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye Çimento İhracatı 39

Fatma Akın

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşiret İdaresi: Aşiret Müdüriyeti

Tribal Administration in the Second Half of the 19th Century: The Directorate of Tribes 59

Ayşe Kılıç Cengiz

Two Old Uyghur *Sitātapatrādhāraṇī* Fragments from the Berlin Turfan Collection

Berlin Turfan Koleksiyonu’ndan Eski Uygurca *Sitātapatrādhāraṇī*’nin İki Fragmanı 71

Gökhan Kaya

Osmanlı Bilimsel/Entelektüel Alanının Özerkleşmesi Yolunda Bir Çaba:

Bilgi Mecmuası (1913-1914)

An Effort to Achieve Autonomy for the Ottoman Scientific/Intellectual Field:

Bilgi Mecmuası (1913-1914).....85

Ash Soysal Eşitti

Kürk Mantolu Madonna’da Eril İktidarın Yansımaları

Reflections of Masculine Power in the *Madonna in a Fur Coat* Novel..... 111

Mutlu Melis Özgeriş

Mahzen ’ül-Esrâr Silsilesinin Son Halkalarından Biri: *Genc-i Edeb*

One of the Latest Rings of the Series of *Mahzen ’ül-Esrâr: Genc-i Edeb* 137

Dilber Yıldız, Tuğca Poyraz

Sosyo-Demografik ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Erken Evlilikler:

Çocuk Gelinler ve Çocuk Damatlar

Early Marriages in a Socio-Demographic and Socio-Cultural Context:

Child Brides and Grooms..... 159

Murat Özkan

Petro’nun Altın Düşleri: İvan Dmitrieviç Buhgolts’un Yarkend Keşif Seferi (1714-1716)

The Golden Fantasies of Peter: The Yarkand Expedition of

Ivan Dmitrievich Buhgolts (1714-1716)..... 187

Yasemin Aşcı, Nazmiye Topçu Tecelli

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Okuma ve Yazma Becerisi Geliştirmeye
Yönelik Öykü Kullanımı

The Use of Story for Improving Teaching Turkish as a Foreign Language

Reading and Writing Skills 203

Ali Rıza Yağlı

Timurlu Devleti Emîrleri I- Barlas Boyu: Caku Barlas

Amirs of Timurid State I- Barlas Tribe: Chaqu Barlas.....221

Yayın İlkeleri 233

Editorial Principles.....237

TÜRK DİLLERİNDE ‘KUZEN’ TERMİNOLOJİSİ*

Erhan TAŞBAŞ**

Öz: Ortak aile bağlarına sahip bireyleri tanımlamada ve onlara hitap etmede evrensel bir olgu olan akrabalık kategorisi, toplumlara ve kültürlere özgü antropolojik farklılıkların da işaretlendiği terminolojik bir sistemdir. Çalışmada ele alınan “kuzen” kavramı ve bu kavramın akrabalık terminolojisinde adlandırılışı, bireyin kendi kuşağından akrabalarının ve alt kuşaktan aile üyelerinin Türk akrabalık sistemindeki konumuyla doğrudan ilişkilidir. Geleneksel Türk akrabalık sisteminde anne ve baba tarafından kuzenler esasen ayrı ayrı işaretlenmektedir. Bununla birlikte babasoylu aile yapısı nedeniyle baba tarafından kuzenler, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre kardeşler, yeğenler ve torunlarla leksik olarak eşitlenebilmektedir. Bu genel eğilim, bazı Türk dillerinde çeşitli nedenlerle değişikliğe uğramıştır. Bu çalışmada geleneksel Türk akrabalık sisteminin (GTAS) “kuzen” kavramı özelinde sergilediği görüntü değerlendirilmiş, kavramın Türk dillerindeki terimleşme süreci karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Akrabalık, aile, kuzen terminolojisi, yeğen, torun, Türk dilleri

The ‘Cousin’ Terminology in the Turkic Languages

Abstract: The category of kinship, a universal phenomenon in identifying and addressing individuals with common family ties, is a terminological system in which anthropological differences specific to societies and cultures are also marked. The lexicalization of the concept of ‘cousin’, studied in this work, is directly related to the position of the relatives vis-à-vis one’s generation and descending generations in the Turkic system of kinship. The conventional Turkic system of kinship originally uses distinct terms for cousins from the paternal and maternal lines. Nevertheless, paternal cousins may be equated with siblings, nephews/nieces and grandchildren according to gender and age due to the patrilinearity. In some Turkic languages, this general tendency has changed due to various factors. The purpose of this study is to examine the conventional Turkic system of kinship based on the concept of ‘cousin’ and to comparatively examine its lexicalization process in the Turkic languages.

Keywords: Kinship, family, cousin terminology, nephew/niece, grandchild, Turkic languages.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 02.07.2019 - 10.03.2020

** Dr.Öğr.Üyesi, Department of Turkish Language and Culture, National Chengchi University, Taiwan. ertasbas@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2107-7931.

1. Kuzen Terminolojisinin Gelişimi

19. yüzyılın sonlarında ilk defa Lewis H. Morgan'ın (1871) düzenli çalışmalarıyla bilimsel bir inceleme alanı olarak ele alınan akrabalık sistemleri, günümüzde genel olarak ana hatları Murdock (1949) tarafından belirlenmiş olan altı temel terminoloji (Hawai, Eskimo, Sudan, Iroquois, Omaha ve Crow) esasında ele alınmaktadır. Bu akrabalık sistemlerinde bazen tüm kuzenler ayrı ayrı leksik olarak işaretlenirken bazen de “kuzen” kavramı çeşitli düzeylerde sınıflayıcı terimlerle karşılanmaktadır. Örneğin, Hawai sisteminde kardeşler ve aynı kuşaktan tüm kuzenler aynı terimle karşılanırken Eskimo sisteminde anne ve baba tarafından tüm kuzenler ortak bir terimle ifade edilmektedir. Bu iki sistemin aksine Sudan sisteminde bütün kuzenler farklı terimlerle adlandırılmaktadır. Diğer taraftan Iroquois, Omaha ve Crow sistemlerinde paralel kuzenler için kardeş = kuzen ilişkisi söz konusuysen çapraz kuzenler için farklı terimler bulunmaktadır (bk. Nanda & Warms, 2007, ss. 252-254).

Oldukça geniş bir coğrafyayı temsil eden Türk dil alanı, tarihî ve modern dönemlerde yaşanan dil-kültür ilişkileri nedeniyle akrabalık terminolojileri bakımından homojenlikten uzaktır. Bu nedenle Türk akrabalık sistemlerini yukarıdaki altı temel akrabalık terminolojisinden biriyle tanımlamak mümkün değildir. Nitekim tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki akrabalık terminolojileriyle ilgili olarak bugüne kadar farklı tespitler (Omaha, Siberian generational, Sudan vb.) yapılmış (bk. Baştuğ, 1993, s. 2; Dziebel, 2007, s. 238; Murdock, 1949, s. 351), konuyla ilgili hem Türkiye’de hem de yurtdışında çeşitli çalışmalar yayımlanmıştır¹.

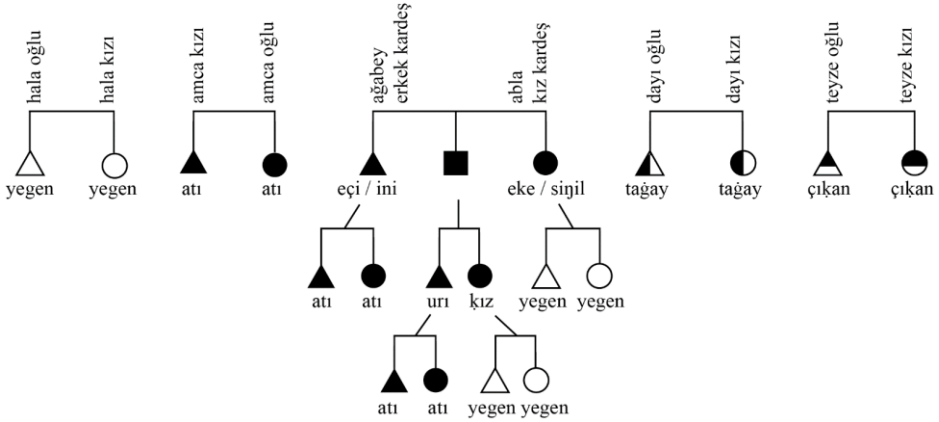
Bir akrabalık sisteminin zaman içinde değişebileceğini ve bir sistemin bir diğerine dönüşebileceğini belirten Krader (1963, ss. 6-7), örnek olarak Omaha sisteminin Kuzey Amerika ve Asya bozkırlarındaki gelişiminin birbirinden farklı olacağını, sırf terminolojik genel hatlar birbiriyle uyduğu için bir toplumda kuzenler arasındaki işbirliği, saygı ya da çatışma ilişkilerinin bir başka topluma atfedilemeyeceğini belirtmektedir. Günümüzde özellikle Orta Asya’nın bazı bölgelerinde geleneksel formunu korumuş olan Türk akrabalık sistemi, zaman içinde bölgesel farklılık (Sibirya, İç Asya, Anadolu, Çin, Kafkasya, Doğu Avrupa, Balkanlar), yaşam biçimi (göçebe, yerleşik) ve dil-kültür ilişkileri gibi çeşitli faktörler nedeniyle değişikliğe uğramıştır. Buna bağlı olarak geniş Türk coğrafyasında akrabalık sistemleri bakımından heterojen bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde kuzen kavramıyla ilişkili akrabalık terimleri 1) ana yanlılık-baba yanlılık, 2) kardeş-kuzen ilişkisi, 3) alt kuşak-üst kuşak ilişkisi, 4) yaş ve 5) cinsiyet gibi ölçütlere göre değerlendirilmiş, bu özellikler bakımından

¹ Bk. (Tekin, 1960; Gülensoy, 1974; Baştuğ, 1993; Yong-Song Li, 1999; Erdem, 2000; Pokrovskaya, 1961; Tsintsius, 1972).

tipik özellik sergileyen diller özelinde Türk dillerinin kuzen terminolojisi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Türk dillerinde anne ve baba tarafından diğer akrabalar (amca, dayı, hala, teyze) gibi kuzenler de Eskimo tipi akrabalık sistemine sahip Batı dillerinin (krş. Alm. Fr. *cousin*, İsp. *primo* “erkek kuzen”) aksine yaş, cinsiyet, anne-baba soyuna göre farklı terimlerle işaretlenmektedir. Bu yönüyle genel olarak Omaha tipi akrabalık sistemini yansıtan GTAS’a göre terminolojik ayırım, ilk önce anne ve baba tarafından akrabalar arasında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, baba tarafından eş kuşak (kardeş, kuzen) ve alt kuşak (yeğen, torun) akrabalar için genel ve ortak terimler (atı, yegen) kullanma eğilimi göze çarpmaktadır. GTAS’ın doğası gereği bu sözcükler çok anlamlı (*polysemous*) ve sınıflayıcı (*classificatory*) karakterde olduğu için çoğu örnekte “kardeş”, “kuzen”, “yeğen” ve “torun” kavramları leksik olarak eşitlenmiştir (bk. Taşbaş, 2019, s. 247). Bu ilişki, Köktürk akrabalık sisteminde de tespit edilebilmektedir.

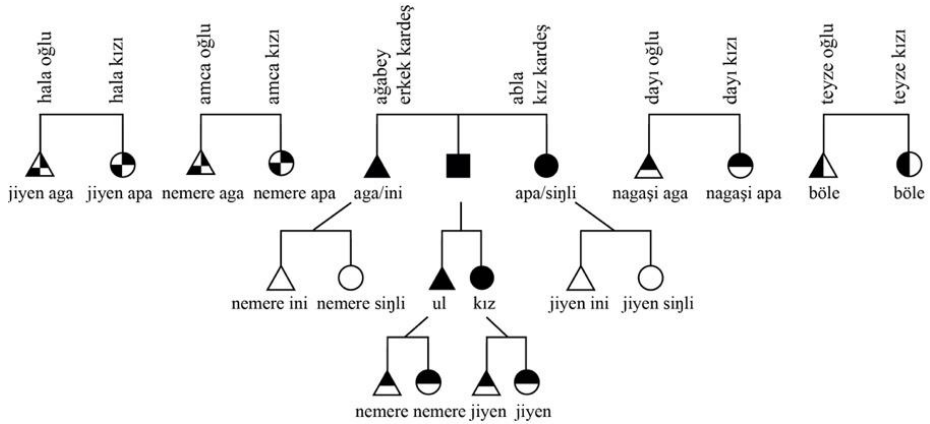
Diyagram 1. Köktürk Akrabalık Sisteminde Kardeş-Kuzen-Yeğen-Torun İlişkisi² (Daire şekli kadın akrabaları, üçgen şekli ise erkek akrabaları göstermektedir).

GTAS’ın kuzen terminolojisi açısından en tipik özelliklerinden biri olan kuşaklar arası geçişlilik, baba soylu (*patrilineal*) yapı nedeniyle kadın ve erkek akrabaların çocuklarının leksik olarak ayrılmasıyla belirlenmektedir. Buna göre hala, kız kardeş ve kız evlattan olan çocuklar (ET *yeğen*) ile amca, erkek kardeş ve erkek evlattan olan çocuklar (ET *atı*) farklı terimlerle işaretlenmektedir.

En eski biçimi Köktürkçede tespit edilebilen yukarıdaki akrabalık modeli, günümüzde geleneksel aile ve toplum yapısını terk etmemiş Türk halklarında

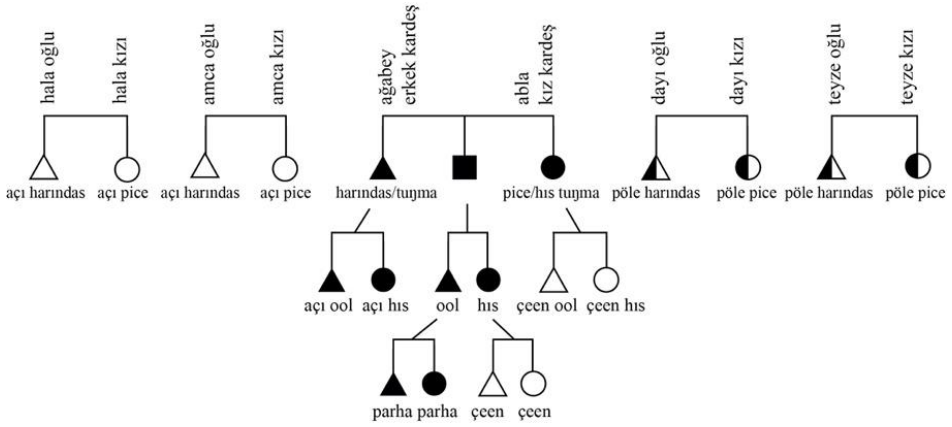
² Sharon Baştuğ’un Köktürkçe akrabalık terimleri için hazırladığı diyagramdan uyarlanmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi ve orijinal diyagram için bk. Baştuğ, 1993, ss. 1-19.

birtakım değişikliklerle birlikte korunmuştur. Örneğin, Kazak akrabalık sistemi yapısal olarak Eski Türkçeyi andırır da dil içi ve dil dışı faktörler nedeniyle zaman içinde akrabalık terimleri farklılaşmıştır. GTAS'a uygun olarak amca, hala, dayı ve teyze çocuklarının birbirinden farklı terimlerle işaretlendiği Kazak akrabalık sisteminde kullanılan terimlerden *nemere* Farsçadan, *nagaşi* ve *böle* ise Moğolcadan girmiştir. Yine GTAS'ta olduğu gibi amca çocukları erkek kardeş ve erkek evlat çocuklarıyla, hala çocukları kız kardeş ve kız evlat çocuklarıyla leksik olarak eşitlenmiştir. Bununla birlikte yaş ve cinsiyet ayrımı; *jiyen*, *nemere*, *nagaşi* sözcüklerine *aga* "ağabey", *apa* "abla", *ini* "erkek kardeş", *siñli* "kız kardeş" sözcüklerinin eklenmesiyle verilmektedir. Teyze çocukları için kullanılan *böle* terimi bu bakımdan istisnai bir yere sahiptir. Söz konusu durum, teyze çocuklarının kuzen terminolojisinde en uzak akrabalığı temsil etmesiyle açıklanabilir.

Diyagram 2. Kazak Akrabalık Sisteminde Kardeş-Kuzen-Yeğen-Torun İlişkisi (Daire şekli kadın akrabaları, üçgen şekli ise erkek akrabaları göstermektedir).

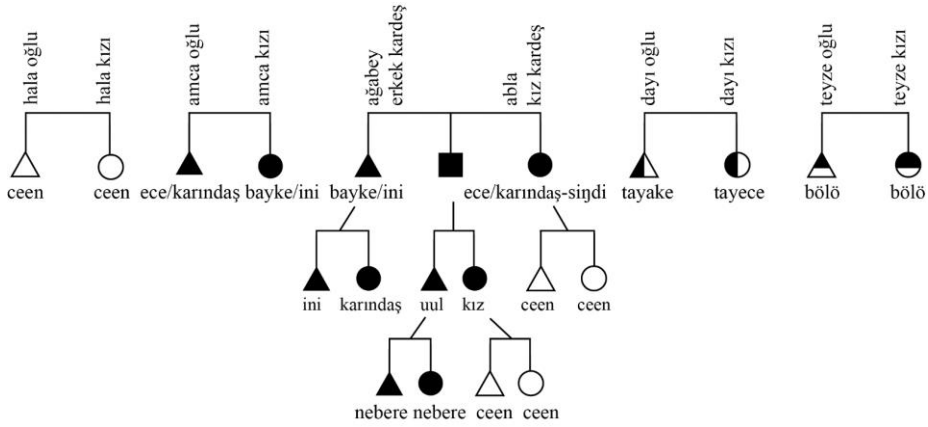
Akrabalık sistemleri, toplumun geçirdiği sosyal ve kültürel değişimlerin de terminolojik olarak kodlandığı yapılardır. Bu yönüyle GTAS, Türk kültür ve dil coğrafyasının değişik noktalarında farklı düzeylerde temsil edilmekte ya da çeşitli faktörlerin etkisi altında başkalaşabilmektedir. Bu nedenle bazı Türk dillerinde terminolojik farklılıkların yanı sıra yapısal değişiklikler de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Hakas akrabalık sisteminde anne ve baba tarafından kuzenler için GTAS'tan farklı olarak dört yerine iki farklı terim kullanılmaktadır. Aşağıdaki diyagramda da görüldüğü üzere bu dilde dayı ve teyze çocukları ile amca ve hala çocukları ortak terimlerle ifade edildiği için *açı* (krş. ET *atı*, Moğ. *aç*) terimi, baba tarafından kuzenleri ve erkek kardeşin çocuklarını işaretlemektedir. Kız kardeşin ve kız evladın çocukları için kullanılan *çeen* (ET *yegen*) terimi ise Eski Türkçedeki anlamını korumaktadır.

Diyagram 3. Hakas Akrabalık Sisteminde Kardeş-Kuzen-Yeğen-Torun İlişkisi (Daire şekli kadın akrabaları, üçgen şekli ise erkek akrabaları göstermektedir).

GTAS'ta eş kuşak ve alt kuşak akrabalar için kullanılan terimler genel olarak cinsiyet ve yaş ayrımı gözetmemektedir. Bu bağlamda, Hakas kuzen terminolojisinde dikkat çeken bir diğer ayrıntı da cinsiyet, kuşak ve yaş ayrımının söz konusu sözcüklere eklenen “ağabey”, “abla”, “oğul”, “kız” anlamındaki sözcüklerle verilmesidir: Hak. *açı pice* “yaşça büyük amca/hala kızı (*pice* ‘abla’)”, *pöle pice* “yaşça büyük dayı/teyze kızı (*pice* ‘abla’)”, *çeen ool* “kız kardeşin oğlu (*ool* ‘oğul’)”, *çeen hıs* “kız kardeşin kızı (*hıs* ‘kız’)”, *açı hıs* “erkek kardeşin kızı (*hıs* ‘kız’)” (Butanayev, 2011, ss. 161, 521).

Akrabalık kavramlarının ortak bir terimde birleşmesi yalnızca eş ve alt kuşak akrabalar arasında gerçekleşmemekte; bazı dillerde “kardeş” anlamındaki terimler, “amca çocuğu” kavramını da karşılamaktadır. Hala, dayı ve teyze çocukları içinse benzer bir durum söz konusu değildir. Kardeş = kuzen ilişkisinin amca çocuklarıyla sınırlı olması, geleneksel Türk ailesinin baba soylu olması ve “dede” etrafında şekillenmesiyle açıklanabilir. Bu aile sisteminde genç kuşağın yaşça büyük mensupları ve yaşlı kuşağın yaşça küçük mensupları için ortak terimler kullanıldığı için babadan yaşça büyük amca “baba” ya da “dede” olarak, babadan yaşça küçük amca ise “ağabey” olarak işaretlenebilmektedir. Buna bağlı olarak amca çocukları da kardeş ve yeğenlerle eşitlenmektedir.

Diyagram 4. Kırgız Akrabalık Sisteminde Kardeş-Kuzen-Yeğen-Torun İlişkisi (Daire şekli kadın akrabaları, üçgen şekli ise erkek akrabaları göstermektedir).

Kırgızcada erkek kardeş için yaşa göre (*bayke*, *ini*), kız kardeş için ise yaşa ve konuşanın cinsiyetine göre (*ece*, *siñdi*, *karındaş*) farklı terimler bulunmakta; bu terimler, kuzen terminolojisinde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca burada kardeşler ve amca çocukları leksik olarak tamamen eşitlenirken yeğenler “küçük erkek kardeş” ya da “küçük kız kardeş” anlamındaki sözcüklerle işaretlenmiştir: Kır. *bayke* “ağabey, yaşça büyük amca oğlu”, *ini* “erkek kardeş, yaşça küçük akraba³”; *ece* “abla, yaşça büyük kadın akraba⁴”, *karındaş* “erkeğe göre kız kardeş, yaşça küçük kadın akraba”, *siñdi* “kadına göre kız kardeş, yaşça küçük kadın akraba⁵” (Akmataliyev, 2015a, ss. 173, 605, 722; Akmataliyev, 2015b, ss. 392, 755).

Bu sistemde öz kardeşleri ifade etmek için *bir tuugan* “öz, birinci dereceden (kardeş)” terimi kullanılmaktadır: Kır. *bir tuugan ini* “erkek kardeş (öz)”, *bir tuugan ece* “abla (öz)”. Teyze çocukları Moğolcadan alınan *bölö* sözcüğüyle işaretlenirken (krş. ET *çıkan*) dayı çocukları için özel bir terim yerine “dayı” ve “teyze” anlamındaki terimlere rastlanmaktadır: Kır. *tayake* “dayı, dayı oğlu (*ake* ‘amca’)", *tayece* “teyze, dayı kızı (*ece* ‘abla’)" (Yudahin, 1985, ss. 189-190) (krş. Tuv. *daay* “dayı, dayı oğlu/kızı”).

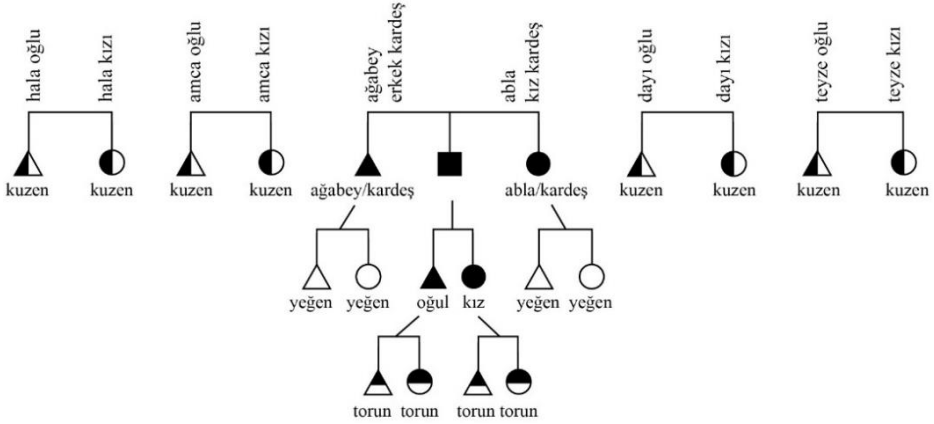
GTAS’ın terminolojik yapısı, Türk dil alanının çeşitli noktalarında zamanla önemli değişimler geçirmiştir. Bunlar arasında tüm kuzenlerin leksik olarak

³ Özellikle “amca oğlu” ya da “erkek kardeşin oğlu”. Hala oğlu için *ceen*, teyze oğlu için *bölö* terimleri kullanılır.

⁴ Özellikle “hala” ya da “amca kızı”. Teyze için *tayece*, teyze kızı için *bölö*, hala kızı için *ceen* terimleri kullanılmaktadır.

⁵ Özellikle “amca kızı” ya da “erkek kardeşin kızı”. Hala kızı için *ceen*, teyze kızı için *bölö* terimleri kullanılır.

eşitlenmesi, kuşaklar arasındaki geçişliliğin kaybolması ve leksik farklılaşmalar sayılabilir. Bu bağlamda, geleneksel yapı en iyi kuzeydoğu ve kuzeybatı grubu Türk dillerinde korunmuştur. Güneydoğu ve güneybatı Türk dillerinde ise dil ilişkilerinin sonucu olan sözcük ve anlam kopyalarının belirgin etkisi gözlemlenmektedir. Özellikle bazı dillerde akrabalık sistemleri hem yapısal hem de terminolojik bakımdan GTAS'tan oldukça uzaklaşmıştır. Bu açıdan Türkiye Türkçesinde kullanılan kuzen terminolojisi tipiktir.

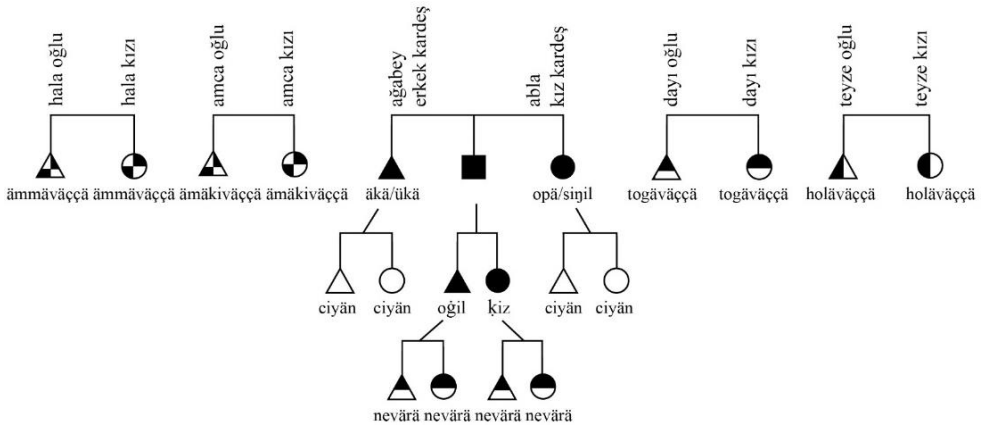
Diyagram 5. Türkiye Türkçesi Akrabalık Sisteminde Kardeş-Kuzen-Yeğen-Torun İlişkisi (Daire şekli kadın akrabaları, üçgen şekli ise erkek akrabaları göstermektedir)

Eski Türkçede görülen kuşaklar (kuzen, yeğen, torun) arası geçişlilik, Türkiye Türkçesinde neredeyse tamamen ortadan kalkmış, yaş ve cinsiyet bildirmeyen genel terimler dile yerleşmiştir. “Kuzen”, “yeğen” ve “torun” kavramlarının ayrı terimlerle işaretlenmeye başlamasıyla bu üç kavramı aynı anda karşılayan terimler, zaman içinde daha dar bir anlam alanına çekilmiştir. Bu açıdan *yeğen* sözcüğünün anlamsal gelişimi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Clouston’a göre (1972, s. 912) orijinal anlamı “kız kardeşin oğlu” ya da “kız evladın oğlu” olan ve çağdaş Türk dillerinde genellikle baba soyundan kadın akrabaların çocukları ya da kuzenler (Pokrovskaya, 1961, s. 51) için kullanılan *yeğen* sözcüğü, Türkiye Türkçesinde “torun” anlamını yitirmiş, bu anlam Ermeniceden geçen *torun* terimiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda *yeğen* sözcüğünün Ermenice konuşma diline *egan* “dayı oğlu” biçiminde geçmiş olması (Dum-Tragut, 2009, s. 718) da dikkat çekicidir.

Türkçe Sözlük’te (Parlatır, Gözaydın, Zülfi-kâr vd., 1998, s. 2424) “kardeş çocuğu” ve “amca, hala, dayı, teyze çocuğu” anlamıyla verilen *yeğen* sözcüğünün ikinci anlamı, günümüzde daha çok Fransızca kökenli *kuzen* terimiyle verilse de özellikle ağızlarda kuzen anlamının korunmuş olduğu görülmektedir. Bu görüntü,

Türkiye Türkçesi kuzen terminolojisinde kuşaklar arası geçişliliğin (ya da kuzen = yeğen eşitliğinin) son izi olarak değerlendirilebilir.

Kuzen terminolojisinin geleneksel akrabalık terminolojisinden uzaklaşmasında önemli bir rolü olan yabancı kökenli akrabalık terimlerinin dildeki yoğunluğu, kültürler arası etkileşimin derecesiyle doğrudan ilişkilidir. Özbek akrabalık terminolojisinde görülen Tacikçe etkisi, bu bağlamda değerlendirilebilir. Özbekçede “kuzen” anlamında kullanılan terimler, Tacikçedeki karşılıklarıyla (Solehov, 2008, s. 14) birebir uyuşmaktadır: Özb. *togäväççä* “dayı çocuğu” (< Tac. *tagobaça*), Özb. *ämäkiväççä* “amca çocuğu” (< Tac. *amakbaça*), Özb. *ämmäväççä* “hala çocuğu” (< Tac. *ammabaça*), Özb. “teyze çocuğu” *holäväççä* (< Tac. *holabaça*). Özellikle kuzeybatı ve kuzeydoğu Türk dillerinde “teyze çocuğu” anlamıyla kullanılan *bölä* sözcüğü, Özbekçede anlam genişlemesi sonucunda anne ve baba tarafından tüm kuzenleri bildirmeye başlamıştır. Yukarıdaki terimlerin yanı sıra Farsçadan *nävärä* “torun” sözcüğün alınmasıyla birlikte Eski Türkçeden beri eş ve alt kuşaklar için kullanılan *ciyän* (Tür. *yeğen*) sözcüğünün Özbekçede de kardeş çocuklarıyla sınırlanmış olduğu görülmektedir (Ma'rufov, 1981, s. 283).

Diyagram 6. Özbek Akrabalık Sisteminde Kardeş-Kuzen-Yeğen-Torun İlişkisi (Daire şekli kadın akrabaları, üçgen şekli ise erkek akrabaları göstermektedir).

GTAS'ın eş ve alt kuşak akrabaları leksik olarak eşitleyen tipik yapısı nedeniyle “kuzen” “yeğen” ve “torun” gibi kavramlar için çoğu zaman ortak terimler kullanılmıştır. Bununla birlikte Türk dillerinde yalnızca “kuzen” kavramını karşılayan terimler de bulunmaktadır. Bu terimlerin bir kısmı amca, hala, dayı ve teyze çocuklarını ayrı ayrı işaretlerken bazıları da hepsini tek başına karşılamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünü bu kapsamdaki söz varlığı oluşturmaktadır.

2. Kuzen Kavramıyla İlgili Söz Varlığı

böle: Räsänän (1969, s. 84), Pokrovskaya (1961, s. 53) tarafından Moğolca kökenli, Budagov (1869, s. 293) tarafından ise Türkçe kökenli (krş. *böl-*) olarak açıklanan *böle*, Moğol İmparatorluğu'nun Orta Asya'da güç kazanmaya başladığı 13. yüzyıldan itibaren artan Türk-Moğol ilişkileri sonucunda Türk dillerine geçmiş olmalıdır. Orta Türkçe yazılı kaynaklarında tespit edilemeyen bu sözcük, genellikle anne tarafından kuzenleri (özellikle teyze çocuklarını) ifade etmek üzere konuşma dili üzerinden alıntılanmış olmalıdır. Eski Türkçede aynı anlamda *çıkan* sözcüğü kullanılmıştır. Kullanım alanı daha çok kuzeydoğu ve kuzeybatı Türk dillerinde yoğunlaşsa da güneydoğu ve güneybatı Türk dillerinde de *böle* sözcüğünün izlerine rastlamak mümkündür: Tür. (ağ.), Nog., Kaz., Kkal. *böle*, Özb. *bölä*; Baş. *büle*; Kır., Alt. *bölö*; Hak., Şo. *pöle* (Li, 1999, ss. 82-83; Sevortyan, 1978, s. 216). Sözcüğün kaynak dildeki anlamı (Lessing, 1960, s. 127; Nominhanov, 1975, s. 66) çoğu yerde korunmuş olsa da bazı durumlarda değişmiştir. Örneğin, "kuzen" anlamı için öyküntü (*calque*) yoluyla oluşturulan *ike tuğan* (< Rus. *dvoyurodny*) terimini kullanan Başkurtçada *bülä* sözcüğü "torun çocuğu" anlamına gelmektedir. Ayrıca sözcüğün cinsiyetten bağımsız (*gender neutral*) genel bir terim olarak kullanıldığı diğer dillerin aksine Başkurtçada *-sär* (< Moğ.) ekiyle türetilmiş olan *büleser* sözcüğü "torun kızı" anlamına gelmektedir (krş. Baş. *yëyen-yëyenser* "erkek torun-kız torun") (Ahmerov, 1958, ss. 125, 178). Nogaycada da aynı yolla türetilmiş fakat farklı anlamda kullanılan *böleşer* "anne tarafından kuzen çocuğu" sözcüğü bulunmaktadır (krş. Nog. *böle* "anne tarafından kuzen") (Baskakov, 1963, s. 86).

1. a. *Olar iki pöle poltır* (Hak.)

"Onlar iki kuzendir (anne tarafından)" (Butanayev & Butanayeva, 1996, s. 119).

b. *Şabırkul bir tuğan bölöm bolot* (Kır.)

"Şabırkul benim birinci dereceden kuzenimdir (teyze oğlu)" (Akmataliyev, 2015a, s. 285).

c. *Bizniñ yurtlärä ämäkiväççä, xoläväççä-yu uzokrok qarindoşläriñ bolälärini häm şundäy — "bölä", deyişädi* (Özb.)

"Bizim oralarda amca çocuklarına, teyze çocuklarına ve uzak akrabaların çocuklarına *bölä* denir" (A'zam, 2007, s. 152)

d. *Tuğandan tuur yëyenser, yëyenserden tuur büleser, büleserden tuur tuasar, tuasardan tuur yat* (Baş.)

"Evlattan *yeyenser* (kız torun) doğar, *yeyenserden büleser* (torunun kızı) doğar, *büleserden tuasar* (torunun kızının kızı) doğar, *tuasardan yat* doğar" (Kuzeyev, 2015, s. 173).

çıkan: İlk olarak Orhon yazıtlarında (bk. Tekin, 1998, s. 52) tespit edilen *çıkan* sözcüğü, anne tarafından kuzenleri (özellikle teyze çocuklarını) ifade eden ve günümüzde az sayıda Türk dilinde görülen cinsiyetten bağımsız (*gender neutral*)

bir akrabalık terimidir: Trkm., Suyg., Özb. (ağ.) *çıkan*; Yak., Dolg. *sıgan*; Kkal. *şıkan* (Li, 1999, ss. 183-184; Popov, 1946, s. 74). Eski Türkçedeki anlamını Türkmencede ve Sarı Uygurcada koruyan sözcük, Türkmencede anne tarafından kuzenler için, Sarı Uygurcada ise tüm kuzenler için kullanılmakta⁶ ayrıca “ağabey”, “abla”, “erkek kardeş” ve “kız kardeş” anlamındaki terimlerle yaş ve cinsiyet ayrımı da yapılmaktadır: Suyg. *çıkan aka* “yaşça büyük kuzen (aka ‘ağabey’)”, *çıkan ını* “yaşça küçük kuzen (ını ‘erkek kardeş’)”, *çıkan sıynı* “yaşça küçük kuzen (sıynı ‘kız kardeş’)”, *çıkan kızaka* “yaşça büyük kız kuzen (kızaka ‘abla’)” (Léi, 1992, s. 295). Yakutçada daha geniş bir anlama sahip olan sözcük, yalnızca teyze çocuklarını ve kuzen çocuklarını değil aynı zamanda uzak akrabaları da işaret etmektedir (İonov, 1914, s. 323). Seroşevskiy (1896, s. 434) eski Yakutlarda dokuzuncu göbekten akrabalara da *sıgan* dendiğini ve bu durumdaki akrabalar arasında evliliğe izin verildiğini kaydetmiştir. Benzer şekilde F. Y. Kon (1936, s. 88), 20. yüzyılın başlarında Tuvaların anne tarafından akrabalarıyla, Direnkova (1926, s. 253) ise Altaylılar ve Teleütlerin teyze çocuklarıyla evlenebildiklerini kaydetmiştir. Günümüzde de etkisi süren bu anlayış, GTAS’ın baba soylu (*patrilineal*) yapısı nedeniyle anne tarafından akrabaların (özellikle teyze çocuklarının) farklı bir soy/uruk sayılmasından kaynaklanmaktadır. Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türk ve Moğol halklarının aile sistemi için tipik bir özellik olan boy egzogamisi (Bacon 1958, s. 107) açısından bakıldığında *sıgan* sözcüğünün akrabalık terimi olmaktan başka soy birliğinin sınırını temsil etmesi de söz konusudur. Karakalpakçada *şıkan* biçiminde görülen sözcük, “kız arkadaşı” anlamına gelmektedir. Sözcüğün temel anlamından uzaklaşmış olmasının nedeni, Orta Türkçe döneminde Moğolcadan alıntılanan aynı anlama sahip *böle* sözcüğünün zamanla daha aktif bir terim hâline gelmesidir (krş. Kkal. *böle* “teyze çocuğu”). Her iki sözcüğün ortak özelliği, esas itibarıyla kan bağı bakımından en uzak akraba olan teyze çocukları için kullanılmalarıdır.

2. a. *Ol, çıkanı Aşır bilen maslahat etdi* (Trkm.)

“O, kuzeni (anne tarafından) Aşır ile istişare etti” (Hamzayev, 1962, s. 758)

b. *Üga tüstexxe örüsüspet sıgannıbit* (Yak.)

“Suya düştüğünde birbirini kurtarmayan akrabalarız” (İonov, 1914, s. 324)

doğanoğlan: Çağdaş Türk dillerinin pek çoğunda *doğ-* fiilinin *-(G)An* sıfat-fiil ekiyle birleşiminden oluşan akrabalık teriminin çeşitli türevleri “öz (kardeş)”, “akraba” anlamlarıyla kullanılmaktadır: Alt., Şo., Kır. *tuuğan*, Baş., Tat., Kaz., Kkal. *tuğan*; Trkm. *doğan*; Uyg. *tukқан*; Çuv. *tävän* (Pokrovskaya, 1961, ss. 43-44). Türkmenceye özgü bir akrabalık terimi olan ve *doğan* “kardeş”, *oğlan* “çocuk” sözcüklerinden oluşan *doğanoğlan*, Türkmen akrabalık sisteminde amca

⁶ Sözcük, “aynı kuşaktan kimseler” ve “kuzenler” anlamlarıyla Sarı Uygurcadan Doğu Yugurcaya da geçmiştir (Nugteren & Roos, 1996, s. 41).

çocuklarını işaretlemektedir. Sözlük anlamı itibariyle yaş ve cinsiyet gözetmeden kullanılan bu terim, kültürel bağlam gereği “amca çocuğu” ya da “amca oğlu” anlamına gelebilmektedir (krş. Kr. *bala* “çocuk, erkek çocuk”). Nitekim sözcüğün ikinci unsuru olan *oğlan*, “erkek çocuk” anlamındadır. “Amca kızı” anlamı ise *gız* “kız” sözcüğünün eklenmesiyle (*doğanoglan gız*) verilmektedir (Li, 1999, s. 181).

3. *Ali pıgamberiñ hem doğanoğlanı, hem giyevisidir* (Trkm.)

“Ali, peygamberin hem kuzeni hem damadadır” (Frank & Touch-Werner, 1999, s. 232).

ikē tuğan: Farklı dil ve kültürlerin etki alanında bulunan Türk halklarının akrabalık sistemleri, çeşitli biçimlerde GTAS’tan uzaklaşmıştır. Bu değişiklikler, sözcük kopyalarının yanı sıra anlam kopyalarıyla da gerçekleşebilmektedir. Rusça *dvoyurodnıy* “ikinci göbekten” sözcüğünden öyküntü (*calque*) yoluyla oluşturulan Tatarca ve Başkurtça *ikē tuğan* terimi, bu açıdan tipik bir örnektir. Rusçanın bu hususta etkisi, üçüncü göbekten yakınlığı ifade eden *ös tuğan* “üçüncü göbekten kuzen” (< Rus. *troyurodnıy*) teriminde de görülmektedir. Her iki örnekte de yaş ve cinsiyet ayrımı, “ağabey”, “abla”, “kız kardeş”, “erkek kardeş” anlamındaki sözcüklerin eklenmesiyle verilmektedir: Tat. *ikē tuğan abıy* “yaşça büyük kuzen (*abıy* ‘ağabey’)", *ikē tuğan apa* “yaşça büyük kuzen (*apa* ‘abla’)", *ikē tuğan sēñěl* “yaşça küçük kuzen (*sēñěl* ‘kız kardeş’)", *ös tuğan enē* “üçüncü göbekten yaşça küçük kuzen (*ini* ‘erkek kardeş’)" (Ganiyeva, 1997, ss. 123, 625); Baş. *ös tuğan ağay* “üçüncü göbekten yaşça büyük kuzen (*ağay* ‘ağabey’)", *ös tuğan apay* “üçüncü göbekten yaşça büyük kuzen (*apay* ‘abla’)", *ikē tuğan hēñlě* “yaşça küçük kuzen (*hēñlě* ‘kız kardeş’)" (Uraksin, 2005a, s. 262, Uraksin, 2005b, s. 520). Tatarcada bu terimden başka aynı anlamda kullanılan *tuğannan tuğan* terimi de bulunmaktadır. Ayrıca Tatar diyalektlerinde *tudıq*, *tudıқа* terimleri de “kuzen” anlamındadır (bk. Mahmutova, 1969, ss. 422-423).

4. a. *...kilesē atnalarda ikē tuğan abıysı Dadlinıñ anı gēl tōrtkelisēn hem çēmētkelisēn de belmiçe yoklıy idē ul* (Tat.)

“...gelecek birkaç haftayı kuzeni Dudley tarafından itilip kakılarak ve çimdiklenerek geçireceğini de bilmiyordu” (Rowling, 2017, s. 16).

b. *Velētdin mēnen Sefergeli ikē tuğan balalar* (Baş.)

“Veletdin ve Sefergeli kuzendir” (Kerim, 1981, s. 156).

kuzen: Özellikle Osmanlı Türkçesinin son döneminde (19. yüzyıl) yoğunlaşan Türk-Fransız dil ve kültür ilişkisinin sonucunda alıntılanmıştır. Bu sözcükten önce Osmanlı Türkçesinde Farsça etkisiyle (krş. Far. *pesar* ‘amme “hala oğlu”, *dohtar hāle* “teyze kızı”, *pesar* ‘amu “amca oğlu”, *dohtar dāyi* “dayı kızı”) dile yerleşmiş *amca zade*, *teyze zade*, *dayı zade*, *hala zade*, (bk. Redhouse, 1884, s. 189) ve *amuca oğlu*, *dayı oğlu* (Redhouse, 1880, s. 81) gibi günümüzde de varlığını sürdüren tanımlayıcı terimler kullanılmıştır. Fransızcadan Türkçeye girmiş olan *kuzen* terimi, ilk zamanlarda doğal olarak daha çok şehirli nüfus

tarafından benimsenmiş ve zamanla Farsça kökenli *zade* sözcüğüyle kurulan terimlerin yerini almıştır. Fakat özellikle kırsal bölgelerde benzer durum gerçekleşmediği gibi *oğul* ve *kız* sözcükleriyle kurulan kuzen terimlerinin ağzlardaki aktif kullanımı devam etmiştir.

Türkçe Sözlük'te (TS, 1998, ss. 1428-1429) *kuzen* (< Fr. *cousin*) sözcüğü “teyze, dayı, hala veya amcanın erkek çocuğu, erkek yeğen” olarak tanımlanmaktadır. Sözcüğün dişil karşılığı ise yine Fransızca kökenli *kuzin* (< Fr. *cousine*) olarak verilmektedir. Fakat *kuzen-kuzin* sözcükleriyle kurulan eril-dişil ayrımı Türkçede (özellikle de konuşma dilinde) yaygınlaşmamış; bunun yerine *kuzen* terimi her iki cinsiyet için de kullanılmaya başlanmıştır.

5. a. *Dünyada başka insan kalmamış gibi niçin kuzenimi, dünyanın muhakkak en iğrendiğim insanı olan Kâmrân'ı ileri sürmüştüm* (Tür.) (Güntekin, 1957, s. 39).
- b. *Baltimore'da Edgar Allan Poe'nun teyzesi ve daha sonra evleneceği on yaşındaki kuzeni Virginia ile paylaştığı dört katlı ve küçücük, kederli evin bana çok tanıdık geldiğinden söz ettim* (Tür.) (Pamuk, 2008, s. 562).

şanı: Kökeni belirsiz olan bu akrabalık teriminin kullanımı, Altayca ve Tuvacayla sınırlıdır. Sözcük, Tuvacada teyze çocukları için kullanılırken Altaycada üçüncü göbekten (< Rus. *troyurodnıy*) kuzenleri işaret etmektedir. Bu dilde teyze çocukları için ise *bölö* sözcüğü yerleşmiştir (bk. Funk & Tomilov, 2006, s. 417). Tuva akrabalık terminolojisinde *şanı* teriminden başka üçüncü göbekten kuzenler için *böle*, dördüncü göbekten (< Rus. *çetveroyurodnıy*) olanlar için de *haya* terimleri kullanılmaktadır (bk. Kara-ool, 2015, s. 37). Tuvacada *şanı* sözcüğünün baba tarafındaki karşılığı *çeen* olup bu sözcük, “hala çocuğu” anlamındadır.

Tuvacada *şanı* sözcüğünden başka bu sözcüğün türemiş biçimi de (*şanışklar*) kullanılmaktadır (Kara-ool, 2001, s. 253). Akrabalık terimleriyle özdeşleşmiş bir morfem olan *-şkı-lar* ve onun değişik formları (*-şkı*, *-lışkı*, *-lışklar*), sözcüklere eklenerek topluluk (aile üyeleri) anlamı katmaktadır. Bu nedenle benzer türemiş biçimler diğer akrabalık terimlerinde de görülmektedir: Tuv. *avalışklar* “anne ve çocukları (*ava* ‘anne’)”, *kudaşklar* “dünürler (*kuda* ‘dünür’)” (İshakov & Pal'mbah, 1961, ss. 171-172).

6. *İrbijeyniñ töreli-daa eves, şanızi-daa eves, ana-la tanji bolgan* (Tuv.) “İrbijey’in akrabası da kuzeni (teyze çocuğu) de değildi, sadece bir tanıdığıydı” (Kudaji, 1993, s. 154).

zuğari: Türk dilleri içinde yalnızca Kumukçada tespit edilebilen *zuğari* sözcüğü Kafkasya'nın yerel dillerinden Dargineden alınmıştır (bk. Selimova, 2000, s. 6). *Zuğari* kaynak dilde olduğu gibi Kumukçada da anne ve baba tarafından tüm kuzenler için kullanılan bir akrabalık terimidir. Bununla birlikte Dargineden farklı olarak Kumukçada *zuğari* sözcüğü cinsiyetten bağımsızdır (krş. Drg. *uziğar* “erkek kuzen”, *ruziğar* “kadın kuzen”). Ayrıca *ğardaş* ve *ğizardaş* terimlerinin yardımıyla yaş ve cinsiyet ayrımı leksik olarak işaretlenebilmektedir. Kum.

zuğari kardaş “erkek kuzen (*kardaş* ‘erkek kardeş’), *zuğari kızardaş* “kadın kuzen (*kızardaş* ‘kız kardeş’). Yine Dargınceden Kumukçaya geçen ve üçüncü göbekten (Rus. *troyurodnıy*) kuzenler için kullanılan *karigen* (< Drg. *karigan*) teriminde de cinsiyet ayrımı benzer biçimde yapılmaktadır (bk. Bammatov, 1969, s. 192).

7. **Zuğarım meni medsestra bolup işley** (Kum.)
‘Kuzenim hemşire olarak çalışıyor’ (Atayeva, 2014, s. 22).

Sonuç

Geleneksel Türk akrabalık sisteminde “kuzen” kavramı ve onun işaret ettiği akrabalık bağı, kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Bunlardan en öne çıkanı, tüm kuzenlerin sosyolojik olarak eşit yakınlıkta olmamasıdır. GTAS’ın baba soylu (*patrilineal*) yapısı nedeniyle kuzenlerin akrabalık terminolojisindeki konumları, yakından uzağa doğru *amca çocuğu* → *hala çocuğu* → *dayı çocuğu* → *teyze çocuğu* şeklindedir. Geleneksel Türk ailesinin “dede” etrafında şekillenmesi nedeniyle çoğu Türk dilinde “amca” ile “ağabey”, “hala” ile “abla” leksik olarak eşitlenmekte, buna bağlı olarak amca çocukları ile kardeş ya da kardeş çocukları, hala çocukları ile abla/kız kardeş ya da onların çocukları ortak terimlerle işaretlenmektedir. Buna karşın anne tarafından kuzenler için benzer bir durum söz konusu değildir. Özellikle teyze çocukları, soyun babadan devam etmesi nedeniyle kuzenler arasında en uzak akrabalık bağı temsil etmektedir.

Türk dillerinde “kuzen” kavramıyla ilgili terimlerin semantik ve leksik gelişimini genel hatlarıyla ortaya koyan örnekler, GTAS’ta eş ve alt kuşak akrabaların leksik olarak birleştirildiğini, bununla birlikte amca, hala, dayı ve teyze çocuklarının ayrı ayrı işaretlendiğini göstermektedir. Bu görüntü, zaman içinde çeşitli faktörlerin etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda GTAS’ta ortaya çıkan yapısal değişiklikler, esas olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, kuşaklar arası geçişliliğin ortadan kalkmasıdır. Böylelikle iki ya da üç farklı kuşağın ortak bir terimle işaretlenmesi terk edilmiş, eş kuşaklar ve alt kuşaklar kendi içinde terminolojik sınıflamaya tâbi olmuştur. İkinci önemli değişiklik, dört farklı kuzen teriminin önce anne ve baba tarafı olmak üzere ikiye düşmesi, bazen de tüm kuzenlerin ortak bir terimle işaretlenmesidir.

Kuzen terminolojisinde ortaya çıkan bazı değişiklikler, dil ilişkileri bağlamında açıklanabilmektedir. Diller arasındaki etkileşim bazen mevcut bir terimin yabancı eşdeğeriyle karşılanmasına, bazen de dilde bulunmayan bir akrabalık kavramının başka bir dilden alınmasına neden olmuştur. “Kardeş”, “kuzen”, “yeğen” ve “torun” kavramlarının birleştiği çok anlamlı terimler ile amca, hala, dayı, teyze çocukları için kullanılan özel terimler dışında “kuzen” kavramını karşılayan cinsiyet, yaş, anne-baba-soyundan bağımsız genel terimlerin (Tür. *kuzen*, Kum. *zuğari*) yabancı kökenli olması bu durumu örneklemektedir.

Kısaltmalar

ağ.	ağız	Kır.	Kırgızca
Alm.	Almanca	Kkal.	Karakalpakça
Alt.	Altayca	Kum.	Kumukça
Baş.	Başkurtça	Nog.	Nogayca
Çuv.	Çuvaşça	Özb.	Özbekçe
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk	Rus.	Ruşça
Drg.	Dargince	Suyg.	Sarı Uygurca
ET	Eski Türkçe	Şo.	Şorca
Far.	Farsça	Tac.	Tacikçe
Fr.	Fransızca	Tat.	Tatarca
GTAS	Geleneksel Türk akrabalık sistemi	Trkm.	Türkmençe
Hak.	Hakasça	Tuv.	Tuvaca
İsp.	İspanyolca	Tür.	Türkçe

Kaynakça

- Ahmerov, K. Z. (Ed.). (1958). *Başkirsko-russkiy Slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- Akmataliyev, A. (Ed.). (2015a). *Kırgız Tilinin Sözdüğü I*. Bişkek: Avrasiya Press.
- Akmataliyev, A. (Ed.). (2015b). *Kırgız Tilinin Sözdüğü I*. Bişkek: Avrasiya Press.
- Atayeva, G. (2014, Ağustos 1). Qayda Yangylyş Bolghanman?. *Yoldaş* içinde (s. 22).
- A'zam, E. (2007). *Ertak bilan Xayrlashuv. Qissalar ve Hikoyalar*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
- Bacon, E. E. (1958). *A Study of Social Structure in Eurasia*. New York: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.
- Bammatov, Z. Z. (1969). *Kumuksko-russkiy Slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Sovyetskogo Entsiklopediya.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-russkiy Slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- Baştuğ, S. (1993). Kök Türik Kinship Terminology: An Omaha Model. *Central Asiatic Journal*, 37(1-2), 1-19.
- Budagov, L. (1869). *Sravnitel'nyy Slovar' Turyetsko-Tatarskih Nareçiy I*. Sankt-Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Butanayev, V. Ya. (2011). *Russko-hakasskiy Slovar' (okolo 15 ts. slov)*. Astana: Poligrafiya.
- Butanayev, V. Ya. ve Butanayeva, I. I. (1996). *Hooray Çonnuj Törelleri*. Abıgan: Upp «Khakasiya».
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Direnkova, N. (1926). Rod, Klassifikatsionnaya Sistema Rodstva i Braçniye Formı u Altaysev i Teleut. V. G. Bogoraz & L. Y. Şternberg (Ed.), *Materialı po Svad'be i Semeyno-rodovomu Stroyu Narodov SSSR* içinde (ss. 247-259).
- Dum-Tragut, J. (2009). *Armenian. Modern Eastern Armenian*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Dziebel, G. V. (2007). *The Genius of Kinship: The Phenomenon of Human Kinship and the Global Diversity of Kinship Terminologies*. Youngstown and New York: Cambria Press.
- Erdem, M. (2000). Türkmen Türkçesinde Akrabalık Terimleri Üzerine. *KÖK Araştırmalar Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 187-202.
- Frank, A. J. ve Touch-Werner, J. (1999). *Turkmen-English Dictionary*. Kensington, Md.: Dunwoody Press.
- Funk, D. A. ve Tomilov, N. A. (2006). *Tyurkskiye Narodı Sibiri*. Moskva: Nauka.
- Ganiyeva, F. A. (Ed.). (1997). *Russko-tatarskiy Slovar'*. Moskva: İnsan.
- Gülensoy, T. (1974). Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-22(1973-1974), 283-318.
- Güntekin, R. N. (1957). *Çalkıuşu*. İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Hamzayev, M. Y. (Ed.). (1962). *Slovar' Turkmenskogo Yazıka*. Aşhabat: Izdatel'stvo Akademii Nauk Turkmenskoy SSR.
- İonov, V. M. (1914). Obzor Literaturı po Verovaniyam Yakutov. *Jivaya Starina*, 3-4, 317-372.
- İshakov, F. G. ve Pal'mbah, A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskogo Yazıka. Fonetika i Morfolođiya*. Moskva: İzdatel'stvo Vostočnoy Literaturı.
- Kara-ool, L. S. (2001). O Nekotoryh Osobennostyah Funktsionirovaniya Terminov Rodstva u Tuvintsev-erzintsev. *Algebra Rodstva*, 7, 248-254.
- Kara-ool, L. S. (2015). Nekotorye Osobennosti Sistemı Terminov Rodstva i Svoystva Tuvinskogo Yazıka. A. S. Şaalı, (Ed.), *Rodovoye Soobşçestvo Kak Garant Zaşçiti Detstva: İstoriya, Sovremennoye Sostoyaniye i Perspektivi* içinde (ss. 35-41). Kızıl: IPO «Bilig» İnstituta Razvitiya Natsional'noy Şkolı.
- Kerim, M. (1981). *Ođon-ođaq Bala Sağ*. Öfö: Başkortostan Kitap Neşrietë.
- Kon, F. Ya. (1936). *Za pyat'desyat Let* (C. 3-4). Moskva: Sovyetskiy Pisatel'.
- Krader, L. (1963). *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads*. The Hague: Mouton.
- Kudajı, K. E. (1993). Irak Bulut. *Çogaaldar Çındızı. I Tom: Toojular, Çeçen Çugaa* içinde (ss. 150-393). Kızıl: TNÜÇ.
- Kuzeyev, R. G. (2015). *Sobraniye Nauçnih Trudov: Tom 1*. Ufa: Kitap.
- Léi, X. (1992). *Xībù Yùgù Hān Cidiān*. Chéngdu: Sichuān Mǐnzú.
- Lessing, F. D. (Ed.). (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Li, Y. S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg.
- Mahmutova, L. T. (Ed.). (1969). *Tatar Tělněň Dialěktologik Süzlěğě*. Kazan: Tatarstan Kitap Naşriyatı.
- Ma'rufov, Z. M. (Ed.). (1981). *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati* (C. I, A-P). Moskva: Rus Tili Naşriyoti.
- Morgan, L. H. (1871). *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington: The Smithsonian Institution.
- Murdock, G. P. (1949). *Social Structure*. New York: The Macmillan Company.
- Nanda, S. ve Warms, R. L. (2007). *Cultural Anthropology*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Nominhanov, Ts. D. (1975). *Materialı k İzuçeniyu İstorii Kalmutskogo Yazıka*. Moskva: Nauka.

- Nugteren, H. ve Roos, M. (1996). Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages. The Turkic and Mongolic Loanwords. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 49(1/2), 25-91.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet Müzesi*. İstanbul: İletişim.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfikâr, H., Aksu, B. T., Türkmen, S. ve Yılmaz, Y. (1998). *Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pokrovskaya, L. A. (1961). Termin Rodstva v Tyurkskih Yazıkah. Y. İ. Ubryatova, (Ed.), *İstoriçeskoye Razvitiye Leksiki Tyurkskih Yazıkov* içinde (ss. 11-81). Moskva: Nauka.
- Popov, A. A. (1946). Semeynaya Jizn' U Dolgan. *Sovyetskaya Etnografiya*, 4, 50-74.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Redhouse, J. W. (1880). *Redhouse's Turkish Dictionary, in Two Parts, English and Turkish, and Turkish and English*. London: Bernard Quaritch.
- Redhouse, J. W. (1884). *A lexicon, English and Turkish; Shewing in Turkish, the Literal, Incidental, Figurative, Colloquial, and Technical Significations of the English Terms, Indicating their Pronunciation in a New and Systematic Manner; and Preceded by a Sketch of English Etym.* Constantinople [İstanbul]: Printed for the Mission by A.H. Boyajian.
- Rowling, J. K. (2017). Harri Potter hem Felsefeçë Taşı (A. Şeyhin, Çev. Ed.). 02 Temmuz 2019 tarihinde <http://potter.tatar/2017/08/28/harri-potter-hem-felcefecë-tashi> adresinden erişildi.
- Selimova, G. A. (2000). *Nahsko-dagestanskiye Zaimstvovaniya v Dialektah Kumikskogo Yazıka. Avtoreferat*. Mahaçkala.
- Seroşevskiy, V. L. (1896). *Yakuti. Opit Etnografiçeskogo İssledovaniya* (C. I). Sankt-Peterburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov. Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı Na Bukvu 'B'*. Moskva: Nauka.
- Solehov, S. (2008). *Russko-tacikskiy Razgovornik*. Duşanbe.
- Taşbaş, E. (2019). The Turkic Kinship System. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 72(2), 245-258.
- Tekin, T. 1960. Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 283-294.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.
- Tsintsius, V. I. (1972). Etimologii Altayskih Terminov Rodstva. V. İ. Tsintsius, (Ed.), *Oçerki Sravnitel'noy Leksikologii Altayskih Yazıkov* içinde (ss. 15-71). Leningrad: Nauka.
- Uraksin, Z. G. (2005a). *Russko-başkirskiy Slovar'* (C. I, A-O). Ufa: Başkirkaya Entsiklopediya.
- Uraksin, Z. G. (2005b). *Russko-başkirskiy Slovar'* (C. II, P-Ya). Ufa: Başkirkaya Entsiklopediya.
- Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-russkiy Slovar'* (C. I, A-K). Moskva: Sovyetskaya Entsiklopediya.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-russkiy Slovar'* (C. II, L-Ya). Moskva: Sovyetskaya Entsiklopediya.

KIRGIZCADAKİ KURT (BÖRÜ) İLE İLGİLİ ÖRTMECE KELİMELER*

Mayrambek OROZOBAYEV, Nurgül MOLDALİEVA**

Öz: Örtmece kelimeler bir dilin söz varlığını gerek anlamsal gerekse sayısal açıdan zenginleştiren öğelerdir. Bu öğelerin ortaya çıkmasında dil dışı etmenlerin tesiri büyüktür. Bu nedenle örtmece kelimeler aynı zamanda ait oldukları dilin konuşurlarının kültür tarihi, inanç ve inanışları hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Örtmece kelimelerin bu tür özellikleri ve tabiatı çalışmamızda Kırgızcadaki kurt ile ilgili örtmece isimler üzerinden irdelenmiştir. Makalede söz konusu örtmece isimler, hem oluşum şekilleri hem de günümüzdeki kullanım alanları açısından ele alınmıştır.

Genel Türk ve Moğol kültüründe büyük öneme sahip olan kurdun Kırgız kültüründe de ayrı bir yeri vardır. Bu durum doğal olarak Kırgızların sözlü edebiyat ürünlerine, inanç ve uygulamalarına, el sanatlarına, dünya görüşüne ve diline yansımıştır.

Çalışmamız *Giriş, Kırgızcadaki Kurtla İlgili Örtmece Kelimeler, Sonuç ve Kaynakça* kısımlarından oluşmaktadır. *Giriş* kısmında kurdun genel Kırgız kültüründeki önemi, *börü* kelimesinin kullanımı ve Kırgızcadaki örtmece kelimeler üzerinde durulmuştur. *Kırgızcadaki Kurtla İlgili Örtmece İsimler* kısmında da ele alınan örtmece kelimeler ayrıntılı olarak incelenmiştir. *Sonuç* kısmında ise konuyla ilgili incelenen kelimelerin genel değerlendirmesi yapılmıştır. Böyle bir çalışmanın genel Türk dil ve kültür alanlarının araştırılmasına, Kırgızcanın söz varlığıyla ilgili araştırmaların istenilen seviyeye ulaşmasına küçük de olsa katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Örtmece, kötü adlandırma, tabu, kurt, börü, Kırgızca.

Euphemisms Related to Wolf in the Kyrgyz Language

Abstract: Euphemism words are elements which enrich the vocabulary of a language both semantically and numerically. Non-lingual factors have a great impact on the emergence of these items. Thus, euphemism words also give important clues about the cultural history, faith and beliefs of the language speakers. Our study examines such characteristics and the nature of euphemisms of the word wolf in Kyrgyzstan. The names in question are discussed both in terms of the way they are formed and in terms of their current use. The names in question

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 11.06.2019 - 10.03.2020

** Dr.Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan, Türkiye. m.orozaev@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1270-2440.

Dr.Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan, Türkiye. nurgulmoldalieva@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3152-8142.

were discussed both in terms of the way they were formed and in terms of the use of today.

The wolf, is of great significance in the general Turkish and Mongol culture and also has a special place in the Kyrgyz culture. This undoubtedly reflected upon the Kyrgyz literature, beliefs and practices, handicrafts, their world view and language.

Our study comprises of the Introduction, Euphemisms Related To Wolf In The Kyrgyz Language, a Conclusion and Bibliography. In the introduction we focus on the importance of the wolf in general Kyrgyz culture, the use of the word *börü* and the euphemism words in Kyrgyzstan. Then we examined in detail euphemism words related to the wolf in the Kyrgyz language. In the Conclusion section, we made a general evaluation of the words examined on. Thus, we believe that such a study will contribute to the literature of the general Turkish language and culture and that it will contribute to the research related to the Kyrgyz vocabulary.

Key words: Euphemism, dysphemism, taboo, wolf, *börü*, Kyrgyz language.

Giriş

Kurt, bilindiği üzere eski Türk boylarının inanışlarında çok önemli bir yere sahiptir. Kimi Türk boyları için tanrısal koruyucu ruh olarak kabul edilirken kimileri için ise kendisinden türenildiğine inanılan hayvan ata (totem), kimi toplumlar için de yol gösterici olarak algılanan rehber hayvan konumundadır. Kurdun mitsel düşüncedeki yeri ve önemi milattan binlerce yıl önce yaşamış Proto-Türklere ait olduğu tespit edilen bazı petrogliflere (kaya resimleri) de yansımıştır. Örneğin, Kırgızistan'ın Saymalı-Taş bölgesinde bulunan 6020 petroglifin 249'unda kurt ve köpek resimleri yer almaktadır (bk. Agafonova ve Kocomberdiyev, 1978, s. 35). Kurdun Türk kültüründeki yeri ve önemiyle ilgili gerek Eski Türk döneminden günümüze ulaşan yazılı kaynaklarda gerekse destan, masal, efsane, anlatı, türkü, ağıt, alkış, kargış, atasözleri ve deyimler gibi sözlü gelenek ürünlerinde pek çok veri mevcuttur. Bugüne kadar bu verilerle ilgili çeşitli alanlarda (halk bilimi, halk edebiyatı, sosyoloji, arkeoloji, dilbilim vs.) yapılan bilimsel araştırmaların sayısı da bir hayli fazladır. Ancak bu durum, kurtla ilgili bütün her şeyin yeterli seviyede araştırıldığı anlamına gelmemelidir. Konuyu daha yakından irdelediğimizde kurdun Türk diline, kültürüne ve karakterine yansıyan özellikleriyle ilgili daha çok şeyin yazılıp çizilebileceği anlaşılmaktadır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, kurdun Türk kültür tarihinde başlangıçtan itibaren yer alması ve günümüzde de Avrasya'nın en uç bölgelerine kadar yayılmış pek çok Türk boyunun kültüründe (dilinde, sözlü edebiyat ürünlerinde, geleneksel inanış ve uygulamalarında, hekimliğinde vs.) önemini korumasıdır. Kurt, tehlikeli ve saldırgan bir yırtıcı hayvan olmasının yanında gizemli, dayanıklı, cesur, duyarlı, hareketli ve özgürlüğüne düşkün bir hayvandır. Onun bu özellikleri, asırlardır konar-göçer yaşam tarzını benimsemiş, başlıca uğraşları hayvancılık olan Türk ve Moğol boylarının daha çok dikkatini çekmiş

ve ona karşı zihinlerinde birtakım önyargıların oluşmasına vesile olmuştur. Kurdun kültür tarihine derin izler bıraktığı Türk boylarından biri de Kırgızlardır.

Asırlardır hayvancılıkla uğraşan bir toplum olan Kırgızlar, kurdun ne kadar zarar verici, tehlikeli bir hayvan olduğunu çok iyi bilirler. Ancak, buna rağmen Kırgızların kurda karşı sempati duydukları şu atasözleri ve deyimlerden anlaşılmaktadır: *Bödö kargış börügö cetpeyt* “Fazla lanet kurda ulaşmaz” (İbragimov, 2008, s. 182), *Börü azığı menen er azığı coldon* “Kurdun yiyeceği (kısmeti) ile yiğidin yiyeceği (kısmeti) yoldadır”, *Börü balası it bolboyt* “Kurt yavrusundan köpek olmaz”, *Börü arığın bilgizbeyt, itke cünün ürpöytöt* “Kurd (kendi) zayıflığını bildirmez, köpeğe (karşı gelirse) tüylerini kabartır”, *Börü karısa da bir koyluk alı bar* “Kurt kocamışsa da bir koyunluk gücü vardır” (İbragimov, 2008, s. 183), *Börünün colu miñ, mergençinin colu bir* “Kurdun yolu bindir, avcının yolu birdir”, *Börüçü bürküt ölüüçü* “Kurtçul (kurt avlayan) kartal ölümcüldür” (İbragimov, 2008, s. 184), *İttey ala bolgonço börüdöy kök bol* “Köpek gibi karışık (renkli) olmaksansa kurt gibi boz (gri) ol” (İbragimov, 2008, s. 302), *İtin eesi bolso börünün teñiri bar* “Köpeğin sahibi var ise kurdun (da) Tanrısı vardır” (İbragimov, 2008, s. 303), *börünün közün cegen* “uyanık, dikkatli”, *börü toyut* “yarı aç, henüz doymamış” vb.

Diğer Türk boylarının birçoğunda görüldüğü üzere Kırgızlarda da kurdun koruyucu ruh olarak bazı insanların etrafında bulunduğu, onları çeşitli tehlikelere karşı koruyup kolladığına dair inanışlar çok yaygındır. Bu tür inanışlar Manas destanında da yer almaktadır. Örneğin, destanın başkahramanı olan Manas’ın koruyucu ruhlarından biri *Kösöö kuyruk kök börü* “tüysüz kuyruklu bozkurt”tur (bk. Orozobakov, 1982, IV, s. 340). Destanda ayrıca *Kırk çilten* olarak adlandırılan “kırk koruyucu ruh” da Manas’a ilk defa kurt kılığına girerek görünmüştür. Buna benzer motiflere diğer bazı Kırgız destan ve masallarında da rastlanmaktadır. Halk ağzındaki söylentilere göre 19. yüzyılda yaşamış Balbay Baatır, Ömür Baatır gibi kahramanların koruyucu ruhları *kök cal* “yeleli bozkurt, kurtların en cesur türü” imiş. Ayrıca Balbay Baatır’ın annesi Aycan Hanım, Balbay’a hamileyken yeleli bozkurdun kalbine aşerdiği hakkında söylentiler de vardır (bk. Kençiyev, 1992, s. 6). Kurtla ilgili bu tür inanış ve uygulamalara Kırgızlar arasında epeyce rastlamak mümkündür. Kırgızlarda her hayvanın hâmisinin (Kırgızlar *pir* derler) olduğuna dair inanış da yaygındır. Buna göre kurdun hâmisi, *Karşan Ata*’dır¹ (Mukambayev, 2009, s. 460). Ayrıca kurdun derisi, dişi, ödü, karaciğeri, tırnağı, rahmi, aşık kemiği, sinir dokuları gibi organlarının Kırgız halk hekimliğinde tedavi malzemesi olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir (bk. Orozobayev, 2018, s. 509).

Kırgızcanın yazı dilinde kurdun esas adı “börü”dür (bk. Akmataliyev ed. 2011, I, s. 316). Kırgızcanın bazı güneybatı ağzlarında “böörü” şeklinde de kullanılır (bk.

¹ Kimi sözlü ya da yazılı kaynaklarda *Börü Ene* olarak da geçer (bk. Baygaziyevev 2008).

Mukambayev, 2006, s. 255). Bunun yanı sıra kurdun çeşitli cinslerine göre adlandırılan ve *börü* kelimesinin yardımıyla türemiş *kök börü*, *çiye börü*, *köğönçü börü*, *şagal börü*, *çöö börü*, *kızıl börü*, *deñ börü*, *kök cal börü*, *tamakçı (börü)* gibi adları da vardır. *Börü* kelimesi, Köktürk yazıtlarından bu yana kullanılagelmiş bir kelimedir. Divân-u Lugâti't-Türk'te bu kelime, 15 defa geçmektedir. Bugüne kadar kelimenin kökeniyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş değildir².

Günümüz Kırgızcasında *börü* kelimesinin esas anlamını korumakla beraber boy adı, insan sıfatı, oyun adı, bitki adı, vadi vs. gibi çeşitli yeni anlamlar da kazandığı yani anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Örneğin, *Börü* “Kırgızların Oñkanat (Adigine) boylar birliği içerisinde yer alan bir boy” (Karatayev ve Eraliyev, 2005, s. 112), *börü* “Her türlü zorluğun üstesinden gelen kişi” (Mukambayev, 2009, s. 256), *böörü korow* “Pamir ağ. Birkaç çocuk toplanarak “koyun”, “avcı”, “adam”, “çoban” olarak birbirlerini kovalayıp oynanan oyunun adı” (Mukambayev, 2009, s. 255), *kök börü* “Kırgız, Kazak vb. Türk boylarında oynanan at sporu, geleneksel oyun türü” (Arıkoğlu vd. 2017, II, s. 1347), *çoñ böörü* “Pamir ağ. Çakmak taş oyunundaki bir durum” (Mukambayev, 2009, s. 255), *börü karagat* “Kadın tuzluğu, diken üzümü” (Arıkoğlu vd. 2017, I, s. 414) vs.

Kırgızcanın söz varlığında “kurt” anlamında *börü* kelimesinin dışında da pek çok kelimenin kullanıldığı bilinmektedir. Bu kelimelerin ortaya çıkış sebeplerinden bazıları, yukarıda belirtildiği gibi Kırgızların kültür tarihindeki kurdun önemiyle başka bir deyişle dil dışı etmenlerle alâkalıdır. Daha anlaşılabilir bir şekilde söylemek gerekirse toplumdaki kurda karşı kalıplaşan çeşitli önyargılardan dolayı kurdun Kırgızcadaki esas ismi olan *börü* kelimesi tabu söze dönüşmüş olup, onun yerine dolaylı olarak “kurt” anlamında kullanılan bazı örtmece kelimeler ortaya çıkmıştır.

Bilindiği üzere örtmece kelimeler, çeşitli sebeplerle kullanılması yasaklanan ya da söylenirken utanılan, uygunsuz ve kaba olabileceği düşünülen kelimelerin yerine kullanılan kelimelerdir. Kullanılması yasaklanan kelimelerin önemli bir kısmının kaynağı tabuyla ilişkilidir. *Tabu* ise temeli mitler, gelenek-görenekler, totemizm, animizm, şamanizm gibi inanç sistemleri ve çeşitli ahlak kurallarına

² *Börü* kelimesinin kökeniyle ilgili ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Doerfer (1965), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band II*, Wiesbaden, s. 333; Sevortyan (1978), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, Moskva, s. 219; Clauson, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, s. 356; Gülensoy, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (C. A-N). s. 174. Ankara: TDK Yay.

dayanan, bu kurallar ve inanışlar gereği dokunulması, yapılması, isimlerinin dile getirilmesi yasaklanan varlıklar ve davranışlardır.³

Kırgızların inanç dünyasında kökeni İslam öncesi devirlere uzanan geleneksel Türk inanç sisteminin önemli bir yeri vardır. Bu inanç sistemi çevresinde kalıplaşan gelenek-görenek, örf ve âdetler içerisinde kullanılması yasaklanan pek çok isim ve tabulaşmış söz mevcuttur. Örneğin, aile içerisinde gelinin kaynata, kaynana, kayınbiraderlerinin isimlerini söyleyememesi, onların yerine çeşitli örtmece isimler kullanması; toplumun çiçek, çıban, sarılık vb. gibi hastalıkların esas ismini söylemeyip örtmecelendirmeleri ve ölüm ya da ölmek kelimelerini kullanmaktan kaçınarak bu anlamdaki farklı ifadeleri kullanmaları gibi⁴.

Örtmece kelimelerin Kırgızcanın sözvarlığını daha çok anlamsal açıdan etkilediği ve zenginleştirdiği bilinmektedir. Ancak, sözcük yapımının yapıbilimsel (morfolojik) ve söz dizimsel (sentaktik) yöntemleriyle oluşan örtmece kelimelere de rastlanmaktadır. Bu durum, örtmece isimlerin yapısının çeşitliliğini, çeşitli kelime yapımı yöntemleriyle ortaya çıkabileceğini göstermekle birlikte bu kelimelerin kullanım alanlarıyla ve tarihsel derinlikleriyle ilgili bazı soruları da akıllara getirmektedir. Örneğin, örtmece isimlerin lehçelerdeki kullanım alanları hangi seviyededir? Yazı dilinde kullanılıyor mu? Bir lehçede kullanılan bir örtmece isim diğer lehçelerde de aynı anlamda görülebilir mi? Bu tür örtmece isimlerin kökeni tarihî sahalara ait eserlerde mevcut mudur? Lehçelerdeki tabulaşmış kelimeler lehçeden lehçeye farklılık arz eder mi? gibi sorular günümüzde henüz tam anlamıyla cevaplandırılmış değildir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Kırgızcadaki kurtla ilgili örtmece isimler, yukarıdaki soruların açıklığa kavuşturulmasına küçük bir ölçekte de olsa katkı sağlamak amacıyla dilsel açıdan ele alınmıştır. Bununla birlikte örtmece isimlerin tabiatını anlamak ve bu kelimelerin dil dışı etmenlerle ilişkisini belirlemek de çalışmamızın hedeflerindedir. Bu amaçlarla ilk önce Kırgızcanın yazı dilindeki ve ağızlarındaki kelime hazinesini içeren önemli sözlükler taranarak “kurt” anlamına gelen kelimeler tespit edilmiştir. Ardından bu kelimelerin hangilerinin örtmece hangilerinin ise örtmece niteliği taşımayan isimler olduğu ayırt edilmiştir. Burada Kırgızcadaki örtmece kelimelerle ilgili bugüne kadar yapılan

³ *Tabu* kelimesinin tanımıyla ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bu durum, tam anlamıyla *tabu* konusunun ilgili olduğu alanları kapsayacak kabul edilmiş bir tanımın olmadığına işaretidir. *Tabu* kavramının tanımıyla ilgili bk. A. Güngör, (2006), “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözcük Üzerine” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Ankara, ss. 69-93, H. Aslan Erol “Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanına Etkisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK yay. C: II, Ankara, ss. 35-56.

⁴ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi almak için bk. A. Güngör, (2006) “Kırgızca ve Türkçedeki Hastalık Adlarıyla İlgili Örtmece (Euphemism) Sözcük”, (Basılmamış Doktora Tezi), Kuseyin Karasayev Bışkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, 230 s.

bazı çalışmalarda kurt ile ilgili örtmece isimlere de değinildiğini belirtmek gerekir. Ancak, bu tür çalışmalarda “kurt” anlamında kullanılan örtmece isimlerle ilgili gösterilen örnekler içerisinde örtmece isim olmayan bazı kelimelere de yer verildiği tespit edilmiştir. Örneğin, Saalayeva tarafından hazırlanan “Kırgız Tilindegi Canbarlarga Baylanıştuu Tergöölör” (2013) başlıklı makalede Kırgızcadaki “kurt” anlamında kullanılan örtmece kelimelerin içerisinde *körkoo*, *uluu*, *kokuy*, *kök cal* gibi kelimelere de yer verilmiştir. Buradaki *körkoo* kelimesi Kırgızcada “1. Mezarları kazarak cesetlerle beslenen yırtıcı (genellikle kurt); 2. *mec.* Acımasız, zalim, halka eziyet veren” (Akmataliyev ed. 2011, II, s. 76) anlamlarında kullanılır. Dolayısıyla bu kelime, Kırgızcada *börü* kelimesinin yerine örtmece isim olarak kullanılmaz. Diğer örnekler olan *uluu* ve *kokuy* kelimelerinin ise Kırgızcada “kurt” anlamında kullanıldığına dair herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. Ayrıca Kırgızcanın kelime hazinesini barındıran Konstantin Kuzmiç Yudahin’in *Kırgızça-Oruşça Sözdük I-II* (1985), Abdıldacan Akmataliyev’in editörlüğünde hazırlanmış olan *Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II* (2011), Ceenbay Mukambayev tarafından hazırlanan *Kırgız Tilinin Diyalektologiyalık Sözdüğü* (2009) adlı sözlüklerde söz konusu *uluu* ve *kokuy* kelimelerinin “kurt” anlamlarına rastlanmamıştır.

Saadayeva ve diğer bazı araştırmacıların çalışmalarında kurdun örtmece isimlerinden biri olarak gösterilen *kök cal* kelimesinin anlamı Kırgızca sözlüklerde “1. Boz yelesi (kurt); 2. Kahraman, cesur (epitet)” (Yudahin, 1985, I, s. 219), 1. Boz yelesi (kurdun epiteti); 2. Cesur (destan kahramanlarının epiteti) (Yudahin, 1985, I, s. 418), “1. Güçlü, canlı varlıklara çekinmeden saldıran büyük kurdun epiteti; 2. *mec.* Çekinmeyen, korkusuz kahraman, cesur” (Akmataliyev ed. 2011, II, s. 55) şeklinde açıklanmıştır. *Kök* “boz, gri” ve *cal* “yele” kelimelerinin birleşiminden ortaya çıktığı anlaşılan bu kelimenin temel anlamı, sözlüklerde de belirtildiği gibi “çok güçlü ve cesur boz yelesi kurt”tur. Demek oluyor ki Kırgızcadaki kurdun genel ismi olan *börü* kelimesinin birebir karşılığı ya da bir diğer örtmece adı değildir. Söz gelişi Kırgızcada *karışkır*, *uluma* ya da *it-kuş* denildiğinde genel olarak kurttan bahsedildiği herkesçe anlaşılmaktadır. Ancak *kök cal* denildiğinde herhangi bir kurt değil, boz yelesi çok güçlü ve cesur bir kurt cinsi akıllara gelmektedir. Ayrıca Kırgızların halk bilimi ile sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerindeki *kök cal* ile ilgili anlatılara bakıldığında onun sıradan bir kurt için kullanılmadığı iyice anlaşılmaktadır. Örneğin, Kençiyev tarafından hazırlanan 19. yüzyılda yaşamış Balbay Eşkoco Oğluya ilgili *Balbay Baatur Bayanı* kitabında Aycan Hatun, Balbay’a hamileyken *kök cal*ın kalbine aşerdiği anlatılır. Ancak *kök cal*, kurdun nadir görülen farklı bir cinsi olduğu için Aycan Hatun’un eşi Eşkoco Bey, onu bulmakta çok güçlük çeker ve en sonunda Mekil adlı avcının yardımıyla kurdun *kök cal* türünü bulur ve onu avlayan avcılara da at ve kürk hediye eder (Kençiyev, 1992, ss. 6-9). *Kök cal*’ın farklı bir kurt cinsi olduğuna dair ayrıntılı anlatılar, Riskulov’un *Kara Şumkar* (1991) adlı kitabında da mevcuttur. Diğer yandan *kök cal* kelimesi, tam anlamıyla kurdun örtmece ismi

olarak kullanılsaydı Kırgızcadaki *börü*nün örtmece ismi olan *karışkır* kelimesiyle birlikte bir tamlama oluşturmazdı. Günümüzde Kırgızcadaki sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerinde özellikle *kök cal karışkır* tamlamasına da sıklıkla rastlamak mümkündür: *Kök cal karışkır ulam bir kaptaldan kaçırıp cattı* “Yeledi bozkurt sürekli bir o, bir bu taraftan saldırıyordu” (Riskulov, 1991). *Zamatta köz aldına kök cal karışkır menen alışıp catkan kişi keldi* “Aniden yeledi bozkurtla boğuşmakta olan kişi gözünün önünde canlandı” (Kasimbekov, 1998). Bu tür kaynaklarda *kök cal karışkır* tamlamasının yanı sıra bazen sadece *kök cal* şeklindeki kullanımlara da rastlanmaktadır. Kanaatimizce bunun amacı, *börü* kavramını örtmecelendirmek değil, *kök cal* sıfatının tamlananı olan *karışkır* kelimesini kısaltmaktır. Böyle durumlarda cümle içindeki *kök cal* kelimesi, örtmece isim niteliğinde değil, adlaşmış sıfat niteliğinde yer almaktadır. Öte yandan Kazakçada da *kökjal böri* tamlamasının sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir.

Ne var ki bütün bunlara rağmen *kök cal* kelimesinin günümüz Kırgızcasında kelimenin esas anlamı dikkate alınmadan özellikle de medyada ve bazı çeviri ve aktarmalarda “kurt” anlamındaki *börü* ya da *karışkır* kelimesinin yerine rastgele kullanıldığı görülmektedir: *Karışkır Menen Carım Saatka Sozulgan Kuralsız Karmaş: Kök Caldardı Tirüülöy Karmap Üyürlörü menen Cok kalğan Mergençiler* “Kurtlarla Yarım Saat Süren Silahsız Boğuşma: Boz Yeledileri Diri Olarak Yakalayıp Sürüsüyle Yok Eden Avcılar” (gaz. (Makale başlığı) <https://www.turmush.kg/news:282791>). Bu tür kaynaklarda *kök cal* kelimesinin tercih edilmesinin sebebi kanaatimizce *börü* kelimesini örtmecelendirmekten daha ziyade okurların dikkatlerini cümleye çekmektir.

Saalayeva'nın adı geçen çalışmasında kurdun Kırgızcadaki örtmece isimleri olarak kurtla ilgili bilmeceelerde kullanılan *munaluu baytal*, *baybarak baatır*, *çobotay*, *kıykırık* kelimeleri de sıralanmıştır. Bilindiği üzere bilmece, “Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma”dır (<https://sozluk.gov.tr/>). Ayrıca bu oyunun amacına uygun olarak kurulan cümlelerdir. Dolayısıyla bilmecelerdeki örtmece kelimelerin çoğu sadece o bilmeceyle sınırlı olup, tek başlarına aynı anlamda kullanılmayabilir. Bu türden yanlışlıklar, A. Güngör'ün “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözcük Üzerine” (2006) başlıklı çalışmasında da göze çarpmaktadır.

Çalışmamız, bünyesinde Kırgızcanın kelime hazinesini en çok barındıran K. Yudahin'in *Kırgızça-Orusça Sözdük I-II* (1985), A. Akmataliyev'in editörlüğünde hazırlanan *Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II* (2011), C. Mukambayev'in *Kırgız Tilinin Diyalektolojyalık Sözdüğü* (2009) ve H. Karasayev tarafından hazırlanan *Kırgız Tilinin Orfografyalık Sözdüğü* (2009) adlı sözlüklerdeki *börü* kelimesinin yerine kullanılan örtmece isimlerle sınırlandırılmış olup, bu kelimelerin temel anlamları ve yapım özellikleri ile çağdaş ve tarihî Türkçe

sahaları içerisindeki kullanımları araştırılmıştır. Ayrıca ele alınan örtmece kelimenin hangi dil dışı kültürel etmenler temelinde ortaya çıkmış olabileceği de irdelenmiştir.

Kırgızcadaki Kurtla İlgili Örtmece İsimler

Kırgızcanın yazı dilinde ve ağızlarında *börü* kelimesinin yerine kullanıldığı tespit edilerek aşağıda sırayla ele alınan örtmece kelimeler şunlardır: 1. Çaň (çañdı, çañduu) ayak, 2. Çuu kuyruk, 3. Daňgıt (Kök daňgıt), 4. İt-kuş, 5. Karışkır, 6. Kök, 7. Kök çunak, 8. Kök serek, 9. Kudaydın iti, 10. Kurt, 11. Uluma.

1. Çaň (çañdı, çañduu) Ayak, Çanayek, Çañdıyak, Çañdayak

Kırgızcada “*Kuzey ağ.* 1. ört. Kurt; 2. *mec.* Her zaman ortalığı karıştıran, kavgacı, yaramaz” (Mukambayev, 2009, ss. 83, 1024; Yudahin, 1985, II, s. 346; Karasayev, 2009, s. 527) anlamlarında kullanılan bu kelime, *çañduu* “tozlu, kirli” (<çañ+duu) ve *ayak* “ayak” kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu kelimeye Türkçenin diğer yazı dillerinde rastlanmamıştır. Kırgızcadaki *börü* kelimesinin yerine kullanılan bu *çañ(duu) ayak* kelimesi, örtmece isimlerin kötü adlandırma (*dysphemism*) yöntemiyle ortaya çıkmış türüdür. Buradaki toplumun yaklaşımı “ayağı kirli (hayvan)”, “arkasında toz bırakan”, “geçtiği yerleri tozutan” şeklindedir. Buna benzer bir yaklaşım aynı zamanda kurdun bir diğer örtmece ismi olan *çuu kuyruk* kelimesinin oluşumunda da görülmektedir (bk. 2. Çuu kuyruk).

2. Çuu Kuyruk

Günümüz Kırgızcasında genellikle “Bulunduğu ortamlarda hep ortalığı karıştıran, dedikoducu, kışkırtıcı, kavgacı (insan)” (Akmataliyev ed., 2011, II, s. 747) anlamında kullanılan bu birleşik kelimenin ilk baştaki anlamının “kurt” olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu düşüncemizi destekleyen başka veriler de mevcuttur. N. Saalayeva’nın ve A. Güngör’ün Kırgızcadaki örtmece kelimelerle ilgili adı geçen çalışmalarında söz konusu *çuu kuyruk* kelimesi, kurdun örtmece isimleri arasında gösterilmiş ancak kaynağı belirtilmemiştir⁵. Bunun yanı sıra Mukambayev’in *Kırgız Tilinin Diyalektolojikalık Sözdüğü*’ndeki *beldik* kelimesinin anlamını açıklamak amacıyla kullanılan şu örnekte *çuu kuyruk* kelimesi “kurt” anlamında kullanılmaktadır: *Beldik uvaktısında çuu kuyrukka aldırıp civerbeyli* “(Koyunları) çiftleştirme döneminde kurda kaptırırvermeyelim.” (Mukambayev, 2009, s. 1215).

Kırgızcadaki *çuu kuyruk* ismi, *börü* kelimesinin yerine kullanılan örtmece ismin kötü adlandırma yaklaşımıyla ortaya çıkmış türüdür. Söz konusu isim, *çuu* “gürültü patırtı, yüksek ses, şamata, kavg, tartışma” (< Krh. *çoğı* “gürültü,

⁵ Bk. N. Saalayeva, *age.* ve A. Güngör, *age.*

münakaşa”) ve *kuyruk* “kuyruk; uzun bir varlığın arka kısmı; *mec.* geçmiş, geçmişte yapılan işler” (< ET. *kuğruk* “kuyruk”) kelimelerinin birleşerek “hep arkasında gürültü bırakan, geçtiği yerlerin düzenin bozan (hayvan)” anlamında kalıplaşması sonucu meydana gelmiştir. Birleşik yapıdaki bu örtmece kelimeye diğer Türk lehçelerinde rastlanılmamıştır. Ancak buradaki *kuyruk* kelimesinin yardımıyla türemiş örtmece isimler, Hakaşçada *uzun huzuruh* “*evf.* Volk /kurt/” (Subrakova, 2006, s. 858) ve Tuvacada *uzun kuduruk* “*ört.* kurt” (Suvandii, 2016, s. 139) şekillerinde kullanılmaktadır.

3. Dañıt (Kök Dañıt)

Kırgızcada “İri erkek köpek veya kurt” (Arıkoğlu vd., 2017, I, s. 782), *dañıt* “*Kuzey ağ.* 1. İri bir köpek türü; 2. *ört.* kurt” (Mukambayev, 2009, s. 321) anlamlarında kullanılan bu kelimenin kökeniyle ilgili yeterli kaynağa ulaşamamıştır. Söz konusu kelime, Kırgız sözlü geleneğine ait ürünlerde genellikle “iri, güçlü erkek köpek” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, “Manas” destanında *dañıt* kelimesine çok sık rastlanmaktadır. Destanda *dañıtlar* genellikle kahramanların özel yetiştirdikleri çok yırtıcı, iri, güçlü köpeklerdir. Kahraman istediği zaman düşmanlarına karşı da bu köpekleri kullanabilirler. Birilerini cezalandırırken de *dañıtların* önüne attıkları ya da atacağı söyleyerek korkuttukları anlaşılmaktadır (Karalayev, 2010, s. 441):

Kara neet kaapırdı
Karap kılıp bir colu
Kurmandıkka çalıptır.
Col üstünö süyrötüp
Dañıttarga carıptır.

Kötü niyetli kafiri
 Perişan ederek tamamen
 Kurbanlık gibi kesmiştir.
 Yol üzerinde sürükleterek
 Dañıtların önüne atmıştır

Destanda *kök dañıt* kelimesi çok nadir olarak “kurt” anlamında da kullanılır: *..Kösöö kuyruk kök dañıt köt cagıñdan cüröt dep, kıyırısañ murun kiret dep..* “..Tüysüz kuyruklu bozkurt (hep) arkanda dolaşacak, (düşmana doğru) haykırarak yürürsen senden önce saldıracak” (Karıpkulov ed., 1995, s. 159). Kırgızcada *kök dañıt* kelimesinin “kurt” anlamı, muhtemelen örtmecelendirme yapımında kullanılan anlama dayalı benzetme yöntemiyle sonradan ortaya çıkmıştır. Söz konusu kelimeye Türkçenin diğer tarihî ve çağdaş yazı dillerinde rastlanılmamıştır.

4. İt-kuş

Kırgızcada “kurt, kurt-kuş” (Yudahin, 1985, I, s. 305) anlamında kullanılan bu kelime, *it* “it, köpek; kurt” ve *kuş* “kuş” kelimelerinin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir: *Bügün erteñden kalsañ enesin izdep ayaksıp cogolot ce it-kuşka cem bolot* “Bugün ya da yarın geç kalırsa annesini arayarak yalnız kaybolacak veya kurda yem olacak” (Riskulov, 1991, s. 113).

Söz konusu kelime, Türkçenin diğer yazı dillerinden Kazakçada *it-kus* “kurdun örtmecelenerek söylenen diğer ismi” (Januzakov, 2008, s. 361), Altaycada *itkuş* “kurt” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı, 1999, s. 90), Hakasçada *it* “III. 1). Sobaka /köpek/; 2) Volk /kurt/” (Subrakova ed., 2006, s. 138), Tuvacada *it-kuş* “ağ. Volki /kurt, kurt-kuş/” (Tenişev ed., 1968, s. 601), Başkurtçada *et-koş* “hişniki /yırtıcıların genel adı/” (Ahmerov vd., 1958, s. 689) şekillerinde kullanılmaktadır. Burada söz konusu kelimeye ayrıca yapı olarak benzeyen *kurt-kuş* (Türkiye Türkçesi), *koş-çort* (Tatarca), *kuş-kurt* (Harezmi) gibi örtmece kelimelerin olduğunu da belirtmek gerekir. Ancak *it-kuş* ile *kurt-kuş* kelimelerinin oluşum şeklinde benzer bir yöntem (yaklaşım) olmasına rağmen birisinde temel öge olarak *it* kelimesi kullanılmışken diğerinde *kurt* kelimesi tercih edilmiştir. Başka bir deyişle *it-kuş* kelimesinin kullanıldığı yazı dillerinde *börü* kelimesinin örtmece ismi *it* iken *kurt-kuş* kelimesinin kullanıldığı yazı dillerinde ise örtmece isim *kurt*’tur.

İt-kuş kelimesinin bünyesindeki *it* kelimesinin “börü” kelimesinin yerine örtmeceli olarak kullanılması, Kırgızcadaki bir diğer örtmece isim olan *kudaydın iti* “kurt” kelimesiyle de örtüşmektedir (bk. 9. **Kudaydın iti**).

5. Karışık

Kırgızcada “1. Kurt, yırtıcı hayvan; 2. Kurt postundan yapılan giysi”; 3. *mec.* Açıgöz, açgözlü (Arıkoğlu vd., 2017, II, s. 1124; Yudahin, 1985, II, s. 356) anlamlarında kullanılan bu kelime, Karahanlı Türkçesinden bu yana takip edebildiğimiz *karış-* “(diş) kasılmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 687) fiiline *-kır* fiilden isim (köken olarak sıfat-fiil eki) yapım ekinin eklenmesiyle “(dişleri) kasılası” anlamında kullanılmış ve zamanla *börü* isiminin yerine geçerek örtmece isim olarak kalıplaşmıştır.

Türkçenin diğer yazı dillerinden Kazakçada *kaşkır* “1. Köpekgillerden olan yırtıcı kurt; 2. Yırtıcı, zalim; 3. İnatçı, cesur” (Januzakov, 2008, s. 491), Karakalpakçada *kaşkır* “volk /kurt/” (Baskakov ed., 1958, s. 383), Özbekçede *kaşkır* “volk /kurt/” (Akobirov ve Mihaylov, 1988, s. 639), Yeni Uygurcada *karuşku* “ağ. kurt” (Necip, 2008, s. 224) şekillerinde kullanılan bu kelime, Kırgızcada *börü* kelimesinin yerine kullanılan en yaygın örtmece isimdir: *Tuş tarabın it kamagan karışkırday oozun açıp, kaysaktap, tegerene çurkadı* “Etrafını köpekler kuşatmış kurt gibi ağzını açıp, şuursuzca koşarak dolanıyordu (Kasimbekov, 1990, s. 224). Ayrıca Kırgızcada *karışkır* kelimesi, zaman zaman kurdun diğer bazı cinsleri için kullanılan *kızıl börü*, *kök börü*, *kök cal börü* kelimelerindeki *börü* kelimesinin yerini de alabiliyor: *kök karışkır*, *kızıl karışkır*, *kök cal karışkır* gibi. Bunun yanı sıra *karışkır* kelimesinin yardımıyla türemiş *karışkır içik* “kurt postundan yapılan giysi, kürk”, *karışkırga koy kaytart-* “(mot. *kurda koyun baktırmak*) anl. kendisine güvenilmeyecek birisine bir şeyi emanet etmek”, *karışkırdın sotu menen cazala-* “(mot. kurdun mahkemesiyle cezalandırmak) anl. istediği gibi

cezalandırmak, keyfine göre ceza vermek” (Akmataliyev, 2011, I, s. 798) vb. gibi birleşik kelimeler ve deyimler mevcuttur.

Söz konusu *karişkır* kelimesi de *börü* kelimesi için kullanılan **kötü adlandırma** (*lanetleme*) yöntemiyle ortaya çıkmış bir örtmece isimdir.

6. Kök

Kırgızcanın bazı kuzey ağızlarında “*Tüp. kurt*” (Mukambayev, 2009, s. 534) anlamında kullanılan bu kelimenin ayrıca “I. (Buzağı ya da tayın) ince derisi, bu deriden elde edilen kayış”, “II. 1. Gökyüzü; 2. Mavi, gök; 3. *Güney ağ. Çamaşır yıkamada kullanılan toz madde; 4. İlkbaharda yetişmiş ot, bitki; 5. Tar. Yas tutarken giyilen giysi (özellikle itibar sahibi birileri vefat ettiğinde); 6. Boz, gri*” (Yudahin, 1985, I, s. 417), “III. “İnatçı, direngen; hedefinden yılmayan” (Yudahin, 1985, I, s. 418) anlamları da mevcuttur. *Kök* kelimesinin Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş yazı dillerinde de genellikle “gökyüzü; Tanrı”, “mavi, yeşil”, “yeşillik, ot” ve “demir” anlamlarında yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak söz konusu dillerle ilgili taranmış olan sözlüklerde *kök* kelimesinin “kurt, börü” anlamına rastlanmamıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi örtmece isimlerin ortaya çıkış kaynağı ve yöntemi çeşitlidir. Kimi örtmece isimler *çañdı ayak, çuu kuyruk* örneklerinde görüldüğü gibi söz konusu varlığın olumsuz özellikleriyle ilişkilendirilerek *kötü adlandırma* yöntemiyle yapılmışken kimileri de varlığın rengi, vücut şekli, hareketi, sesi vb. özellikleriyle ilişkilendirilerek *ayrıntıyı öne çıkarma* yöntemiyle ortaya çıkmıştır. Kırgızcanın ağızlarında *kök* kelimesinin kurdun örtmece ismi olarak kullanılmasındaki yaklaşım da kanaatimizce kurdun “boz, gri” rengiyle ilişkili olup *ayrıntıyı öne çıkarmaya* dayalıdır: *Nöşör kuysa kögüñ küç* “(Sağanak) yağmur yağarsa kurt çok saldırır (güçlenir)” (Mukambayev, 2009, s. 534). Kimi araştırmacılar, Kırgızcada *börü* kelimesinin örtmece isimlerinden biri olduğunu düşündüğümüz söz konusu *kök* kelimesinin *kök börü* kelimesinden geldiğini başka bir deyişle bu kelimenin kısaltılmış şekli olduğunu düşünebilirler. Fakat günümüz Kırgızcasında *kök börü* kelimesi, “Kırgız, Kazak vb. Türk boylarında oynanan at sporu, geleneksel oyun türü” (Arıkoğlu vd. 2017, II, s. 1347)” anlamında kullanılmakta olup, geçmişte kullanıldığı düşünülen ve diğer bazı destanlarda geçen “bozkurt” anlamına hemen hemen hiç rastlanılmamaktadır. Ayrıca Kırgızcada *kök* kelimesi, özellikle gri, boz renkteki bazı hayvanlar için yaygınlıkla kullanılır: *kök at* “boz at, gri tonlu at”, *kök uy* “gri inek, boz inek”, *kök çebiş* “gri tonlu iki yaşındaki keçi”, *kök eşek* “boz eşek”, *kök colbors* “boz kaplan” vb. Ancak bu hayvanların hiçbirine *kök* şeklinde hitap edilmez.

Kırgızcada *kök* kelimesi, kurda ait şu örtmece isimlerin oluşumunda da kullanılmıştır: *kök çunak, kök serek* (bk. 7. Kök Çunak, 8. Kök Serek).

7. Kök Çunak

Kırgızcada “kurt” (Yudahin, 1985, II, s. 377) anlamında kullanılan bu örtmece kelime, *kök* “boz, gri” ve *çunak* “yaramaz, âsi” kelimelerinin birleşimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Buradaki *çunak* kelimesi, Kırgızcanın yazı dilinde “1. Kulaksız, kısa kulaklı, tek kulaklı; 2. *mec.* Yaramaz, âsi, söz dinleme; 3. *mec.* Zavallı, talihsiz” (Yudahin, 1985, II, s. 377), ağızlarında “1. *Pam.* Çakmak taş oyununda işaret parmağıyla yüzük parmağını yere dayayarak, orta parmağı geriye çekerek oradan taşı geçirme işleminin adı; 2. *Zam.* Hayvanların kulağının üzerinden küçücük kesilerek yapılan işaret” (Mukambayev, 2009, s. 1082) anlamlarında kullanılır. *Kök çunak* kelimesinin *börü* kelimesinin yerine kullanılmasında söz konusu varlığın (kurdun) hem “gri, boz” rengi hem de “düzeni bozan yaramazlığı” dikkate alınarak örtmecelendirilmenin *ayrıntıyı öne çıkarma* ve *ima etme* yöntemi kullanılmıştır.

8. Kök Serek

Kırgızcada “kurt” (Yudahin, 1985, II, s. 146) anlamında kullanılan *kök serek* kelimesinin *kök* “6. Boz, gri” (Yudahin, 1985, I, s. 417) kelimesiyle *serek* kelimesinin birleşimi sonucunda meydana geldiği düşünülmektedir. Buradaki *serek* kelimesinin Kırgızcada I. “*Batk. ağ.* 1. Büyük kulaklı; 2. Kısa kulaklı; 3. Dik kulaklı; II. *Batk. ağ.* Duyarlı, çabuk işiten; III. *Nook. ağ.* Uyanık, dinç” (bk. Mukambayev, 2009, s. 804), “*dvornyya*, *pyos* /sokak köpeği, güçlü büyük köpek/” (Yudahin, 1985, II, s. 146) anlamları mevcuttur. Söz konusu *kök serek* kelimesinin oluşumunda tercih edilen *serek* kelimesi, kanaatimizce “büyük güçlü köpek” anlamıyla ilişkilidir. Ayrıca *kök serek* kelimesinin Kazakçada “II. *Jas* kaskırdıñ mıktı, kayrattısı /Genç kurdun güçlü ve cesur olanı/” (Januzakov, 2008, s. 409), Hakasçada *köktir** “1) serıy volk /boz kurt/; 2) seraya sabaka /boz köpek/”; *köktirek* “klička seroy sabaki /gri köpeğin lakabı/” (Subrakova, 2006, s. 197) gibi kullanımları mevcuttur. Şayet bu tahminlerimiz doğruysa *kök serek* örtmece isminin oluşumunda yine kurdu güçlü büyük boz bir köpeğe benzetme yaklaşımı, dolayısıyla *anlama dayalı örtmece* yöntemi söz konusudur.

9. Kudaydın İti, Teñirdin İti

Kırgızcanın İmla Sözlüğü’nde *kudaydın iti* “kurt” (Karasayev, 2009, s. 294) şeklinde kullanılan bu kelimeye Kırgız sözlü edebiyat ürünlerinde sıkça rastlamak mümkündür: *Coldo kele catsa aldınan karışkır çığıptır. Kudaydın iti kurulay açka eken dep koyun aga beret..* “Yolda gelirken önünden kurt çıkmış. “Tanrı’nın köpeği iyice acıkmış” diye koyununu ona vermiş..” (Folk.). Bazı kaynaklarda *teñirdin iti* şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. Kurdun Tanrı’nın köpeği olduğuna dair bu anlatılar, diğer pek çok Türk ve Moğol halklarında da görülmektedir. Bunların kökeni ise genellikle kurt kültüne başka bir deyişle totem inanç sistemine kadar uzanır. Örneğin, Yakutlar kurdun *Ulu Toyon’un oğlu* olduğunu söylerken Buryatlar ise *teñerin nohoy* “Tanrı’nın boz köpeği”

demişlerdir (Narinbayeva, 2011, s. 104). Kırgızlarda da *kırk kız* efsanesinde kurt *kızıl it* “kırmızı köpek” olarak tarif edilir ve hanın kızının kırk arkadaşıyla *kızıl itten* hamile kaldığı anlatılır. Ayrıca Kırgızcada kullanılan kurdun örtmece isimleri içerisinde *it-kuş*, *kök serek*, *kök dañıt* örneklerinde görüldüğü gibi kurdu köpeğe benzetme yöntemine sıkça başvurulması da bu tür mitolojik unsurlarla ve geleneksel inanç ve inanış sistemleriyle ilişkilidir (bk. **3. Dañıt**, **4. İt-kuş**, **8. Kök Serek**). Ayrıca Kırgızcadaki *İttin eesi bolso börünün teñiri bar* “Köpeğin sahibi var ise kurdun da tanrısı vardır” (İbragimov, 2008, s. 303) atasözü, kurdun Tanrı köpeği olarak adlandırıldığını ya da ona benzetildiğini bir bakıma teyit etmektedir.

10. Kurt

Kırgızcanın güneybatı ağızlarında “*Batk. ağ. kurt*” (Mukambayev, 2009, s. 565) anlamında kullanılan bu kelimenin temel anlamının “kurtçuk, böcek” olduğu ancak bununla birlikte zamanla tabulaşmış *börü* kelimesinin yerine örtmece isim olarak da çok eski dönemlerden beri kullanılageldiği bilinmektedir. Tarihi Türkçe içerisinde Karahanlıca döneminden itibaren izlenebilen bu kelimenin bulunduğu diğer tarihi ve çağdaş Türk lehçeleri şunlardır:

Kıp. *kurt*, *kurut* (II), “kurt, börü” (Toparlı vd., 2003, ss. 164-165), Hz. *kurt* (I) “kurt (börü)” (Ünlü, 2012, s. 355), TT. *kurt* “Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (*Canis lupus*). 2. *mec.* Bir yeri, bir şeyi iyi bilen. 3. *sf. mec.* İşini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz” (Akalın ed., 2010, s. 1533), Trkm. *gurt* “volk” (Aksakov vd., 1968, s. 213), Ggz. *kurt* “1. *esk.* 1. Zver’ /yırtıcı hayvan/, 2. Volk /kurt/” (Gaydarci vd., 1973, s. 297).

Günümüzde *börü* kelimesi, Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında seyrek de olsa kullanılmaya devam etmektedir (bk. DS, 2009, I, s. 755). Türkmencede de *gurt* kelimesinin yanı sıra *böri* kelimesi mevcuttur.

Hem söz konusu Kırgızcada hem de yukarıda belirtilen Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçelerinde *kurt* kelimesinin örtmece isim olarak yeni anlam kazanması, yine *kötü adlandırma* yöntemiyle gerçekleşmiştir. Burada kötü adlandırmanın **küçük düşürme**, **küçümseme**, **aşağılama** türünün kullanıldığını anlamak mümkündür.

11. Uluma

Kırgızcada “1. Uluyan; 2. Kurt” (Yudahin, 1985, II, s. 304) anlamında kullanılan bu kelime, *ulu-* “(kurt, köpek) ulumak” (<*u-la-**) fiiline fiilden isim yapım eki *-ma* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Söz konusu örtmece isim, Türkçenin diğer lehçelerinden Kazakçada *ulıma* “kaskır /kurt/” (KÄTS 2011, XIV, s. 722), Altaycada *uluuçı* “uluyan (kurt)” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı, 1999, s. 193) şekillerinde kullanılmaktadır. Söz konusu örtmece ismin oluşumunda kurdun uluyan özelliği dikkate alınmış olup, örtmecelendirmenin *anlama dayalı ayrıntıyı öne çıkarma* yöntemi kullanılmıştır.

Sonuç

Kırgızcadaki “kurt” ile ilgili örtmece isimler konusunu ele aldığımız bu çalışmada sonuç olarak şunları belirtmek mümkündür:

Kırgızcada “kurt” anlamında kullanılan örtmece isimlerin ortaya çıkışına hiç şüphesiz *börü* kelimesinin tabulaşması sebep olmuştur.

Kırgızcanın kelime hazinesini azami ölçüde barındıran sözlüklerden tespit edilip kökeni araştırılarak kurdun örtmece ismi olduğu anlaşılan ve bu nedenle çalışmamızda ele alınan kelimeler şunlardır: *çañ (çañdı, çañduu) ayak, çuu kuyruk, dañgıt (kök dañgıt), it-kuş, karışkır, kök, kök çunak, kök serek, kudaydın iti, kurt, uluma*. Bu örtmece isimler; kurdun Kırgızların zihnindeki değeri, çağrışım alanları ve özellikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Taranan Kırgızca sözlüklerde “kurt” anlamında kullanılan *kaşaba // kaşabañ, gırg, boobay, çovotoy* gibi kelimelere de rastlanmıştır. Bunlardan *kaşaba* ya da *kaşabañ* kelimesinin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. *Gırg* kelimesinin ise Kırgızcanın güney ağızlarına Tacik dilinden geçmiş alıntı kelime olduğu anlaşılmaktadır. Diğer *boobay, çovotoy* kelimeleri ise sadece birer bilmecede bilmecenin amacına uygun olarak kullanılan kelimelerdir. Tek başlarına “kurt” anlamına gelecek şekilde kullanılamazlar.

Ele alınan örtmece isimlerin önemli bir kısmı, birleşik yapıya sahiptir: *çañ ayak, çuu kuyruk, it-kuş, kök serek, kök çunak, kudaydın iti*.

Kırgızcadaki *börü* “kurt” ile ilgili örtmece isimlerin önemli bir kısmı, örtmece isimlerin oluşumunda kullanılan bir yöntem olan **kötü adlandırma (dysphemism)** yoluyla ortaya çıkmıştır: *çañ ayak, çuu kuyruk, karışkır, kök çunak, kurt*. Aynı zamanda kurdun **bazı özelliklerini** (rengini, karakterini) **öne çıkarma, ima, benzetme** yöntemleriyle ortaya çıkan anlama dayalı örtmece kelimeler de mevcuttur. Bu durumda özellikle Kırgızcada köpek için kullanılan *it* ve *dañgıt* gibi kelimelerin tercih edilmesi dikkat çekicidir.

Kırgızcada tespit edilen kurtla ilgili örtmece isimlerin önemli bir kısmının ağızlarda kullanıldığı, dolayısıyla yazı dilinin söz varlığı içerisinde yer almadığı anlaşılmaktadır. Ancak *karışkır, it-kuş, uluma, kök serek* gibi bazı örtmece isimler, Kırgızcanın dışında başta Kazakça olmak üzere Özbekçe, Karakalpakça, Altayca, Hakasça için de ortak olan kelimelerdendir. Kırgızcanın bazı ağızlarında nadiren kullanılan *kurt* kelimesi ise hem tarihi Türkçenin konuşulup yazıldığı sahalarda (Karahanlıcadan itibaren) hem de Türkiye Türkçesinde, Gagauzcada ve Türkmencede görülmektedir.

Örtmece isimlerle ilgili bazı araştırmalarda yer verilen ve Kırgızcadaki *börü* kelimesinin yerine kullanılan örtmece isimler olarak gösterilen *kök cal, karsak, baybarak, taşkapkır, atı caman, kokuy* gibi kelimelerin bir kısmının tarafımızca örtmece isim olmadığı düşünülmektedir. Diğer bir kısmının ise kaynağı gösterilmemiş olup, tarafımızca yapılan sözlük taramaları sonucunda da bu kelimelerin kaynağına ulaşılammıştır.

Kısaltmalar

- Batk.* – Kırgızistan’ın Batken Bölgesi
DS – Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-IV c. (2009)
Ggz. – Gagauz Türkçesi
Hz. – Harezmi Türkçesi
KÄTS – Kazak Âdabi Tiliniñ Sözdigi I-XV c. (2011)
Kıp. – Eski Kıpçakça
Krh. – Karahanlı Türkçesi
Nook. – Kırgızistan’ın Nookat İlçesi
Trkm. – Türkmen Türkçesi
TT. – Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- Agafona, G. A. ve Kocumberdiyev, İ. K. (1978). *Petroglifi Saymalı-Taşa, Isık-Kulya İ Ketmen-Tyube*. Frunze.
- Ahmerov, K. Z., Baişev, T. G., Bikmurzin, A. M., Kayumova, U. M., Sayargaleyev, B. C., Teregulova, R. N. (1958). *Başkirsko-Russkiy Slovar’*. Moskva.
- Akalın, H. (Ed.). (2010). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Akmataliyev, A. (2010). Manas Eposunda “Börü” Tüşünüğü. *Kırgız Adabiyatı Cana Mezgil* içinde (ss. 332-334). Bişkek: Avrasya Yayınları.
- Akmataliyev, A. (Ed.). (2011). *Kırgız Tilinin Sözdüğü* (C. I-II). Bişkek.
- Akobirov, S. F. ve Mihaylov, G. N. (1988). *Uzbeksko-Russkiy Slovar*, Taşkent.
- Aksakov, K., Altayev, S., Gafurova, H., Kuliyyev, A., Meskutov, V., Muradova, S. vd. (1968). *Turkmensko-Russkiy Sovar’*, Moskva.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B. ve Şarşenbayev, B. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük* (C. I-II). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Aslan Erol, H. (2002). Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanına Etkisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, II*, 35-56. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başar, Z. (1972). *Erzurumda Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*. Ankara.
- Baygazyev, S. (2008). *Çiñgizga Karışkırdan Kat*. Bişkek.
- Demirci, K. (2008). Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine. *Milli Folklor*, (77), 21-34.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Divânu Lugâti’t-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gaydarci, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A. ve Tukan, B. P. (1973). *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar*. Moskva.
- Güngör, A. (2006). *Kırgızca ve Türkçe’de Hastalık Adlarıyla İlgili Örtmece (Euphemism) Sözlük* (Basılmamış Doktora Tezi), Kuseyin Karasayev Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkoloji Bölümü. Bişkek.
- Güngör, A. (2006). Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözlük Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29, 69-93.

- Gürsoy-Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İbragimov, M. (2008). *Kırgız Makal, Lakap, Uçkul Sözdürü*. Bişkek.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler* (C. I-II). Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Januzakov, T. (2008). *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdügi*. Almatı.
- Kalafat, Y. (2009). *Türk Halk Tefekküründe Kurt-2*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karalayev, S. (2010). *Manas*. Bişkek.
- Karasayev, H. (2009). *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*. Bişkek.
- Karatayev, O. ve Eraliyev, S. (2005). *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*. Bişkek.
- Karıpkulov, A. (Ed.). (1995). *Manas Entsiklopediya* (C. I-II). Bişkek.
- Kasimbekov, T. (1998). *Sıngan Kılıç*. Bişkek.
- Kençiyev, C. (1992). *Balbay Baatır Bayamı*. Bişkek.
- Köse, N. (2004). Kırgızların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikler Hakkında. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan* içinde (ss. 535-542). Ankara.
- Moldaliev, N. (2010). *Kırgızcadaki Sağlıkla İlgili Sözcükleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mukambayev, C. (2009). *Kırgız Tilinin Diyalektolojikalık Sözdüğü*. Bişkek.
- Murzakmetov, A. (26.04.2012). Kırgızdın Tukumsuzdukka Karşı İrımıdarı. *Kök Asaba Gazetesi*. 18 Ocak 2019 tarihinde <http://Kmb3.Hostenko.Com/2012/04/26/> adresinden erişildi.
- Narınbayeva, N. O. (2011). *Mif. Oozeki Kara Sözdün Köönö Uñguları*. Bişkek.
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orozbakov, S. (1982). *Manas* (C. IV). Frunze.
- Orozobayev, M. (2018). Kırgız Halk Hekimliğinde Tedavi Malzemesi Olarak Kurt (Börü). *IV. Uluslararası Türk Bilgi Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 509-516). Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Rıskulov, S. (1991). *Kara Şumkar*. Bişkek.
- Saalayeva, N. A. (2013). Kırgız Tilindeki Cambarlarga Baylanıştuu Tergöölör. 01.04.2016 tarihinde <http://Arch.Kyrlibnet.Kg/Uploads/Knusaalaevan.A.1.2013-4.Pdf> adresinden erişildi.
- Subrakova, O. V. (Ed.). (2006). *Hakassko-Russkiy Slovar*. Novosibirski.
- Suvandii, N. D. (2016). Tabu İ Evfemizmi V Ohotnič'ey Leksike Tuvinskogo Yazıka. *Filologičeskiye Nauki. Voprosı, Teorii İ Praktiki*, 5(59), 138-141. Tambov: Garamota Yayınları.
- Tenişev, E. R. (Ed.). (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar*. Moskva.
- Ünlü, S. (2012). *Harezim Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitapevi Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızça-Orusça Sözdük* (C. I-II). Frunze.

SOVIET CEMENT EXPORT TO TURKEY IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD*

Erdal BİLGİÇ**

Abstract: This article displays the structure of the Soviet Union's cement sales to Turkey in the early Turkish Republican era. Import of cement, which had been one of the commodities in the foreign trade between the Ottoman and Russian Empires, descended to Turkey and the Soviet Union. During the imperial period foreign trade was conducted on the basis of free trade, however, as the Soviet Union monopolized foreign trade in the following period and she established various institutions within Turkey, it continued to be carried out through new state trade institutions. Arcos, Russoturk and the Transcaucasia Trade Organization were the most important ones among the institutions that imported cement to Turkey. The majority of the Soviet cement was sold through Arcos, while Egypt, Syria, Palestine and Greece were provisioned through Istanbul. Although, it seems like a market where big profits were made, the Soviet Union faced great difficulties in exporting cement to Turkey and suffered a loss. Turkey implied high tariff rates on cement import, in the second half of the 1920s, in order to protect its cement production. Moreover, cement import was only permitted by the Council of Ministers. In this regard, not only the organizational deficiencies of the institutions of the Soviet Union, but also the precautions that the Turkish governments influenced the cement trade between the two countries.

Keywords: Soviet Union, Arcos, Russoturk, Soviet Trade Agency, Turkey.

Erken Cumhuriyet Döneminde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Çimento İhracatı

Öz: Bu makale Sovyetler Birliği'nin erken cumhuriyet döneminde Türkiye'deki çimento satışlarının organizasyonunu anlatmaktadır. Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında dış ticarete konu olan mallar içinde yer alan çimentonun ithalatı Türkiye ve Sovyetler Birliği'ne miras kalmıştır. İmparatorluklar döneminde serbest ticaret esası üzerinden yürüyen dış ticaret, sonraki dönemde Sovyetler Birliği'nin dış ticareti devlet tekeline almasından dolayı Türkiye içerisinde Sovyetler Birliği'nin farklı kurumlarını oluşturmasıyla yeni devlet ticaret kurumlarının üzerinden yürütülerek devam etmiştir. Arcos, Russoturk ve Kafkaslar Üzerinden Ticaret Yapan Kurum, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye çimento ithalatını gerçekleştiren önemli kurumlardandır. Sovyetlerin çimento satışlarının büyük bir çoğunluğu Arcos üzerinden gerçekleşirken, İstanbul üzerinden satış yapılan yerler arasında Mısır, Suriye, Filistin ve Yunanistan da olmuştur. Her ne kadar büyük karlar elde edilebilecek bir pazar gibi görünse de Türkiye'ye olan çimento ithalatında Sovyetler Birliği büyük zorluklarla karşılaşmış ve zarar etmiştir. 1920'lerin ikinci yarısından itibaren ise Türkiye kendi fabrikalarının üretimini korumak adına gümrük vergilerini yükseltmiştir.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 21.05.2019 - 10.03.2020

** İktisat Tarihi Doktoru. erdalbilgic@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4788-4865.

Ayrıca çimento ithalatı, Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlanmıştır. Bu bağlamda sadece Sovyetler Birliği'nin kendi kurumlarının organizasyon eksikleri değil, Türkiye hükümetlerinin aldığı önlemler de iki ülke arasındaki çimento ticaretine etki etmiştir.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Arcos, Russoturk, Sovyet Ticaret Temsilciliği, Türkiye.

Introduction

This article aims to describe why and how the Soviet Union exported cement to Turkey during the interwar period. Cement production became especially important after the First World War and Civil War in the Soviet Union. The first goal of the Soviet factories was to satisfy local demand and then, in case there was any surplus, they would import it. On the other hand, the Turkish market seemed to be highly profitable for the cement business, because the country had experienced great destruction in the First World War and in the War of Independence. Considering these aspects, the Soviet trade organizations desired to benefit from profitable Turkish cement markets. However, it was not easy to start a cement trade because of the changes in the foreign trade structure in the Soviet Union. Moreover, the Soviet Union trade institutions in Istanbul extended their cement export business to Near Eastern markets such as Egypt, Syria, Palestine and Greece. Although nearly all import operations of the Soviet trade organizations in Istanbul resulted in a loss, these organizations continued to import cement because the Soviet Union needed foreign currency and there were not many goods to export. Furthermore, Turkey increased customs tariffs in the second half of the 1920s in order to protect its cement production. Then, the government announced that all cement import operations were obliged to have the permission of the Council of Ministers until the end of 1930s. In this article, the cement production in Turkey, inherited from the Ottoman Empire, will be analyzed. Then, the import figures of the Soviet cement will be demonstrated. The final chapter of the article will explain the organizational structure of cement imports by the Soviet trade institutions to Turkey during the interwar period.

1. Production of Cement in Turkey in the Early Period of Turkish Republic

Before the First World War, there were two cement factories in Turkey (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18). The first one was named Arslan and it was established in 1910, and the second one was *Eskihisar Cement Company* established on 30 May 1911, to produce portland cement, hydraulic water, brick, tile, pipe, floor tile and the other materials which were needed for construction business (Dölen & Koraltürk, 2013, p. 28). Both factories benefited from the *Teşvik-i Sanayi* law (the law for the encouragement of industry) that provided them land free of charge, taxes or customs expenses (Sey, 2003, p. 21). The two factories produced 32,319 tons of cement in 1913. 585 tons of it was exported

and the rest was consumed domestically. On the other hand, in the same year, the whole cement consumption was 76,108 tons. 44,374 tons of it was imported. This amount was supplied especially by Europe and Russia. In 1913, the Ottoman Empire imported cement from the following countries; 9,908 tons from Germany, 9,426 tons from France, 7,000 tons from Belgium, 1,027 tons from Austria-Hungary and finally 1,551 tons from Russia. 50% of the imported cement was delivered to the Syrian region of the empire, while 12% of it to Izmir and 19% to Istanbul (GARF, fon:374, opis: 1, delo: 1878, pp. 1-18).

In 1914, in order to increase the production capacity, new furnaces were added to the inventory of both factories (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 42-43). New production capacity increased to 80,000 tons in 1915 (GARF, fon:374, opis: 1, delo: 1878, pp. 1-18). Due to the war conditions, in order to cater for the needs of the Ottoman Army, the government leased the factory *Arslan* and lieutenant colonel Şükrü Bey was appointed as the head of the factory. Until December 1918, the Ottoman Army used this factory for their top priority needs, but the machinery was damaged. Despite being used recklessly by the army, the cement factory managed to produce 32,000 tons of cement. The total production amount of the two factories increased to 34,500 tons in 1918. Moreover, in that year, the *Anatolian Railway Company* joined *Eskihisar Cement Factory* as a shareholder. Since cement forms one of the top cost items of railway construction, the head of the railway company aimed to reduce the costs of building railways, therefore invested in *Eskihisar Cement Factory* (Dölen & Koraltürk, 2013, p. 47). Just one year after the First World War, *Eskihisar Cement factory* went bankrupt and the two companies terminated their corporate existence and merged into one company (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 48-52). The new company announced its capital as 280,000 liras. In 1921, it increased to 367,500 liras and finally reached to 560,000 liras in 1929 (Ökçün, 1971, p. 5). The production of cement began to decrease in 1920. Until the factory stopped its production in October 1920, 16,100 tons of cement was produced in Turkey. In July 1923, the production lines in the factory began to operate again and, in that year, 11,447 tons of cement was produced (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 65-66).

After the Turkish Independence War, 21,616 tons of cement was produced in Turkey in 1923 (GARF, fon:374, delo:1878, pp. 1-18). The production increased to 24,500 tons and 7,600 tons were imported in 1924. The whole consumption reached to 31,100 tons (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 66-74). Turkey imported 16,913 tons of cement, 7,361 tons of which were imported from the Soviet Union in 1925. It shows that the Soviet trade organizations achieved to increase their cement export share from 3,4% to 43%. The other countries that exported cement to Turkey in 1925 were Italy (5,315 tons), France (1,632 tons), Romania (989 tons), Belgium (351 tons). Other than these countries, Turkey imported 679 tons of cement from several other countries. 37,3% of the imported cement was

dispatched to Istanbul, 29,3% to Izmir, 16,2% to Mersin, 10,6% to Samsun, and finally 5,4% to Trabzon in 1925 (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18). Turkey raised its production to 42,800 tons in 1926. The imported amount of cement also increased to 55,400 tons. Thus, Turkey consumed 94,390 tons cement in 1926. Increasing cement demand resulted in revitalizing the *Eskihisar Factory*, and cement production restarted in September 1924. The managers of the factory ordered new equipment in order to double the production in 1927 (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 66-74).

With the new regime in Turkey after the Turkish Independence War, it was important to reconstruct the new capital, i.e. Ankara. The construction of new public buildings such as TBMM (Grand National Assembly of Turkey), ministries, schools, banks, and trade offices were indispensable. The construction of dozens of public offices, which were designed by local and foreign architectures together, required large amounts of cement (Sey, 2003, p. 33). On the other hand, the construction of new facilities in Istanbul, the reconstruction of Western Anatolia (Turan, 1999, pp. 114-186) (25,000 buildings in Izmir, 28,351 houses in Aydın, and 16,000 houses in Manisa were destroyed by the Greek army. Mosques, schools, and bathhouses, also took their shares from this destruction.), the construction of Sivas-Samsun railway paved the way for an increase in cement demand and consumption (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 65-66). A report presented in Lausanne Conference stated that the damage caused by the Greek Army was approximately 568 million liras (Tokgöz, 2004, s. 47). For this reason, Mustafa Kemal emphasized the importance of prosperity and transportation construction several times in his speeches between 1921 and 1922 (Ergin, 1977, p. 27). After the proclamation of the republic, over 3,500 buildings were constructed in Ankara (Ergin, 1977, p. 31). At that time, the Samsun-Sivas railway construction aimed to link the grain production areas to an important harbor city and to the new capital (Tezel, 1994, p. 234).

Keyder claims that cement factories are a means that provides a consolidation between periphery and world economy. He further adds that due to this reason, foreign capital invested in cement factories in the periphery. According to him, not only cement factories, but also flour plants provide high profits to foreign capital, so these factories were protected by high tariffs and customs regulations in the periphery. He emphasizes that there was only one cement factory in Turkey before the First World War, but this is not accurate since there were two factories. After the war, three cement factories in Istanbul and one in Ankara were established by foreign investors. Government protection and high demand brought about high profits to the owners of the cement factories and they gained 36% of their paid in capital as profit in 1927, and that rate increased to 39% in 1928 (Keyder, 1993, pp. 82-85).

Increasing profit rates in Turkey's cement market led to the investment of more foreign capital in the country. For example, in 1926, increasing demand for cement in Ankara attracted the attention of an international company called *Societe Industrielle des Ciments Orientaux*. This company leased *Ankara Çimentoları T.A.Ş.*, which had been established by the Municipality of Ankara and had a production capacity of 20,000 tons of cement annually. Then, *Societe Industrielle* raised the capital of the factory to 600,000 liras (Ökçün, 1971, pp. 82-85). *Ankara Çimento* factory produced under the management of its foreign partner until 1934. Due to the lack of managerial staff, the company partially closed some of its facilities in 1935. In 1938, it stopped all its operations in Turkey. Another cement factory, *Bakırköy Çimento Factory*, with 14,000 tons of production capacity, was built in Istanbul in 1926 (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 73-75).

The Turkish government was aware of these easy-to-gain high profits of the cement producing factories. With that in mind, a new law that prevented businesses from renewing work permits of their foreign employees was introduced in 1926. The Soviet trade organizations also had foreign employees on their payroll. They were laborers and officers who were tasked by the Soviet government and trade institutions. In spite of these troubles, no official document can be located in the Soviet archives demonstrating that the Soviet organizations faced inconveniences because of employing foreigners in their trade organizations which were located especially in Istanbul. The Turkish government gave permission only to the technical employees and engineers who were crucial to the factories to pursue their production. Despite all these challenges, cement production in Turkey reached 41,425 tons in 1926. One year later, production of cement dropped dramatically to 33,400 tons. In 1928, production rose and reached 43,599 tons. At the beginning of the Great Depression, Turkey's cement factories, namely *Arslan* and *Eskihisar*, produced 46,085 tons of cement. The whole production of Turkey reached 71,880 tons and 72,800 tons of cement was imported (Dölen & Koraltürk, 2013, pp. 73-75).

While there was no government protection on cement industry in Turkey before 1927, the Black Sea provinces covered their cement demand by importing Soviet cement. In the Mediterranean provinces of Turkey, Italian and French cement brands dominated the markets. Moreover, it was possible to find German and Romanian cement brands in several regions in Turkey. Cement was sold in packages of 50 kilos with a price of 110-120 piasters in Istanbul. In addition, one ton of imported cement cost 22-26 liras. In order to control this situation, the Turkish Government introduced the law of *Teşvik-i Sanayi*, which incurred high tariff rates on foreign cement import to the country. Hence, cement import dramatically reduced in 1927 (Salah, 1934, p. 155). On the other hand, cement prices in the Turkish markets were determined based on foreign cement market

prices despite the presence of the factories *Arslan* and *Eskihisar*. Beginning in the second half of the 1920s, just after the construction of *Zeytinburnu* and *Kartal* cement factories, the Turkish government tended to take actions and precautions in order to regulate the cement prices. However, before laws to form a sales union and to introduce government price restriction were enacted, the cement prices had reached their highest point (Dölen & Koraltürk, 2013, p. 88).

2. Soviet Cement Import to Turkey

The cement trade from the Russian Empire to the Ottoman Empire was inherited by their descendent states. If Turkey and the Soviet Union had not maintained the cement trade, the Soviet trade organizations could not have made any profit from cement sales. This study is going to focus on the main trade organization of the Soviet Union, i.e. *Arcos*, in Turkey until the 1927 trade agreement. Planning, organization and realization of cement export to the Turkish market is going to be examined¹.

Considering the speculations about the Soviet Union, it can be inferred that the Soviet Union trade institutions began to trade cement with a high motivation and over-optimistic sales estimations. Soviet specialists desired a higher share among the cement suppliers of Turkey, which was in enormous need of cement to reconstruct its cities. Moreover, the Soviet Union trade organizations did not only supply their goods to Turkey. They also planned to spread and expand their market shares in the Near East and Balkans. To that end, Istanbul harbor was used as a transit harbor by the Soviet institutions for cement sales.

Although the Soviet Union trade organizations were expecting to gain high profits in the Turkish markets, they could not reach their planned values. Because the trade institutions of the Soviet Union started a competition with each other and they determined their selling strategies on the Turkish market separately. The main institution that manages the Soviet foreign trade with Turkey was a joint stock company called *Arcos*, which performed cement sales by signing monopoly trade agreements with merchants. Soviet trade specialists thought that signing monopoly agreements would enable them to create a trade network and to make accounting calculations more easily. However, in reality, there were many problems with the network of merchants, and hence the Soviet trade organizations could not achieve much success. In order to try another way of selling cement in Turkey, Soviet trade specialists leased a newly established cement factory in Manisa province, which belonged to an engineer named Saadettin Bey. By leasing the factory in Manisa, it was planned to finalize the production of the unfinished products of *Novorus Cement Factory*. After processing the cement, Soviet specialists planned to sell it in the Western Anatolian markets. From this

---

¹ In this study, the export operation of 30,000 tons of cement in the 1924-1925 accounting year by Russoturk was excluded because it was a one-time sale.

aspect, leasing the factory in Manisa looks like a foreign direct investment inflow. Eventually, the conflicts and competition between the Soviet trade institutions caused the Soviet plans to end up with a high loss.

Another problem of the Soviet trade organizations dealing with cement sales in Turkey was that they could not avoid the incremental costs. Transporting cement from one place to another brought high additional costs. When an international transportation took place, additional costs could be equal to or higher than production costs. Moreover, the packing system in that era incurred high additional costs not only in Turkey, but also in the Soviet Union because of the lack of packing machinery.

Soviet Union cement began to be traded in Anatolia in 1921 between January and September with 91 tons. At that time, the civil war had ended in the Soviet Union. The trade networks began to function again and the factories were revitalized. It led to an increase in Soviet cement export to Turkey 2,408 tons in the 1921-1922 accounting year. The whole Soviet cement export was, 2,883 tons in that calendar year. In the accounting year of 1922-1923, almost all Soviet cement was exported to Turkey. In that accounting year, the Soviet trade organizations exported 2,899 tons of cement and 2,834 tons of it was sold in the Turkish markets. Soviet cement export dropped to 1,785 tons and the share of Turkey was 506 tons in the 1923-1924 accounting year. One accounting year later, 3,340 tons of Soviet cement was exported to Turkey. Besides, *Russoturk* exported 28,785 tons of cement to Turkey. Thus, *Arcos* and *Russoturk* became the two Soviet trade organizations that dealt with cement exports in Turkey. In that accounting year, the Soviet institutions sold 990 tons of cement to Palestine and 248 tons to Greece through Turkey. In the 1924-1925 period, nearly all Soviet cement was exported to Turkey, and from Turkey, much bigger quantities were re-exported to the Near East. In the following accounting year, *Arcos* exported 27,192 tons of cement to Turkey. In addition, the Soviet trade organizations succeeded in exporting 5,597 tons of cement to Egypt and Greece. That means in that year, 84% of the Soviet cement export took place in Turkey and in the Near East. In 1926-1927, the Soviet cement export to Turkey reached at its peak point. The export figures increased to 35,543 tons. Apart from that, 750 tons of cement were exported to Egypt, and 8,489 tons to Greece. In the next accounting period, exportation of cement from the Soviet Union to Turkey tended to decrease and only 15,375 tons were sold in the Turkish markets. The export share of Egypt rose to 4,300 tons. Furthermore, an additional of 16,720 tons of Soviet cement was exported in this year. Between October and December 1928, *Arcos* exported 1,136 tons of cement to Turkey. In the same period, Egypt imported 2,700 tons from the Soviet Union. The Soviet trade organizations accomplished to export 24,622 tons of cement to Turkey and 3,610 tons to Egypt in 1929 (Bakulin & Muşistin, 1938, p. 248).

The Soviet Union increased its cement production and export thanks to the First Five Year Industrial Plan in 1930. Increasing rates of production provided an export of 71,054 tons of cement. In that year, Turkey imported 17,391 tons from the Soviet Union. The export of cement to Palestine and Egypt fell dramatically to 220 tons. One year later, Turkey imported 9,365 tons of Soviet cement. Egypt imported approximately 1,900 tons of Soviet cement. It was the last year when the Soviet trade organizations sold cement to Egypt until the 1950s. From 1934 to 1940, except the year 1938, there was a conflict between the Soviet Union and Egypt. Thus, there were no trade activities between the two countries (Vneřtorgizdat, 1960, pp. 964-1114).

Turkey felt the consequences of the Great Depression in 1932. Soviet cement export to Turkey dropped to 534 tons. In addition, the Soviet trade institutions sold 500 tons to Palestine. Between 1933 and 1935, the Soviet trade organizations sold only 42 tons of cement to Turkey. In the other Near East markets, the Soviet Union could not sell any cement in 1933. However, in 1934 and 1935, with the immigration of Jews from Europe to Palestine, Soviet Union cement export boomed in the Near East markets. A third of Soviet Union's exports were sent to Palestine and Syria in 1934. In order to import Soviet cement to Egypt, Syria and Palestine, trade agreement arrangements were made with the Soviet Trade Agency² in Istanbul. The Trade Agency saw new opportunities in the Near East markets and Soviet cement export rose from 21,442 tons in 1934 to 39,438 tons in 1935. However, the Soviet trade organizations could not achieve to sustain cement export to Palestine and Syria. A couple of years later, Soviet cement export to these countries re-began in 1936. The Trade Agency sold 2,645 tons in Istanbul. Cement sales went up to 12,167 tons in 1937. After one year, Soviet trade specialists accomplished to export 17,980 tons of cement to Turkey. Imported cement from the Soviet Union Trade Agency was mainly used in the construction of Sivas-Erzurum railway (Vneřtorgizdat, 1960, pp. 964-1114).

3. Cement Sales Organizations of the Soviet Trade Institutions in Turkey

The Soviet Union exported cement to Turkey through its three trade institutions until the 1927 trade agreement. The first one, *Arcos*, which was a joint stock company, was established by the Soviet trade specialists in Istanbul. *Arcos* office was established at the end of 1921 in Istanbul. At first, this office was one of the subsidiaries of Arcos London office. Then, as of 1 October 1924, Istanbul *Arcos* office began to function under the order of the Soviet Trade Ministry and separated all its active and passive accounts from Arcos London office. *Arcos* continued to organize the Soviet Union's import and export activities to Turkey until the 1927 trade agreement. All Soviet Union trade institutions functioned

---

² *Arcos* became Soviet Trade Agency after the Trade Agreement that was signed between Turkey and the Soviet Union in 1927.

under the control and order of *Arcos* except *Russoturk* and *Transcaucasia Trade Organization*. Nevertheless, it does not mean that these two organizations were not controlled by *Arcos*. They annually gave their accounting reports to *Arcos*. *Russoturk* was shut down just after the 1927 trade agreement (GARF, fon:374, opis:28, delo:1110, p. 1). However, *Transcaucasia Trade Organization* controlled the Soviet import and export operations in the eastern Turkey under the control of the Soviet Trade Agency until 1936. Like other goods, *Arcos* organized import of cement to Turkey and transferred its operations to the Soviet Trade Agency, which was established to control all trade operations of the Soviet Union to Turkey. Thus, the cement trade between the two countries was managed by the Soviet Trade Agency until 1939.

The second trade organization of the Soviet Union was named as *Russoturk*. It was also a joint stock company. It was established by a Soviet Trade Ministry corporation together with some of the Istanbul bourgeois. *Russoturk* signed a contract with *Transcaucasia Trade Organization* in order to sell 30,000 tons of cement (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 116-120). The organization informed *Novorus Cement Factory* to dispatch its first cement output to Istanbul on 10 January 1925. However, *Novorus Factory* was able to load 25,075 tons of the order (RGAE, fon:413, opis:11, delo:177, p. 58). *Russoturk* was permitted by the authorities in Moscow to complete the cement import operation with loss. Thus, in order to get an import license from Turkey to Soviet Union, *Russoturk* sold 26,000 tons of cement in Turkish and Greek markets until 18 October 1925 with a loss of 350,000 rubles (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 143-144).

The third trade institution named *Transcaucasia Trade Organization* was responsible for the export and import operations in the eastern regions of Turkey. At first, it was not officially registered in Turkey. It originally functioned under the control of *Arcos*, and after the trade agreement, operated under the control of the *Soviet Trade Agency* in Istanbul. *Transcaucasia Trade Organization's* headquarters was in Tbilisi. It was controlled by and followed the orders of Tbilisi, but present edits annual trade reports to *Arcos*. The institution was responsible for export and import of Soviet goods not only in Turkey, and Iran etc., but also in the other countries of the world. The organization imported cement to the eastern regions of Turkey via the trade route of Batumi-Trabzon and Leninakan-Kars railway. Transportation costs almost doubled the price of cement, so Soviet cement was sold in these regions in small batches (GARF, fon:374, opis:28, delo:1102, pp. 4-4ob., 5-5ob.).

The officers of the *Soviet Trade Agency* knew that Turkey had an annual need of minimum 180,000 tons of cement supply in the 1920s. However, Turkish cement factories were able to produce only 120,000 tons of cement in a good quality year. This difference between the demand and supply was provided by the French, Czech, and Italian merchandise. Moreover, Greece-Soviet Union trade was under

the control of *Arcos* in that period and the Greece cement market needed to import approximately 300,000 tons since Greece did not have any factories to fulfill its demand. On the other hand, the Soviet trade specialists in Istanbul could have assumed the amount of demand in Egypt, but they had already begun to negotiate with Egyptian merchants (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 143-144.).

Until 1927, there was a high demand for cement in Turkey and production did not meet all the demand of the country. Thus, the Soviet trade specialists in *Arcos* thought that the company could divide Turkey into three regions in order to maximize Soviet cement export. It was decided that the Black Sea region would be the first region and Soviet cement could be sold in all the cities that were on the shore, from Batumi to the Bosphorus. Trabzon, Samsun, Sivas and Amasya were included in that region. The second region was planned to stretch from Istanbul to Ankara. The *Arcos* officers thought that the cities which were situated along the railway from Haydarpasha to Ankara train stations could be good choices in order to increase Soviet cement sales. Izmir was chosen as the third region. Soviet specialists preferred Izmir because if they could transport Soviet cement to Izmir harbor, then it would be easier to sell it to other closer cities such as Manisa, Mersin, Balıkesir, Konya, Adana and similarly to the islands on the Aegean Sea (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18.).

3.1. Soviet Cement Sales in the Black Sea Region

In the Black Sea region, *Arcos* signed a monopoly trade agreement with a well-known merchant named Sadık Zade. In the second region between Istanbul and Ankara, Soviet trade specialists preferred to work with a company named Stepanyan and Malkasyan. However, *Arcos* did not sign a monopoly trade agreement with this company. Stepanyan and Malkasyan agreed to sell Soviet cement with a low commission. In the third region, *Arcos* signed a lease agreement with the factory owner Saadettin Bey. However almost all of the Soviet cement trade operations ended with loss (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18.).

In 1922, ambassador Aralov arrived in Samsun. He brought a few barrels of Soviet cement and in order to emphasize the importance of the trade relations between the Soviet Union and Turkey, he gave them as a gift to Samsun governorship. Although the ambassador and the Soviet trade organizations tried to improve Soviet cement export to Turkey, they did not achieve larger amounts in 1923 and 1924. This was because the produced cement in the Soviet Union was barely enough for the demand of the country itself. On the other hand, for a better export organization and to increase the supply to the Black Sea region, first step taken was to sign an agreement with Sadık Zade in 17 November 1925 (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18). This was because Sadık Zade was one of the wealthiest merchants in the region. That is why *Arcos* chose him to

sign the monopoly agreement on cement sales. In 1927, Sadık Zade had 3 passenger liners and 4 cargo ships. The total cargo capacity of the ships was 7,799 tons (DİE, 1928). When Sadık Zade signed the agreement, he held the right to sell Soviet cement in Trabzon, Samsun, Kastamonu, Sinop and Zonguldak. In addition, Sadık Zade guaranteed to open warehouses and sales offices for cement business in Rize, Trabzon, Samsun, Sinop, Inebolu, Amasya and Zonguldak. Moreover, both parties agreed that in every warehouse, there had to be a minimum of 50 tons of cement with the Arcos trademark. Besides, Sadık Zade also guaranteed not to sell any other brands of cement. Arcos guaranteed to supply Sadık Zade 4,000 tons of cement in the first shipment and to supply a minimum of 350 tons every month (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 46-51).

Briefly after the monopoly agreement signed by Sadık Zade, he informed Arcos that French, and Romanian companies and the Turkish factory Arslan were sending their cargo ships filled with cement almost every day and their prices were lower than Soviet cement. Sadık Zade asked Arcos to reduce cement prices to 30 shilling per ton (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, p. 43). Sadık Zade also requested from Arcos that the first supply of cement had to be at least 1,600 tons and dispatched within barrels. Arcos guaranteed Sadık Zade to supply cement in barrels, but Sadık Zade did not send the barrels back after he got the first shipments. Dispatching cement in barrels increased the cost of cement business. For this reason, Soviet cement factories did not pack the cement in the next shipments (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 59-60). Later on, Sadık Zade did not return any of the barrels to Arcos, therefore the Soviet trade organization sued this merchant in Istanbul.

Although Arcos officers had great expectations from Sadık Zade, in progress of time, they realized that he had not opened any warehouses or sales offices in the Black Sea region. In addition, Soviet specialists observed that Soviet cement sales severely decreased in the region. Therefore, Arcos executives decided to change the terms of the agreement which had been signed with Sadık Zade. The merchant accepted to buy Soviet cement on a fixed price. Even though the monopoly agreement was abolished by Arcos, Sadık Zade carried on Soviet cement trade as the only merchant in the region. The price of cement that was sold to Sadık Zade was 37,7 shilling per ton on FOB basis from Novorossiysk harbor, whereas 45,5 shilling per ton on CIF basis on the Turkish harbors. Moreover, the Turkish Government put an additional tax burden of 7,5 liras per ton on cement import in order to protect domestic production. When the second agreement was signed with Sadık Zade, the price of cement per ton including tariffs was 27,24 liras on CIF terms in the Turkish harbors. When the prices were changed because of the protection law, Arcos sold 6,450 tons of Soviet cement to Sadık Zade for 23,13 liras between 27 February 1926 and 1 October 1926 (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18).

According to *Arcos* annual reports, 700 tons of cement with CIF price and 2,300 tons of cements with FOB price from Novorossiysk harbor was sold to Sadık Zade. Moreover, Sadık Zade loaded 750 tons of cement to his cargo ship *Arslan*. Sadık Zade sold 2,000 tons of Soviet cement for railway construction until the end of 1926. On the other hand, on 25 November 1926, it was banned to load cement to Turkish vessels which were coming from the Russian shore of the Black Sea. In the meantime, Sadık Zade also tried to buy cement with his vessels and wrote a letter to *Arcos*. He asked for a permission to load his vessels. *Arcos* immediately mailed to the other Soviet trade organizations in Moscow to let him load the Soviet cement. Sadık Zade made 2% profit from all the transactions that he made with *Arcos* (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 82-90).

Sadık Zade was not the only merchant who sold cement in the Black Sea region. Although the Italian and French cement brands did not have the same quality as the Novorossiysk cement, there were many merchants that sold them in the region. However, they had lower prices compared to Sadık Zade. He immediately wrote a letter to *Arcos* and explained the situation asking for a discount in the cement prices. He mentioned in his letter that a cargo ship named *Pake*, which was filled with French cement, regularly anchored at the Black Sea harbors. Because of the Italian and French cement supply, the price of one barrel of cement decreased to 185 piaster in Trabzon and Giresun and to 170 piaster in Samsun. *Arcos* officers did not agree to make a discount on the cement prices. They were aware that Soviet cement had the advantage of proximity to the Black Sea region, so this helped to decrease the cost of cement that was exported to Turkey. Moreover, they estimated that the French and Italian firms would not be able to continue to give lower prices. In addition, *Arcos* officers believed that the consumers in the region had already got used to Soviet cement. Besides, *Arcos* executives knew that a good part of the imported cement was dedicated to the Sivas-Samsun railway construction, which needed lots of high-quality cement. Thus, Soviet trade specialists did not want to lose their share in cement sales in the Turkish markets, and did not avoid any competition with French cement. According to *Arcos* trade officers, the real competition was going on with the *Arslan factory*, and that competition caused a high loss in cement operations. Therefore, they did not agree to make any discount to Sadık Zade (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 82-90).

Transcaucasian State Trade Organization sold cement for 58,3 shilling on FOB basis at Novorossiysk harbor to the other Soviet institutions and to the merchants from other countries. When *Arcos* changed the conditions of the agreement that was signed with Sadık Zade, the Turkish merchant began to buy Soviet cement for 37,5 shilling per ton. The difference of 21,5 shilling meant that the loss of *Arcos* was high. *Arcos* sold Sadık Zade 6,450 tons of cement. Calculations show that the Soviet trade organization received 63,590 shilling for this transaction.

Besides, Sadık Zade did not return 112,875 cement barrels to *Arcos*. When the value of the barrels is added, the Soviet trade organizations lost 41,362 liras in selling cement to Sadık Zade. Soviet specialists recorded in *Arcos* documents that the total loss was equal to 60% of all cement sold to Sadık Zade. Moreover, *Arcos* finance department realized that the document which showed the number of barrels of cement that were sold to Sadık Zade and the accounting invoice that showed the total value of the trade were missing, therefore the exact transaction amount between *Arcos* and Sadık Zade cannot be accurately known. Consequently, the trade between *Arcos* and Sadık Zade resulted in a high loss. Hence, the Soviet trade institutions could not provide enough foreign currency when the country needed it the most (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18). Although *Arcos* sued Sadık Zade for violating the terms of the agreement, the Soviet trade organizations continued to work with him until the 1930s. The underlying reason was his capital capacity and his trade network in the Black Sea region.

Soviet cement sales fell from 300,000 dollars to 172,000 dollars in 1926 (GARF, fon: P374, opis:28, delo:3230, pp. 242-252). Furthermore, Turkey and the Soviet Union signed a trade agreement and *Arcos* turned into *Soviet Trade Agency* in 1927. Despite what had happened between Sadık Zade and *Arcos* in the past, the Trade Agency in Istanbul prepared another monopoly agreement with the merchant in 26 November 1927. Meanwhile, *Soviet Trade Agency* agreed with another merchant in the Black Sea region, Kir Zade, while the agreement with Sadık Zade was still valid. In response to that, Sadık Zade demanded 244,000 rubles as compensation (GARF, fon: P374, opis:28, delo:3230, pp. 257-259). The Soviet trade organizations preferred to export cement to Turkey rather than to other countries because the price for cement was satisfying in Turkish markets. Moreover, Turkey was able to produce half of its own demand. Considering all these actions of the Trade Agency, the Trade Ministry of Public of Soviet Union accused Soviet trade specialists that they were not interested enough in the cement sales. In addition, Moscow gave an order to stop sales to the merchant Aragon, due to lack of confidence (GARF, fon:P374, opis:28, delo:3230, pp. 226-230).

3.2. Soviet Cement Sales in the Cities from Istanbul to Ankara

When *Arcos* began to sell Soviet cement in the cities located on the Haydarpasha - Ankara railway line, the markets in these cities constituted 30% of the cement that was consumed in Turkey. On that route, the company Stepanyan and Markasyan, which sold *Arcos* cement, never signed a contract with the Soviet trade organization. Trade was completed through letters that *Arcos* and the company sent to each other. Stepanyan and Markasyan Company never had to place an order exceeding the amount of its demand. Thus, *Arcos* could not force them to buy cement in huge amounts that the company could not stock. On the

other hand, the company had to pay FOB prices with a discount of 2% of the total order value for Soviet cement if the ship was loaded by the company itself. If the company agreed to reload in Istanbul, there would be a 6% discount on the total price. In addition, if the company accepted the merchandise with their CIF prices, sales commission would be 3%. Moreover, *Arcos* accepted to stock, pay for transportation and the tariff costs in Istanbul. Stepanyan and Malkasyan guaranteed to pay costs of insurance and sales (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18).

Arcos began to work with Stepanyan and Malkasyan in 1925. In the same accounting year, 4,871 tons, and in 1926, 1,065 tons of Soviet cement were sold. Considering the costs of warehousing, insurance, loading, and unloading, the price of Soviet cement per ton was calculated to be 43,68 liras. The loss of *Arcos* in selling cement to Stepanyan and Malkasyan Company was about 20,000 liras in 1926 (GARF, fon: P374, opis:1, delo: 1878, pp. 1-18). This company sold 500 tons of Soviet cements to railway organizations in 1926. The company determined the price of cement per ton to be 23,75 liras in this operation (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, p. 98).

The Turkish government increased the customs taxes in order to protect domestic production in 1926. High tariffs rates affected the order of 1,000 tons by Stepanyan and Markasyan. Because the tariff rates, which had increased fivefold before, increased eightfold. That meant that the company had to pay 1,200 piaster per ton instead of 750 piaster. When *Arcos* realized that the increase in the customs taxes endangered the Soviet cement trade, they considered unloading vessels at Derince harbor instead of Istanbul. Then, they thought about dispatching cement from Batumi to Samsun. However, *Novorus Cement Factory* did not accept to dispatch shipments neither to Derince nor to Samsun harbor. The factory informed *Arcos* that dispatching shipments directly to Istanbul harbor was more profitable than the other options (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 149-155).

Gostorg gave the right of selling the products of *Novorus Cement Factory* with lower prices to the other Soviet trade organizations like Transcaucasian State Trade Organization. However, *Arcos* did not have the same right. Soviet trade specialists had to sell Soviet cement with the profit that had been determined in the plans. On the other hand, because of the shareholding structure of Russoturk, it is understood that there were no obligations to sell cement, at least with the limit prices (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 53-55). In the beginning of the 1920s, there was no stock market that could determine cement prices, so *Arcos* determined the prices of cement based upon the prices of the *Arslan Factory*. Later on, many *Arcos* reports in the Soviet archives showed that the specialist who was responsible for tracking the cement prices in the market did not perform

his/her duty well. Therefore, Moscow gave warnings to *Arcos* to adjust the prices continuously (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 56-57).

The Soviet trade specialist Yeremashvili mentioned in his report that the Turkish authorities asked *Arcos* to import 4,000 tons of Soviet cement in order to be used in the Sivas-Samsun railway construction. In addition, if the cement trade operation for the railway construction was accomplished, then it would lead to an opportunity to sell 20,000 tons of cement more (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 56-57). That is why all Soviet trade specialists who were responsible for importing cement endeavored to have a smooth transaction and transportation of the merchandise. Because they thought that the cement trade business for railway construction could improve Soviet cement import to Turkey. Moreover, Yeremashvili emphasized in his report that Sadık Zade also tried to sell Soviet cement for railway construction. He achieved to sell 2,000 tons of Soviet cement (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 69-69 ob). On the other hand, Yeremashvili succeeded to sign a contract with an Egyptian company named Botton to dispatch 2,500 tons of cement. In that period, he sold 1,550 tons of cement to a merchant from Izmir (GARF, fon: P374, opis:1, delo:1878, pp. 53-55).

Arcos signed an agreement with Süleyman Sırrı Bey from the Ministry of Public Works to sell 3,000 tons of cement in 1926. *Arcos*' offer was 44,5 shilling per ton (GARF, fon: P 374, opis:1, delo:1878, pp. 110-113). *Arcos* sold 750 tons of cement in Izmir to Neftesindikat and 200 tons to *Sanayi ve Maadin Bank* and *Uşak Sugar Factory* (GARF, fon:P 374, opis:1, delo:1878, pp. 121). In 1925, *Arcos* sold cement to the following merchants; 1,700 barrels to Ali Pasha, 150 tons to *Avedisyan and Ivraakis Corporation*, 15 tons to *Ankara Kantar Corporation*, 100 tons to *Paskvale Kolona Corporation*, 15 tons to Hanif Zade, 200 tons to Demirciyan, 200 tons to Değirmenciyan, 270 tons to Zaharidis Vlas, 20 tons to Ali Vafi, 15 tons to Ali Fuat, 120 barrels to Mehmet Kaptan, 5 tons to Rustem in Gelibolu, 10 tons to Molla Huseyin in Edremit, 100 tons to Somatsi in Izmir, 1,575 tons to Kerim Ali Zade in Izmir, 2,000 tons to Botton in Egypt, 15 tons to *Sanayi ve Maadin Bank*, and 100 tons to Skotboyna in Izmir. Moreover, *Transcaucasian State Trade Organization* sold 10 tons to Botton in Egypt, 75 tons to Ali Vafi, 350 tons to *Trakya Şeker Fabrikaları*, 60 tons to *Ziraat Türk Şirketi*, 306 tons to Hafız Zalak Kaptan, 200 tons to *Şeker Fabrikaları*, 50 tons to Kerim Zade (GARF, fon: P 374, opis:1, delo:1878, pp. 127-130). *Transcaucasian State Trade Organization* had a right to sell cement with a loss up to 100,000 rubles. Therefore, the organization had the chance to make most of its sales in lower prices (GARF, fon: P 374, opis:1, delo:1878, pp. 143-144).

After signing the trade agreement, cement import started to be controlled by *Mineral Export Organization* that was organized under *Soviet Trade Agency* in Turkey. After a trade institution in conformity with the Soviet trade constitution

that brought about a new organization in Soviet import and export operations was established, *Arcos* was transformed into *Soviet Trade Agency*. In addition, all of the Soviet joint stock companies in Turkey ceased to exist. *Russoturk* also ended its activities. Moreover, the *Soviet Trade Ministry* revoked permissions fits trade institutions to have loss from their trade operations. On the other hand, Turkey also revised some of its institutions that functioned in cement import. The government announced that cement import would be conducted under the permission of the Council of Ministers. New factories were established in Turkey, to which Soviet institutions planned to sell 6,000 tons, in 1929. Under these circumstances, *Mineral Export Organization* in Istanbul sold 4,200 tons of cement in the 1928-1929 accounting year (RGAE, fon:413, opis:12, delo:144, pp. 79-91). After 1931, cement sales of Soviet Trade Agency fell dramatically and depended on state enterprises.

Sümerbank applied to *Soviet Trade Agency* to import 15,000 tons of cements for its new factory construction in Nazilli in 1935. However, the Agency needed the permission from the government, because it was banned to import cement to Turkey without the permission of the Ministry of Trade. *Sümerbank* was inclined to import cement from the Soviet Union, because in the 1930s, the cement prices were high. Therefore, *Sümerbank* immediately received all necessary permissions. On the other hand, at the end of the year, the Ministry of Trade ordered additional 20,000 tons of cement from the Trade Agency for the Sivas-Erzurum railway construction. However, *Soviet Trade Agency* informed that it would not be possible to provide any cement until April 1936 because of the production conditions in the Soviet Union (RGAE, fon:413, opis:12, delo:1970, pp. 2-11).

In 1938, the Soviet trade institutions sold cement only in the Eastern Region of Turkey. Instead of 18,000 tons as determined in the plan, 18,100 tons were sold in that year. As in 1937, in 1938, all cement sales were made for the railway construction in Erzurum. After this transaction, Soviet Trade Agency did not achieve any sales because the railway construction finished in 1939 (RGAE, fon:413, opis:12, delo:2912, pp. 38-183).

The Near East markets were active for cement sales in 1935. For example, in Syria, 60,000 tons of cement was sold in a duration of nine months. In Aleppo, a cement factory produced 81,000 tons, but it was not enough to satisfy the domestic demand. Moreover, throughout the year, Moscow complained about that specialist in Istanbul who did not show any interest and make any contribution in sales (RGAE, fon:413, opis:12, delo:1970, pp. 19-24). *Soviet Trade Agency* in Istanbul were able to sell only 8,100 tons instead of 20,000 tons, as planned, in the Near East markets. That is why Moscow concluded that the performance of Soviet specialists was not satisfactory and they could not fulfill the trade goals. The Ministry of Trade also warned the Agency to choose

powerful, solid and trustable corporations in the markets (RGAE, fon:413, opis:12, delo:1552, pp. 23-24).

3.3. Soviet Cement Sales in the Aegean Region

Yahya S. Tezel claims that there were many authors who asserted that there had been no foreign capital investment in Turkey in the Atatürk era because of the actions that the government took against foreign private capital³. However, contradicting with the claim of these authors, in the 1920s, there was an important foreign investment flow to Turkey. Foreign capital invested in joint-stock companies by using their Turkish partners. Ahmet Gündüz Ökçün was an economist who underlined that there was a significant foreign investment after the Turkish Independence War. He also argued that the Republican regime was not against foreign investment but was against capital which sought for a capitulation. He further added that those that did not seek any privilege from the government did not encounter any obstacles (Ökçün, 1971, p. 5). From 1923 to 1930, the share of foreign investment in the Turkish joint-stock companies was 43%. The share of foreign capital in the whole invested capital was 75%. As in other industries, the foreign capital share was also high in the cement industry in Turkey. Ökçün also claimed that except Istanbul, there were no foreign investment in the cement industry through establishment of a corporation (Tezel, 1994, p. 222).

In his book, Ökçün emphasized that foreign investment only existed in the cities Istanbul, Ankara, Izmir and Adana between 1920 and 1930. According to him, there was no foreign investment in any other provinces in Turkey (Ökçün, 1971, p. 116). However, the investors in the cement industry were not Europeans alone. The Soviet Union also invested in the Western Anatolia in order to make profits, and used the opportunity in the reconstruction of the region.

In order to sell cement, Arcos, which was one of the Soviet Union corporations in Turkey, chose Manisa in the Aegean region as a cement production center. The Soviet diplomat Prokofev, who was an officer in the Soviet Consulate in Izmir, discovered a factory in Manisa while traveling the region in order to write an economic report in 16 December 1924 (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18). The Soviet diplomat thought that 60% of the facilities and houses in Manisa and Izmir were destroyed and therefore reconstruction of the region required tons of cement. Prokofev signed an agreement with the owner of the factory, Sadettin Bey, to produce concrete blocks, tiles, pipes, glasses and doors. The factory was built on twenty columns and had three machines. It was the latest factory that produced these types of merchandise. After dealing with Sadettin Bey 'engineers from Novorus Cement Factory came to the region so as to investigate and they

---

³ Taner Timur, Bernard Lewis, Kenan Bulutoğlu, Kemal Karpat etc. For details: Tezel, 1994, p. 218.

found out that the factory could produce cement cheaper than the Soviets'. On the other hand, the cement brands that were imported from other countries to the region had lower quality than the Soviet cement. Prokofev believed that the quantity of customers and sales could be higher than the other imported ones. The factory of Sadettin Bey was equipped with high quality German machinery and was suitable to process Soviet cement. This way, Arcos would be able to sell cement under its own trademark (RGAE, fon:413, opis:2, delo:2042, pp. 54-64). Sadettin Bey leased out his factory to Arcos with all its equipment. The Soviet trade organization agreed to pay Sadettin Bey 50 liras per month and to give 44% of its profit from the sales of cement. Furthermore, Arcos agreed to appoint Sadettin Bey as the manager of the facility with the salary of 250 liras (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1-18).

When Prokofev signed an agreement with Sadettin Bey, the price of cement per ton increased to 72 liras. However, one month later, Italian cement arrived in the market and the price of cement began to decline dramatically. On the other hand, after Novorus Cement Factory's specialists returned, Arcos did not pay any attention to the Manisa factory. Executives from Arcos left Sadettin Bey alone and did not make any further investment. In addition, Soviet executives sent 2,000 barrels of cement to Izmir harbor. In the meantime, Arcos received loans from the Bank of Holland to finance its Manisa operation. Nevertheless, due to the lack of interest in the Manisa factory, the Soviet trade organizations could not sustain the cement production. All of the cement that was unloaded at the Izmir harbor stayed in the warehouse between 11 March 1925 and 30 April 1926. In the meantime, Arcos did not pay the loans to the Bank of Holland. Later on, the Bank appropriated 888 barrels of cement in exchange for the debt of Arcos (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1- 18).

The factory in Manisa was able to process only 220 tons of cement. The engineer that was sent to Manisa to arrange the production operations probably stayed in Ankara. Because the Soviet Embassy was under construction and the engineer Shapashnikov was in charge of the worksite. Therefore, he could not pay attention to the production in the Manisa factory⁴. The Soviet specialists in Arcos decided to put an end to the investment in the Manisa factory on 14 July 1926. In order to compensate the inconveniences and to avoid a legal case in the future, the Soviet side paid Sadettin Bey 5,000 liras and all the loss was covered by Arcos (GARF, fon:374, opis:1, delo:1878, pp. 1- 18).

---

⁴ The Russian Embassy was opened on 19 April 1926 (Perinçek, 2005, p. 172).

Conclusion

The trade organizations of the Soviet Union that imported Soviet cement to Turkey were in competition not only with other brands, but also with each other. The Soviet Union preferred to sell cement to Turkey because of its proximity to the country. However, the geographic proximity did not help the Soviet trade organizations to solve the problem of on-time supply and satisfying the demand. In addition, the transportation cost was one of the main costs within the import operations. Moreover, Soviet trade specialists could not establish a trade network in any regions of Turkey. The Soviet trade organizations tried to solve this problem by dividing Turkey into regions. They signed monopoly trade agreements with merchants in these regions. Leasing a cement factory in Manisa was another solution of the Soviet trade specialists. However, they could not deliver unprocessed cement to the factory and lost their chance to sell it in the Aegean region with high profits. Furthermore, this operation ended with the dissolution of *Arcos* in 1926. After signing the trade agreement in 1927, cement trade was organized by the *Soviet Trade Agency* until 1939. On the other hand, the Turkish government increased custom tariffs in the second half of the 1920s in order to protect its domestic cement production. After 1927, cement import was only permitted by the Council of Ministers. The Council gave permissions to import cement only for large construction projects of the government such as factories and railways. Consequently, it can be deduced that there was not a stable cement trade between the two countries for the following reasons: firstly, the Soviet Union could not establish the necessary institutions and secondly, the structural changes in Turkey affected the cement trade directly. Thus, most of the cement sales operations of the Soviet Union in Turkey resulted in failure.

Bibliography

Archive Materials

Gasudarstvennyy Arhiv Rossiyskiy Federatsii - GARF;

GARF. Fon: 374. Opis: 1. Delo: 1878.

GARF. Fon: 374. Opis: 28. Delo: 1110

GARF. Fon: 374. Opis: 28. Delo: 1102.

GARF. Fon: P 374. Opis: 28. Delo: 3230.

Rossiyskiy Gasudarstvennyy Arhiv Ekonomiki- RGAE;

RGAE. Fon: 413. Opis: 11. Delo: 177.

RGAE. Fon: 413. Opis: 12. Delo: 144.

RGAE. Fon: 413. Opis: 12. Delo: 2912.

RGAE. Fon: 413. Opis: 12. Delo: 1970.

RGAE. Fon: 413. Opis: 12. Delo: 1552.

RGAE. Fon: 413. Opis: 2. Delo: 2042.

Books

- Bakulin, S. & Muşistin, D. (1938). *Vneşniya Torgovliya SSSR za 20 let 1918-1937 Statistiçeskiy Spravoçnik*. Moskva: Mejdunoradnaya Kniga.
- DiE. (1928). *Türkiye İstatistik Yıllığı*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Dölen, E. & Koraltürk, M. (2013). *Aslan Çimento: İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü 1910-2012*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Ergin, F. (1977). *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*. İstanbul: Duran Ofset Matbaacılık.
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ökçün, G. (1971). *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*. Ankara: AÜSBFY.
- Perinçek, M. (2005). *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri, Sovyet Arşiv Belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Salah, Z. (1934). Türkiye'de Çimento Bir Lükstür. *Arkitekt Dergisi*, 1934-05(41), 155-156.
- Sey, Y. (2003). *Türkiye Çimento Tarihi*. Ankara: Çimento Müstahsilleri Birliği.
- Tezel, S. Y. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokgöz, E. (2004). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Turan, M. (1999). *Yunan Mezalimi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Vinkonur, A. (1929). *Foreign Trade of The Union of Soviet Republics over the Period 1918-1928*. Moskva: Vneşorgizdat.
- Vneşorgizdat. (1960). *Vneşniya Torgovliya SSSR za 1918-1940*. Moskva: Vneşorgizdat.

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AŞİRET İDARESİ: AŞİRET MÜDÜRLÜĞÜ*

Fatma AKIN**

Öz: Osmanlı taşra idaresinde 1842 yılında muhassıllık sisteminin kaldırılmasıyla eyalet-sancak-kaza şeklinde idarî bir düzenlemeye gidilmiştir. 1842 düzenlemesinde aşiretlerle ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte aşiretleri ilgilendiren taraflı, kazanın idari bir birim olarak kurulması ve müdürler tarafından idare edilmeye başlanmasıydı. Nitekim, bu tarihten sonra kaza teşkilatına ve kazaya atanan müdürlerin usullerine göre aşiretlere de kaza statüsü verilip idarelerine müdürler tayin edilerek “aşiret müdürlüğü” olarak da adlandırılabilir bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çıkarılan 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinde de aşiretlerle ilgili hükümler bulunmamakla birlikte aşiret müdürlüğü, yüzyılın sonuna kadar tüm aşiretlere teşmil edilmeye devam etmiştir. Bu çalışmada aşiret müdürlerinin 1842’den başlayarak 19. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan süreçteki atamaları ve azledilmeleri, maaşları ve görevleri ile aşiret idaresindeki işlevleri ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra önceki yüzyıllardaki aşiret idaresiyle olan benzerlikleri üzerinde de durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: 19. yüzyıl aşiret idaresi, aşiret müdürü, kaza idaresi, konar-göçerler, merkezileşme, modernleşme.

Tribal Administration in the Second Half of the 19th Century: The Directorate of Tribes

Abstract: The abolishment of the system of “Muhassıllık” in the rural administration of the Ottoman Empire in 1842, paved the way for new administrative regulations called the “eyalet-sancak-kaza” system. Although by then there were no specific tribal laws, in 1842, issues related to tribes were dealt by an administrative unit established at the kaza level, headed by a director. As a result, a structure called "tribal directorate" emerged after this date, granting a kaza status to tribes in accordance to the procedures of the district organization that were governed by directors assigned to the districts. In the 1864 and 1871 Provincial Regulations, there were no specific tribal provisions, however, the tribal directorate continued to be introduced to all tribes until the end of the century. This study examines the responsibilities, salaries, assignment and dismissal and functions of the officials of the Directorate of Tribes from 1842 throughout the second half of the 19th Century. Moreover, the work emphasizes the similarities of tribal administration in the previous centuries.

Keywords: 19th century tribal administration, directorate of tribes, kaza administration, nomads, centralization, modernization.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 09.10.2019 - 10.03.2020

** Arş.Gör., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye. fatmaakin@hitit.edu.tr, ORCID: 0000 0001 6649 2026.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ortalarından itibaren taşra idaresinin merkezileştirilmesi bağlamında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, Tanzimat Fermanı'nda ilan edildiği üzere iltizam sisteminin kaldırılmasına paralel olarak vergi tahsildarlığı olarak da nitelendirilen muhassıllık sisteminin getirilmesidir. Bununla birlikte muhassıllık her ne kadar idarî bir düzenleme olarak nitelendirilse de taşrada mahallî meclislerin başlangıç noktası olması dışında herhangi bir değişiklik getirmediğinden aslında daha çok malî bir yapılanmadır (Efe, 2002, ss. 11-13).

1842 yılında muhassıllık sistemi, beklenen fayda hâsıl olamadığı için kaldırılmıştır (Efe, 2002, ss. 109-111). Ardından 19. yüzyılda taşrada idari anlamda ilk değişiklik gerçekleştirilerek 1842 düzenlemesi yapılmıştır. Buna göre iltizam sistemine geri dönülerek idari yapı, eyalet-sancak-kaza şeklinde düzenlemiştir. Böylece başta vali yönetiminde eyaletler yer alırken, eyaletten sonra kaymakamların idaresinde sancaklar bulunmaktadır (Çadırcı, 2013, s. 236). Sancaklardan sonra ise idari bir birim olarak birkaç köyün birleştirilmesiyle meydana gelen kaza gelmektedir (Akyıldız, 2015, s. 76). 1842 düzenlemesinin aşiretlere yansıyan en önemli tarafı ise aşiretlere kaza statüsü verilerek idarelerine müdürlerin atanmasıdır.

1842 eyalet düzenlemesi, ilave ve eklemelerle 1864 vilayet nizamnamesine kadar yürürlükte kalmıştır. Rusya ile yapılan Kırım Savaşı ve hemen akabinde 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın çeşitli çevrelerden muhalefete sebep olması, diğer yandan ülke genelinde yaşanan isyanlar, 1861'de Cebel-i Lübnan Nizamnâmesi'nin ilan edilmesiyle sonuçlandı. Hem Lübnan'a verilen yeni statünün başka vilayetlere de sıçrayacağı endişesi hem de Sadrazam Fuad Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde Suriye'de bulunduğu süre zarfında vilayetlerle ilgili yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiğinin farkında olması, merkezî hükümeti yeni bir nizamnâme hazırlığına sürükledi. Neticede Niş Valisi Mithat Paşa'nın da davet edilmesiyle İstanbul'da idarî yapının görüşülmesi için bir komisyon toplandı (Ortaylı, 2011, s. 429; Reyhan ve Önen, 2011, ss. 185-186; Davison, 2005, s. 144). Bunun sonucunda bir vilayet nizamnâmesi hazırlandı. Ancak, Cevdet Paşa'nın imparatorlukta her bölgenin farklı özelliklere sahip olduğu ve vilayet nizamnâmesi uygulanırken bunun da dikkate alınması gerektiği konusundaki ısrarı üzerine ilk uygulama için Tuna Vilayeti seçildi. Böylece hazırlanan nizamnâme biraz farklı ama büyük oranda aynı içeriğe sahip olarak 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi adı altında ilk önce Tuna'da yürürlüğe konuldu (Kılıç, 2005, ss. 101-102).

Tuna vilayetinde Mithat Paşa iyi sonuçlar elde etti (Seyitdanlıoğlu, 1996a, s. 77). Bunun üzerine 1864 Vilayet Nizamnâmesi, 1867'de ülke genelinde yaygınlaştırıldı. Yeni vilayet nizamnâmesiyle vilayetler livalara, livalar kazalara

ve kazalar köylere (vilayet-liva-kaza-köy) taksim olundu. Vilayet valilere, sancaklar mutasarrıflıklara, kazalar kaymakama, köyler ise muhtar (vilayet-vali, liva-mutasarrıf, kaza-kaymakam, köy-muhtar) idaresine verildi (Tural ve Çapar, 2015, s. 374).

19. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Girit meselesinin 1866'da adadaki Rumların Osmanlı Hükümetine isyan etmesiyle karmaşık bir hâl alması üzerine 1867'de Girit için de bir vilayet nizamnâmesi hazırlanmış, 1868'de ilan edilmiştir. 1871'e gelindiğinde ise eyalet/taşra/vilayet idaresinde yeni bir idarî yapılanma gereği hissedilerek 1871 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnâmesi" yayımlandı. Bu, aslında tamamen yeni bir nizamname olmayıp 1864 tarihli nizamnâmeyi tamamlayıcı nitelikteydi. Buna göre vilayet-liva-kaza-nahiye-köy şeklinde bir idari yapı kurulmakta ve her kadememin yönetimi, ayrıntılı bir şekilde belirtilmekteydi (Önen ve Reyhan, 2011, ss. 191-196; Seyitdanlıoğlu, 1996b, ss. 2-4).

Aşiretlerin idaresi ile ilgili olarak 1871 nizamnâmesinin getirdiği en önemli husus, nahiye teşkilatının oluşturulmasıdır. Nitekim, bazı aşiretlere bu düzenleme ile nahiye statüsü verilerek idarelerine müdürler atanmıştır (Ortaylı, 2011, s. 103). Fakat aşiretlerin müdürlük ile idare edilmeye başlaması, 1871'de nahiye teşkilatının kurulmasından çok daha önce 1842 düzenlemesiyle olmuştur.

Vilayet Nizamnâmeleri Öncesinde Aşiret Müdüriyeti

Aşiret Müdürünün Atanması ve Azledilmesi

Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğunda konar-göçer aşiretlerin idaresi il/ulus adıyla kurulan bir teşkilat çerçevesinde yapılmaktaydı. İl teşkilatı, en üstte il bulunmak üzere boylara ve cemaatlara ayrılmıştı. İl'in adlı işleri için merkezden kadı atanırken, mali anlamda idareleri merkezden "Türkmen Ağası" da denilen voyvodalarla sağlanmaktaydı. Aşiretlerin birleşmeleri ile meydana gelen boyun idaresi, bir boy beyi tarafından yapılmaktayken, aşiretlerin her birisi ise kendileri tarafından seçilen kethüdalarca yönetilmekteydi. Bu şekilde düzenlenmiş olan il teşkilatlarına, Osmanlı idarî yapısı içerisinde sancak veya kaza statüsü verilmiştir (Sümer, 1949, s. 517; Gündüz, 2010, ss. 43-49; Orhonlu, 1987, ss. 14-15).

19. yüzyıla gelindiğinde ise aşiretlerin bir kısmı yerleşik hayata geçerken il/ulus teşkilatlarının da pek çoğu dağılmış, aşiretler de parçalanarak küçülmüşlerdi. Bu nedenle 19. yüzyılda özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden yıllarda konar-göçer aşiretlere bir düzen verilmesi gerektiği mahallî idareciler ve merkezî hükümet tarafından dile getirilmekteydi. Bununla birlikte aşiretlerin geniş bir coğrafyada dağınık olarak bulunmaları, idareleri için yapılacak olan bir düzenlemeyi de detaylı bir araştırmaya ve zamana muhtaç kılmaktaydı. Bu sebepten aşiretlerin idarelerinin düzenlenmesi ile ilgili düşünceler, ileride icabına bakılmak üzere ertelenmekteydi (HAT 1423/58219, ty.).

1842’de idarî anlamdaki ilk eyalet düzenlemesinin ardından aşiretlere müdür atanması ile ilgili bazı fikirler tartışılmaya başlanmıştır. Fakat aşiretlere müdür atanması ile ilgili olarak ilk başlarda merkezî hükümet, çekingen davranmaktaydı. Mirveys Aşireti ahalişi, merkeze yazdıkları arzuhallerinde Cihanbeyli Aşireti beyi Alişan Bey’in aşiret halkına yaptığı baskılardan şikâyet ederek Alişan Bey’in kendilerine müdahale etmesinin engellenmesini istemişlerdi. Konu, Meclis-i Vala’da uzun süre tartışıldıktan sonra sorunun çözümünün “mîr-i aşiret” unvanının kaldırılarak aşiretlere müdür atanması yoluyla mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesini öngören sistemin tüm aşiretlerde uygulanışı, o yıl içerisinde yetişmeyeceğinden tüm aşiretleri kapsayan bu düzenlemenin ileri bir tarihe ertelendiği görülmektedir (Ayniyat d. 386, ss. 1-2-3, 2 B 1260, 18 Temmuz 1844).

Merkezî hükümetin aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesi hususunu ileri bir tarihe ertelemesinin başka bir sebebi de aslında konu hakkında hiçbir ön çalışmanın yapılmamış olmasıydı. Fakat ilerleyen tarihlerde Ankara valisi olan ve aşiretlerin iskânında önemli hizmetleri bulunan Mehmet Vecihi Paşa’ya aşiret müdürlüğü hakkındaki düşüncelerinin sorulması, konunun araştırılmaya başlandığını göstermektedir. Ancak, Paşa’ya göre müteferrik surette birkaç yerde bulunan aşiretlerin buldukları kazadan ayrı bir şekilde müdürlük şeklinde idare edilmesi, bir yerde oturan aşiret müdürünün diğer bölgelerde bulunan aşiret halkına hâkim olamaması nedeniyle başarısız olmaya mahkûmdu. Çünkü müdürün bulunduğu yerin dışındaki aşiret halkına müdahale etmesini gerektiren bir durum yaşandığında onun olaya dâhil olması gecikeceğinden idarî anlamda beklenen faydanın hâsıl olması mümkün değildi. Diğer yandan olaya yerli ahalinin idarecileri müdahale ettiğinde aşiret halkı “Bizim müstakil beyimiz var.” diyerek buna izin vermeyecekti. Dolayısıyla Vecihi Paşa, aşiretlerin idaresinin ayrı bir müdürlük şeklinde değil de buldukları kazaların veya köylerin idarecileri tarafından yapılmasını önermiştir (A.MKT.UM, 1/49, 17 Ca 1265, 10 Nisan 1849).

Buna rağmen aşiretlerin “aşiret müdürü” ile idare edilmesinin yüzyılın ortalarından itibaren giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Çünkü aşiretlerle ilgili karşılaşılan problemlerde idarelerine müdür atanması, zamanla bir çözüm yolu olarak görülmeye başlanmıştır¹. Diğer yandan bu uygulamanın başarılı sonuçlar vermesi de aşiret müdürlüğünün giderek yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Hatta bir müddet sonra aşiretlerin yönetimi ile ilgili sorunlarda çözümünden ziyade

¹ Horzum Aşireti vergileri üzerinde mültezimlerin yolsuzluklarının önlenmesi için tek yol, aşiretin bir müdür ile yönetilmesi idi (Ayniyat d. 422, s. 14, 8 C 1267, 10 Nisan 1851). Mardin tarafında bulunan Kiği ve Milli Aşireti halkının ağalarının zulmünden kurtarılmasının yolu ağaların sürgün edilerek, aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesi idi (A.MKT.UM, 445 / 9, 13 C 1277, 27 Aralık 1860).

aslında problemin aşiretin müdürlük ile idare edilmemesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir².

Böylece aşiret idaresinde gittikçe yaygınlaşan müdürlük, 1842 eyalet düzenlemesinde sancaklardan sonra yer alan kaza müdürleri ile benzer statülerde atanmaktaydı. Öncelikle kaza müdürleri atanırken “eşraf-ı hanedan”dan bir kimse, ahali tarafından seçildikten sonra ilk olarak vekâleten atanmakta; merkezî hükümet tarafından onaylandıktan sonra da asaleten ataması gerçekleşmekteydi (Akyıldız, 2015, s. 76; Çadircı, 2013, s. 242). Aşiret müdürlerinin atanmasında da önce aşiret ahalisinden birisi vekâleten atanmış, ardından merkezî hükümetin onayıyla asaleten ataması tamamlanmıştır³.

Bununla birlikte merkezî hükümet, aşiret içerisinden seçilen kişilerin müdür olarak atanmasına her zaman sıcak bakmamaktaydı. Özellikle coğrafi olarak önemli bir konumda bulunan aşiretlere atanacak müdürlerin aslında merkezden gönderilmesi gerektiğinin daha doğru olduğu vurgulanmıştır. Fakat aşiret müdüriyeti hususunda temel nokta, aşirete vâkıf bir kimsenin olmasıydı. Bu nedenle nihayetinde aşiret içerisinden seçilen kişiyi kabul etmek zorunda kalınmaktaydı⁴. Dolayısıyla aşiretlere çoğunlukla ahalinin seçtiği bir kişi, müdür olarak atanmıştır. Hatta genellikle ahali, merkeze sundukları arzuhal ve dilekçelerinde seçtikleri bir kişinin maaşının aşiretlerinin vergisine ilave edilerek karşılanmasını kabul ederek kendilerine müdür tayin edilmesini talep etmiştir (Ayniyat d. 444, s. 95, 23 B 1275, 26 Şubat 1859). Aşiret ahali tarafından müdür olarak atanması istenen ve merkezî hükümet tarafından onaylanan kişiler ise çoğu

² Adana meclisinin mazbatasına göre Adana bölgesinde Tecirli Aşireti ahalisinin eşkıyalık hareketleri içerisinde yer almasının sebebi müdürlük ile idare edilmemesinden kaynaklandığı gibi Bozdoğan Aşireti gibi nüfus olarak kalabalık bir aşiretin idare edilememesinin sebebi de tek bir müdür tarafından idare edilmeye çalışılmasıdır. İ.MVL, 474 / 21455, 7 S 1279 (4 Ağustos 1862).

³ Milli Aşireti müdürlüğünde vekâleten bulunan Ali Bey’in asaleten atanmasının halk tarafından istenmesi üzerine Ali Bey merkezî hükümet tarafından asaleten atanmıştır (Ayniyat d. 418, ss. 63, 28 N 1266, 17 Ağustos 1850). Benzer şekilde Bulaçlı Aşiretinde vekâleten müdür olarak bulunan Rüstem Efendi’nin asaleten atanması Meclis-i Vala’nın onayıyla gerçekleştirilmiştir (Ayniyat d. 447, ss. 94, 4 Ca 1277, 18 Kasım 1860).

⁴ Erzurum vilayetinden Zilan Aşireti ağası Kasım Ağa’nın aşirete müdür tayin edilmesi istendiğinde merkezi hükümet aşirete böyle bir atamanın yapılmasının uygun olmadığı aslında merkezden yapılmasının daha doğru olacağını ifade etmiş ve konu ile ilgili bölgede bazı araştırmalar yapılmasını istemiştir (A.MKT.UM, 72 / 30, 28 L 1267, 26 Ağustos 1851). Daha sonra aşiretin hem İran sınırında bulunması hem de büyük bir aşiret olması sebebiyle Zilan aşiretine atanan Kasım Ağa’nın müdürlüğü onaylanmıştır (Ayniyat d. 425, ss. 142, 24 N 1268, 12 Temmuz 1852).

zaman aşiretin beyi veya ileri gelenlerinden birisi olmuştur⁵. Dolayısıyla önceki idare şeklinde aşiret beyi olan kişiler, genellikle yeni idarî yapı çerçevesinde müdür olarak tayin edilmekteydi. Beylerin müdürlükte tercih edilmesinde onun aşiret üzerindeki nüfuzu ile malî gücü etkiliydi. Diğer yandan aşiret bey veya ileri gelenlerinin devlet ile olan iletişiminin sağlanması, vergi kayıtlarının tutulup tahsilatların gerçekleştirilebilmesi noktasında aşiret halkına nispetle okur-yazar olmalarının müdür olarak atanmalarında etkisi büyüktü⁶. Okur-yazarlığın, malî gücün ve aşiret üzerindeki nüfuzun müdür atamalarında etkili olması, bu görevin babadan oğula geçmesine de zemin hazırlamıştır. Öyle ki aşiret ahali, müdür olarak bulunan aileden memnun olduğu durumlarda babadan sonra görevin oğluna geçmesini talep eden isteklerde bulunmuşlardır⁷.

Öte yandan kaza müdürleri atanırken onların ahali üzerindeki usulsüz hareketlerini önlemek amacıyla kefalete bağlanmaları uygulaması benimsenmekteydi (Çadircı, 2013, s. 241). Buna paralel olarak aşiret müdürlerinin atanması sırasında da atanacak müdürün kefalete bağlanması merkezî hükümet tarafından talep edilmekteydi. Buna göre aşiret müdürü, ahaliye fazladan para talep etmeyeceğine ve çeşitli uygunsuzluklarda bulunmayacağına dair taahhütte bulunmaktaydı⁸.

Aşiret idaresinin atama yoluyla müdürlere bırakılması ve müdürlerin maaşlı birer memur hâline getirilmesi, müdürün aşiret halkına karşı kötü muamelesi karşısında halkın bu kişiyi merkeze şikâyet ederek azledilmesini isteme hakkı tanımıştır⁹. Merkezî hükümet, böyle durumlarda çoğu zaman olayla ilgili detaylı bir tahkikat yapılmasını istemekte ya da aşiret ahalisinin şikâyetlerini haklı görerek müdürü doğrudan azletmekteydi (Ayniyat d. 447, s. 163, 1 C 1277, 15

⁵ Bunun örneklerini artırmak mümkün olmakla birlikte örneğin, Zilan aşiretine atanan Kasım Ağa, aşiretin ağası bulunan kişidir (İ.MVL, 239 / 8540, 2 N 1268, 20 Haziran 1852). Rışvan aşiretine müdür olarak atanan Hüseyin Bey de yine aşiret beyidir (A.MKT.NZD, 105 / 46, 22 Ra 1270, 23 Aralık 1853).

⁶ Bayezid bölgesinde bulunan Cemadanlı Aşiretine müdür olarak atanması istenen Hüseyin Bey'in okur-yazar ve eğitilmiş olması tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur (ŞD, 1505 / 48, 25 M 1297, 8 Ocak 1880).

⁷ Adana'da Karsantı aşireti müdürü bulunan İsmail Ağa'nın öldürülmesi üzerine yerine oğlu Halil Ağa atanmıştır (A.MKT.NZD, 180 / 50, 24 B 1272, 31 Mart 1856). Benzer şekilde Kayseri'de bulunan Avşar aşireti müdürü Çerkez Bey'in vefaati üzerine yerine oğlu Hacı Bey atanmıştı (Ayniyat d. 444, s. 164, 3 Za 1275, 4 Haziran 1859).

⁸ Urfa tarafında bulunan Milli aşiretine atanan Ali Bey'den atama sırasında bu türden bir taahhüt alınması hükümet tarafından istenmişti (Ayniyat d. 418, ss. 63, 28 N 1266, 17 Ağustos 1850).

⁹ Haremeyn Aşireti gönderdikleri arzuhallerinde müdürleri Abidin Bey'in halktan usulsüz para toplaması, fazla vergi tahsil etmesi gibi nedenlerden dolayı azledilerek, zimmetinde bulunan haksız yere topladığı paraların da aşiret ahalisine geri verilmesini talep etmişlerdi (Ayniyat d. 1784, ss. 42, 15 Ra 1267, 18 Ocak 1851).

Aralık 1860). Müdür, azledildikten sonra işlediği suça göre zaman zaman cezalandırılarak sürgün edilmekteydi¹⁰.

Müdürün azlını gerektiren başka bir husus, kişinin görevini ifa edemeyecek kadar yaşlanması ve yavaşlamasıydı. Nitekim İçil sancağında bulunan Keşlü aşireti müdürü Hafız Ağa, ağırlığından ve yavaşlığından dolayı azledilmiştir (Ayniyat d. 444, 2 N 1275, 5 Nisan 1859). Çok daha nadir olarak aşiret müdürünün kendisinin istifa ettiği de görülmekteydi. Bu gibi durumlarda vekâleten birisi tayin edilerek aşiretin idaresi sağlanmakta; daha sonrasında ise asaleten atama gerçekleştirilmekteydi¹¹.

Aşiret Müdürünün Maiyeti

Kazalar teşkil edilip idarelerine müdürler tayin edilirken ilk başlarda onların maaşa bağlanması düşünülmüşse de sonradan bundan vazgeçilmişti. Fakat daha sonra kazanın büyüklüğüne göre paranın kaza ahalisinin vergisine eklenerek ödenmesi koşuluyla müdürlere maaş tahsis edilmişti (Çadırcı, 2013, s. 241). Buna bağlı olarak aşiret müdürleri de aşiret vergisine ilave edilmek şartıyla maaşa bağlanmışlardır.

Müdürlere ödenen maaşlar, aşiretin büyüklüğüne ve aşiretin bulunduğu konuma göre değişkenlik göstermiştir. Nüfus olarak kalabalık olan ve sınır bölgesi gibi önemli bir coğrafyada bulunan aşiretlerin müdürlerine diğerlerine oranla daha fazla maaş ödenmiştir. Örneğin, sınır bölgesinde yer alan ve kalabalık olan Zilan aşireti müdürü Kasım Ağa'ya oldukça yüksek bir maaş olan iki bin kuruş, tahsis edilmiştir (İ.MVL, 239 / 8540, 2 N 1268, 20 Haziran 1852). Benzer şekilde yine sınır bölgesinde bulunan ama nüfus olarak kalabalık olmayan Cemadanlı aşireti müdürü Hüseyin Bey, dört yüz kuruş maaş almaktaydı (ŞD, 1505 / 48, 25 M 1297, 8 Ocak 1880).

Öte yandan aşiret müdürleri, devlete yaptıkları iyi hizmetleri karşılığında hem hükümete olan bağlılıklarının hem de bundan sonraki süreçte şevk ve gayretlerinin artırılması için mükâfatlandırılmaktaydılar. Bu durum çoğunlukla onlara devlet katında rütbelerin ve nişanların verilmesi şeklinde

¹⁰ Tarsus sancağında Karakayalı Aşireti müdürü Mehmet Efendi'nin aşiret içerisindeki usulsüz uygulamaları nedeniyle ceza kanununun 109. Maddesine göre cezalandırılarak topladığı akçenin iki katı kendisinden alınmış, rüşvet almış olması sebebiyle de 68. Maddesine göre sürgün cezasına çarptırılmıştı (Ayniyat d. 447, s. 142, 16 B 1277, 28 Ocak 1861). Başka bir örnekte Cihanbeyli aşireti müdürü Alişan Bey'den ahalinin şikayetleri üzerine Alişan Bey müdürlük görevinden alındığı gibi haiz olduğu ıstabl-ı amire müdürlüğü rütbesi de alınarak süresiz olarak Tokat'a sürüldüğü görülmektedir (A.MKT.NZD, 14 / 90, 1 Za 1266, 8 Eylül 1850).

¹¹ İçil sancağında bulunan Keşlü aşireti müdürü Halil Ağa'nın istifası üzerine yerine vekâleten müdür atanan Rüstem Ağa'nın asaleten atanması gerçekleştirilmiştir (Ayniyat d. 447, s. 94, 4 Ca 1277, 18 Kasım 1860).

gerçekleşmekteydi¹². Diğer yandan onlar, aşiretin idaresini beklenen şekilde yerine getirmeleri durumunda da devlet tarafından taltif edilmekteydiler¹³.

Aşiret Müdürünün Yetki ve Sorumlulukları

Kazaların idarî bir birim olarak kurulmasının amacı vergilerin tahsilini kolaylaştırmak, halkın huzur ve asayişini temin etmektir (Çadırcı, 2013, s. 241). Benzer şekilde aşiretlere müdür atanması da aşiret idaresinde görülen aksaklıkların ve istikrarsızlıkların önlenmesi, halkın huzur ve güvenliğinin sağlanmasıdır¹⁴. Vergilerin tahsilatının zamanında ve usulüne göre gerçekleştirilmesinden de aşiret müdürü sorumluydu¹⁵. Diğer yandan merkezî hükümetin asker talep etmesi durumunda gerekli askeri aşiretten toplayarak sevk etmek ve kur'a sistemine geçilmesiyle ahalinin buna katılmasını sağlamak da müdürün yetkisinde ve sorumluluğundaydı¹⁶. Bununla birlikte aşiret müdürlerine verilen bu tür yetkilerin ve sorumlulukların kötüye kullanılmasına da rastlanmaktaydı. Öyle ki ahalden bazı kimselerden aldıkları paralar karşılığında kur'adan adam gizledikleri sık sık merkeze yansıyan olaylardandı (ŞD, 2852 / 112, 19 B 1285, 5 Kasım 1868).

Aşiret müdürlerinin asıl yetkisi ve sorumluluğu, ahalinin merkezî hükümet ile olan ilişkileri noktasındaydı. Öncelikle onlar, aşiretlerinin yerleştirilmesinde adeta bunun bir parçasıydı. Nitekim, resmî olarak atanan müdürlerle idarî bir yapı teşkil edilerek aşiretlerin iskânı çoğunlukla müdürler aracılığıyla

¹² Kars sancağında bulunan Cenuki aşireti müdürü gösterdiği iyi hizmetleri karşılığında bundan sonraki süreçte şevk ve gayretlerinin artırılması için dördüncü rütbeden mecdi nişanı ile taltif edilmişti (İ.DH, 473 / 31778, 29 Ca 1277, 13 Aralık 1860). Zilanlı aşireti müdürü Kasım Ağa, ıstabl-ı amire müdürlüğü ve dördüncü rütbeden bir kıta nişanı ile taltif edilmişti (A.MKT.MHM, 97 / 25, 19 M 1273, 19 Eylül 1856). Erzurum'da bulunan Şekfeti aşireti müdürü Ömer Ağa'ya yaptığı hizmetlerinden dolayı beşinci rütbeden bir mecdi nişanı verilmiştir (İ.DH, 669 / 46612, 13 Ca 1290, 9 Temmuz 1873).

¹³ Van'da bulunan Seville aşireti müdürü Hacı Mustafa Ağa, aşiretin idaresinde gösterdiği hizmetleri takdire şayan olarak nitelendirilerek dergah-ı ali kapıcıbaşılığı ile mükafatlandırılmıştır (İ.DH, 796 / 64578, 24 Za 1296, 9 Kasım 1879).

¹⁴ Mardin sancağında çöl tarafında bulunan Kiği aşireti ağası ile Milli aşireti ağası Şeyhmus ağaların halka zulmetmesi üzerine bu kişilerin sürgün edilmesi, aşiretin de bundan sonra müdürlük ile idare edilmesine karar verilmiştir (A.MKT.UM, 445 / 9, 13 C 1277, 27 Aralık 1860).

¹⁵ Şemsiki aşireti müdüründen aşiretin istikrarını sağlamanın yanı sıra aşiret vergisini toplayarak hazineye göndermesi beklenmekteydi (ŞD, 1875/52, 5 B 1302, 20 Nisan 1885). Adana bölgesinde bulunan Karsantı aşireti müdürü İsmail Bey'in vergi tahsili için aşiret oymaklarına gittiği görülmektedir (A.MKT.NZD, 180 / 50, 24 B 1272, 31 Mart 1856).

¹⁶ Bozok'ta Haremeyn aşireti ve Zile yöruklerinin asker kuralarının yapılmasının sorumluluğu müdürlerine bırakılmıştır (İ.MVL, 95 / 1991, 19 S 1263, 6 Şubat 1847).

gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı. Bu sebeple iskân sırasında müdürlükle idare edilmeyen bir aşirete öncelikle bir müdür tayin edilmekteydi¹⁷. Aşiretin iskânı gerçekleştirildikten sonra ise müdüriyet lağvedilerek idareleri yerleştirildikleri kazalara ve nahiyelere bırakılmaktaydı¹⁸.

Diğer yandan 19. yüzyılda aşiretler içerisindeki eşkıya gruplarının uygunsuz hareketlerinin önlenmesi amacıyla ve yerleştirilirken iskân mahallini terk etmeyip ziraat ile meşgul olmalarının sağlanması yani iskânın istikrarı amacıyla aşiret, kefaletle bağlanmakta ve aşiretten taahhüt seneleri alınmaktaydı. Bu tür kefalet ve senetlerde aşiret ahalisi, merkezî hükümetin öngördüğü şekilde kendilerine tahsis edilen yaylakları çobanları vasıtasıyla kullanacaklarını, yerleştirildikleri yerlerde tarım ile meşgul olacaklarını ve yerli ahaliye kimseye zarar vermeyeceklerini taahhüt etmekteydi¹⁹. Bu senet ve kefaletlerde sorumluluğu her ne kadar oymakbaşıları ve aşiret ileri gelenleri almış olsa da asıl yetki, aşiret müdüründeydi. Çünkü aksi bir durum yaşandığında merkezî hükümetin başvurduğu kişi, aşiret müdürüydü.

Aşiret müdürlerini devlet aşiret ilişkilerinde önemli bir konuma yükselten başka bir husus da onlar tarafından merkezî hükümete yazılan arzuhallerdir. Şöyle ki aşiret ahalisi tarafından merkezî hükümete yazılan dilekçelerde-eğer aşiret müdürü şikayet edilmiyorsa-çoğunlukla bu tür şeylere ön ayak olan kişi aşiret müdürüydü²⁰. Böylece müdürler, resmî yazılar vasıtasıyla aşiret halkının haklarını kullanmalarını ve devlet ile iletişime geçmelerini sağlamaktaydılar.

Vilayet Nizamnâmeleri Döneminde Aşiret Müdüriyeti

1842 düzenlemesinin ardından 1864'te taşra idari yapısında nizamnâmeler dönemi başlamıştır. Bu bağlamda 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nde kazalar,

¹⁷ Tecirli aşiretine iskânları sırasında ehliyetli olarak gösterilen Rüstem kethüda müdür olarak tayin edilmiştir (Ayniyat d. 421, s. 44, 24 Ra 1267, 27 Ocak 1851). Adana bölgesinde bulunan Sırkıntılı aşiretinin Çukurova'da iskân olunması kararı verilmiş ve Murtaza Bey bunun için müdür olarak tayin edilmiştir (Ayniyat d. 447, ss. 155-156, 2 Ş 1277, 13 Şubat 1861).

¹⁸ Adana sancağı dahilinde iskânları gerçekleştirilen Bozdoğan ve Karakayalı aşiretlerinin müdürlüklerine gerek kalmadığından lağvedilmesine karar verilmişti (ŞD, 2114/8, 18 Ş 1286, 23 Kasım 1869). Balıkesir bölgesinde bulunan Kıldonlu aşiretinin iskânının gerçekleşmiş olması nedeniyle müdürlük lağvedilmiştir (A.MKT.NZD, 245 / 1, ty.).

¹⁹ Bununla ilgili bir örnek olarak Karahacılı ve Kürekçi aşiretlerinden alınan senet için bk. (ŞD, 2118 / 60, 9 Mayıs 1295).

²⁰ Boynuinceli aşiretinin müdürleri önderliğinde yazdıkları dilekçe için bk. (İ.MVL, 11 / 178).

kaymakamlar tarafından yönetilir hâle getirilmiştir. Bununla birlikte aşiretlerin müdürlük ile idare edilmeye devam ettiği görülmektedir²¹.

1871 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte ise daha detaylı bir şekilde ele alınan nahiye teşkilatının bazı aşiretlerde uygulandığı görülmektedir. Örneğin Erzurum vilayetinde bazı aşiretler, nahiye olarak teşkilatlandırılarak idarelerine müdür atanmıştır. Fakat aşiretlerin nahiye şeklinde müdürler vasıtasıyla idaresi, çoğu zaman bir nahiye içerisinde iki müdürün atanmasına neden olmuştur. Şöyle ki Hertuş aşiretine nahiye statüsü verilerek idaresine nahiye müdürü atanmıştır. Aşiretin bulunduğu yer zaten bir nahiye olduğundan iki müdür yer almıştır (Ortaylı, 2011, ss. 104-106). Bu tür sorunlara rağmen aşiretlerin idaresi ile ilgili karşılaşılan sorunlarda bir çözüm olarak aşiretin nahiyeye dönüştürülmesi, mahallî idareciler tarafından teklif olarak sunulmuştur²².

Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısında aşiretlerin idaresinde gördüğümüz müdürler, aslında 1842 düzenlemesiyle başlayan bir uygulamadır. Bunun da ötesinde aşiret müdüriyetini eski idarî yapının bir devamı olarak nitelendirmek de mümkündür. Şöyle ki İl teşkilatlarında merkezi hükümet tarafından vergilerin hazineye ulaştırılması amacıyla atanan Türkmen Ağası yerine aşiretlere Kaymakam atamaları görülmüştür. Türkmen Ağasından sonra yer alan Boy Beyleri yerine yeni düzende aşiret müdürleri yer almıştır. Boyu oluşturan aşiretler ise kethüdaların karşılığı olarak bazen aşiret müdürleri bazen de muhtarları tarafından idare edilmişlerdir. Bu durum, aşiret idaresinin taşra idaresinde görülen değişime paralel olarak modernleştirilmesi olduğu gibi bazı değişiklikler de içermektedir. Örneğin, boy beyleri devletten maaş almayı vergiden muaf tutulurken Tanzimat döneminin her alanda getirdiği bir düzenleme olan maaş uygulamasına bağlı olarak aşiret müdürleri maaşlı birer devlet memuru hâline getirilmiştir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunda eyaletlerin idaresinde merkezî otoritenin tesis edilmesi noktasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan değişim ve dönüşüm, bu dönemi düzenlemeler ve nizamnâmeler dönemi hâline getirmiştir. 1842 ile başlayan düzenlemeleri, 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnâmeleri takip etmiştir. Yapılan bu değişikliklerde konar-göçer aşiretlerin idaresi ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktaydı. Bununla birlikte aşiret idaresinin de taşra

²¹ İçil Sancağında Bulaçlı Aşireti müdürü Tefik Efendi'nin istifa etmesi üzerine yerine bir başkası 1867 tarihinde müdür olarak atanmıştır (Ayniyat d. 807, n. 1696, 3 M 1284, 7 Mayıs 1867).

²² Dersim vilayetinden gönderilen tahriratta bölgenin ıslahı için aşiretlerin nahiye olarak teşkilatlandırılıp beylerinin müdür olarak atanması teklif olunmuştur (DH.MKT, 1421 / 116, 28 Ş 1304, 22 Mayıs 1887). Başka bir örnek için bk. (ŞD, 1718 / 9, 26 Te1308, 7 Kasım 1892).

idaresindeki dönüşüme uygun olarak değişim geçirdiği görülmektedir. İlk olarak 1842 düzenlemesiyle başlayan bu dönüşümde aşiretlere de kaza müdürlerine paralel olarak müdür atanmıştır. Fakat aşiretler, 19. yüzyıl öncesinde de kaza veya sancak statüsü olarak boy beyleri veya kethüdaları vasıtasıyla idare edilmekteydi. 19. yüzyıldaki asıl dönüşüm, öncelikle onların idaresinin de yeni idarî yapıya uygun olarak değiştirilmesiydi. İkinci olarak ise idarecilerinin yani müdürlerinin eskisinden farklı olarak maaşlı birer devlet memuru hâline getirilmesiydi. Bununla birlikte aşiretlerin idaresinde görülen dönüşüm, merkezden çıkan tek bir kararın veya hükmün tüm aşiretlere uygulanması şeklinde yaşanmamıştır. Daha çok aşiretlerin idaresi ile ilgili merkeze yansıyan sorunların çözümü noktasında dönemin nizamına uygun olarak verilen kararlardır. Aşiret müdüriyetinden aşiret idaresi anlamında olumlu neticeler elde edilmesine paralel olarak zamanla bu uygulama tüm aşiretler üzerinde yaygınlaştırılmıştır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defterleri

Ayniyat d. No: 386, 444, 421, 422, 418, 447, 425, 807, 1784.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Belgeleri (A.MKT.UM).

A.MKT.UM, 445 / 9, 13 C 1277 (27 Aralık 1860).

A.MKT.UM, 72 / 30, 28 L 1267 (26 Ağustos 1851).

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Odası Belgeleri (A.MKT.MHM).

A.MKT.MHM, 97 /25, 19 M 1273 (19 Eylül 1856).

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Belgeleri (A.MKT.NZD).

A.MKT.NZD, 105 / 46, 22 Ra 1270 (23 Aralık 1853).

A.MKT.NZD, 180 / 50, 24 B 1272 (31 Mart 1856).

A.MKT.NZD, 245 /1, (ty.).

A.MKT.NZD, 14 / 90, 1 Za 1266 (8 Eylül 1850).

Şura-yı Devlet

ŞD, 1505 / 48, 25 M 1297 (8 Ocak 1880).

ŞD, 2114 / 8, 18 Ş 1286 (23 Kasım 1869).

ŞD, 2852 /112, 19 B 1285 (5 Kasım 1868).

ŞD, 1718 / 9, 26 Te 1308 (7 Kasım 1892).

ŞD, 2118 / 60, (9 Mayıs 1295).

ŞD, 1875 / 52, 5 B 1302 (20 Nisan 1885).

İradeler

İ.DH, 473 /31778, 29 Ca 1277(13 Aralık 1860).

İ.DH, 669 / 46612, 13 Ca 1290 (9 Temmuz 1873).

İ.DH, 796 / 64578, 24 Za 1296 (9 Kasım 1879).

İ.MVL, 474 / 21455, 7 S 1279 (4 Ağustos 1862).

İ.MVL, 239 / 8540, 2 N 1268 (20 Haziran 1852).

İ.MVL, 95 / 1991, 19 S 1263 (6 Şubat 1847).

İ.MVL, 11 / 178 (ty.).

Hatt-ı Hümayun

HAT, 1423/58219 (ty.).

Yayınlanmış Kaynaklar

Akyıldız, A. (2015). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim.

Çadırcı, M. (1989). Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876). *Belleten*, LIII(206), ss. 237-247.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.

Davison, R. (2005). *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*. İstanbul: Agora.

Efe, A. (2002). *Muhassıllık Teşkilatı* (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Gündüz, T. (2010). *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe.

Kılıç, S. (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV(37), ss. 101-102.

Köksal, Y. (2006). Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 42(3), 469-491.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren.

Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*. Ankara: TTK.

Önen, N ve Reyhan, C. (2011). *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996a). Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(2), 67-81

Seyitdanlıoğlu, M. (1996b). Yerel Yönetim Metinleri VI 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(5), 2-4.

Sümer, F. (1949-1950). XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11(1-4), 509-521.

Tural, E. ve Çapar, S. (2015). *1864 Vilayet Nizamnamesi*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.

TWO OLD UYGHUR *SITĀTAPATRĀDHĀRĀNĪ* FRAGMENTS FROM THE BERLIN TURFAN COLLECTION*

Ayşe KILIÇ CENGİZ**

Abstract: The *Sitātapatrādhāraṇī*, considered as a Tantric text about the Goddess *Sitātapatrā* and her *dhāraṇī*, is appraised as one of the important texts in the Old Uyghur translation literature. *Sitātapatrā*, known as the ‘Goddess with the White Parasol’, is believed to protect against disasters, black magic, and the Devil by means of her *dhāraṇī* either read or worn by believers. She is also called ‘the great overture’, the one ‘who is invincible by others’ or ‘who was born from the *uṣṇīṣa* of the *tathāgata*’. This paper deals with the edition of some ‘individually pre-identified’ Old Uyghur *Sitātapatrādhāraṇī* fragments from the Turfan collection at the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities. It also aims to join the two fragments known as different fragments (U 4246 (T II T 669) and U 4717 (O.F.)) together into a single fragment and contribute to the original sequence and location of the fragments within the text. Moreover, it compares the Old Uyghur version to the other *Sitātapatrādhāraṇī* versions of the text in other languages that have at least partly parallel semantic sequence and are complementary.

Keywords: Buddhism, Tantric texts, *Sitātapatrādhāraṇī*, Old Uyghur, fragments.

Berlin Turfan Koleksiyonu’ndan Eski Uygurca *Sitātapatrādhāraṇī*’nin İki Fragmanı

Öz: Tanrıça *Sitātapatrā* ve onun *dhāraṇī*si hakkındaki Tantrik bir metin olarak kabul edilen *Sitātapatrādhāraṇī*, Eski Uygur çeviri edebiyatı içerisinde değerlendirilen önemli eserlerden birisidir. ‘Beyaz şemsiyeli tanrıça’ olarak adlandırılan *Sitātapatrā*’nın, inanırları tarafından okunan veya takılan *dhāraṇī*si vasıtasıyla onları felaketlere, kara büyüye ve şeytanlara karşı koruduğuna inanılır. Ayrıca ‘büyük bertaraf edici’, ‘başkaları tarafından mağlup edilemeyen’ ya da ‘*Tathāgata*’nın *uṣṇīṣa*sından doğmuş olan’ şeklinde de adlandırılır. Bu çalışma, Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi’ndeki Turfan koleksiyonunda bulunan Eski Uygur Türkçesine ait bazı ‘ayrı ayrı önceden belirlenmiş’ (birbirinden bağımsız fragmanlar olarak önceden belirlenmiş) *Sitātapatrādhāraṇī* fragmanlarının yayımını ele alır. Ayrıca, birbirinden farklı olarak bilinen iki fragmanı (U 4246 (T II T 669) ve U 4717 (o.F.)) tek bir fragman olarak birleştirmeyi ve metin içerisindeki fragmanların orijinal sıralamasına ve konumlarına katkıda bulunmayı amaçlar. Bunun yanı sıra Eski Uygur Türkçesi versiyonu ile en azından kısmen birbirine paralel semantik sıralamaya ve tamamlayıcılığa sahip diğer dillerdeki *Sitātapatrādhāraṇī* versiyonlarını karşılaştırır.

Anahtar kelimeler: Budizm, Tantrik metinler, *Sitātapatrādhāraṇī*, Eski Uygur Türkçesi, fragmanlar.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 19.09.2019 - 10.03.2020

** Dr., Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, Turfan Studies, Berlin / Germany. kiliccengiz@bbaw.de, ORCID: 0000-0002-6689-8701.

The basis of the literature of Vajrayāna, also known as Tibetan Buddhism, a branch of Mahāyāna Buddhism, is known to be created by some Tantric texts. One of these Tantric texts of Tibetan Buddhism, is the Old Uyghur text *Sitātapatrādhāraṇī*, which is one of the translated literary texts of the Uyghurs and is also known in Sanskrit as *Ārya sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitātapatrā-aparājitā nāma-dhāraṇī*¹. *Sitātapatrā*, referred to as ‘Goddess with the White Parasol’, is believed to protect against disasters, black magic and evil by means of her *dhāraṇī* read or worn by believers. She is also referred to as ‘the queen of spells (Skt. *Mahāvīdyārājñī*), ‘the invincible averter’, and ‘the magic of the invincible Goddess’ (Shaw, 2006, p. 277).

The versions of the text are available in several languages such as Sanskrit, Khotan Saka, Tibetan, Chinese, and Mongolian. The text is thought to be translated into the Old Uyghur language during the reign of the Mongol Yuan Dynasty in the 13th or 14th century. The colophons² of its different copies include no information about the date of translation, the transmission language the translation was based on, or the identities of the translator(s). As the block printing technique was used in the text; and since the best prints produced by this technique date from the 13th century and the early 14th century (Carter, 1925, p. 143); and in addition, the earliest example of the texts produced by block printing was a colophon dated in 1248 and found in the Berlin collection (Zieme, 1981, p. 386), it is not possible to argue that the text dates earlier than the 13th century.

There are multiple views about the language from which the text is translated. Müller noted that ‘Vielleicht sind beide Übersetzungen, die uigurische wie die chinesische, der *Sitātapatrādhāraṇī* schon mit Benutzung der tibetischen Version hergestellt’, thereby not ruling out the possibility that it might have been translated from the Tibetan version (Müller, 1911, p. 51). Ligeti underscored that the Old Uyghur text is a translation of the Tibetan version (*Phags-pa de-bzhin-gshegs-pa’i gtsugtor-nas byung-ba’i gdugs-dkar-po-can gzhan-gyis mi-thub-ma zhes-bya-ba’i gzungs*) by illustrating it with various examples (1973, pp. 145-161). Zieme noted that translations from Tibetan started in the Mongolian period (13th and 14th centuries) and some texts such as *Aparamitāyur-jñāna-nāma-mahāyāna-sūtra* and *Mañjuśrī-Sādhana* are known to be translated from Tibetan

¹ Chin. 大白傘蓋總持陀羅尼經 *dàbái sǎn gài zōngchí tuólúoní jīng* (Taishō No: 977, 404a 4); Mo. *Qutuy-tu tegünçilen iregsen-ü usnir-aça yaruysan çayan sikürtei busud-a ülü ilaydaqu tarni* (See Ligeti, 1942, pp. 62-63 for this and other forms); Mo. *Çayan sikür-tei busud-ta ülü ilaydaqu yekede qariyuluyçi neretü tarni* (Heissig, 1976, p. 284).

² They are the fragments U 4762 (c) and (d), and U 4292 (T III M 225). However, apart from these two fragments, the fragment SI Kr. III 8, which was recorded in BT XXVI and includes *si[tatapatri sudur]* was written in the time of the Mongol Ruler Temür in 1298. Unlike other general colophons, this colophon cites the name of the ruler’s wife, which is a rare case (Kasai, 2008, p. 124).

thanks to the information derived from colophons. The author further suggested that the *Sitātapatrādhāraṇī*, *Mañjuśrīnāmasaṃgīti* and some other Old Uyghur texts are also possibly translated from Tibetan, and that it can be argued, given certain characteristics of these texts, that translators at least took into consideration the Tibetan texts (Zieme, 1992, pp. 40-41). In his doctoral dissertation covering various Tibetan versions (2000, p. 35, introduction) and an earlier article (1997, p. 239), Porció noted that the Old Uyghur version was not directly translated using the Tibetan versions found in the Kanjurs, rather it is much closer to the version named T1 in comparison with all Tibetan versions. In a later paper, Porció suggested the remarkable differences between the Old Uyghur and the Tibetan canonical versions might be due to the fact that the Old Uyghur text was translated based on an original Sanskrit version or this version was used as an auxiliary source (Porció, 2003a, p. 88). Porció also noted that the Uyghurs adopted not only the sacred texts but also translation techniques of Buddhist civilizations and pointed to the findings of Zacchetti (2003a, p. 85). Zacchetti indicated that there was a three-step structure of translation during the Han Dynasty: ‘1. the main transmitter who recited the original text’, ‘2. the interpreter who orally translated it’, and ‘3. the scribes who wrote down the translation’. Zacchetti also explained that for the early translations of Buddhist texts knowing both Sanskrit and Chinese was not a requirement for the main transmitter, but rather what really mattered was the doctrinal insights in the translated texts (Zacchetti, 1996, pp. 138-139). Röhrborn and Róna-Tas suggested that the translator might have used the Sanskrit version as a base, thereby adding new views on, to the aforesaid views, as discussed by Porció. They also asserted that the fact that two lines in the text fragment Mainz 764 (T III M 115)-(b) were translated in other versions but untranslated only in the Old Uyghur version is indicative of the translator’s use of the Sanskrit as a base. They criticized some of the hypotheses proposed by Porció and argued that some structures in the Old Uyghur version cannot be attributed to the influence of Tibetan, but rather they might be associated to the natural structure of the Uyghur in the Mongol period as well. They further underlined that the Tibetan versions are not the basic template for the translation; however, the T1 version is the closest version to the Uyghur version (Röhrborn & Róna-Tas, 2005, pp. 246-247). Yakup, touching on the previous research on the text, asserted that the argument of Ligeti (1973) and Porció (2000) that the text might have been translated from Tibetan can be refuted in light of the fragment U 400 (T III M 225 (61)). He cited the line in U 400 *alku türlüg süü čäriǵlārdä* ‘in all kinds of army and troops’ to support his assertion. He compared this Old Uyghur line to 一切軍兵之中³ *yīqiè jūnbīng zhī zhōng* in the Chinese version. He discussed that

---

³ See Taishō No: 977 406 b 27.

the term ‘*enemy hosts (enemy armies)*’⁴ is not consistent with the Uyghur version, but rather the line in the Chinese version is more applicable to the Uyghur version. Yakup further noted that this situation proves that the translator of the Old Uyghur text did not rely only on the Tibetan version but took into consideration the Chinese version (Yakup, 2005, p. 3). In BT XXXVI, Yakup also reviewed the views of Müller, Porció, Zieme, Röhrborn and Róna-Tas on Tibetan and Sanskrit and re-assessed the aforesaid section in the Chinese version (Yakup, 2016, pp. 11-12).

Joining up, all these views suggest that the translator did not translate the text on the basis of a single version, but rather the translator or the translation team knew languages such as Sanskrit, Tibetan, and Chinese in the other versions of the text and used multiple versions as a template.

Earlier studies on the text *Sitātapatrādhāraṇī* have been conducted by Müller (1911), Le Coq (1919), Malov (1930), Arat (1965), Ligeti (1973), Zieme (1975, 1982, 1984, 1985, 1989, 2014), Shōgaito (1979), Tekin (1986), Raschmann (1995), Porció (1997, 2000, 2003a, 2003b), Röhrborn and Róna-Tas (2005), Yakup and Knüppel (2007), Kasai (2008), Yakup (2009, 2016), and Pchelín and Raschmann (2016); they made a considerable contributions to this text.⁵

In my study on *Sitātapatrādhāraṇī* in 2018, I pieced together the fragments of multiple copies of the text to create a copy with minimum loss and tried to join the fragments together and edit the text, taking into consideration its versions in other languages. These joined fragments and edition were generally based on the fragments of the Berlin collection. These fragments were catalogued by Yakup and Knüppel (2007). Because some of the fragments in the collection were missing, lost or not present at all, the study was conducted with recourse to the copies preserved in other collections or the fragments published in previous research to compensate for the missing parts.⁶ Additionally, the fragments of the different copies of the text and the versions in different languages were used. While joining and editing the text, various fragments and lines were included in the study in terms of the meaning and the order of *dhāraṇī* texts in contrast to the other publications on *Sitātapatrādhāraṇī*.

This study discussed that some damaged fragments of the Old Uyghur text *Sitātapatrādhāraṇī*, which were thought to be missing and individually addressed in previous studies are actually interconnected and complement each other. This

⁴ See Tib. *dmaq tshogs* (Porció, 2000, p. 10, line 107).

⁵ For the publications list on this text see the article by Kılıç Cengiz (2017, p. 242); for the assessments and explanations see Kılıç Cengiz (2018, pp. 30-40).

⁶ Berlin Turfan Collection, U (Uigurische Texte) and Mainz signatures (for the study of catalog see Yakup and Knüppel (2007)); Paris BNF; Petersburg IOM, RAS; Nakamura Fusetsu (NF IVb) etc. For detailed information see Kılıç Cengiz (2018, pp. 40-48).

study presented the transcription, transliteration, and translation of the fragments U 4246 (a) and (b) and U 4717 found in the Turfan Collection of the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities in order to show how and why they complement each other. Additionally, the corresponding lines of the Tibetan version T1 published by Porció (2005) and the Chinese version (Taishō No: 977, vol. 19) were presented to compare the content of the text.

1. Fragments

The fragment U 4246 (T II T 661)⁷ consists of two pieces and is partly preserved; the left side of both pieces ((a) and (b)) is missing.⁸ The fragment U 4246 (a), (b) is unavailable in the works of Müller (1911) and of Röhrborn and Róna-Tas (2005), who addressed the text as a whole. In Röhrborn and Róna-Tas (2005), the fragment U 4717 (o.F.)⁹ was not joined to the fragment U 4246 –(b) but addressed as a separate fragment after the fragment U 398 –(h). Considering the textual integrity of the text, it appears that the fragment U 4246 –(a) corresponds to line 362 in the Tibetan version T1, which cites the name *Sitātapatrā* together with the relevant adjectives, while the fragments U 4246 (b) + U 4717 (o.F.), which must be considered a single intercomplementary fragment, correspond to lines from 362 to 365 in T1.

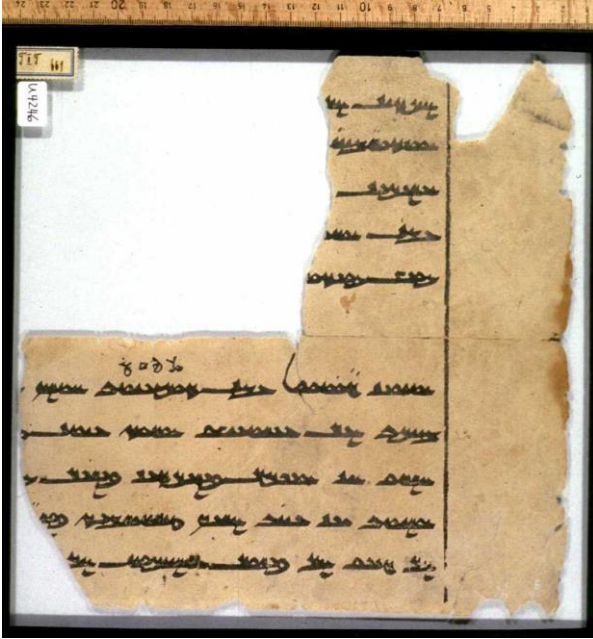
---

⁷ According to the catalogue by Yakup and Knüppel (2007, p. 74), the size of this fragment is 22.1 cm x 22.2 cm (total mass); page a: 10.3 x 11.2; page b: 22.1 x 11.

⁸ For detailed technical remarks and explanations of the fragments also see: Yakup and Knüppel (2007, p. 74).

⁹ According to the catalogue by Yakup and Knüppel, the size of this fragment is 10.7 cm x 10.7 cm (2007, p. 75).

The following are the unrestored and unjoined images of the fragments:

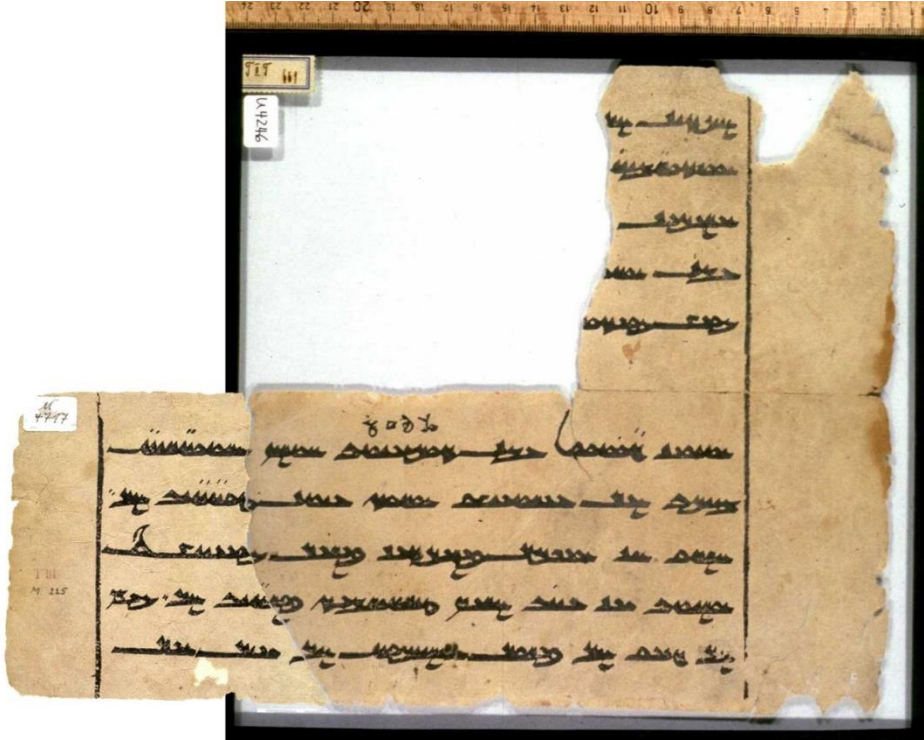
U 4246 (T II T 669) – (a), (b)

U 4717 (o.F.)

(Depositum der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Orientabteilung)

The following is the new fragment 4246 (b) + U 4717 (o.F.), which was formed by restoring and joining the fragment U 4717 to the second page of the fragment U 4246 (b):

4246 (T II T 669) (b) + U 4717 (o.F.)

1.1. Transcription and Transliteration

U 4246 (T II T 661) (a)

(Taishō No: 977 406b 23-25; U II -; T1 362)

01 (01) lakšanlar[ıntın ünmiš sitatapatiri atl(i)g]¹⁰

l'kš'n l'r[ ]

02 (02) utsukmak[sız ulug yanturdaçı ulug arvišlar]¹¹

'wtswqim'q[ ]

¹⁰ The reconstruction is based on U 398-(a) (T III M 225 (31)), U 398-(a) (T III M 225 (38)), U 4273 (T III M 123) and partially *U 9203 (T III M 225 (6)) fragments, which render the same passages.

¹¹ The reconstruction is based on U 398-(a) (T III M 225 (31)), U 398-(a) (T III M 225 (38)) and U 399 (T III M 225 (12)) fragments, which render the same passages.

- 03 (03) eligin [ ]
           'ylykyn [ ]
 04 (04) ymä ätö[z]]
           ym' 't'w[ ]
 05 (05) küč kūsün [ ]
           kwyč kwyswn [ ]

U 4246 (T II T 661) –(b) + U 4717 (o.F.)

(Taishō No: 977 406b 25-26; U II -; T1 363-365)

- 06 (01) **ätöz kođup ymä sukavati atl(i)g** artukrak
           't'wyz qwtwp ym' swk'v'ty ''tlq ''rtwqr'q
 07 (02) **mäjilig yertinčü uguşınta tuggaylar** :
           m'nky lyk yyrtynčw 'wqwš ynt' twqč'y l'r :
 08 (03) **alku az övkäg biligsiz bilig küvāncdā**
           ''lqw ''z 'wvk'k pylyk syz pylyk kwyv'nč d'
 09 (04) **ulati nizvanılarıg tarkarmış bolgaylar** kim-¹²
           'wl'ty nyz v'ny l'ryq t'rq'rmyš pwl'q'y l'r kym
 10 (05) **lār kayular birök yalañuklarıny** ig
           l'r q'yw l'r pyrwk y'l'nkwk l'r nynk 'yk

1.2. Translation

U 4246 (a): (01-05) [... the great Queen of spells who is] undefeated [and great defender called *Sitātapatrā* has come forth from *Uṣṇīṣa*-] *Lakṣaṇas* [of all the Tathāgatas]¹³, ... and body ... power² ...

U 4246 (b) + U 4717 (06-10) ... after they have passed away, they will be born again (reborn) in a blissful earth place called *Sukhāvātī*. They will restrain all greed, hatred, ignorance and other ambitions. If anyone [read ? ...] diseases among people [and livestock ...]¹⁴

1.3. Other Versions

T1 362-365: [362] bud med gang la alasa de bzhin gshegs pa thams cad kyi gtsug tor nas byung ba'i gdugs dkar bpob can zhes bya ba gzhan gyis mi thub ma phyir zlog cpac chen mo'irig sngags kyi rgyal mo dchen mod 212a3 'di 'chang na bu

¹² Röhrborn and Róna-Tas, 2005, p. 277, line 413 *kām*.

¹³ Compare Porció, 2000, p. 126, line 362 (The Great Queen of Spells, the invincible averter [of evil] called The Noble One With the White Parasol, who issued forth from the *Uṣṇīṣa* of all the noble Tathāgatas...)

¹⁴ For more details, please see the next fragment U 400 (T III M 225 (61)).

'dod pa des kyang bu rnyed de | tshe dang bsod nams dang stobs kyang rab etue ldan no [363] 'di nas shi 'phos nas kyang 'jig rten gyi khams bde ba can du askye stea | [364] 'dod chags dang | zhe sdang dang | gti mug dang | nga rgyal dang | rgyags pa thams cad dang bral bar 212a4 'gyur ro | [365] gang la la zhis gis mi anada dang | ba blangb gi nad dang | cgnagc nad dang | yams kyi nad dang | gnod pa dang | 'go ba'i nad dang | 'khrug pa thams caddang | pha rol gyi dmaḡ tshogs 'ong ba la bcom ldan 'das yang dag par rdzogs pa'i sangs 212a5 rgyas mi dphamd pa | de bzhin gshegs pa thams cad kyi gtsug tor nas byung eba'ie gdugs dkar fpop can zhes bya ba gzhan gyis mi thub ma phyir zlog fpa'if rig sngags kyi rgyal gmog chen mo 'di rgyal mtshan gyi rtse mo la btags te ... (Porció, 2000, p. 35).

Taishō No: 977 406b 23-26: ... 則能受持一切如來頂髻中出白傘蓋佛母餘無能敵大迴遮母者。獲得具足壽命福德威力之子。命終之後往生極樂世界。又人病牛病畜病疫病 ... *zé néngshòu chí yīqiè rúlái dǐng jìzhòng chū bái sǎn gài fómǔ yú wúnéng dí dà huí zhē mǔ zhě. Huòdé jùzú shòumìng fúdé wēilì zhī zǐ. Míngzhōng zhī hòu wǎngshèng jìlè shìjiè. Yòu rén bìng niú bìng chù bìng yìbìng* ...

2. Commentary

01-03 [*alku ančulayu kälmišlärniñ ušñir*] *lakšanlarıntın ünmiš sitāpatiri atl(i)g*] *utsukmak[sız ulug yanturdači ulug arvišlar]* *eligi* was often used in the text to refer the *dhāraṇī* of *Sitātapatrā*. Müller noted that *Sitātapatrādhāraṇī*⁷ he defined as ‘Bannformel’ in *Uigurica II* is the translation of the forms called Chin. 佛說大白傘蓋總持陀羅尼經 *fóshuō dà bái sǎn gài zōngchí tuólúóni jīng* and Skt. *Ārya[sarva] tathāgata-uṣṇīṣa-Sitātapatrā-nāma aparājitā-dhāraṇī* and named the text *alqu ančolayu kälmišlärning ušñir lakšanlarıntın önmiš adı kötrülmis sitatapadra atly utsuqmaq[sız darnı]* (1911, p. 50). Additionally, the texts refers to *Sitātapatrā*'s *dhāraṇī* with the expressions *alku ančulayu kälmišlärniñ ušñir lakšanlarıntın ünmiš sitāpatiri atl(i)g utsukmaksız ulug yanturdači*¹⁵ or *alku ančulayu kälmišlärniñ ušñir lakšanlarıntın ünmiš sitāpatiri atl(i)g utsukmaksız ulug yanturdači ulug arvišlar eligi*.¹⁶ The colophon of the text even indicates that the text in the previous fragment ends with *alku ančulayu käl[mišlär]niñ ušñir lakšanlarıntın ünmiš sitāpatiri atl(i)g utsukmaksız ulug yanturdači atl(i)g arvišlar eligi tükädi*.¹⁷ *Darnı* (Skt. *dhāraṇī*), the translated form that Müller used for the Old Uyghur designation, has the equivalents *ulug yanturdači* or *ulug yanturdači ulug arvišlar eligi* within the text (See the other *Sitātapatrādhāraṇī* versions for its equivalents).

¹⁵ See *U 9203 and U 4273 fragments.

¹⁶ See U 398-a, U 398-h and BNF 4-recto fragments

¹⁷ See U 402 and U 4762-a fragments.

02 *utsukmaksız* ‘undefeated’ and ‘unconquerable by others (*adinlarka utsukmaksız*)’ (ED 71b); cf. BT XIII, Text 47 ... *sitaṭapatri atl(i)g utsukmaksız ulug yanturdači* ... ‘called Sitātapatrā, invincible great averter...’. *utsukmaksız* is a derivation *utsuk* ‘to be defeated by (someone)’¹⁸ + *mAksXz*; see Erdal (1991, p. 398). *adinlarka utsukmaksız* (see U 376) is equivalent to *gzhan gyis mi thub* in the Tibetan version (Porció, 2000, s. 99, footnote 98) and 無有能敵 *wú yǒu néng dí* in the Chinese version (Taishō No: 977 404c 11). The Old Uyghur term *adinlarka utsukmaksız* lit. ‘invincible by others’, perhaps here refers to Skt. *aparajita* ‘阿鉢唎市多 *ā bō lì shì duō* name of a *yakṣa*; also 阿跋唎爾多 *ā bá lì ěr duō*; 阿波羅實多 *ā bō luó shí duō*; as a symbol of invincibility it is written 阿波羅質多 *ā bō luó zhì duō*’ (Soothill/Hodous, 1937, p. 293); ‘unconquered, unsurpassed’ (Monier-Williams, 1899, p. 51a); ‘1. unbesiegt, unbesieglich, 2. eines *Yakṣa*’ (SWTF, 95a).

06-07 *sukavati atl(i)g artukrak māñilig yertinčü uguṣı* ‘blissful earth place called *Sukhāvati*’. As indicated above, the fragment U 4246 b was not present in the studies of Müller, and Röhrborn and Róna-Tas. This fragment was included in Alttürkische Handschriften 11 and later, the fragment U 4717 was given (Yakup & Knüppel, 2007, p. 74). However, no explanation was offered that these two fragments complement each other. The present study revealed that the two fragments complement each other due to the cohesion of the lines corresponding to the Tibetan T1 version and *artukrak meñilig yertinčü*; *artukrak māñilig sukavati atl(i)g yertünčü* generally used in the Old Uyghur to refer to Skt. *Sukhāvati*; thus, they were included in the fragment order of the text. This phrase is used, in several Old Uyghur texts, as *artukrak meñilig yertinčü* (Temir et al., 1984, p. 20, line 43-44), *artuqraq māñilig sukavati atl(i)g yirtünčü* (Kara & Zieme, 1986, p. 329, lines 135-136), *sukavati atl(i)g yirtünčü uguṣınta tugmakı bolur* (Müller, 1911, p. 44, 26-27; p. 44, 60-61), and *sukavađı uluṣta togalım* in ETŞ No.13,50. This phrase stands for Chin. 極樂世界 *jilè shìjiè* ‘realm of ultimate bliss’ in the comparable Chinese passage, see please below (Taishō No: 977 406b 25-26); for details see the entries 極樂世界 *jilè shìjiè* and 十萬億佛土 *shí wàn yì fú tǔ* of DDB. Furthermore, it has the following equivalent in the Tibetan version: *dī nas shi ’phos nas kyang ’jig rten gyi khams bde ba can du* ‘*skye ste*’ ‘And after they have died they will be reborn in the Heaven of Bliss (*Sukhāvati*) of the mundane realms (*lokadhātu*)’ (Porció, 2000, p. 25, line 363). In terminology dictionaries, Skt. *lokadhātu* means ‘a region or part of the world’ (Monier-Williams, 1899, 906b); ‘world-region, world-system, world’ (Soothill/Hodous, 1937, 464a); ‘Weltregion, Weltsystem, Welt’ (SWTF, 63).

¹⁸ See Clauson, 1972, 71b.

08 az övkäg biligsiz bilig ‘greed, hatred and ignorance’ (Skt. *rāga*, *moha* and *dveṣa* = Skt. *akuśalamūla*).¹⁹ The first word *az* ‘greed’ clearly goes back to Sogd. ’z ‘greed’ (Gharib, 1995, 15b); ‘lust’ (Clauson, 1972, 277a). There is no correspondence in the comparable Chinese passage. There are further renditions in MaitrH XV 10/v/13 *az övkä biligsiz biliglāri* ‘their ignorance of greed and anger’ (Geng, Klimkeit and Laut, 1998, 195); *az övkä biligsiz[ā]* ‘mit Gier, Zorn und Unwissenheit’ (BT XIII, Text 46, 33). Also see UW 319b.

10 yalaŋuklarıııg ig kegānintü ‘diseases among people’, as parallels to this phrase we find 人病 *rén bìng* ‘human being disease’ (Taishō No: 977 406b 26) and *mi nad* ‘people’s disease’ (Porció, 2000, p. 25, line 365) in the comparable Tibetan and Chinese passages. Normally as it is seen in the restored fragment (U 4246 + U 4717), the last line ends with the word *ig*. The following word *kegānintā* belongs to U 400 (T III M 225 61). From the *ig kegān* phrase, which is from two different sequenced fragments, it is evident that this fragment (U 400) should be included in the text.²⁰

Abbreviations

BNF = Bibliothèque nationale de France.

BT XIII = Zieme (1985).

BT XXXVI = Yakup (2016).

DDB= Digital Dictionary of Buddhism.

ETŞ = Arat (1991).

MaitrH= ‘Das Ersheinen des Bodhisattva’, Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit (Geng, Klimkeit and Laut, 1988).

SWTF = Sanskrit-Wörterbuch der buddhistischen Texte aus den Turfan-Funden, see Waldschmidt et al. 1975ff.

T1 = Porció (2000).

Taishō= Taishō Shinsū Daizōkyō (大正新脩大藏經).

U II= Uigurica II. Müller (1911).

UW= Uigurisches Wörterbuch. Röhrborn (1977-1998).

¹⁹ Skt. *akuśalamūla* ‘Wurzel des Heilswidrigen’: 1. *rāga*, 2. *dveṣa*, 3. *moha* (Dietz, 1984, 539); ‘Wurzel des Unheilsamen’ (SWTF 4a); ‘root of demerit’ (Edgerton, 1953, 2a).

²⁰ The edition of Röhrborn and Róna-Tas (2005) does not include the fragment U 400. For the following lines and comparable Chinese passage, see Yakup, 2005, p. 3.

References

- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Carter, T. F. (1925). *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*. New York: Colombia University Press.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dietz, S. (1984). Die buddhistische Briefliteratur Indiens. *Asiatische Forschungen*, 84. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit, Grammar and Dictionary*. Vol. II: Dictionary. New Haven, Yale University Press.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Geng, S., Klimkeit, H. J. and Laut, J. P. (1988). ‘Das Erscheinen des Bodhisattva’, Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit. *Altorientalische Forschungen*, 15/2, 315-366. Berlin.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary Sogdian-Persian-English*. Tahran: Ferhangan Publications.
- Kara, G. and Zieme, P. (1986). Die Uigurische Übersetzung des Apokyrphen Sūtras ‘Fo ding xin da tuo luo ni’. *Altorientalische Forschungen*, 13. 318-376.
- Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone. Berliner Turfantexte XXVI*. Turnhout: Brepols.
- Kılıç Cengiz, A. (2017). Bibliothèque nationale de France’ta Muhafaza Edilen Sitātapatrādhāraṇī Fragmanları Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 239-252.
- Kılıç Cengiz, A. (2018). *Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhāraṇī* (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Ankara.
- Le Coq, A. von. (1919). Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der F. Wilhelms-Universität in Berlin*, 22/2, 93-109.
- Ligeti, L. (1973). Le Sacrifice Offert Aux Ancêtres Dans L’ Histoire Secrète. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 27, No. 2, 145-161.
- Malov, S. E. (1930). Sitātapatrā-dhāraṇī v ujugurskoy redaktsii. *Doklady Akademii Nauk SSSR 1930*. 88-94.
- Monier-Williams, S. M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Oxford.
- Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften.

- Porció, T. (1997). Preliminary Notes on the Uigur and Tibetan Versions of the Sitātapatrādhāraṇī. In Á. Berta and E. Horváth (Eds.), *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe (Proceedings of the Permanent International Altaistic Conference)* (229-241). Szeged: Department of Altaic Studies.
- Porció, T. (2000). *The One with the White Parasol, Four Sitātapatrā Texts in the Derge Kanjur and a Dunhuang Text (Pelliot Tibétain No. 45) with an Annotated English Translation of the Longest Canonical Version*. Faculty of Arts of the University of Vienna. Vienna.
- Porció, T. (2003a). On the Technique Translating Buddhist Texts into Uyghur. In S. Bretfeld and J. Wilkens (Eds.), *Indien und Zentralasien, Sprach und Kulturkontakt (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 61)* (pp. 85-94). Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Porció, T. (2003b). On the Brāhmī Glosses of the Uyghur Sitātapatrā Text. *Central Asiatic Journal*, 47, No. 1, 91-109.
- Raschmann, S. C. (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1-6*. [I-1977: a – agrig, II-1979: agriglan- – anta, III-1981: anta – asanke, IV-1988: asankelig – ayat-, V-1994: ayatil- – ämgäklig, VI-1998: ämgäksin- – ärñäk]. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. and Róna-Tas, A. (2005). *Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus, Die altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Shōgaito, M. (1979). Kyūzo Uigurugo Monjō Danpen no Kenkyū (A Study of the Fragments of Uigur Text Found in the Fusetsu Nakamura Collection). *The Tōyō Gakuhō* 61, 1-2: 254 (01)-226 (029).
- Shaw, M. E. (2006). *Buddhist Goddess of India*. Princeton: Princeton University Press.
- Taishō*= *Taishō Shinsū Daizōkyō* (大正新脩大藏經). <http://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT/satdb2015.php?lang=en> (Accessed online at 12.06.2019).
- Tekin, T. (1986). İslam Öncesi Türk Şiiri. *Türk Dili [Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri)]*, 51(409), 3-42.
- Temir, A., Kudara, K. and Röhrborn, K. (1984). Die alttürkischen Abitaki-Fragmente des Etnografya Müzesi, Ankara. *Turcica*, 16, 13-28.
- Walschmidt, E. et al. (1975ff). *Sanskrit-Wörterbuch der buddhistischen Texte aus den Turfan-Funden, und der kanonischen Literatur der Sarvāstivāda-Schule*. Begonnen von Ernst Waldschmidt, hg. von Heinz Bechert, bearbeitet von Georg von Simson, Michael Schmidt et al. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Yakup, A. (2005). On the Uyghur Block Prints: Corpus and the Process of Cataloguing. *Eurasia kogo bunken no bunkengaku teki kenkyū*. Newsletter No. 11 2005/9/16, 3-7.

- Yakup, A., Knüppel, M. (2007). *Alttürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Yakup, A. (2009). *Alttürkische Handschriften. Teil 15: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 3: Stabreimdichtungen, Kalendarisches, Bilder, Unbestimmte Fragmente und Nachträge*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Yakup, A. (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte. Berliner Turfantexte XXXVI*. Turnhout: Brepols.
- Zacchetti, S. (1996). Dharmagupta's Unfinished Translation of the "Diamon-Cleaver (Vajracchedikā-Prajñāpāramitā-sūtra)". *T'oung Pao*, 82, 137-152.
- Zieme, P. (1975). Zur buddhistischen Stabreimdichtung der alten Uiguren. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 29/2, 187-211. Budapest.
- Zieme, P. (1981). Bemerkungen zur Datierung uigurischer Blockdrucke. *Journal Asiatique*, 269, 385-399.
- Zieme, P. (1982). Zum Uigurischen Tārā Ekaviṃśatistotra. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 36, 1/3, 583-597. Budapest.
- Zieme, P. (1984). Zur Verwendung der Brāhmī-Schrift bei den Uiguren. *Altorientalische Forschungen*, 11/2, 331-346.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. Berliner Turfantexte XIII*, Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, P. (1989). Zum mehrsprachigen Blockdruck des Tārā-Ekaviṃśatistotra aus der Yuan-Zeit. *Altorientalische Forschungen*, 16(1), 196-197.
- Zieme, P. (1992). *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qočo: Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien*. Opladen: Westdeutscher.
- Zieme, P. (2014). *Neues zur altuigurischen Sitātapatrādhāraṇī*, 1-3.
retrieved June 5, 2019 from
http://www.academia.edu/9184825/Neues_zur_altuigurischen_Sit%C4%81tapa_tr%C4%81dh%C4%81ra%E1%B9%87%C4%AB.

**OSMANLI BİLİMSEL/ENTELEKTÜEL ALANININ
ÖZERKLEŞMESİ YOLUNDA BİR ÇABA:
BİLGİ MECMUASI (1913-1914)***

Gökhan KAYA**

Öz: Osmanlı bilim dergiciliği 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olsa da bilim dergiciliğindeki gerçek anlamda artış, tıpkı her türden yayında olduğu gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşanmıştır. Kültürel üretimdeki bu patlama, gazetelerin artan tirajlarını beraberinde getirmiş bu da gazetecilerin mali anlamda bürokrasiden bağımsızlaşmasının önünü açmıştır. Bu gelişmenin sonucunda gazetecilik, bürokrasiden özerkleşmiştir. Gazeteciliğin bağımsızlığını takiben bilimsel alanın gazetecilik alanından özerkleşme süreci başlamıştır.

Bu anlamda, *Bilgi Mecmuası*, bilimsel/entelektüel alanın özerkliğini gazetecilik alanından kazanmak için çabalayan ilk bilimsel dergidir. Mecmua'nın önemi; bilimin değerini, bilimde uzmanlaşmayı, bilimsel metodolojiyi ve bilim için bilim ilkelerini savunmasının yanı sıra bunları yerleştirmek için çabalayan ilk dergi olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle *Bilgi Mecmuası*, dönemin siyasi gündeminden olabildiğince uzak durarak ve bilimde uzmanlaşma, bilimsel metodoloji ve bilim için bilim ilkelerinde ısrar ederek bilimsel/entelektüel alanın özerkleşmesi için gereken çok önemli ilk iki adımı atma çabasını göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Bilgi Mecmuası, Osmanlı Bilim dergiciliği, bilimsel alan, özerkleşme, Pierre Bourdieu, gazetecilik.

**An Effort to Achieve Autonomy for the Ottoman Scientific/Intellectual Field:
Bilgi Mecmuası (1913-1914)**

Abstract: Although Ottoman science journalism initiated after the second half of the 19th century, like in all kinds of publication, the real increase took place just after the proclamation of the Second Constitutional Era. This rise in cultural production brought with it the increasing circulation of newspapers that paved the way for journalists to become financially independent from the bureaucracy and eventually autonomous. Subsequently, the scientific/intellectual field gained its independence from journalism.

In this sense, the *Bilgi Mecmuası* is the first scientific journal to strive to gain the autonomy of the scientific/intellectual field from the field of journalism. The importance of *Bilgi Mecmuası* was that it was the first journal to strive to defend the value of science, the scientific specialization and methodology and the principles of science and endeavored to disseminate them. In other words, the *Bilgi Mecmuası* kept far away from the political agenda of the period and insisted on the scientific specialization and methodology and scientific principles, both very important first steps towards the autonomy of the scientific/intellectual field.

Keywords: Bilgi Mecmuası, Ottoman Science Journalism, scientific field, autonomy, Pierre Bourdieu, journalism.

---

* Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 07.05.2019 - 10.03.2020

** Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye. gokhankaya71@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6652-5630.

Giriş

Shefer-Mossensohn, Osmanlı'da bilimsel faaliyetin ve işleyişin¹ dört noktada toplanabileceğini söyler. Ardından bu dört noktayı Osmanlı'da bilimsel faaliyetin çok katmanlı, eklektik ve pratik bir şekilde gerçekleştiği; Osmanlı Türkçesinin Osmanlı seçkinleri tarafından bilimsel amaçla kullanılacak bir araç haline getirildiği; sosyal ağların ve himayenin bilimsel faaliyetin düzenlenmesinde önemli bir faktör oluşturduğu ve son olarak da Osmanlı Devleti'nin Erken Modern dönemden itibaren bilimsel faaliyeti bürokratikleştirdiği aşamalar olarak açıklar (Shefer-Mossensohn, 2019, ss. 200-203).

Bilimsel faaliyetin de içinde bulunduğu kültürel alanın² bürokratik alandan özerklik kazanmaya başladığı dönem, İmparatorluğun modernleşme dönemi olarak adlandırılabilir. 19. yüzyılda gerçekleşmeye başlamıştır. Belirtilen yüzyılda Osmanlı kültürel alanını doğrudan etkileyen çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Sosyo-ekonomik dönüşüme eşlik eden kültürel üretimdeki değişim, modern edebi/kültürel türler olarak adlandırabileceğimiz gazete, tiyatro, makale ve roman gibi türlerin ortaya çıkmasında kendini göstermiştir. Bu yeni türlerin yanı sıra artan çeviri faaliyetleri de yine bu dönemde dikkat çekici bir dinamizm göstermiştir³.

Bütün bu türlerin belirtilen yüzyılda ortaya çıkması, özellikle Avrupa dillerinden yapılan çevirilerdeki artış, bu türlerin ve çevirilerin belirli bir okuyucu kitlesi tarafından takip edildiğinin de göstergesidir. Hatta önceki dönemlerle kıyaslandığında Osmanlı toplumunun Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden

¹ Osmanlı ve Osmanlı öncesi bilim/felsefe faaliyetinin tarihselliği, anlamı ve oluşturduğu geleneğe dair bk. İhsan Fazlıoğlu (2005), *Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri, DİVÂN İlmî Araştırmalar*, 18 (1), ss. 1-57.

² Alan kavramını, Pierre Bourdieu'yu izleyerek, genel yasalar çerçevesinde yapılandırılmış, ekonomik, sosyal kültürel sermaye gibi sermaye biçimlerine bağlı olarak şekillenen ve güç ilişkileri kapsamında düşünülmesi gereken, alan içindeki faillerin ilgi, merak, menfaat, şeylerin, varlıkların arasında olmak; farklı olmak; farklılık yaratmak türünden farklı çıkar peşinde koştuğu, farklı var olma stratejileri geliştirdiği bir evren olarak tanımlıyorum. Bu anlamda çıkar, insanın kayıtsız kalmamasına neden olan her şeyle ilişkilidir; insanı ilgilendiren ve belli bir biçimde hareket etmeye güdüleyen her şeydir. Bk. (Bourdieu, 2016, s. 114; Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 105; Göker, 2007, s. 286; Swartz, 2011, s. 106).

³ Avrupa ile karşılaşmanın sonucunda oluşan kültürel repertuarın, geleneksel kültür ürünlerinden bir kopuşla değil, geleneksel kültür ürünleriyle yeni kültür ürünlerinin uzun dönemli bir etkileşiminin sonucunda oluştuğunu, sözlükler ve çeviriler üzerinden inceleyen bir çalışma için bk. (Koç, 2004).

süreçte hem okuma deneyiminin hem de okur kitlesinin esaslı bir değişim geçirdiği rahatlıkla söylenebilir⁴.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda elit kesim dışında belirli bir okur kitlesinin oluşmasında en ciddi etkiyi hiç şüphesiz gazete yapmıştır. Gazetenin okur kitlesi üzerindeki etkisine ve oynadığı role ilişkin örnek vermek gerekirse *Takvim-i Vekâyi*'nin okuma yazması olanlar tarafından kolayca okunabilmesi için duvarlara asılması ya da Avrupa'da çıkan gazetelerin kahvehanelerde yüksek sesle okunması örneği verilebilir (Kırlı, 2009, ss. 52-53). Gazete dahil her türden yayının gerçek anlamda belirgin bir ivme kazanması, 19. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşir⁵. Kültürel üretimin ivmelenmesinden daha fazlası ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşen yayın patlamasıdır. Bu yayın patlaması, gerek devri bizzat yaşayanların⁶ gerekse de tarihçilerin ya da bu dönemde gazete çıkaranların yazdıkları eserlerde⁷ üzerinde ittifak ettikleri bir husustur.

19. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı okur-yazar dünyası ile yayınlanan gazete, dergi, roman, risale gibi eserlerin niteliği ve niceliğine, kültür dünyasındaki arzın ve talebin durumuna ilişkin çeşitli araştırmalar mevcuttur⁸. Bizim ele almaya çalıştığımız bağlam ise bu dönemde oluşan arz ve talepten daha çok bilimsel yayıncılık aracılığıyla entelektüel/bilimsel alanın özerkleşme çabasının

---

⁴ Okur kitlesinin ve okuma deneyiminin esaslı değişimini, “okuma devrimi” olarak adlandıran Erkul Yağcı, bu değişimi romanlar üzerinden kanıtlar. Okurları ve okuma alışkanlıklarını, üretim, pazarlama ve tüketim süreçlerini inceleyerek bu sonuca ulaşan Erkul Yağcı, 1840-1940 yılları arasında basılan yerli ve çeviri romanlardan oluşan bir katalog da hazırlamıştır. Dergi ve gazetelerde yer alan çeviri romanlara ilişkin reklamlar, okur mektupları, yaşam öyküsü anlatıları ve görsel malzemeleri de pazarlama ve tüketim boyutunu incelemesi sonucunda, Osmanlı kitap basım piyasasının 1870'lerden itibaren belirginleştiğini söylemiştir (bk. Erkul Yağcı, 2011).

⁵ Bu ivmelenmede 1882 tarihi önemli bir dönüm noktasıdır; çünkü bu tarihte, bir önceki yıla göre ilahiyat, hukuk alanlarında basılan kitap yüzdesi iki misli; edebi eserler iki buçuk misli; gramer, sözlük kitapları üç buçuk misli; matematik, coğrafya, iktisat eserlerinde yarım misli bir artış olmuştur (bk. Sabev, 2006, s. 331).

⁶ “Yerden mi bitiyor, gökten mi yağıyor, belli değil... Gazete, gazete, mecmua, beyanname, destan, ilâve ve gazete, gazete...” bk. (Sema, 2002, s. 372).

⁷ Gazetelerin tirajları, bize, bu yayın patlamasına dair epey fikir verir. Örneğin *İkdam* gazetesinin tirajının elli bini bulduğu iddia edilmiştir. (Şapolyo, 1969, s.183); gazete tirajlarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arttığının kanıtı ise II. Meşrutiyet öncesinin gazeteleri olan *Basiret*'in on bin (Basiretçi Ali, 1997, s. 71), Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr*'ın yirmi bin (Tanpınar, 2001, s. 251); *İbret*'in ise on iki bin civarında tirajının (Ebuzyyya Tevfik, 1973, s. 222) olmasıdır.

⁸ Bk. (Sabev, 2006, ss. 305-343); Strauss, Johann. (2008) “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler Neleri Okurdu?” *Kritik Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2, 1-50. 19. yüzyıl Osmanlı edebiyat tarihine dair hala değerini koruyan, aşılammış klasik eser için ise bk. (Tanpınar, 2001; İskit, 1939).

ipuçlarının olup olmadığı ile ilgilidir. Bu anlamda *Bilgi Mecmuası*'nı bilimsel ve entelektüel içeriğiyle, bilim yapmanın ön koşulları olan bilimsel düşüncüyü incelemesiyle, bilimsel meraka, metodolojiye ve uzmanlaşmaya hem yaptığı vurguyla hem de bu ölçütleri sağlayan örnek yazılarıyla yukarıda bahsi geçen çabayı gösteren bir girişim olarak görüyoruz.

Bilgi Mecmuası, daha önce hiç görülmemiş bir kültürel canlanma ile II. Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart Olayı, Trablusgarp Savaşı, Bâb-ı Âli Baskını, Balkan Savaşları gibi hepsi beş yıla sığmış ağır siyasi gelişmelerin yaşandığı bir zaman diliminin ürünüdür. Bu kadar ağır bir politik atmosfer ile benzersiz bir kültürel yayın patlamasının üst üste binmesi, kültürel ürünlerin içeriğinin ağır politik ortamın sorunlarından bağımsız kalmasını zorlaştırırsa da Mecmua'nın içeriği, söz konusu ağır ortamdan epey bağımsız kalabilmiştir. İşte bu nispeten bağımsız kalabilmeyi, kültürel alanın bir alt alanı olarak bilimsel yayın alanının başka bir deyişle bilimsel alanın edebiyat ve basın alanlarından görece bağımsızlık ve özerklik kazanma çabasının bir sonucu gibi görmek eğilimindeyiz.

Bilimsel dergicilik yahut bilimsel alanın özerklik kazanması; içinde yer aldığı kültür alanındaki popüler, ticari öncelikli yayımlara mesafeli durmasıdır. Başka bir deyişle bu özerklik, gerek gündelik meseleler gerekse de ağır siyasi atmosferin bir sonucu olarak, -gazetecilik alanının aksine- o anda var olan siyasi ideolojilerden ve taraflardan belirli oranda bağımsız kalabilmek, tabii olmamak, görece uzak kalabilmektir. Görece uzak kalabilmiştir dememizin nedeni, ilk bakışta Mecmua'nın müdürlüğünü yapmış Celal Sahir'in 1929 yılında verdiği bir röportajda Mecmua'nın yayımlanış nedenini "(...) Türkçülüğün her sahada ilmî temellerini atacak, adeta müstakbel bir milli enstitünün nüvesi olacaktı. Türk Bilgi Derneği'nin organı olmak üzere nezaretim altında 'Bilgi Mecmuası' çıkmaya başladı." (Sayman, 1929, s. 25) ifadeleriyle belirtmiştir.⁹ Fakat aynı Celal Sahir, Mecmua'nın çıkışını haber veren ve makalemizin ilerleyen satırlarında daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız beyannâmede "bizde ilmi ilim için seven ve sırf bu endişe için çalışan müstakil alim sınıfının olmadığı[ndan]" ve "hakikati ancak hakikat için arayan bi-taraf ilim ve tedkik erbabına malik olamadığımız[dan]" yakınan, bilimi bilim yapan şeyin metodu olduğunu ısrarla belirten ifadeleri de dile getirmiştir (Uçman, 2003, s. 4) Bu ikili izlek, bir yandan siyasal alanın baskın ideolojisi olarak Türkçülüğe tabiiyetin, onu benimsetmenin, savunmanın, araştırmanın farklı yöntemleri ve dereceleri

⁹ Türk Bilgi Derneği ve *Bilgi Mecmuası*, devrin en güçlü siyasi yapısı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne doğrudan bağlı olmasa da bu cemiyetle bağlantılıdır (bk. Landau, 1996, s. 195). Cemiyet'in Türk Ocağı'na yaptığı maddi yardımın (Aydemir, 1971, ss. 470-471) bir benzerini Türk Bilgi Derneği'ne yapıp yapmadığına ilişkin bir değiniye veya kayıda rastlamadık.

olduğuna¹⁰ işaret eder, diğer yandan da Mecmua'nın bürokratik/siyasal alana tabi olmanın doğal sonucu olarak popülist bir tavır ve faaliyeti değil, "ilmin terakkisi ancak ihtisas kaidesine riayetle mümkün", "ilim medlûlü hakkında henüz ciddi ve dürüst bir düşüncemiz mevcut değil" (Uçman, 2003, s. 4) gibi ifadelerle de tercihini daha çok bilimsel araştırmadan ve bilgiden yana yapacağını kuvvetli bir şekilde dillendirir.

Mecmua'nın kuruluş beyannâmesinde uzmanlaşmış entelektüel mesainin çok daha önce bir meslek dalı olarak sağlanmış gazetecilik alanından yahut bürokratların kaleme aldıkları layiha ve risale yazınının oluşturduğu siyasetnâme/ıslahatnâme geleneğinden mecmua vasıtasıyla ayrılması gerektiği gibi bir görüşü de barındırdığını söyleyebiliriz. Başka bir deyişle edebi ürünleri dışarda tutarsak 19. yüzyılda Osmanlı kültürel üretim alanı, üç figür tarafından paylaşılmıştır: Belirtilen yüzyılın öncesinden başlayıp bu yüzyılın ana faili olan bürokratların siyasi-kültürel ve iktisadi yazıları, bu yüzyılın ürünü olan gazeteciler ve onların haber ve bilgi odaklı yazıları ve son olarak da daha çok II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında artmış uzmanlar ile bilim adamlarının yazıları.

Bilgi Mecmuası, kısa süren yayın hayatına rağmen entelektüel seviyesi hayli yüksek bir dergi olarak yukarıda dile getirdiğimiz bilimsel bir anlamda da entelektüel alanının oluşmasında önemli adımlardan birisidir. Bu anlamda Mecmua'nın bilimin değerine, bilimsel metodun önemine, uzmanlaşmanın gerekliliğine, bilim için bilim yapmaya dair söylemlerini bilim dergiciliği alanının dolayısıyla bilimsel alanın özerkleşmesi çabasının birer ürünü gibi görmeye ve göstermeye çalışacağız.

1. Türk Bilgi Derneği ve *Bilgi Mecmuası*

Türk Bilgi Derneği,¹¹ II. Meşrutiyet'in ilanını takiben 1324 senesinin yaz aylarında (Landau, 1996, s. 195) Necib Âsım [Yazıksız], Veled Çelebi [İzbudak] ve Yusuf Akçura tarafından "Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki âsâr, efal, ahvâl-i muhitini öğrenmeye ve öğretmeye" yönelik kurulan (Akçura,

---

¹⁰ Celal Sâhir bu durumu şöyle dile getirmiştir, "Harf esnasında evvelce faaliyetine durgunluk gelmiş olan Türk Derneği'ni, Türk Bilgi Derneği ünvanı ile ihyâ etmek teşebbüsünde bulunduk. Tasavvurumuz yurt [Türk Yurdu Dergisi] ve ocakla [Türk Ocağı] beraber derneğin de inzımm ile Türkçülük cereyanının yaşayan müesseselerine hudutları muayyen vazifeler ayırmaktı. Yurt içi ve dışı Türk âleminde Türk milliyetperverliği fikirlerini neşr ve tamim edecek, Türk mazisi ile alâkadar bahislere ait milli ve ecnebi tetebbulara neşr sahası olacak; ocak, bilhassa gençler arasında, milliyet fikir ve aşkı tamim ve takviye edecek, dernek ise ayrıldığı muhtelif şubelerde mütehasıslara tedkikât yaptırarak Türkçülüğün her sahada ilmi temellerini atacak, adeta müstakbel bir milli enstitünün nüvesi olacaktı." (Sayman, 1929, s. 25.).

¹¹ Türk Bilgi Derneği için bk. (Sakallı, 2005, 60-64).

1999, s. 466) Türk Derneği'nin¹² dönüşmesiyle kurulmuş bir dernekti. Bu dönüşümde Türk Ocakları'nın etkinlikleri karşısında geri planda kalması, siyasal gelişmelerin Türk Derneği gibi bilimsel araştırma yapmak amaçlı kurulmuş bir derneğe yeterli ortam sağlamaması gibi nedenler gösterilebilir¹³. Ancak 1913'te ülkedeki bilimsel araştırmaları özendirme (Toprak, 2013, s. 187) amacıyla popüler bilginin ötesinde araştırmaya ve bilgi birikimine yönelmeye amaçlanmış, Batı'daki bilim akademilerine benzer bir derneğe ihtiyaç duyulmasına¹⁴ binaen 14 Mart 1914'te Türk Bilgi Derneği kurulmuştur (Toprak, 1987, s. 247; Sakallı, 2005, s. 60).

Derneğin çeşitli şubelerinin reis, katip ve seçilen üyeleri ise şöyle oluşmuştur:

İdare Heyeti: Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Celâl Sahir (Reis), Selanikli Doktor Rıfat, Mühendis Salim, Ziya [Gökalp], Köprülüzade Mehmed Fuad (Kâtip), Doktor Nazım, Haşim Beyler.

1. Türkiyat Şubesi: Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Ahmed Cevdet, Ahmed Refik, Hüseyinzâde Ali, Köprülüzade Mehmed Fuad (Katib), Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, Ziya [Gökalp], Bursalı Tahir, [Andon B.] Tıngır, Arif, Fuad Raif, Mahmud Mian, Necib Asım (Reis).

2. İslamiyet Şubesi: Ebulûla[Mardin], Halim Sabit (Katib), Halil Nimet, Rıza Tevfik, Seyyid [Haşim], Şerafeddin [Yaltkaya], Ziya [Gökalp], Abdulahad Davud, Ferid, Mansûrizâde Said, Şeyh Mahmud, Musa Kazım Bey¹⁵ Efendiler.

3. Hayâtiyat Şubesi: Doktor Asaf Derviş, Orhan, Bahaeddin Şakir, Tevfik Rüşdü [Aras], Tevfik Salim, Reşad (Sekreter), [Selanikli Doktor] Rıfat (Reis), Server Kamil, Süleyman Numan, Akil Muhtar, Adnan [Adivar], Kadri Raşid Beyler.

4. Felsefe ve İctimaiyyât Şûbesi: Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], Emrullah Efendi (Reis), Zühdü, Ziya [Gökalp], Faik Sabri, Lütü Fikri, Mehmed Cavid, Vahid, Haşim (Katib) Beyler.

¹² Dernek hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Arai, 2000, ss. 13-48); (Üstel, 1997, ss. 15-42).

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, Ziya Gökalp'in Türk Derneği'ne dilde yeni kelimeler arama çalışmalarını aşırı bulduğu için sempatiyle bakmadığını belirtir (Aydemir, 1971, s. 467).

¹⁴ Derneğin Batı'daki -özellikle de Paris Sorbonne Üniversitesi'ni örnek aldığı bir göstergesi, Lütü Fikri Bey'in Mecmua'nın 4, 5 ve 6. sayılarındaki "Paris Darülfünûnu (Sorbonne)" isimli hacimli yazılarıdır. Bk. (Lütü, 1329, ss. 298-417; Lütü, 1330a, ss. 478-489; Lütü, 1330b, ss. 553-569).

¹⁵ Mecmua'da İslamiyet Şubesi'nin başkanı yazmamakla beraber Zafer Toprak, şubenin başkanının Musa Kazım Efendi olduğunu yazmıştır bk. (Toprak, 1987, s. 247).

5. Riyaziyyât ve Maddiyat Şûbesi: Burhaneddin (Katib), Tahsin, Cevat Tahsin, Salim, Salih Zeki (Reis), Fatin, Nureddin Beyler.

6. Türkçülük Şûbesi: Celâl Esad [Arseven], Celâl Sahir (Reis), Hüseyin Cahid [Yalçın], Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Salah Cimcoz, Ziya [Gökalp], Ömer Seyfeddin (Katib), Kazım Nuri [Duru], Mimar Kemaleddin, Mehmed Emin [Yurdakul], Müfid Ratib, Doktor Nazım Beyler.

Fahri Aza: Parvus [Alexander İsrail Helphand], Moiz Kohen [Tekin Alp] Efendiler (Bilgi Mecmuası, 1330, ss. 647-648).

Yeni derneğin genel kurul toplantısından iki gün sonra 16 Mart 1914'te Türkiyat Şubesi ilk toplantısını yaptı. Şube olarak çalışma alanları belirlendi:

Şube ilk defa Mart'ın on altısında toplandı. Celâl Sahir Bey reis, Ömer Seyfeddin Bey katib intihab edildi. İlk mezkûrenin mevzuu şubenin çalışacağı sahayı tayin etmek oldu. Sair şubelerin tetkikleri bitinceye kadar muvakkaten ilmi hareketleri idare ve teşvik, Türklüğe faydalı hareketleri teşci' ve tahrik etmek şubenin mesaisine esas kabul edildi. Lisan, şiir, hikâye, temaşa, mimari, bedâyi, terbiye, iktisad hakkındaki müzakerelere esas olmak için birer rapor hazırlanmasına karar verildi. Ziya ve Kazım Nami Beylere lisân, Mehmet Emin, Celal Sahir Beylere şiir, Salah, Müfid Ratip Bey'lere temaşa, Ömer Seyfettin Bey'e hikâye, mimar Kemalettin ve Hamdullah Suphi Beylere mimari ve bedâyi, Tefik Rüşdü Beye hıfzısıhha raporlarının ihzârı havale edildi (Bilgi Mecmuası, 1330, s. 648).

Bu faaliyet dışında Parvus'un iktisat ve Avrupa'ya kendimizi tanıtmak üzerine konuşması, Tefik Rüşdü Bey'in verem ve frengi hastalıklarının tedavisinde kullanılan aletlerin sergilendiği müzelerin gereğini dile getirdiği ifadeleri, Mimar Kemaleddin'in Türk mimarisinin "duçar olduğu harabeyi teşrih" eden konuşması dinlenmiştir. Bundan başka Celâl Sahir Bey'in yayınlanması düşünülen halka dönük kitapların seçimi için Avrupa'dan katalogların ısmarlanması teklifi kabul edilmiş, temaşa konusunda Paris ve Berlin'den çeşitli belgeler getirilmesi için mektup yazılması kararı alınmıştır (Toprak, 2013, ss. 190-191).

Derneğin en önemli faaliyeti ise *Bilgi Mecmuası* olmuştur. Sadece yedi sayı çıkmasına rağmen, Tablo 1'de gösterildiği üzere Mecmua, dikkat çekici bir şekilde çok farklı alanlarda yazıları barındırdığı gibi yazıların başlıklarından anlaşıldığı üzere ortalama okuyucunun anlayabileceğinin çok üstünde bir derinliğe sahiptir.

Tablo 1. *Bilgi Mecmuası*'nda Yayınlanan Yazıların Künyesi.
Tablo, yirmi dokuz yazarın isimlerini ve yazılarının başlıklarını barındırır.

Yazar Adı	Makale Adı	Dergi No	Makale Sayısı
1. Köprülüzade Mehmed Fuad	-Türk Edebiyatında Usûl -Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında -Hoca Ahmed Yesevi	1 2 6	3
2. Ahmed Agayef	-İslamiyet'ten Evvel Araplar	1	1
3. Akçuraoğlu Yusuf	-Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair bir Tecrübe I-II	1,2	2
4. Selanikli Doktor Rıfat	-Dudak, Dil, Haçere Felcinin Had Şekli -Kalp Hastalıklarına Aid Bazı Mülâhazalar -Tifoda Labaratuvar Usûllerinin Kıymeti	1 2 3	3
5. Mustafa Şeref	-Saltanatın Tarihi Safhaları ve Klasik Mektebe Göre Hâl-i Hazır	2	1
6. Mehmed İzzet	-Eski Yunan'da Ahlâki Felsefe: Zenon ve Muakkibleri	2	1
7. Cahid	-İslamiyet' in İnhitatının bazı Sebepleri	2	1
8. İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]	-El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki I-II	3,4	2
9. Parvus	-Türkiye'nin Mali Esareti -Bir Aylık İktisadi ve Mali Hadiseler: Maliye, Ticaret, Periere Bankası istikrazı, Galata Borsası, Neşriyat - Türkiye İçin Mali Esarettten Kurtuluş Yolları	3 3 5	3
10. Abdullah Cevdet	-Schiller'in Hayatı ve Eserleri -Schiller'in Şiirlerinden Numuneler	3 5	2
11. Seyit Haşim	-Hukuka Bir Nazar	3	1
12. Moiz Kohen	-Almanlar'da İçtimai Hayat: Alman Mütellimlerinin Yaşayışı -Almanlar'da İçtimai Hayat: Askerlerin Yaşayışı	3 4	2
13. Şerafeddin [Yaltkaya]	-Arap Edebiyatı	4	1
14. Lütfi Fikri	-Paris Darülfünunu (Sorbonne) I-II -Darülfünun Haricindeki İlmi Müesseseler I-II	4,5 6,7	4
15. Mühendis Salim	-Mekanik-i Riyazî	4	1
16. K. Balkani	-Macar Müslümanlarının Nizamnâme-i Dinilerine dair	4	1
17. MüfidRatib	-Eski Romalıların Yaşayışı	5	1
18. Dr. Dreyfus	-Son Seneler Zarfında Selanik Belediye ve Musavi Hastanelerinde Ameliyatları İcra Edilen Batın Cüruh-ı Nafizesi Hakkında Bazı Mütalaalar	5	1
19. Mimar M. Kemal	-Memalik-i Osmaniyeye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı	5	1
20. Rıza Tevfik	-Felsefe-i Umumiyye-i Medhal I-II	6,7	2
21. Oktay Kaan	-Hindistan'da Türklük I-II	6,7	2
22. Zekeriya [Sertel]	-Ferd ve Cemiyet	6	1
23. Dr. Tevfik Rüşdü	-Sıhhi Müze Hakkında	6	1

24. Mehmed Tahir	-Türkiyat Şubesi [Bergamalı Kadri'nin Müyessiret'ül Ulûm adlı eserinin Tanıtımı]	6	1
25. Necip Asım	-Atalarsözü ve Osmanlı Tarihi [Kitap tanıtımı]	6	1
26. Andon Tıngır	-Türk Dilinde (Ne) Edat-ı Selbi	6	1
27. Mehmed Emin	-İrkımın Türküsü (Şiir)	7	1
28. Zeki Velidi	-İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbali	7	1
29. Ali Muhtar	-Bir Muadile-i İktisadiyye: Yerli Esnaf Avrupa Mallarına Nasıl Rekabet Edebilir	7	1
Bilgi Mecmuası	-Felsefe ve İçtimaiyyat Şubesi	6	1

Tablo 2. *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazıların bilim dallarına ya da yazıların alanlarına göre sayısal dağılımı.

Bilim Dalı/ Yazının Alanı	Makale Sayısı
1 Türk Edebiyatı Tarihi	3
2 Avrupa Edebiyatı	2
3 Arap Edebiyatı	1
4 Türkçe Gramer	1
5 Dünya Tarihi	2
6 Osmanlı Tarihi	2
7 Türk Tarihi	2
8 Osmanlı İktisadı	4
9 Tıp	5
10 Felsefe	4
11 İslamiyet	2
12 Siyaset Bilimi	1
13 Eğitim-Öğretim	6
14 Sosyoloji (İçtimaiyyât)	4
15 Hukuk	1
16 Matematik	1
17 Âsâr-ı Atika ve Güzel Sanatlar	1
18 Şiir	1
19 Kitap tanıtımı	2
Toplam	45

Tablo 2'de görüldüğü üzere *Bilgi Mecmuası*'nda on dokuz farklı alanda kırk beş yazı bulunmaktadır. On dokuz alanın içinde bulunan Avrupa ve Arap edebiyatı, Dünya tarihi, üç felsefe yazısı, dört eğitim yazısı, dört tıp yazısı, sosyoloji yazıları, matematik, hukuk ve siyaset bilimi yazıları doğrudan bu alanlara özgüdür. Başka bir deyişle evrensel bir perspektifle yazılmıştır. Aşağıda *Bilgi Mecmuası*'nda yayınlanan yazıların yüzdeler oranlarını verdiğimiz tabloda bu durum daha da netleşir.

Tablo 3. *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazıların alanlarına ve konularına göre sayıları ve oranları.

Tablonun sol tarafındaki sütun, *Bilgi Mecmuası*'ndaki Türk kültürü ve tarihi ile ilgili olan yazıları, sağ sütun ise genel ve evrensel bir perspektife sahip tarih, kültür, bilim ve felsefe yazılarını içerir.

Türk Kültürü, Tarihi ile İlgili Makalelerin Alanları ve Sayıları	Adet	Oran	Genel Tarih, Kültür, Bilim ve Felsefe'yle ilgili olan makalelerin sayısı	Adet	Oran
Türk Edebiyatı, Türk Dili	4	% 9	Edebiyat	3	% 7
Türk Tarihi, Türk Halkları	4	% 9	Dünya Tarihi	3	% 7
İktisat	4	% 9	İktisat	-	-
Felsefe	-	-	Felsefe	4	% 9
Eğitim	2	% 4	Eğitim	4	% 9
Tıp	1	% 2	Tıp	4	% 9
Sosyoloji	-	-	Sosyoloji	4	% 9
Doğa Bilimleri (Matematik vs.)	-	-	Doğa Bilimleri (Matematik vs.)	1	% 2
Hukuk	-	-	Hukuk	1	% 2
Siyaset/ Siyaset Bilimi	-	-	Siyaset/ Siyaset Bilimi	2	% 4
Âsâr-ı Atika ve Güzel Sanatlar	1	% 2	Âsâr-ı Atika ve Güzel Sanatlar	-	-
Kitap Tanıtımı, Şiir	3	% 7	Kitap Tanıtımı, Şiir	-	-
Toplam	20	% 42	Toplam	25	% 58

Tablo 3'de sol sütunda yer alan yazılar içinde Mecmua'nın çıktığı zaman diliminin aktüel gündemi, en fazla Parvus'un yazdığı Osmanlı'nın iktisadi, mali durumunun sorunlarını ve çözüm yollarını ayrıntılı bir şekilde dile getirdiği yazılarda belirginleşir (Parvus, 1329a, ss. 225-226). Tıp alanındaki yazı, Doktor Dreyfus'un 1909-1912 yılları arasında Selanik'te görevliyken gözlemlediği ya da bizzat müdahale ettiği hastalar hakkında bir yazıdır (Doktor Dreyfuss, 1330, ss. 517-534) ve sağ sütundaki dört adet genel tıp yazısından farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir şehrinde geçtiği için bu sütuna koymayı uygun gördük. Sol sütundaki Türk edebiyatı ve Türk dili alanındaki yazılarının üç tanesi, Türk edebiyatı tarihinin temel meselelerine, metodolojik sorunlarına, bu konuda yapılmış çalışmalara değinen, çığır açıcı Köprülüzade Fuad'a ait yazılardır. Bu yazılar, daha öncesinde hiç yazılmamış bir tarzda yazılmış bilimsel ve metodoloji odaklı yazılardır (Köprülüzade Fuad, 1329a, ss. 3-5; 1329b, ss. 175-196; 1330,

ss. 611-645). Aynı sütunun Türk dili ile ilgili yazısı ise Andon Tıngır'a ait "Türk Dilinde (Ne) Edat-ı Selbi" başlıklı yazıdır (Andon B. Tıngır, 1330, ss. 664-667).

Türk tarihi ve İmparatorluk dışındaki Türk halkları sütunundaki dört yazının ikisi, Akçuraoğlu Yusuf'a aittir. "Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe" isimli iki bölümlü yazı, Osmanlı saltanatının kaynakları olarak örf ve adetler ile şer'i hukukun özelliklerini, tarih içerisinde oynadığı rolü ve iktidarın kaynağına dönüşme sürecini anlatır (Akçuraoğlu Yusuf, 1329a, ss. 82-96; 1329b, ss. 117-134).

Eğitim alanına ait iki yazı, İsmail Hakkı'ya aittir. "El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki" yazısı, okullarda kâğıt, mukavva, tel, tahta, sac, demir, çamur, toprak, alçı gibi materyallerin kullanılmasının ruh, beden ve zihin terbiyesi açısından önemli olduğunu ve bunun ruh, beden ve zihin terbiyesi eksikliğimizi telafi etmek için iyi bir araç olduğunu ifade eder (İsmail Hakkı, 1329a, ss. 197-224; 1329b, ss. 329-363).

Sol sütunda gösterdiğimiz son yazı, "Memalik-i Osmaniyye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı" başlığıyla mecmuada yer alır ve Mimar Mukbil Kemal imzalıdır. Yazıda bir ülkenin medeniyet açısından gelişmesinin ölçütlerinden birisi olarak gösterilen tarihini ve kültürel eserlerini korumanın öneminden bahseder. Ancak, tarihî eser açısından epey zengin olan Osmanlı ülkesinde tarihî eser kaçakçılığının önüne geçilemediğinden ve bu konuda devletin gerekli önlemleri alamadığından söz eder (M. Mukbil Kemal, 1330, ss. 535-539).

2. Bilimsel Alanın Özerkliğine Doğru İlk Adımlar

Tablo 3'ün sağ tarafındaki yazıların konularını ve içeriğini, *Bilgi Mecmuası*'nın erken 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bilimsel alanın özerkliğini kazanma çabasının ürünü olan yazılar olarak görme eğilimindeyiz. Şöyle ki Tanzimat Fermanı'nın ilanına (1839) kadar geçen sürede Osmanlıların modern bilimsel bilgiyi tanıma, aktarma ve üretme mecraları; tercüme, sefaretnâmeler ve 18. yüzyılın sonlarına doğru kurulmaya başlayan modern eğitim kurumları olmuştur. Modern eğitim kurumlarının kurulmasını takip eden eğitimi mümkün olan her türlü araç ve imkânla yayma eğilimine, gazetelerin çıkması da eklenince bilimsel bilgi sadece askeri amaçları gerçekleştirmeye yönelik olma hâlinde Osmanlıların modern dünyaya katılması, toplumun bilimsel bilgiye sahip olmasının gerekliliği gibi daha sivil hedeflerin gözetilmesine doğru bir genişlemeye uğradı (Burçak, 2005, p. 5; İhsanoğlu, 1996, s. 244).

Tercüme, sefaretnâmeler ve modern eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleşen Batı'da üretilen bilgiyi, tekniği, beceriyi tanıma ve aktarmada Osmanlıların gözettiği en önemli ölçüt bunlara duyulan ihtiyaç ile işe yarayıp yaramayacaklarıydı. Gazeteler, mecmualar bu somut ihtiyaç ve işe yararlılık

ölçütünün yanına başka boyutların eklenmesi ile yeni gelişmeleri hızlandırdı. Basın, Avrupa'da geliştirilmiş yeni bilgileri ve bilimsel teorileri okuyucuya ulaştırarak hem bunların tanınıp popülerleşmesine yardım etti hem de bilimin evrenselliğine ve otoritesine vurgu yapan çoğunlukla Tanzimat'ın açtığı modern okullardan mezun olmuş kişilerin oluşturduğu entelektüel ve bilimsel dergilerin ve hareketlerin doğmasını kolaylaştırdı. Örneğin, daha ilk Türkçe yayınlanan dergide bilimsel bilgiyi, tekniği tanıtma ve popülerleştirme amaçları görülür. Altı yüz civarında aboneye sahip *Vakâyi-i Tibbiye* (1849) bir yandan Süleymaniye Bimarhanesi'nde uygulanan tedavi yöntemleri ile istatistiki bilgilerini vererek bu bilimi tanıtıyor diğer yandan da mürver ağacı kabuğunun sağlık açısından yararını açıklayan bir yazıyı tercüme ederek yahut havanın insan bedenine olan yararlarını yazarak bilimin popülerleşmesine yardım ediyordu (Varlık, 1985, s. 112).

Münif Paşa'nın 1862'de kurduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Derneği*'nin çıkardığı *Mecmua-i Fünun*¹⁶ da bilimin evrenselliği vurgusunun yanı sıra yeni bilgileri aktarmak ve Batılı kavramlara Türkçe karşılık bulmak gibi popüler ölçütleri de gözetmiştir. Dergi, pozitif bilimlerin yanı sıra tarih, coğrafya, felsefe, arkeoloji, eğitim, iktisat, maliye, sanayi, şehircilik, sağlık, basın, politika ve edebiyat gibi alanlarda da makaleler yayımlamıştır. Bu anlamda 19. yüzyılın ortalarından itibaren gözlemlenebilir bir gelişme olarak¹⁷ Osmanlı'da bilimsel bilgi, askeri ihtiyaçlar ile toplum yönetimi için gerekli bilgilerin aktarılmasından dünyayı anlamak için bir otoriteye, her eğitimli kişinin sahip olmadığı takdirde utanması gereken bir zorunluluğa ve nihayetinde bu kişilerin bir kısmının benimseyeceği bilimcilik (*scientism*)¹⁸ düşüncesine evrildi. *Mecmua-i Fünun*, Münif Paşa ile birlikte çalışan bir grup ansiklopedist aydınının Avrupa'da üretilmiş yeni bilgiler ve yeni bilgi dalları hakkında Osmanlı okur-yazar kesimine haber

¹⁶ Mecmûa-i Fünûn için bk. (Budak, 2011).

¹⁷ Bilimsel bilginin Osmanlı aydınlarında yer edinmesinde örnek vermek gerekirse *Mühendishane-i Berri-i Hümayun*'un başhocaı İshak Efendi, 18. yüzyılda Avrupa'da jeoloji ve yer bilimlerinde geliştirilen yeni kuramları ilk defa Osmanlıya aktarırken geleneksel teolojik-kozmolojik açıklamalara atıf yapmamıştır (Bein, 2019, s. 224). Benzer şekilde Nérée Boubée'nin *Geologie Populaire à la Portée de Tout le Monde Appliquée à l'Agriculture et à l'Industrie* (1833) adlı kitabının Arapça tercümesinden Ali Fethi Efendi tarafından Türkçe'ye *İlm-i Tabakatü'l Arz* adıyla 1853 te çevrilmiş kitabına dönemin önde gelen bürokratları Âli Paşa, Fuad Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, o dönemde henüz Paşa olmamış Ahmet Cevdet Efendi övgü dolu takrirler yazmıştı. bk. (Şengör, 2009-2010). Son olarak yukarıdaki kitapta takriri bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın 1855 Bursa Depremine ilişkin yazdığı bir raporda depremi İslami referanslara dayalı değil yukarıda bahsi geçen kitabın açıklamalarını baz alarak raporunu yazmıştı (1991, ss. 33-35).

¹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mecmua-ı Fünun'un Osmanlı'da bilimcilik düşüncesinin ilk temsilcisi olduğunu söyler* (1995/1996, s. 173).

vermek amaçlı kurulmuş bir dergiydi. Bu dergi, Osmanlı kültürel alanının bir alt birimi olan popüler bilim dergiciliğinin dolayısıyla bilimsel/entelektüel alanın yapılanmasında ve gelişmesinde önemli bir dönemeçtir. Osmanlı kültürel alanının özerkleşmesi açısından da önemli bir girişim olsa da alanın özerkleşmesi için yeni gelişmelerin ve dinamiklerin oluşması gerekmiştir.

Osmanlı kültürel alanının, bürokratik alandan özerkleşmesinin ilk evresi kanaatimizce, 19. yüzyılın sonunda -yukarıda örneğini verdiğimiz gazete tirajlarının- gazetecilere belirli oranda maddi bağımsızlık vermesiyle başladı. Başka bir deyişle devletten mali anlamda özerkleşilmesi, gazetecilik alanının kendine ait bir gündeminin, düzeninin, mekanizmasının oluşmasında çok önemli bir rol oynadı. Basının ve yayıncılığın bir endüstriye dönüşmesi ise tam anlamıyla II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gerçekleşecektir. Ardından bir alanın özerklik kazanmasının ikinci evresi, görece özerkleşen bu alandaki kültürel üretimde estetik kaygı ve edebî kalite gözetenlerle bu üretimi pazarın istediği içerik ve biçimlere göre yapanlar arasındaki tartışmanın sonucunda oluşan evredir. Yani, alan içi kalite değerlendirme ölçütlerine yönelik alan içi tartışmaların sonucunda ayrışıp kendi alanına sahip olanın alanda sermayesini¹⁹ oluşturduğu evredir (Bourdieu, 1999, ss. 191-221). Bu evre, *sanat toplum içindir* yahut *sanat sanat içindir* türünden bir ilkeyi benimseyip, bu ilke doğrultusunda elde edilecek sermaye için alanın yoğunlaştırılması evresidir. Bu anlamda Osmanlı kültür üreticilerinin *Klasikler Tartışması*²⁰ yahut *Dekadanlar Tartışması*²¹ gibi tartışmaları, edebî alanın estetik ve sanatsal ölçütlerini belirleme mücadeleleri olarak görülebilir. Sadece edebiyat alanı için değil herhangi bir alan içinde yeni ölçütleri ve ilkeleri yerleştirme çabası, ilgili alanın önceki ölçütlerini koyanlardan özerk olma çabası anlamına gelir. Ayrıca bu çaba, gerek önceki ölçüt sahipleri gerekse de sonraki ölçüt koyma iddiasında olanlar için gerçek sanat eseri ortaya koyarak elde edilecek başarı kıstasını da içerir. Bu başarı, herhangi bir sermaye türünün algılanıp onay gördüğünde dönüştüğü sermaye olarak *sembolik sermaye* adını alır ve alanın tam olarak özerkleşmesinin hatta alanın oluşmasının ön şartıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108; Bourdieu, 2006, s. 148).

---

¹⁹ Bourdieu, sermaye türlerinin kullanılabilir kaynaklar ve güç formları olarak dört çeşit olduğunu söyler: gelir, servet ve parasal varlıktan oluşan *ekonomik sermaye*; farklı malûmat ve hünere sahibi olma biçimlerine tekabül eden *kültürel sermaye*; eyleyicilerin başka grup veya eyleyicilerle olan ilişkiler, bağlar, grup üyelikleri gibi- rabitalar sayesinde sahip oldukları kaynaklara dayanan *sosyal sermaye*; dördüncü sermaye türü ise alan içinde ve alanın mantığına uygun bir şekilde meşruiyetleri algılanıp tanındığı, kabul edildiği zaman ilk üç sermaye biçiminin büründüğü biçim olan *simgesel sermaye*dir (1986, p. 16).

²⁰ Klasikler tartışması için bk. (Kaplan, 1998).

²¹ Dekadanlar Tartışması için bk. (Gökçek, 2014).

Osmanlı kültür alanının alt alanı olarak edebiyat alanının özerkleşme süreci, yukarıda kısaca değindiğimiz süreçte ciddi anlamda mesafe katetmiştir. Bu ivmelenmede hiç şüphesiz II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında entelektüel alanın özerkleşmesi için ön şart olan yayıncılıkta sansürün kaldırılması, çok önemli bir rol oynamıştır. Yayıncılık alanında sansürün kaldırılmasının önemi, 19. yüzyıldan *Bilgi Mecmuası*'nın yayınlandığı zaman dilimine taşınan ve Osmanlı kültür alanına doğrudan etki eden çeşitli gelişmeler eşliğinde daha iyi anlaşılır. Bunlar; Osmanlı okur-yazar kitlesinin hem nicelik hem de nitelik açısından gelişmesi, özellikle Batı tarzında eğitim veren okullar başta olmak üzere her türden okullaşma ve bunun siyasi rejimi daha özgürlükçü kıılma yönündeki talepleri kamçılmasıyla eşzamanlı bir şekilde Avrupa'dan -telgraf, saat ve demiryolu türünden- aktarılan yeni teknolojilerin iktidarın merkezileşme amacına matuf homojenliği, itaati ve düzeni aşılama amacıyla kullanılması (Wishnitzer, 2015, s. 171) türünden gelişmelerdir. Bütün bu gelişmeler, sansürün derecesine göre az ya da çok haber ve bilgi aktaran failer olarak gazetecileri, siyasal iktidara muhaliflikten yahut onunla uyumlu bir yayıncılıktan, edebî ve fikrî gazeteciliğe kadar uzanan bir tayfta mesleklerini icra etmeye mecbur kılmıştır. Bu mecburiyetten daha önemlisi ise bu gelişmenin kültür üreticilerinin hangi türden yayın yapacakları konusunda tercih seçeneklerini genişletmesidir.

Başka bir deyişle edebî ve fikrî gazetecilik dışında magazinden mizaha, bilimsel yayıncılıktan çeviri eserlerin çeşitliliğinin artmasına kadar uzanan yayın zenginliğinin önü açılmıştır. Bütün bu yayın zenginliği ve patlaması; kişisel, grup, ideolojik yahut etnik çıkara²² dayalı yayıncılığın aşılmasını teşvik eden ve kolaylaştıran bir ortamın oluşmasını sağladı. Aynı zamanda bu ortam, kültürel üreticileri daha evrensel, siyasal veya makalemizin konusu olan dergiyi en iyi tanımlayacak sıfat olarak bilimsel/entelektüel yayınlara sevk etmesinin -hatta *Bilgi Mecmuası* özelinde düşünecek olursak bizzat tercih edilmesinin- zeminini hazırladı.

Bilgi Mecmuası gibi bilimsel ve entelektüel derinliği aşikâr bir derginin yayınlanmasında sansürün kalkmasıyla kendiliğinden oluşan ortamın sağladığı serbestliğin, zamanının toplumsal bağlamının yahut çevre ya da tarihsel-siyasal arka planın uygunluğu önemli faktörler olmuştur. Bu faktörlerin yanı sıra hemen hemen aynı siyasal ideolojiye sahip bir muhitin içinde gözlemlenebilecek bilinçli bir sınır çizgisinin ve gözetilmiş bir farklılığın varlığı da önemlidir. Başka bir deyişle Türkçülük düşüncesini savunan bir muhitin içinden doğmuş *Bilgi Mecmuası* ile *Türk Yurdu*'nun benimsediği farklı yayın politikaları, *Bilgi Mecmuası*'nın bilinçli bir tercihinin ve gözettiği farklılığın bir sonucudur. İki derginin içeriğinin karşılaştırılması, hem *Bilgi Mecmuası*'nın anlaşılıp

²² Çıkar kavramı için bk. 7 numaralı dipnot.

konumlandırılması açısından hem de yaptığı tercihin ve gözettiği farkın ne türden amaçları barındırdığının analizinde önemlidir.

Kanaatimizce bu sınır çizgisi, kendiliğinden oluşan bir doğal sınır değil, bilinçli bir tercihtir. Bu bilinçlilik, Osmanlı okur-yazar kesiminin nitelikli bilimsel dergi arzını karşılama olgunluğuna eriştiği, güncel siyasal gelişmelerden bağımsız, bilim için bilim ilkesi doğrultusunda yayın yapma zemininin oluştuğuna dair inancın bir sonucudur. Başka bir deyişle *Bilgi Mecmuası*, bilimi olabildiğince araçsallaştırmayan bir bilim yayıncılığını inşa etmeyi amaçlarken *Türk Yurdu* ise Türkçülük ideolojisinin düşünsel altyapısını güncel siyasi gelişmelerden kültürel içeriklere, sosyolojiden etnografyaya kadar uzanan bir tayftan elde edilen bilgilerle ihya etmeyi hedefler. Bu iki derginin içerdiği yazıların nitel ve nicel farkları üzerinden aşağıda kurmaya çalıştığımız karşılaştırma perspektifinin *Bilgi Mecmuası*'nın bilimsel/entelektüel alanın özerkleşmesi yolunda önemli bir çaba olduğuna ilişkin tezimizin kanıtlanmasında yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Bu anlamda *Türk Yurdu*'nun içeriğinde Tablo 3'dekine benzer bir bilimsel yazı yelpazesi yoktur²³ (*Türk Yurdu*, 1998, s. XL). Bu yokluğun nedeni, aynı muhitin çıkardığı *Bilgi Mecmuası* ile *Türk Yurdu* dergilerinin benimsediği önceliklerdir. Yukarıda dile getirmeye çalıştığımız gibi ilki, olabildiğince bilimin yapılabilmesinin gerektirdiği öncülleri ve ölçütleri odağına alarak bu amaç doğrultusunda bilim yayıncılığını hedefler, diğeri ise Türkçülük ideolojisinin kültürel, siyasi ve edebî altyapısını oluşturmayı hedefler. Bu bağlamda aynı muhitin ürünleri olarak iki derginin yazarlarını karşılaştırdığımızda *Bilgi Mecmuası*'nda yazan yirmi dokuz yazar içerisindeki on yazarın *Türk Yurdu* Dergisi'nde de yazdığı görülür.

Bilgi Mecmuası'nda yazıları çıkmış on dokuz yazarın, 1913 ve 1914 yıllarını ölçüt olarak aldığımızda, *Türk Yurdu*'nda yayımlanan yazıları yoktur. Yazıları olan on yazarın ise *Türk Yurdu*'nda yazılarının çıkması doğaldır çünkü daha önce belirttiğimiz gibi hemen hepsi Türkçülük düşüncesini küçük sayılabilecek farklarla benimsemiştir. *Türk Yurdu*'nda yazısı olmayan yazarların *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazılarına baktığımızda bu yazıların çoğunlukla bilimsel uzmanlık isteyen yazılar olduğu göze çarpar. Bundan Mecmua'nın bilimsel uzmanlığa dayalı yazarları ve yazıları tercih ettiği sonucunu çıkarabiliriz. İlgi çekici olan, her iki dergide de yazan yazarların Mecmua'da farklı *Türk Yurdu*'nda farklı tarzda yazmalarıdır. Bu durum, bu iki derginin benimsediği ve yukarıda bahsi geçen amaçları ile yayın politikalarının doğal bir sonucudur. Örneğin Mehmed Tahir'in *Türk Yurdu*'nda, belirtilen yıllarda toplam sekiz yazısı çıkmış

²³ *Türk Yurdu* dergisinin, *Bilgi Mecmuası*'nın çıktığı 1913-1914 yıllarını kapsayan V. ve VI ciltlerinde toplam 215 yazı vardır. Bu yazılar incelendiğinde, *Türk Yurdu*'nda *Bilgi Mecmuası*'nda yer alan Felsefe, Tıp, Dünya Tarihi ve Hukuk gibi alanlarda yazı yoktur. Bk. (*Türk Yurdu*, 1999).

iken (*Türk Yurdu*, 1998, s. XLI), Mecmua'daki yazısı bir kitabın tanıtımıdır (Mehmed Tahir, 1330, ss. 658-660). Zeki Velidi'nin Dergi'deki iki yazısı Vambery'nin eserleri ve Türklere bakışı hakkında iken (Zeki Velidi, 1329a, ss. 122-124; 1329b, ss. 169-171), Mecmua'daki yazısı daha kapsayıcı ve evrensel eserler veren İbn Haldun üzerinedir (Zeki Velidi, 1330, ss. 733-743). Başka bir örnek, Rıza Tevfik'in Dergi'de birisi Recâizâde Mahmud Ekrem'in ölümü nedeniyle yazdığı taziye yazısı iken diğer iki yazısının şiir olmasına karşılık (Rıza Tevfik, 1329, s. 184; 1330a, ss. 355-356; 1330b, s. 351), Mecmua'daki yazısının felsefe tarihi üzerine olmasıdır (Rıza Tevfik, 1330a, ss. 541-555; 1330b, ss. 676-703).

Türk Yurdu bütün mesaisini Türk kültürünün ve tarihinin her türden içeriğini araştırmak, “Türk unsurunun menâfi-i siyasiyeye ve iktisadiyesini müdafaa etmek, Türklerin birbirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve hassaten kardeşler arasında sevinç ya da kederi mucip olacak vak’aları” bildirmek amacına yönelik bir yayın politikası izlemiştir (Arai, 1994, ss. 83-84; Özden, 1998, s. XIII).

Bilgi Mecmuası ise belirgin bir şekilde bilimsel bir platform olarak yayın yapacağını söylemekle kalmamış, bunu yerine getirmiştir. Nitekim, Mecmua'yı çıkaran Türk Bilgi Derneği'nin kuruluşunu haber veren Kazım Nami [Duru], Mecmua'nın çıkış sürecini ve daha önemlisi misyonunu ve artık böyle bir derginin çıkması için *-vâsi bir mikyasta-* gerekli şartların oluştuğunu şöyle dile getirmiştir:

Hatırlardadır ki, yalnız Türk tarihi, lisanı, edebiyatı vesairesi ile işgal etmek üzere vaktiyle teşekkül eden Türk Derneği ahiren yeni bir şekle girmeye ve ihtisas şubelerine ayrılmaya teşebbüs etmiş idi. Birçok sebeplerle tamamıyla neticelenemeyen bu teşebbüs şimdi daha vâsi bir mikyasta husûl bulmuştur. Türk Derneği yukarıda söylediğimiz gibi yalnız Türkiyat ile işgal ediyordu. Asrın ilim ve fenninden istifade husûsu düşünülüyordu. Şimdi o cihete dikkat ve ehemmiyet atfolunmuş, ve bütün ilim şubelerini ihtiva etmek üzere Türk Bilgi Derneği nâmıyla ilmi bir cemiyet vücuda getirilmiştir. (...) Türk Bilgi Derneği tabiiyât, riyaziyyât, içtimaiyyât...ilh. gibi şubeleri muhtevî olacak, eski Türk Derneği de Türkiyat Derneği ismiyle Türk Bilgi Derneği'nin bir şubesini teşkil edecektir ([K]azım [N]ami, 1999, s. 415).

Mecmua'nın yayın politikasına egemen olacağı söylenen bilimsel/entelektüel özerkliğin uzmanlık ve metodoloji vurguları, kuruluş beyannâmesinde daha önce fazla rastlanılmayan keskin ifadelerle dile getirilir. Mecmua'yı çıkaran *Türk Bilgi Derneği*'nin reisi Celâl Sahir tarafından imzalı beyannâmede bilimin, hakikati yalnız hakikat için arayanlar tarafından layıkıyla yapılabileceği, bu faaliyet esnasında “amelin acil ihtiyaçlarını hiç düşünmeme[li], o noktaya ehemmiyet vermemelidir” denilmiş, “ameli endişeler[in] nazarın safvet ve selametini ihlâl ettiğini, bizde ilmi ilim için seven ve sırf bu endişe ile çalışan müstakil bir alim

sınıfının olmadığı, alimlerimizin ya memurlardan yahut doktor, mühendis gibi sanat sahiplerinden” ibaret olduğu için ilimi görevlerinde başarılı olmak “için işe yarayan bir fenden (*technique*) ibaret” gördükleri dile getirilmiştir. Ayrıca yazıda “işte bu itibar ile, bizde ilim fenden ayrılmadığı için memlekette ne ilim ne de fen terakki ediyor” (Uçman, 2003, s. 6) ifadeleri de yer almıştır.

Beyannâme'nin Osmanlıda o ana kadar bilimin yükselmemesinin üç nedeninden ilki olarak görülen *ilim ile amel in ayrılması* maddesi başlığında dile getirilen bu ifadeler, bilimsel faaliyetin teorik yönünün, kendine özgülüğünün, değerinin, ürettiği bilginin işe yararlılığı ölçütüyle değil, bizzat faaliyetin kendisiyle ölçülmesi, takdir ve onay görmesi gerekliliğine dairdir²⁴. Ayrıca bilimsel/entelektüel iş gücü ile çoğu devlette görevli olan uzman iş gücünün ayrılmasına dair bir manifesto olduğu da söylenebilir. Aynı zamanda “ilmin umumi ve karışık ma'lumat manasından anlaşıldığı cihetle, ilim hayatına girmek isteyen her ferd[in], mütebahhir, hezarfen olmağa çalışır. Hayatını yalnız bir ilme hasreden âlimimiz yok gibidir” (Uçman, 2003, s. 6) satırlarıyla da malumat ile

---

²⁴ Celal Sahir'in bilimsel, entelektüel faaliyetin derhal işe yarar somut bir icatla ya da keşifle sonuçlanmasının gerekmediğini savunması, geleneksel ve daha çok bürokratik bir görevde olan alimlerin ise bilimsel faaliyeti bir tekniğe yani hemen işe yarayacak bir sonuca, icâta, alete indirgemesini eleştirmesi önemlidir. Bu ifadeler Aristoteles'in illa somut, işe yarar bir sonuca, bağlanmayan daha çok soyut, düşünsel faaliyetleri işaret eden *praksis* ile bir eylem, yapıp-etme sonucunda ortaya çıkan daha çok somut şeylere göndermede bulunan -en yetkin hali olarak zanaatkarın faaliyeti *tekhne* olan- *poiesis* ayrımını akla getirir. Antik Yunan dünyasının özellikle de Aristo'nun kesin bir şekilde birbirinden ayırdığı bu iki kavramın her ikisi de değerlidir (Aristoteles, 2007, ss.117-118). Bu ayrımın konumuz bağlamından önemi ise Osmanlı'da bu iki kavram arasında bir ayrımın olmadığı dolayısıyla somut bir sonuca varan *poiesis* faaliyetinin daha değerli olduğu, somut bir sonuca varmayan, düşünce üretimini, *praksisin* “havanda su dövmek” türünden ifadelerle küçümsendiğidir (Yavuz, 1996, ss.184-185). Bu zihniyete daha somut iki örnek vermek gerekirse, 18. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış önemli bir alim olan Saçaklızâde'nin ilimleri sınıflandırdığı eseri olan *Tertibu'l-Ulûm'da* felsefeyi zararlı ilimler arasında sayması (Çetintaş, 2006, ss.158-168) ile Şair Nabi'nin oğluna öğüt verirken söylediği, *Etme halka satacak ilme heves/ Eyleme bâ-hûdetazyî-i nefes / Öyle bir ilme çalış kim mutlak/Anı bir sen bilisin bir dahı Hak/ Hikmet ü felsefeden eyle hazer/ Evliyâ nüshasına eyle nazar* (Mengi, 1991, s. 77) dizeleri verilebilir. Nabi, ilmin, getirdiği fayda ölçütünde değerli olduğunu, somut bir getirisi olmayan felsefe ile uğraşmanın boş yere zaman harcamak olduğuna ilişkin dizeleri Osmanlı zihniyetinin bir yönünü bize vermesi açısından önemlidir. Celal Sahir'in *ilmi ilim için sevmek* türünden ifadeleri, yeni bir tavidir. Bu yeni tavrın 18. yüzyıla kadar uzanabileceğine dair, felsefeyi dünyevi bir tavır ve uğraş olarak kabul eden Padova Aristoculuğu perspektifinden yazılmış Johannes Cottunius'un, *Commentarii...de physico auditu* eserini Yanyalı Esad Efendi'nin, *El-Tâ'lîmü's-Sâlis* adıyla çevirmesi ve bu eserin Rum ve Müslüman Osmanlı eliti üzerinde yarattığı etkiye dair bk. (Küçük, 2013).

bilgi, malumat sahibi mütebahhir; hezârfen ile de uzmanlaşmış bilim adamı arasında bir karşıtlık kurulmuştur. Bu karşıtlık, hem geleneksel Osmanlı bilim anlayışından bir kopuş isteğinin sonucu olarak hem de uzmanlaşmış bilim adamlarının oluşturduğu bilimsel/entelektüel alanın her konuda bilgisi olan *mütebahhir*lerin *hezârfen*lerin boy gösterdiği gazetecilik alanından farklılaşması, özerkleşmesi gerektiği imâsını içinde taşır. Bu özerkleşme zamanının geldiği ve bir ihtiyaç olarak belirdiğine, Mecmua'nın bu özerk alanı oluşturma konusunda kendisini *salâhiyetdâr* gördüğüne ve bu girişiminin öncüsü olacağına dair beyannâmedeki şu satırlar dikkat çekicidir:

Memleketimizde umumi fikir seviyesinin kâfi derecede yükselmemesinden dolayı, şimdiye kadar ilimde ihtisas ihtiyacı hissedilemedi; herkes her şeyden bahsetmekte kendini salâhiyetdâr gördü. Halbuki memlekette ilmi bir hayat uyandırmak ihtiyacı duyulduğu şu dakikada artık eski hezârfenliğe vedâ etmek lüzumu kat'i bir sûrette anlaşılıyor (...) İşte Türklere ilmi bir hayatın başlaması için (...) yapılacak ilk iş bir ilim cemiyeti teşkil etmek ve onun naşiri olmak üzere hakiki manasıyla İlmî bir mecmua çıkarmaktır. Bu mübrem ihtiyacı nazara alan bazı ilim muhibleri, ihtisas şubelerine münkasım ve her ilmi hususu usulüne tevfikân tedkik etmekle mükellef 'Türk Bilgi Derneği' namıyla bir cemiyet teşkiline ve sahifeleri bütün ihtisas erbabına açık Bilgi Mecmuası namında aylık ilmi bir risale tesisine teşebbüs ettiler (Uçman, 2003, s. 6).

Mecmua'nın uzmanlaşma eksikliği, alanlarında uzmanlaşmış bilim adamı eksikliği *İlim dairesinde iş bölümünün yer tutmaması* başlığıyla Beyannâme'nin ikinci maddesini oluşturur. Bu eksiklik, Mecmua'yı çıkaran Türk Bilgi Derneği'nin 14 Mart 1914'te yapılan ilk genel kurul toplantısında ifade edilmiş bir husustu. Celâl Sahir, toplantının açılış konuşmasında “memlekette ilmi bir inkılap vücuda getirmenin ehemmiyetini ve ilimde usûl ve ihtisasın lüzum ve mahiyetini teşrih ve izah etmesi” ve daha önemlisi, Derneğin ilmi reisi olarak addedilen Emrullah Efendi'nin²⁵, “öteden beri memlekette akademi teşkili maksadının husulüne çalıştıklarını ve bunun şimdilik hükümetçe yapılması kabil olmamışsa da ileride herhalde imkân hasıl olacağını ve bu derneği o encümenin bir mebde'i gibi telakki ettiklerini” (Bilgi Mecmuası, 1330, s. 646) açıklaması, bu konuda Derneğin kendisine biçtiği rolü göz önüne sermiştir. Bu doğrultuda çıkarılan Mecmua'nın ihtisas sahibi herkese açık olduğunun belirtilmesi ve bu hususun sadece beyannâmede geçen bir ifade olmadığının kanıtları ise Dernek'te altı uzmanlık alanının açılması ile Mecmua'da yer alan yazılardır.

Celal Sahir ve Emrullah Efendi'nin ifadesinde Dernek, ileride açılacağı umulan Batı tarzındaki akademinin kaynağı ve öncüsü olarak addedilir. Uzmanlaşma, Mecmua'nın yazarları tarafından da birçok defa vurgulanır (İsmail Hakkı, 1329a,

²⁵ Emrullah Efendi için bk. (Ergün, 1982).

ss. 202,203; 1329b, s. 329; Lûtfî, 1330, ss. 553, 556, vd.; Rıza Tevfik, 1330b, s. 681).

Avrupa tarzında bilim akademisi/bilim alanı (Toprak, 2013, s. 189) kurmanın ön şartlarından birisi olarak görülen uzmanlaşmaya dair en kapsamlı vurgular, Fuad Köprülü'nün yazılarında görülür. Üstelik Köprülü, yazılarında -beyannâmedeki diğer iki eksiklik olan hakikat ve metodoloji gibi- doğrudan uzmanlaşmayı sadece zikrederek değil uzmanlaşma, metodoloji, bilimsel kavrayış, hakikat, literatür değerlendirmesi gibi bir bilimsel çalışmanın içermesi gereken tüm boyutları ile ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle Köprülü'nün yazılarında bir bilim dalında uzmanlaşmanın nasıl olacağına yanı sıra bilim, metot ve hakikat öncelikleri ile o bilim dalının oluşmasında büyük rolleri olan klasikleşmiş eserlerin zayıf ve kuvvetli yanları karşımıza çıkar. *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* isimli makalesi²⁶, metodolojiyi hakikate ulaşmak için *takibe mecbur olduğu yol* olarak tarif eder (1329a, s. 3). Yazının bir başka yerinde ise bilim adamlığının en önemli vasıflarından birisi olarak *müfekkiresini hakikat karşısında ilme has bir vaziyette bulundur[mak]* olduğunu belirtir (1329a, s. 24).

Mecmua'da özellikle Fransa'daki bilim akademileri örneğinde Avrupa tarzı bir akademinin hedeflendiği, Lûtfî [Fikri]'nin, Sorbonne Üniversitesi ve bu üniversite dışındaki bilim kuruluşlarını konu edinen dört adet yazısında iyice belirginleşir (1329, ss. 298-417; 1330, ss. 478-489).

Lûtfî'nin yazıları hem çok ayrıntılı hem de hacimlidir. Sorbonne Üniversitesi'nin tarihçesini, mimarisini, fakültelerini, bölümlerini ve okutulan derslerini tanıtmıştır. Ancak Lûtfî, Sorbonne'un başlangıçtaki yenilikçi tavrının zamanla kaybolduğunu ve katı gelenekçi tutumunun yeniliklere kapalılığı getirdiğini eleştirel bir tonda anlatmıştır. Bu tonun en belirgin olduğu yerler, büyük bir *ilmi inkılabın* öncüleri olarak Montesquieu, Jean Jack Rousseau, Diderot, D'Alembert, Voltaire gibilerinin açtığı *hürriyet-i tefekkür devresinin bile ehemmiyet ve kıymetini takdir edememiş ve bu büyük mütefekkirler ile başlayan inkılap-ı ilmi[nin]* Sorbonne'dan içeri giremediğini belirten ifadelerdir (1329, s. 401). Lûtfî'nin bu satırların biraz ilerisinde Sorbonne Üniversitesi'nin o anki durumunun gittikçe kötüleştiğine dair ifadeleri ise tam da makalemizin ana

---

²⁶ Fuad Köprülü'nün bu makalesi, sadece Türk Edebiyatı Tarihi'ne nasıl yaklaşılması gerektiğine dair değildir; makale, bilim, metodoloji, hakikat, tarih, edebiyat tarihçiliği, sosyoloji gibi kavram ve disiplinlerin, *Taine*'den *Vico*'ya, *Marks*'tan *Fustel de Caulanges*'e, *Montaigne*'den *Lanson*'a kadar pek kişiyi, Türk Edebiyatı tarihi çalışmalarında ne türden işlevleri olabileceği üzerine olduğu gibi Türk Edebiyatı tarihi çalışmayı düşünenlere de alanın temel problemlerinin genel bir manzarasını da çizer. Köprülü'nün sadece bu makalesi bile Mecmua'nın bilimsel alanın inşasında ne kadar önemli ve büyük bir adım olduğunun ispatı gibidir.

teması olan bilimsel/ entelektüel alanın özerkliğiyle akademinin performansı arasında kurduğu doğru orantıyı gösterir:

Dârü'l-fünûn (...) muallimlerinden kısm-ı âzamanın iktidar-ı ilmiyeden ziyade zî-nüfûz ricale intisapları nazar-ı dikkate alınarak intihab olunması ve binaenaleyh iktidarsızlığı, derslerinde hürriyet-i fikriyelerini istimâl edememeleri Dârü'l-fünûn'un alem-i medeniyet nazarındaki ehemmiyetini tenzil ettikçe ediyor (1329, s. 403).

Lûtfî'nin *iktidar-ı ilmiyeden zî-nüfûz ricale intisap* etmenin getirdiği kariyerin özgür bir şekilde ders vermeyi engellediğine ilişkin ifadeleri, bir akademinin başarısı için elzem olan koşullara dair olduğu gibi doğası gereği *zî-nüfûz ricale intisap* eden muallimlerin siyasi gündemle uyumlu olma hâlinin sakıncalarını da barındırır.

Osmanlı özelinde Lûtfî'nin bir problem olarak gördüğü *iktidar-ı ilmiyeden zî-nüfûz ricale intisap* etmenin dışında yani devlet aygıtından yahut siyasi gündemden görece bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren çeşitli bilim dernekleri, ilkin 19. yüzyılda görülür. Bu anlamda *Encümen-i Dâniş* (1851), *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* (1861), *Cemiyet-i İlmiye* (1879) gibi derneklerin ülkenin siyasi, toplumsal vb. türden sorunlarını olabildiğince bilimsel bir perspektiften değerlendirme çabaları önemlidir. Özellikle *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin, Münif Paşa'nın sorumluluğunda 1862'de çıkarmaya başladığı kesintili olarak 43 sayı çıktıktan sonra 1883'de kapanan *Mecmua-i Fünûn* dergisi, doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında nitelikli yazılarıyla *diyanet ve zaman-ı hâl politikasından uzak* bir yayın anlayışıyla ve o ana kadar görülmemiş bir şekilde bilimsel bir perspektife sahip olmasıyla dergicilikte bir ilktir. *Cemiyet-i İlmiye* tarafından 1879-1880 yılları arasında yedi sayı yayımlanmış *Mecmua-i Ulûm* dergisi de politik konulardan ziyade bilimsel ve edebî konulara ağırlık vermesiyle önemlidir. Konumuz itibarıyla bu yayınlar, bilimsel/entelektüel alanın yapılanmasının erken örnekleri sayılabilir.

Ancak, yine de bu derneklerin ve onların yayınlarının siyasal alana, başka bir deyişle bürokratik alana az ya da çok tabi olma dereceleriyle, aktüel siyasal olay ve olgularla aralarına mesafe koymayışlarıyla, -Bilgi Mecmuası gibi uzmanlaşma, metodoloji, bilim için bilim gibi- alan içi ölçütleri oluşturma konusundaki muğlaklıklarıyla bilimsel/entelektüel alanın özerkliği konusunda yeterince yol katedemediklerini söyleyebiliriz. Bunda, söz konusu dergilerin yayımlandıkları tarihlerde, II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamıyla kıyaslanamayacak oranda sınırlı özgürlük ortamının olması, kendi dönemlerindeki sansürün yarattığı atmosferin eziciliği; daha da önemlisi, *Mecmua-i Ulûm*'un yahut daha uzun soluklu olan *Mecmua-i Fünûn*'un -ilk üç sayısı hariç- bilimi bilim için yapmak düsturunu şiar edin(e)medikleri gibi nedenler etkili olmuştur denilebilir.

Sonuç

İmparatorluk, Erken Modern dönem olarak adlandırılabilen 16. ve 18. yüzyıldan Modern dönem olarak bilinen 19. yüzyıla girerken sadece bilimsel faaliyetler değil, basın ve edebiyat alanları gibi alanlar da yoğunlukları değişen ölçülerde bürokratik alana önemli oranda tâbiydi. Bir bakıma bütün 19. yüzyıl boyunca İmparatorluğun kaderini çizmiş bürokrasiden/kalemiyeden, ilk olarak özerkleşen gazetecilik ve edebiyat alanlarının ardından bizzat basın alanından bilimsel/entelektüel alanının özerkleşme çabası, erken 20. yüzyılda, bilimsel dergicilik üzerinden görülmeye başlandı. *Bilgi Mecmuası* örneğinden yola çıkarak temellendirmeye çalıştığımız bu çaba, siyasal gündemden –yahut siyasal olanla uyumdan- bağımsız olabilme anlamını da içeren belirli oranda bir kopuşun sonucunda ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce bu kopuş iddiamızı güçlendiren en önemli kanıt, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında entelektüel iktidara önemli oranda rengini veren ve gittikçe güçlenen Türkçülük akımının içinde yer alan *Bilgi Mecmuası*’nın ve *Türk Yurdu Dergisi*’nin içeriklerinde gözlemlenen öncelikler üzerinden ortaya konulabilir. *Bilgi Mecmuası*, bilimin ne olduğu, niteliği, yapılabilme koşulları, bilim adamının özelliklerinin anlatıldığı yazılarının yanı sıra uzmanlık bilgisi yüklü tıp, felsefe, sosyoloji, Dünya edebiyatı yazılarıyla da öne çıkmıştır. Bu anlamda *Bilgi Mecmuası*’nın bilime, bilimin değerine ve ön şartlarına hem vurgusu hem de olabildiğince bu doğrultudaki yazılarından oluşan içeriği ile *Türk Yurdu Dergisi*’nin benimsediği genel çatı olarak Türkçülük düşüncesini siyasal, kültürel, edebî, etnografik içeriklerle tahkim etme gayreti arasındaki fark, bilinçli bir tercih farklılığıdır. Bu iki farklı konumlanmada -ki bu entelektüel işgücü açısından belirli bir ayrışma anlamına da gelir- *Türk Yurdu Dergisi*, İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasal durumun yarattığı koşulların doğrudan sonucudur. Dergi, içeriğindeki yazıların siyaset dışı yahut güncel ya da tarihî, edebî, dilsel ve sanatsal meselelerle ilgili olup olmadığından bağımsız bir şekilde siyasi fikir yayıncılığının- Türk milli kültürünü ve tarihini inşaya matuf- epey etkin bir örneğidir. *Bilgi Mecmuası* ise Osmanlı okur-yazar kitlesinin hatırı sayılır bir kesimi için gazete ile yetinme eşiğinin epey geçildiği ve bu eşiği geçmiş bir okur kitlesinin karşısına -yani gazetecilik ve edebî popüler yayıncılığın başka bir deyişle pazar mantığına göre oluşmuş arzın karşısına- entelektüel birikimi, bilimin bilim için yapılmasını, uzmanlaşmayı, metodolojiyi, bilimsel düşüncüyü model alan bir yayın olarak çıkmıştır. Bu anlamda Mecmua, pek çok makalenin içeriği ve teknik dili göz önüne alındığında dönemin diğer dergilerinden ayrıldığı gibi çoğunlukla uzman, metodolojiyi önceleyen yahut entelektüel merak sahibi kişilere yönelik yayın tavrıyla da elit bir entelektüel, bilimsel ve estetik ortaklık kurma peşinde gibidir. Böyle bir ortaklığın ilk şartı, kendini aktüel ve popüler olandan yalıtma yeteneği geliştirmeye çabalamak olmuştur. Bu çabanın ikinci adımı, yaygınlığı ve arz bolluğu düşünüldüğünde gazetecilik ve edebiyat alanlarıyla bilimsel/entelektüel alan arasında bir farklılaşmayı tesis etme girişimidir. Bu farklılaşmanın tesisi ise bilimsel/entelektüel alanın bilimi sadece bilim için yapma, uzmanlaşma ve metodoloji gibi kriterleri geliştirmesiyle gazetecilik/edebiyat alanından özerklik kazanması anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- [Ahmed] Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 1-12*, (3. bs.). C. Baysun, (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmed Zeki Velidi. (1329a/1913). Vambery'nin Eserleri ve Eserlerinde Türklere Nazarı. M. Şefkatli, (Ed.), *Türk Yurdu*, 5(55), 122-124. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Ahmed Zeki Velidi. (1329b/1914). Vambery'nin Eserleri. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 5(58), 169-171. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Ahmed Zeki Velidi. (1330/1914). İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbali. *Bilgi Mecmuası*, 2(7), 733-743. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akçuraoğlu Yusuf. (1329a/1913). Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe. *Bilgi Mecmuası*, (1), 82-96. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akçuraoğlu Yusuf. (1329b/1913). Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe. *Bilgi Mecmuası*, (2), 117-134. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akçura, Y. (1998). Türklük. M. Şefkatli, (Ed.), *Türk Yurdu*, 2. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Andon Tıngır. (1330/1914). Türk Dilinde (Ne) Edat-ı Selbi. *Bilgi Mecmuası*, (6), 664-667. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Arai, M. (1994). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles. (2007). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aydemir. Ş.S. (1971). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, (1908-1914)* (C. II). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Basiretçi Ali Efendi. (1997). *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*. N. Sağlam, (Haz.). İstanbul: Kitabevi.
- Bein, A. (2019). 1894 İstanbul Depremi ve Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim. S. Güvenç Salgırlı ve V. S. Öğütle (Ed.). *Geç Osmanlı'dan Günümüze Modern Doğa Bilimciliği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J.G. Richardson, (Ed.). *Handbook of Theory and Reserach for the Sociology of Education*. Newyork: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları* (N.K. Sevil, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler* (H.U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri* (F. Öztürk, vd. Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L.J.D. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brummet, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm* (A. Anadol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Budak, A. (2011). *Mecmûa-i Fünûn: Osmanlı'da İlk Bilim Dergisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Burçak, B. (2005). *Science. A Remedy for All Ills Healing "The Sick Man of Europe": A Case for Ottoman Scientism* (Unpublished Ph.D. Dissertation). Princeton University Press.

- Çetintaş, İ. (2006). *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Doktor Dreyfuss. (1330/1914). Son Seneler Zarfında Selanik Belediye ve Musavi Hastanelerinde Ameliyatları İcra Edilen Batın Cüruh-ı Nafizesi Hakkında Bazı Mütalaalar. *Bilgi Mecmuası*, (5), 517-534. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ebüzziya Tevfik. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (C. 2). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Ergün, M. (1982). Emrullah Efendi: Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları. *Ankara Üniversitesi DTCFD*, XXX(1-2), 7-36.
- Erkul Yağcı, A.S. (2011). *Turkey's Reading (R)evolution: A Study on Books, Readers and Translation (1840-1940)* (Basılmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Fazlıoğlu, İ. (2005). Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri. *DÎVÂN İlmi Araştırmalar*, 18(1), 1-57.
- Gökçek, F. (2014). *Bir Tartışmanın Hikayesi Dekadanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Göker, E. (2007). Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?. (G. Çeğin, E. Göker vd., Der.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, ss. 277-303. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsoy, Ü. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu-Batı*, 46, 207-221.
- İhsanoğlu, E. (1995/1996). Genesis of Learned Societies and Professional Associations in Ottoman Turkey. G. Hazai, (Ed.), *Archivum Ottomanicum*, 14, 161-191. Harrasowitz Verlag.
- İhsanoğlu, E. (1996). *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İskit, S. (1939). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Mfv.
- İsmail Hakkı. (1329a /1913). El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki. *Bilgi Mecmuası*, (3), 197-224. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İsmail Hakkı. (1329b/1913). El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki. *Bilgi Mecmuası*, (4), 329-363. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Kaplan, R. (1998). *Klasikler Tartışması*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kazım Nami. (1999). Türklük Şuûnu. (M. Şefkatli, Ed.), *Türk Yurdu*, 2. Ankara: Tutubay Yayınları.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koç, H. (2004). *Cultural Repertoire as a Network of Translated Texts: The New Literature After the Tanzimat Period (1830-1870)* (Basılmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Köprülüzade Fuad. (1329a/1913). Türk Edebiyatında Usûl. *Bilgi Mecmuası*, (1), İstanbul: Matbaa-i Âmire, ss. 225-253.
- Köprülüzade Fuad. (1329b/1913). Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında. *Bilgi Mecmuası*, (2), ss. 175-196. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

- Köprülüzade Fuad. (1330/1914). Hoca Ahmed Yesevi. *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 646-649. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Küçük, H. (2013). Natural Philosophy and Politics in the Eighteenth Century: Esad of Ioannina and Greek Aristotelianism at the Ottoman Court. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 41(1), 125-158.
- Landau, J. M. (1996). *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)* (B. Parmaksızoğlu, vd. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lûtfi [Fikri]. (1329/1913). Paris Darülfünûnu (Sorbonne). *Bilgi Mecmuası*, (4), ss. 298-417. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Lûtfi [Fikri]. (1330a/1914). Paris Darülfünûnu (Sorbonne). *Bilgi Mecmuası*, (5), ss.478-489. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Lûtfi [Fikri]. (1330b/1914). Paris Darülfünûnu (Sorbonne). *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 553-569. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Mehmed Tahir. (1330/1914). Türkiyyat Şubesi. *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 658-660. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Mengi, M. (1991). *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını.
- Mimar Mukbil Kemal. (1330/1914). Memalik-i Osmaniyye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı. *Bilgi Mecmuası*, (5), 535-539. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Özden, M. (1998). Türk Yurdu Üzerine. M. Şefkatli, (Ed.), *Türk Yurdu*, 1, ss. XIII-XIV. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Parvus. (1329a/1913). Türkiye'nin Mali Esareti. *Bilgi Mecmuası*, (3), ss. 225-253. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Rıza Tefik. (1329/1914). Recâizâde Mahmud Ekrem Üzerine. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 5(59), s. 184. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Rıza Tefik. (1330a/1914). Koca Hasan Dayı. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 6(68), ss. 335-336. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Rıza Tefik. (1330b/1914). Bir Meçhûleye. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 6(69), s. 351. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Rıza Tefik. (1330a/1914). Felsefe-i Umumiyye Medhal. *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 541-555. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Rıza Tefik. (1330b/1914). Felsefe-i Umumiyye Medhal. *Bilgi Mecmuası*, (7), ss. 676-703. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Sabev, O. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sakallı, F. (2005). *Bilgi Mecmuası'nın Fikri ve Edebi Bakımdan Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sapiro, G. (2015). Yapısal Tarih ve Kriz Analizi: İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'da Edebiyat Alanı, Ö. Akkaya, (Çev.). P. Gorski, (Der.), *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Sayman, M.S. (1929). *Sevdiklerimiz*. İstanbul: Milliyet Matbaası.

- Sema, S. (2002). *Eski İstanbul Hatıraları*. A. Ş. Çolak, (Haz.). İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Shefer-Mossensohn, M. (2019). *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yararı ve Bilgi Alışverişi* (K. Oğuz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strauss, J. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler Neleri Okurdu (19-20.Yüzyıllar). *Kritik Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, (2), 1-50.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şapolyo, E. B. (1969). *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*. Ankara: Güven Matbaası.
- Şengör, C. (2009-2010). Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2. İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (IX. bs.). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Toprak, Z. (1984). Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı. *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)* içinde (ss. 13-54). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1987). Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası. E. İhsanoğlu (Haz). *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri* içinde (ss. 247-254). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Türk Yurdu*. (1998). (C. I). M. Şefkatli, (Ed.). Ankara: Tutibay Yayınları.
- Türk Yurdu*. (1999). (C. V-VI). M. Şefkatli, (Ed.). Ankara: Tutibay Yayınları.
- Uçman, A. (2003). Bilgi Mecmuası Üzerine. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 40(237), ss. 4-6.
- Varlık, B. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (1), 112-125. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wishnitzer, A. (2015). *Reading Clocks, Alla Turca Time and Society in the Late Ottoman Empire*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Yavuz, H. (1996). *Osmanlı, Kültür, Kimlik*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Üstel, F. (1997). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1921-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

KÜRK MANTOLU MADONNA'DA ERİL İKTİDARIN YANSIMALARI*

Aslı SOYSAL EŞİTTİ**

Öz: *Kürk Mantolu Madonna*'da toplumsal cinsiyet normları tarafından belirlenen kalıplaşmış davranış biçimlerine karşı eleştirel bir tutum benimsendiği görülür. Romanda, verili toplumsal cinsiyet konumları sorunsallaştırılarak eril iktidarın hem kadını hem de erkeği belirli sınırlar içinde yaşamak zorunda bırakan güçlü konumu eleştirilir. Eril iktidar ve eril iktidarın biçimlendirdiği kadın-erkek ilişkilerinin sorgulandığı romanda eril iktidarın sadece kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerine değil toplumsal yapılar üzerindeki etkilerine de yer verilir. Toplumsal yaşamda eril iktidarın en önemli temsil alanlarından biri olan baba ve oğul arasındaki ilişkinin yansımalarından hareketle aile içi ilişkilerin dahi toplumsal normlar tarafından yapılandırılması üzerinde durulur.

Eril iktidarın yansımalarının merkeze alınarak irdelendiği bu çalışmada romanın yazıldığı dönemin toplumsal cinsiyet algısına eleştirel bir tutumla yaklaşıldığı görülür. Romanda, erkeklere dayatılan bir toplumsal cinsiyet konumu olarak erkekliğin problemleri üzerinde durularak dönemin toplumsal yapısı ve bu toplumsal yapı içinde erkeğin yeri sorgulanır. Eril iktidarın toplumsal ve kültürel inşa süreçlerinin bir sonucu olduğu düşüncesinden hareketle romanda erkekliğin inşa edilmesinde hangi etkenlerin belirleyici olduğu üzerinde durulmuştur. Eril iktidarın temsil edilemeyişiyle yaşanan erkeklik krizi, kadınsılaşma endişesi karşısında erkeklere dayatılan bir konum olarak *erkeklik* gibi meseleler sorunsallaştırılarak eril iktidarın erkekler üzerindeki yıkıcı etkisine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet, eril iktidar, kadın, erkeklik, erkeklik krizi, erkeklik kaybı, kadınsılaşma endişesi.

Reflections of Masculine Power in the *Madonna in a Fur Coat* Novel

Abstract: The novel *Madonna in a Fur Coat* exhibited a critical attitude towards stereotyped behaviors determined by gender norms. In the novel, gender positions are problematized, criticizing the strong position of masculine power that forced both men and women to live within certain limitations. The novel which challenges masculine power shaping gender relations, criticizes not only their impact upon women and men but also its sway upon social structures. Based on the relationship between father and son, one of the most important representations of masculine power, the novel focuses on the construction by social norms of domestic relations.

This study concentrates on the centrality of reflections of masculine power in the novel and the critical attitude of the era towards gender perception. The novel

---

* Makale Geliş ve Kabul Tarihleri: 13.06.2019 - 10.03.2020

** Dr.Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan, Türkiye. aslisoysal@ardahan.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-6762-6839.

centralizes the problematic structure of masculinity imposed upon men as a gender code and questions the position of male in the contemporary social structure. Building on the idea that masculine power is the result of social and cultural construction processes, it emphasized the factors that are decisive in the construction of masculinity in the novel. The work problematized issues such as the crisis of masculinity experienced by the inability to represent the masculine power and masculinity as a position imposed on men with the anxiety of being feminized; and it discussed the destructive effect of masculine power on men.

Keywords: Gender, masculine power, woman, masculinity, masculinity crisis, loss of masculinity, fear of femininity.

Giriş

Erkek egemen toplumun dili, düşünüşü ve yaşayışı eril toplumsal cinsiyet normları tarafından şekillenir. Biyolojik cinsiyetin anlamsal karşılığı kadın ya da erkek olmak iken toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin davranış kalıplarını belirler. Bu kalıpların kalıcılığı ise kişilerin bu davranışları tekrar etme sıklığına bağlıdır. Tekrar edilen davranışlar kalıplaşarak toplumsal cinsiyet normlarını oluşturur. Toplumsal cinsiyet normları, kadın ve erkeğin belirli davranış kalıpları içerisinde hareket etmesini ister. Buna göre kadından beklenen davranışlar; “bilinçdişi”, “duygu”, “imge”, “sezgi”, “karanlık”, “şefkat”, “doğal, dünyevi, hayvani oluş”, “madde alemi”, “belirsiz, başına buyruk oluş”, “esneklik”, “çok işlevli oluş”, “kapsama, içe alma”, “içe atma”, “hassas, kırılabilir oluş”, “uzlaşmacı oluş”, “besleyen, büyüten oluş” gibi daha çok doğaya ait olan, duyguları ve güçsüzlüğü ön plana çıkaran özellikleri merkeze alırken erkeğe atfedilen davranışlar ise “bilinç”, “akıl”, “dil”, “bilgi”, “aydınlık”, “şiddet”, “yüce, ruhani, insanî oluş”, “mana alemi”, “belirli, kurala uygun oluş”, “katılık”, “hedefe yönelik oluş”, “sınır çizme”, “dışarıda bırakma”, “dışa vurum”, “duyarsız, dayanıklı oluş”, “rekabetçi oluş”, “savaşçı oluş” gibi akılla, maddeyle ve güçlülükle ilişkilendirilen özellikleri ön plana çıkarır (Öncü, 2017, s. 41). Her iki cinsiyetten beklenen sınırlandırılmış duygu ve düşünceler, onların yaşamını da etkiler ve başkalarının ne düşüneceği kaygısıyla kendilerini ifade etmelerinin ve kendileri olmalarının önündeki bir engele dönüşür. Kişilerin biyolojik cinsiyetine uygun davranış kalıpları içerisinde hareket etmesi, toplumsal cinsiyetin temelini oluşturur. Toplumsal cinsiyet, “Biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen ‘cinsiyet konumu’ ya da ‘cins kimliğidir’” (Berktay, 2014, s. 16). Toplumsal cinsiyetin kadına ve erkeğe yüklediği anlam; tarihsel, kültürel ve toplumsal olarak değişiklik gösterir. “Erkek/kadın veya cinsiyet/toplumsal cinsiyet gibi ikili karşıtlıklar ebedi hakikatler değil, kültürel yapılardır. Bunlar normatif güçlerini, ataerkil, heteronormatif iktidar tarafından tanımlanan ve yeniden üremeye ilişkin amaçlara yönelik hiyerarşik bir düzeni ayakta tutmaya yatırım yapan güçlerden türetirler” (Chanter, 2015, s. 107). Çalışmada toplumsal cinsiyetin

erkek kimliğine verdiği değer ve eril normun erkekler için belirlediği yerleşik davranış kalıplarına yönelik bir inceleme yapılarak, iktidarın kadına yönelik eril söylemi ve kadının ancak belirli normlar dâhilinde hareket ettiği takdirde toplum tarafından kabul görmesi meselesi üzerinde durulacaktır. Foucault, iktidarı bireyler arasındaki bir ilişki türü olarak tanımlar ve iktidar sahiplerinin başka insanların davranışlarını belirleyebilme gücüne sahip olduklarına dikkat çeker (2011, s. 55). *Kürk Mantolu Madonna*'da eril iktidar normlarının kadın ve erkek için belirlediği sınırların dışına çıkan ve ait oldukları cinsiyetlerden beklenen davranış kalıplarını yerine getirmeyen Maria ve Raif aracılığıyla eril iktidar yapıları tarafından biçimlendirilen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sorgulandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda yazıldığı dönemde *Kürk Mantolu Madonna*'nın Türk romanında yer alan kadın-erkek ilişkilerine yeni bir bakış açısı getirdiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada üzerinde durulacak diğer bir özellik de eril normun kendi söylemini sadece kadınların ikincilleştirilmesi üzerine değil, iktidarın erkekten beklediği davranış kalıplarını yerine getirmeyen erkeklerin de toplumsal olarak kabul görmemesi ile ilişkilendirerek kurmasıdır. Romanda Raif'in davranışlarının babası tarafından kadınsı bulunması ve varlığının kabul görmemesi, Raif'in toplumsal cinsiyet normlarının erkekten beklediği davranış kalıplarını yerine getirememesi ile doğrudan ilişkilidir. Romanda anlatıcı¹ ile Hamdi ya da Raif Efendi ile Hamdi arasındaki ilişkinin de erkek iktidarının bir yansıması olarak görülmesi mümkündür. Eril iktidarın erkekten beklediği davranış kalıplarını tekrarlayan erkekler, iktidardan pay alırlar. Romanda iktidardan pay alan ve pay almayan erkeklere yer verilerek, toplumsal yapının sarsılmaz kurumlarından biri olarak görülen erkekliğin sorunsallaştırıldığı ve birden fazla boyutuyla ele alındığı görülür.

1. Eril İktidarın Biçimlendirdiği Kadın-Erkek İlişkileri

İktidarın bir üstünlük konumu olarak belirlediği erkekliğin güçlü konumunu daimileştirmek için kadın erkek ilişkilerinde erkeğin birincil bir konumda bulunması gerekir. Nagl-Docekal, *erkek ve kadın* sözcüklerinin bir yandan bedensel farklılıklara işaret ederken diğer yandan da simgesel ve toplumsal inşaları imlediğine dikkat çeker (2015, s. 220). Kadın ve erkek cinsiyetlerine yönelik bu toplumsal inşalar, kültürün içinde nesilden nesile aktararak değişmez kurallar olarak toplumların bilinçaltına işler. Kadın ve erkekten beklenen toplumsal cinsiyet değerleri, bebek doğduğu andan itibaren gösterilen davranışlar doğrultusunda şekillendirilerek toplumsal düzenin istediği kadın ve erkek cinsiyetleri oluşturulmaya çalışılır.

¹ Çalışmada *Kürk Mantolu Madonna* adlı romanda adı verilmeyen ancak çerçeve olay örgüsünü anlatan kişi, *anlatıcı* olarak adlandırılmıştır.

Romanda kadın erkek ilişkilerine problemlili bakış, Raif'in annesi ile arasındaki sorunlu ilişkiyle başlar ve sonrasında Raif ile Maria tanışana kadar devam eder. Raif'in çocukluğundan itibaren kadına bakışının sorunlu olduğu söylenebilir. “Kadın, benim için, muhayyilemi kamçılayan, sıcak yaz günlerinde zeytin ağaçlarının altına uzandığım zaman yaşadığım bin bir türlü maceraya iştirak eden, maddilikten uzak, yaklaşılmaz bir mahluktur” (Ali, 2008, ss. 58-59)². Raif'in bakış açısına göre kadın, gerçek dünyada erkek ile karşılıklı ilişki içinde olmayan bir statüye sahiptir. Raif'in kadımlarla sağlıklı bir ruhsal ilişkisi yoktur. Çocukluğundan itibaren kadınlara yönelik geliştirdiği sağlıksız ruhsal tutum, onun daha sonraki yaşlarında da devam eder. “Yirmi dört yaşında olduğum halde başımdan hiçbir kadın macerası geçmemişti” (s. 58) diyen genç bir adamın kadımlarla yakın bir ilişki kuramaması, onun içe dönüklüğünü gösterir. Raif'in içe dönük ve utangaç bir kişiliğe sahip olması, onun kadını daima uzak durulması gereken *öteki* olarak görmesine sebebiyet verir. Raif, “Bir kadın herhangi bir şekilde hoşuma gidince ilk yaptığım iş ondan kaçmak olurdu. Karşı karşıya geldiğim zaman her hareketimin, her bakışımın sırrımı meydana vuracağından korkar, tarifi imkânsız, adeta boğucu bir utanma ile dünyanın en zavallı bir insanı haline gelirdim. Hayatımda hiçbir kadının, hatta annemin bile gözlerine dikkatle baktığımı hatırlamıyorum” (s. 59) der. Raif'in annesiyle kuramadığı sağlıklı ilişki, onun diğer kadımlarla ilişkilerine de yansır ve Mariayla karşılaşana dek genç adam, kadımlardan daima kaçır. Romanda Raif'in kadımlara yönelik bakış açısı onun eşcinsel yönelime sahip olabileceğine dair şüphe uyandırır da bu şüphe, Raif'in “(h)ıçbir zaman masum bir insan değildim: Yalnız kaldığım zamanlar, kafamda canlanan bu kadımlarla, en usta aşıkların bile aklına gelmeyecek sahneler yaşar, sıcak ve zonklayan dudakların sarhoş eden tazyiki ağzımda, hakikatte olabileceğinden birkaç kat daha kuvvetli olarak duyardım” (s. 59) sözleriyle giderilerek onun kadımlardan kaçışının cinsel yönelimiyle ilgili olarak değil, kişilik özelliklerinin bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilir. Kadımlardan kaçışı uzun yıllar devam eden Raif, müzede gördüğü bir kadın portresi karşısında adeta büyülenir. *Kürk Mantolu Madonna* adlı bu portredeki kadın ile birlikte tamamlanacağı hissi ile dolar ve resimdeki kadının o güne kadar gördüğü, beğendiği, değer verdiği tüm kadımların karışımı ve onun hayal dünyasındaki kadının gerçeğe dönüşmüş hâli olarak karşısında durduğunu düşünür:

Ben bu kadını yedi yaşımdan beri okuduğum kitaplardan, beş yaşından beri kurduğum hayal dünyalarından tanıyordum. Onda Halit Ziya'nın Nihal'inden, Vecihi Bey'in Mehcure'sinden Şövalye Büridan'ın sevgilisinden ve tarih kitaplarında okuduğum Kleopatra'dan, hatta mevlit dinlerken tasavvur ettiğim, Muhammed'in annesi Âmine Hatun'dan birer

² *Kürk Mantolu Madonna* adlı romana yapılacak olan metin içi atıflarda, sadece sayfa numarası kullanılacaktır.

parça vardı. O benim hayalimdeki bütün kadınların bir terkihi, bir imtizacıydı (s. 55).

Raif, her gün sergiye gider ve en çok vakti Kürk Mantolu Madonna adlı tablonun önünde geçirerek resmi seyrederek. Tablodaki kadının yüzünde her defasında yeni ifadeler görür. Bir gün ressam olduğunu tahmin ettiği bir kadın, ona baktığı resmin çok mu hoşuna gittiğini sorar, o da tablodaki kadını annesine benzettiği için beğendiğini söyler. Ressam, böyle bir annesi olmasını isteyip istemediğini sorduğunda ise “Evet... Hem nasıl isterdim” (ss. 60-61) cevabını verir. Portredeki kadın, Raif’e hem bir sevgiliye hem de hiçbir zaman gerçek bir ilişki kuramadığı annesine olan özlemini hatırlatır. Raif’in annesine olan özleminin kökeninde çocuklukta yaşanan ve sağlıklı bir biçimde çözülemeyen *Oidipus kompleksi*³ vardır. Raif’in, babasıyla sevgisizliğin hüküm sürdüğü bir ilişki içerisinde olması ve babasını kendine uzak hissetmesi, çocukluk döneminde yaşadığı çatışmayı sağlıklı bir biçimde çözememesine sebep olur. Bu durum, romanda Raif’in hayatı boyunca kadınlara karşı geliştirdiği sağlıklı bakış açısı aracılığıyla görünür kılınır. Raif, Kürk Mantolu Madonna adlı resme olan ilgisinin bir kadın ressam tarafından fark edilmesi üzerine çok utanır ve bir daha resmi seyretmeye gitmez. İnsanların burada da varlıklarıyla onu rahatsız ettiğinden yakınlık, resmi seyretmeye gidememenin ona hayatının anlamını kaybettiğini düşünür. Can sıkıntısıyla geçirdiği günlerde pansiyondaki dul Hollandalı Frau Tiedemann ile ahabplığı ilerletir. Bu kadınla beraber dışarı çıktığı bir akşam, sarhoş olmasının da etkisiyle yaklaşır ve bu sırada Raif, portresini görerek âşık olduğu Kürk Mantolu Madonna’nın onları gördüğünü fark eder. Raif’in bir kadınla ilk teması olan bu yaklaşma da Kürk Mantolu Madonna’nın onu bu halde görmesinden rahatsız olması sebebiyle yarım kalır.

Romanda Maria ve Raif’in ilişkisi aracılığıyla toplumsal cinsiyet normları tarafından kadına ve erkeğe atfedilen, sınırları önceden belirlenmiş davranışların sorgulandığı görülür. Butler, toplumsal cinsiyetin eril ve dişil kavramlarının üretildiği ve doğallaştırıldığı bir mekanizma olduğuna dikkat çeker (2015, s. 75). Toplumsal cinsiyetin önemli fonksiyonlarından biri, erkek

³ Freud’un gelişim kuramında 3-5 yaş arası dönem fallik dönem olarak adlandırılır ve bu dönemin çocuğun cinsiyet gelişiminde büyük bir önem taşıdığına dikkat çekilir. Fallik dönemde çocuk anne ve babasıyla olan duygusal ilişkileri aracılığıyla öncelikle bir karmaşa yaşar ve sonrasında kendi cinsiyetini bularak bu sorunu çözer. Çocuk ile, anne ve babası arasında yoğun sevgi ilişkilerinin yaşandığı bu dönemde “yarışma ve düşmanlık duyguları” ve “giderek belirginleşen özdeşimler” görülür. Çeşitli duyguları ve özdeşimleri içeren bu dönemin ilişkileri Freud tarafından Oidipus kompleksi olarak adlandırılır (Geçtan, 2014, s. 37). Fallik dönemin sonunda erkek çocuğun annesine yönelik arzusunu bastırarak ve kendisini babasıyla özdeşleştirerek Oidipus kompleksini çözmesi beklenir. Freud, fallik dönem içinde çözümlenemeyen Oidipus kompleksinin, daha sonraki yıllarda “karakter bozukluklarına” ve “nevrozlara” sebep olacağını ifade eder (Geçtan, 2014, ss. 38-39).

ve kadından beklenen sınırları belirlenmiş davranış kalıplarının garanti altına alınmasıdır. Toplumsal cinsiyet normları dahilinde davranmayan kadınlar ve erkekler, yalnızlaştırılarak toplumsal hayatın dışına itilir. *Kürk Mantolu Madonna*'da Raif'in bazı davranışlarına kadınsılık, Maria Puder'in bazı davranışlarına da erkeksilik atfedilerek hem kadınlığın hem de erkekliğin sınırlarına ve aynı zamanda kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet normları tarafından belirlenen konumlarının sorunlu taraflarına da dikkat çekilmiştir. Kadından ve erkekten beklenen kalıplaşmış davranışların sınırları, toplumsal yapı tarafından yapılandırılmış ve değişmez kabul edilmiştir. Romanda Maria'nın ve Raif'in karşı cinse atfedilen bazı davranış kalıplarını gerçekleştirmeleri aracılığıyla toplumsal cinsiyet normlarının kadın ve erkek için belirlediği davranış kalıplarının dışına çıktıkları görülür. Raif, sergide yüzüne bakmaksızın konuştuğu, bu nedenle de kim olduğunu fark etmediği kişinin o portredeki kadının kendisi yani ressam Maria Puder olduğunu ve onun yaptığı resmi ilgiyle, merakla ve tutkuyla seyreden kişiyi merak ettiğini öğrenir. Maria; onun yalnızlığını hissettiğini, kendisinin de "hasta bir köpek kadar yalnız" olduğunu, isterse arkadaşlık edebileceklerini söyler. (s. 77). Maria'nın sözleri Raif'i şaşırtır: "Garip garip yüzüne baktım. Ne demek istiyordu? Bir kadın bir erkeğe bu şekilde ne teklif edebilirdi? Hiçbir şey bilmiyordum. Hiç tecrübem yoktu ve insanları hiç tanıımıyordum" (s. 77). Maria'nın yeni tanıştığı bir erkekle kendi duygu ve düşüncelerini çok açık ifade eden bir tutumla konuşması, toplumsal cinsiyet normları tarafından kadına atfedilen bir davranış olmadığı için Raif'i şaşırtır. Raif; çekingen, utangaç ve tecrübesiz olması ile eril cinsiyet normlarının kadına atfettiği bazı özelliklere sahiptir. Ne Maria'nın ne de Raif'in sahip olduğu özellikler, toplumsal cinsiyet normlarının kadın-erkek ilişkileri için belirlediği davranış kalıplarına uyar. Maria, Raif'in şaşkınlığı karşısında açıklama yapmak zorunda hisseder: " 'Sakın siz de başka erkekler gibi düşünmeyin...' (...) 'Sözlerime başka manalar vermeye kalkmayın... Ben hep böyle apaçık konuşurum... Bir erkek gibi... Zaten birçok taraflarım erkeklere benzer... Belki de bunun için yalnızım' " der (s. 77). Maria ve Raif arasındaki ilişkide kadının ve erkeğin davranışları toplumsal cinsiyetin her iki cinse atfettiği rollerin tersidir. Kadınsı özelliklere sahip olduğu birçok kez ima edilen Raif de ve kendisini erkeksi özelliklere sahip bir kadın olarak tanımlayan Maria da kadın ve erkek için eril toplumsal cinsiyet normları tarafından belirlenen davranış biçimlerini göstermemeleri sebebiyle toplumsal yapı tarafından dışlanarak yalnız bırakılmıştır.

Raif'in Maria'ya olan bakışında cinsel arzunun ötesinde güçlü bir sevme-sevilme ihtiyacı ile tamamlanmamışlık hissini giderilmesi umudu söz konusudur. Raif, Maria'yı kendisini var edecek, tamamlayacak ve yaşamı anlamlandırmasını sağlayacak güçlü bir hayat bağı olarak görür. Ona küçük bir çocuğun annesine karşı olan saf duyguları ile bağlanır. Maria'nın kendisini eve davet ettiğini ve onunla tanışıklığının alelade bir macera ile sonlanacağını

zanneden Raif, bu durumdan çok rahatsız olur ve ne diyeceğini şaşırır. Buna karşılık Maria: “Ne oluyorsunuz? Neredeyse ağlayacaksınız” (s. 83) der. Maria'nın sözleri, toplumsal cinsiyet normlarına göre ancak bir kadının gösterebileceği bir davranış olarak görülen erkeğin daveti karşısındaki mahcubiyetin Raif tarafından gösterilmesinden duyulan şaşkınlığı yansıtır. Toplumsal cinsiyet normları, erkek cinselliğine geniş bir alan tanır ve cinselliği erkeğin başarılı ve güçlü hissetmesinin bir yolu olarak görünür kılar. Raif ise normların erkeğe atfettiği davranış biçiminin tam aksine Maria'yla yaşayacaklarının sonucunda aşkının sıradan bir çapkınlık macerasına dönüşmesinden korkar. Maria'ya duyduğu aşkın alelade bir hâl almasındansa Maria tarafından aptal ve acemi yerine konulmayı tercih eder. Maria'ya aşık olan Raif, yaşadığı duyguyu cinsellik ile sıradanlaştırmaktan kaçınır. Maria, onun yıllardır özlemine çektiği, yarım kalan tüm duygularını tamamlayacak olan kadındır. Raif'in “O zamana kadar bütün insanlardan esirgelediğim alaka, hiç kimseye karşı tam manasıyla duymadığım sevgi sanki hep birikmiş ve muazzam bir kütle halinde şimdi bu kadına karşı meydana çıkmıştı” (s. 85) sözleriyle ifade ettiği duygu, Maria'ya karşı hissettiği büyük aşktır. Uzun yıllar içe dönük, yalnız ve utangaç bir insan olarak yaşayan Raif, ilk defa bir kadının varlığıyla ve aşkıyla dış dünyanın farkına varır. Maria Puder'i tanıdıktan sonra Raif, bir ruhu olduğunu fark eder: “Bütün çekingenliğim yok olmuştu. Bu kadının karşısında her şeyimi ortaya dökmek, bütün iyi ve fena, kuvvetli ve zayıf taraflarımla, en küçük bir noktayı bile saklamadan, çırpıplak ruhumu onun önüne sermek için sabırsızlanıyordum. Ona söyleyecek ne kadar çok şeylerim vardı” (s. 87). Aşkla tamamlandığını düşünen Raif'in hayata bakışı ve hayattan beklentisi yeniden şekillenir. Raif'in Maria'ya olan hisleri; çocukluğundan itibaren karşı cinsle olan problemlili ilişkisinin normalleşmesini sağlamış, Raif onunla tanıştıktan sonra içe dönüklüğünü, utangaçlığını ve sessizliğini geride bırakarak dünyayı yeniden anlamlandırmayı başarmıştır.

2. Eril İktidarın Sorgulanması

Kadınlar, yüzyıllar boyunca erkeklerle aralarındaki temeli eşitsizliğe dayanan ilişkileri sebebiyle erkek egemen bir dünyada kuralları erkekler tarafından belirlenmiş bir hayatı yaşamak zorunda kalmışlardır. Foucault, kadınların çok eski zamanlardan itibaren erkekler tarafından ve erkeklere hitaben düşünülmüş, yazılmış ve öğretilmiş bir erkek ahlakının oldukça sıkı yasaklarına uymak zorunda bırakıldıklarını dile getirmiştir. Düşünürü göre bu ahlak, “kadının, erkeğin iktidar altında olduğu durumlarda biçimlendirilmesi, eğitilmesi, gözetilmesi, başka bir erkeğin (baba, koca, veli) iktidarı altındaysa da, korunması gereken bir nesne ya da en iyi koşulda bir partner olarak konumlandırıldığı” eril bir ahlaktır (2015, s. 131). *Kürk Mantolu Madonna*'da kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin, erkek egemen bir toplum düzeni tarafından şekillendirildiğine dikkat çekilir. Toplumsal iktidar ilişkilerinin temel formu

olan erkek egemenliği, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkileri düzenler, siyasal sistemleri biçimlendirir ve bunların yeniden üretilmesinde kritik bir önem taşır (Bora, 2009, s. 818). Maria da kadın ve erkek arasındaki ilişkileri sorgular ve erkeklerin kadınlara olan davranışlarının sadece kadın ve erkek arasındaki ilişkilerden kaynaklanmadığını, erkeklerin üstünlük duygusunun daha büyük bir düzenin yansıması olduğunu fark eder. Maria'nın kadın ve erkek cinsiyetlerine bakışı, eril toplumsal cinsiyet normlarının kadın için belirlediği konumun dışındadır. Maria, bir yandan kadın ve erkek arasındaki ilişkileri sorgularken diğer yandan da toplum tarafından erkeğe verilen üstün konumu eleştirir. Maria'nın erkeklik ile ilgili yaptığı sorgulamalar, erkeğin biyolojik cinsiyetine yönelik değildir. Genç kadın, toplumsal cinsiyet normları tarafından erkekten yerine getirmesi beklenen davranışları eleştirir. Kurduğu arkadaşlıklarda eşitlik talep eden Maria, Raif'e kimseye ihtiyacı olmadığını, kimsenin zorla dostluğunu ve lütfunu istemediğini söyler. Maria'nın yalnızlığının en önemli sebebi, eril cinsiyet normlarının kadını ikincilleştiren konumuna karşı çıkmasıdır:

Dünyada sizden, yani bütün erkeklerden niçin bu kadar çok nefret ediyorum biliyor musunuz? Sırf böyle en tabii haklarıymış gibi insandan birçok şeyler istedikleri için... Beni yanlış anlamayın, bu taleplerin muhakkak söz haline gelmesi şart değil... Erkeklerin öyle bir bakışları, öyle bir gülüşleri, ellerini kaldırışları, hulasa kadınlara öyle muamele edişleri var ki... Kendilerine ne kadar fazla ve ne kadar aptalca güvendiklerini fark etmemek için kör olmak lazım. Herhangi bir şekilde talepleri reddedildiği zaman düştükleri şaşkınlığı görmek, küstahça gururlarını anlamak için kâfidir. Kendilerini daima bir avcı, bizi zavallı birer av olarak düşünmekten asla vazgeçmiyorlar. Bizim vazifemiz sadece tabi olmak, itaat etmek, istenilen şeyleri vermek... Biz isteyemeyiz kendiliğimizden bir şey veremeyiz... Ben bu ahmakça ve küstahça erkek gururundan tiksiniyorum. Anlıyor musunuz? Sizinle, bunun için dost olabileceğimizi zannediyorum. Çünkü halinizde o manasız kendine güvenme yok (s. 82).

Maria Puder'in, verili toplumsal cinsiyet normlarının erkeğe atfettiği sarsılmaz birincil konuma yönelik sözleri, bu statünün sadece erkekler tarafından kabul gördüğüne ve onların yararına olduğuna işaret eder. "Zihin, akıl, zekâ ve aşkınlık eril olarak şekillenmiş, bunların karşıtları da dişil olarak şekillenmiştir" (Chanter, 2015, s. 106). Maria'nın erkeğe atfedilen bir konum içinden konuşuyor olması, toplumsal olarak kadına verilen ikincil statünün dışına çıkması demektir. Maria, toplumsal cinsiyet normlarının kadından beklediği davranış biçimini göstermez; bu sebeple de hem kadınlar hem erkekler tarafından dışlanarak yalnız bırakılır. Maria Puder, erkek cinsiyetine özgü kalıplaşmış bazı düşünce biçimlerinden ve beklentilerden bahseder. Bu düşünce biçimlerinin ve beklentilerin tarihsel ve toplumsal bir kökeni vardır. Geçmiş zamanda kadın "içkinlik", erkek ise "aşkınlık" ile özdeşleştirilmiştir. Bu

durumda kadının görevi “yaratıcılık değil, besleyiciliktir”, kadından sadece doğuştan sahip olduğu birtakım özellikleri sürdürmesi beklenir, kadın toplumun “duruk, kendi içine dönük, kapalı kutu yanını canlandırmaktadır” (Beauvoir, 1980, s. 89). Kadının toplumsallaşmasının önüne set çeken bu tarihsel bakış açısı, kadını ev içine mahkûm eder. Maria Puder’in verili toplumsal cinsiyet konumları ile ilgili yaptığı eleştiriler aracılığıyla toplumsal cinsiyet konumlarının toplumsal, tarihsel ve kültürel birer inşa olduğu düşüncesine yaklaştığı görülür. Beauvoir, “Kadın doğulmaz, kadın olunur” der (1980, s. 257). Bu sözden hareketle Direk, kadın ile erkek arasındaki tahakküm ilişkisinin kadını ikincil konumda tutan hiyerarşi olduğuna dikkat çeker ve sorunun biyolojik erkek cinsiyeti değil, erkeğe atfedilen toplumsal konum olduğunu ifade eder. Burada hedeflenen toplumsal cinsiyet konumlarını belirleyen “tarihsel erkek egemenliğidir” ve “bir cinsiyetin diğerini ezmesi, onun üstünde tahakküm kurması sorunsalıyla sıkı sıkıya bağlıdır” (2015, ss. 12-13). Bu durumda kadının kendi cinsiyetine dair kazandığı her farkındalık, eril iktidarın kadın için belirlediği sınırların dışına çıkmasını da beraberinde getireceğinden erkek için güç kaybına sebep olur. Berktaş, geleneksel erkeklik kavramının dayandığı kadınların doğal olarak daha aşağı olduğu kabulünün kadınların kazandığı her özgürleşme edimi ile bir kere daha sarsıldığına dikkat çekerek, bu durum karşısında erkeklerin kendilerini daha güçsüz ve daha az erkek hissettiklerini dile getirir (2012, s. 155). Romanda Maria’nın kabul edilmemesinin temel sebebi, bir kadının kendini erkeklerle eşit haklara sahip olarak görmesidir. Bu durum, onun normun dışına itilmesine ve yalnız bırakılmasına sebep olur. Maria, “Bilhassa tahammül edemediğim bir şey, kadının erkek karşısında her zaman pasif kalmaya mecbur oluşu... Neden? Niçin daima biz kaçacağız ve siz kovalayacaksınız?.. Niçin daima biz teslim olacağız ve siz teslim alacaksınız? Niçin sizin yalvarışlarınızda bile bir tahakküm, bizim reddedişlerimizde bile bir aciz bulunacak? Çocukluğumdan beri daima isyan ettim, bunu asla kabul edemedim” (s. 87) diyerek kadın erkek ilişkilerinde kadına verilen ikincil konumu sorgular ve yaptığı sorgulamaların sonucunda kadına verilen bu konumu kabul etmez. Etrafındaki kadınların kendilerine verilen ikincil konumu kabul etmeleri üzerine kendisinin anormal hissetse de en sonunda diğer kadınlardan daha normal olduğu için kadına verilen ikincil konumu kabul etmediğine karar verir. Maria, küçük yaşta babasını kaybetmiş ve annesiyle birlikte büyümüştür. Annesi oldukça pasif ve itaat etmeye alışkın bir kadındır. Maria; annesini idare etme görevini üstlenmiş, annesine akıl vermiş ve destek olmuştur. Maria’nın babasının yokluğunda erkek tesirinden, dolayısıyla eril toplumsal cinsiyet normlarının baba aracılığıyla temsilinden uzak geçen yaşamı ve annesinin bir kadın olarak pasif duruşundan duyduğu rahatsızlık, kadının ve erkeğin eşit olduğu düşüncesini geliştirmesine imkân sağlamıştır. Ancak bu fikir, onun hem kadınlar hem erkekler tarafından dışlanarak kendisini daima yalnız hissetmesine sebep olmuştur:

Mektepte kız arkadaşlarımın miskinliği, emelleri beni daima tiksindirdi. Hiçbir şeyi, kendimi erkeklere beğendirmek için öğrenmedim. Hiçbir zaman erkeklerin önünde kızarmadım ve onlardan bir iltifat beklemedim. Bu hal beni müthiş bir yalnızlığa mahkum etti. Kız arkadaşlarım benimle ahbaplık etmeyi ve fikirlerimi kabul etmeyi zevklerine ve rahatlarına aykırı buldular. Hoş tutulan bir oyuncak olmak, onlara insan olmaktan daha kolay ve cazip geliyordu. Erkeklerle de arkadaş olmadım. Aradıkları yumuşak lokmayı bende bulamayınca müsavi kuvvetlerle karşı karşıya gelmektense kaçmayı tercih ettiler (s. 87).

Maria, çalışma yoluyla kendi ekonomik özgürlüğünü de kazandığından erkeklerle olan ilişkisini zorunlu bir bağımlılık ilişkisi içinde değil, karşılıklı sevgi bağı içinde sürdürmek ister. Direk; kadının üretici ve etkin olmasıyla aşkınlığa erişebileceğini, kurduğu tasarımlarda kendini özne olarak görerek, kazandığı para ve haklarda üzerine düşen sorumluluğu alarak yaşadığı dünyayı dönüştürebileceğini ve erkekle arasındaki eşitsizliği tam olarak giderebileceğini söyler (2015, s. 31). Maria, babasının yokluğunda eril iktidarın cinsiyetçi yapılanmalarının çocuklara dikte edildiği bir ev ortamından uzakta büyümüştür. Bu nedenle eril normun kadından beklediği ya da kadın için ideal sayılan davranışların dışında bir hareket imkânına sahip olabilmıştır. Cinsiyetçi her türlü davranışa ve düşünceye karşı çıkararak kendi yolunu erkek tahakkümü olmadan çizmeyi başarmıştır. Yaptığı işi, erkek tahakkümüne tercih etmiştir ancak bu tercih de onu yalnızlığa mahkûm etmiştir. Maria'nın yalnızlığı, Raif'in kadın erkek ilişkilerine olan demokratik bakışı ile son bulur. Bu sayede Maria, bir erkeğe güvenmeyi ve bir erkeği sevmeyi öğrenir.

3. Eril İktidarın Yansıması: Baba-Oğul İlişkisi

Baba ve oğul arasındaki ilişki, eril iktidar tarafından biçimlendirilen bir ilişki türüdür. Babanın oğul üzerindeki gücü ve hakimiyeti algılayış biçimi, oğulun babası ile ilgili duygularını şekillendirir. Erkeklik ya da erkek olmaya büyük önem atfedilen toplumlarda, baba ve oğul arasındaki ilişki üzerinde toplumsal normlar son derece etkilidir. Baba olmanın kuralları toplum tarafından belirlenmiş, baba ve oğul arasındaki duygusal yakınlık çoğu zaman engellenmiştir. Baba, toplum tarafından kendisine atfedilen üstün konumdan oğluna bakmakta, bu ilişkide genellikle korku, güç ve mesafe egemen olmaktadır. *Kürk Mantolu Madonna*'da da baba ile oğulun arasına toplumsal yapının babaya atfettiği üstün konum girmiştir. Bu sebeple baba ile oğul arasında yapıcı ve var eden bir ilişki gelişmemiştir. Somay, babanın iktidarı için sembolik varlığının yeterli olduğunu ifade ederek bu sembolik varlığın “babanın adında” ve erkekliğin simgesi olan “fallusta” tüm “egemenlik/ayrıcalık ilişkisinin genel geçer sembolü haline getirilmiş olan bir ‘gösteren’de cisimleş(tiğine)” dikkat çeker ve babanın sembolik iktidarının kadınlar ve çocuklar üzerinde etkili olduğunu dile getirir (2012, s. 118). Baba-oğul

ilişkisinde oğul gençken babası tarafından tanınmaz, babası onun arzu ve isteklerine yabancıdır.

Romanda Raif'in babası da iktidarın bir temsilcisi olarak yer alır. Raif ise içe dönük ve duygusal bir çocuktur, kendini ifade etmek için karşı taraftan destek görmeye ihtiyaç duyar ancak Raif ile babası arasında olması gerekenden çok daha fazla mesafe vardır. Raif, resme ilgi duyar ancak bunu babasıyla paylaşamaz. Baba da oğlunu tanımaz ve onun geleceğini şekillendirmesinde etkin bir rol oynamaz. Babası Raif'in okumasını ister ancak bunun sebebi oğlunun ilgi ve yeteneklerini bilerek onu desteklemek değil, ülkenin gittikçe kötüleşen halinden oğlunu uzak tutmaktır. Dönemin gençleri silahlanıp çetelere katılır, kimi düşman tarafından kimi ise eşkıyalarca öldürülür. Babası Raif'i dönemin toplumsal durumunun getirdiği bazı kötülüklerden uzak tutmak amacıyla İstanbul'a okumaya yollar. İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra da yine babasının isteğiyle Almanya'ya sabunculuk işini öğrenmek için gönderilen Raif, babası tarafından bir nesne olarak görülür. Babası oğlu için uygun gördüğü maddi yaşam koşullarını eksiksiz sağlar ancak Raif'in duygularına ve düşüncelerine değer vermez. Raif, Almanya'da yaşarken babasının ölüm haberini alır. Bu haberi aldıktan sonra babasına karşı içinde büyük bir boşluk olduğunu fark eder:

Demek babam ölmüştü. Bunu hakikatte bu kadar geç idrak ettiğimden dolayı büyük bir utanma duydum. Gerçi babamı gerçek bir muhabbetle sevmem için de ortada bir sebep yoktu; onunla aramızda daima bir yabancılik mevcut kalmıştı. Ve birisi bana 'Senin baban iyi bir adam mıydı?' diye sorsa, verecek cevap bulamazdım. Çünkü iyiliği ve fenalığı hakkında bir fikir sahibi olacak kadar onu tanıımıyordum. Babam benim için 'insan' olarak hemen hemen hiç mevcut değildi; Yalnız 'Baba' dedikleri mücerret bir mefhumun insan şeklinde görünüşüydü. Akşamları sessiz sedasız kaşlarını çatarak eve giren ve ne bizi ne annemizi hitaba layık görmeyen, saçsız başlı, değirmi ve kır sakallı adamlar, Havuzlu kahvede göğsünü bağırmı açıp gülüşerek ayan içtiğini ve küfür savurarak tavla oynadığını gördüğüm kimse bence birbirinden tamamıyla ayırdı... Bu ikincisinin babam olmasını ne kadar isterdim... Halbuki o halinde beni görünce derhal yüzü ciddileşir: 'Ne dolaşıyorsun buralarda?..' diye bağırırdı. 'Haydi kahve ocağına var, bir şerbet iç de mahalleye dön, orada oyna' (ss. 141-142).

Raif'in ölen babasının ardından düşündükleri, babasının onun dünyasında bir yabancı olduğunu gösterir. Çocukluğuna dair babasının mutlu olduğunu hatırladığı hatıraların içinde kendisine yer olmadığını farkındadır. Raif, hayatı boyunca babasıyla karşılıklı bir sevgi ilişkisi içine girmemiş; daima babasının ciddi, mesafeli ve kızgın yüzünü görmüştür. Babasının ölümüyle birlikte yakın bir ilişki kurma fırsatını da sonsuza dek kaybetmiş olur. Raif'in babasının ölümünden sonra kalan miras, Raif'in enişteresi tarafından paylaşılır. Raif hem

babasız hem de parasız kalır. Geleneksel toplum yapısında ailenin adının ve soyunun devam ettiricisi olarak görülen erkek çocuğun *Kürk Mantolu Madonna*'da bu görevi üstlenemediği görülür. Baba ile oğul arasındaki ilişkinin romanın sonunda ailenin dağılmasına da sebebiyet verdiği söylenebilir. Baba, Raif karşısında kendi iktidar alanını korumaya çalışan bir tutum sergilemiş lakin ölümüyle birlikte ailesi dağılmıştır.

4. Eril İktidarın İnşasına Katılan Erkekler

Toplumsal, tarihsel ve kültürel olarak geleceğe aktarılmak istenen duygu, düşünce, davranış kalıbı, psikolojik özellik gibi unsurların biyolojik olarak erkek cinsiyetinde temsil edilmesine dayalı bir kavram olan *erkeklik*, normlar tarafından daima yeniden inşa edilmesi gereken bir müessese olarak görülür. Erkeğin erkek olduğunu topluma bir kereye mahsus olarak kanıtlaması, onun erkek olarak görülmesi için yeterli değildir. Erkeklik kavramının işaret ettiği geniş anlamsal dünyayı kavrayabilmek için hegemonik erkeklik kavramının anlamsal göndergelerine yakından bakmak gerekir. Hegemonik erkeklik kavramı, bütün erkeklerin ataerkil iktidardan pay aldığını ve yararlandığını ancak sınıfsal üstünlüğe sahip olan ve politik iktidara yakın olan bazı erkeklerin, ataerkillikten daha fazla pay almaları sebebiyle diğer erkekliklerin inşa ve yeniden inşa süreçleri üzerinde belirleyici olduklarına da dikkat çeker. Bu düşünce doğrultusunda ataerkillikten sınıfsal ve politik avantajları nedeniyle daha fazla yararlanan erkeklerin yalnızca kadınları denetlemekle kalmayıp, diğer erkekler üzerinde belirleyici olan hegemonyalarını inşa ettikleri görülür (Bozok, 2015, s. 275). Hegemonik erkeklik, erkekleri kamusal alanda daima erkekliklerini ispata zorlar ve erkekliğin daima inşa edilmeye muhtaç bir alan olduğunu vurgular. K. Üretmen, erkekliğin “erk” ve “iktidar”ı imlediğini, “muktedir” ve “mutlak olan”a vurgu yaptığını ve “egemen aklın tahakkümünü” ve “şiddetini” yansıttığını ifade ederek bu özelliklerin tamamının hegemonik erkeklik olarak tanımlandığına dikkat çeker (2017, s. 92). Bu durumda hegemonik erkeklik, sadece erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu üstünlüğe değil, erkeklerin diğer erkekler üzerinde kurduğu üstünlüğe ve iktidara da karşılık gelir. Diğer erkeklerin eleştirilmesi ve hor görülmesi üzerinden konumunu inşa eden hegemonik erkeklik, yok sayma ve üstünlük gibi mekanizmaları kullanır.

Romanın anlatıcısı işsiz güçsüz ve parasız dolaşırken önceden tanıdığı, bankadan arkadaşı olan Hamdi ile karşılaşır. Anlatıcı, işsiz olduğu bir dönem arkadaşını görmeye gitmek ister ancak yanlış anlaşılacağı endişesiyle bu düşüncesinden vazgeçer: “Makine vesaire komisyonculuğu yapan, aynı zamanda orman ve kereste işleriyle uğraşan bir şirkette müdür muavini olduğunu ve oldukça iyi bir para aldığını biliyordum. İşsiz zamanımda kendisine müracaat etmeyişi de hemen hemen bunun içindi: İş bulmasını rica etmeye değil de, para yardımı yapmasını istemeye geldim zanneder diye

çekinmişim” (s. 13). Romanda anlatıcı ve arkadaşı Hamdi, iki farklı erkeklik durumunu temsil etmektedir. Anlatıcı, iktidardan pay alamayan ve erkekten beklenen değerlere sahip olmayan biridir. Onun karşısındaki Hamdi ise iktidar tarafından erkekten beklenen konumun temsilcisi ve inşacıdır. Nitekim Hamdi, arkadaşına iş bulma konusunda yardım edebileceğini söyler. Anlatıcı, kendisinde bulunmayan özelliklere sahip olan Hamdi'nin durumuna özendiğini, “(h)alinden memnun ve kendisinden emin görünüyordu. Demek artık tanıdıklara yardım lüksünü bile yapacak hale gelmişti. Gıpta ettim” (s. 13) sözleriyle dile getirir. Evli olan Hamdi, küçük fakat şirin bir evde oturur. Eve götürdüğü arkadaşını karısıyla tanıştırmaya gerek görmez. Evine davet ettiği arkadaşını salonun ortasında yapayalnız bırakarak yıkanmaya gider. Hamdi'nin arkadaşına olan davranışları onu önemsemediğinin ve kendisiyle eş konumda görmediğinin ispatıdır. Anlatıcının Hamdi hakkındaki sözleri, onun diğer erkekler üzerinde kurduğu üstünlük yoluyla hegemonik erkekliğin inşasına katıldığını gösterir:

Mühimce mevkilere geçen adamların esaslı adetlerinden biri de galiba eski -ve kendilerinden geri kalmış- arkadaşlarına karşı gösterdikleri bu biraz şuurlu dalgınlıktı. Sonra o zamana kadar ‘siz’ diye hitap ettikleri dostlarına birdenbire ahabça ‘sen’ diyecek kadar alçakgönüllü ve babacan oluvermek, karşısındakinin sözünü yarıda kesip rastgele amansız bir şey sormak ve bunu gayet tabii olarak, hatta çok kere şefkat ve merhamet dolu bir tebessümle birlikte yapmak (s. 14).

Romanda Hamdi'nin arkadaşına yardım edebilecek bir konuma gelmiş olması, onun üstünlük duygusunu pekiştirir ve iktidarın gücünü kendi bünyesinde taşıdığına dair inancını artırır. “Belirli erkek gruplarının güç ve zenginliği nasıl ellerinde tuttuklarını, tahakkümü yaratan toplumsal ilişkileri nasıl meşrulaştırdıklarını ve yeniden ürettiklerini anlamaya yönelik bir kavram olan hegemonik erkeklik, erkeklerin sadece kadınlar üzerinde değil, farklı erkeklik grupları arasındaki tahakküm ilişkilerini anlamaya yönelik olarak oluşturulmuş ikili işleve sahip bir kavramdır” (Öğüt, 2017, s. 74). Hamdi, eril iktidarın gücünden pay alan ve bu gücü diğer erkekler üzerinde kullanarak eril iktidarın gücünü yansıtan bir kişi olarak romandaki yerini almıştır. Hamdi'nin kendisine karşılık vermeyeceğinden emin olduğu Raif Efendi'ye karşı daima aşağılayıcı ve küçümseyen davranışlarda bulunması, kendisinin ne denli güçlü ve cesur bir erkek olduğunu diğerlerine gösterme gayreti olarak yorumlanabilir:

Onun bu devamlılığı ve çalışkanlığı, dairede horlanmasına mâni olmuyordu. Bizim Hamdi, Raif efendinin tercümelerinde küçük bir daktilo hatası bulsa, zavallı adamı çağırıyor, bazen de bizim odaya gelerek haşlıyordu. Diğer memurlara karşı daima daha ihtiyatlı olan ve her biri bir türlü iltimasa dayanan bu gençlerden fena bir mukabele görmekten çekinen arkadaşımın, kendisine asla mukabeleye cesaret edemeyeceğini bildiği Raif efendiyi bu kadar hırpalaması, birkaç saat

geciken bir tercüme için kıpkırmızı kesilerek bütün dünyaya duyuracak şekilde bağırması gayet kolay anlaşılabilirdi: İnsanları, kendi cinslerinden biri üzerinde kudret ve salahiyetlerini denemek kadar tatlı sarhoş eden ne vardır” (ss. 19-20).

Durağan olmayan daima yeniden inşaya muhtaç bir konum olan erkeklik, gücünü diğer erkekler üzerinde kurulan tahakkümden alır. Hamdi, kendi iktidarını ona karşılık vermeyeceğinden emin olduğu bazı erkekler üzerinde tahakküm kurarak ve bunun herkes tarafından görülmesini ve duyulmasını sağlayarak yapar. Bu yolla hem erkekliğini pekiştirir hem de iktidarını ispat etmiş olur. “Cesur olma hali, başkasını küçümseme ile sonuçlanır. Karşısındakinin söylevi küçümşenerek değersizleştirilir. Karşısındakini küçümşemenin bir biçimi de karşısındakinin yapıp ettiklerinin yanlışlığına, yetersizliğine, tutarsızlığına yapılan vurgudur” (Bora ve Tol, 2009, s. 833). Erkeklerin diğer erkeklerle karşı üstünlük duygusu hissetmesi, eril normun yeniden inşa edilmesine hizmet eder. Diğer erkek karşısında üstünlük duygusunu tadan bir erkek, bu konumu sürdürmesi gerektiğine inanır ve bu duyguyu devam ettirmek için eline geçen fırsatları kullanmaktan çekinmez. Anlatıcı şiir ve hikâye yazar ancak Hamdi’nin gözünde edebiyatın bir değeri ya da kişiye bir faydası yoktur: “O ‘Bırak böyle şeyleri canım’ diyerek pratik hayatın muvaffakiyetlerinden, edebiyat gibi boş şeylerin mektep sıralarından sonra ancak zararlı olabileceğinden bahsetti. Kendisine cevap verilebileceğini, münakaşa edilebileceğini asla aklına getirmeden, küçük bir çocuğa nasihat verir gibi konuşuyor ve bu cesareti hayattaki muvaffakiyetlerinden aldığını tavırlarıyla göstermekten de hiç çekinmiyordu” (s. 15). Edebiyatı küçümşemesi, edebiyatın ya da sanatın duygu ile ilişkili olması sebebiyle eril akla yakışmayan özellikte görülmesinden ve iktidardan pay sağlamada bir araç olarak konumlandırılmamasından kaynaklanır. Ayrıca kendisi, eril iktidarın gücünü paylaştığından diğer erkekler üzerinde üstün bir konuma sahip olduğuna olan inancı tamdır. Arkadaşını eve yemeğe çağırdığı halde sözlerini unutmuş görünerek ona yardımcı olacağını ve yarın kendisine uğramasını söyler. Ertesi gün anlatıcı, arkadaşının yanına gider ancak Hamdi ona oldukça mesafeli davranır. “Hamdi önünde serili duran bir sürü kâğıt ve içeri girip çıkan bir sürü memurla meşguldü. Bana başıyla bir iskemle gösterdi ve işine bakmakta devam etti. Elini sıkmaya cesaret edemeden iskemleye iliştim. Şimdi onun karşısında hakikaten amirim, hatta velinimetimmiş gibi bir şaşkınlık duyuyor ve bu kadar alçalan benliğime bu muameleyi cidden layık görüyordum” (s. 16). Hamdi’nin arkadaşına karşı olan davranışında iki erkeğin sahip olduğu farklı erkeklik konumları etkilidir. Hamdi; işi sayesinde toplumda statü sahibi, üstün bir konumda, istediği kişiye iş verecek gücü elinde bulunduran bir kişidir; arkadaşı ise işsiz, başarısız, yardıma muhtaç biridir. Erkekliğin başlıca hedeflerinden biri, erkeklerin kadınlar karşısındaki üstünlüğünün ve hegemonyacı erkekliğe bağlı güçlülük duygusunun diğer erkekler üzerinde de duyulmasıdır (Connell, 1998,

123). Bu düşünceye göre Hamdi, toplumsal cinsiyet normları tarafından erkekten beklenen üstün özellikleri diğer erkekler üzerinde de inşa eden bir konumdayken; anlatıcının başarısızlıklarla dolu hayatı, kendisinden beklenen eril özellikleri yerine getiremediğinin ispatı olarak görülebilir. Farklı erkeklik temsilleri, farklı davranış biçimlerini de beraberinde getirir. Ataerkil iktidarın sürdürülmesi için “sertlik ve “hükmetmeye” dayalı aşırı erkesi bir idealin kurulması gerekir (Connell, 1998, s. 118). Bu doğrultuda, romanda Hamdi de yardımcı olmak istediğini dile getirerek yanına çağırdığı arkadaşına bir yabancı gibi ve ondan daha üstün olduğunu vurgulayarak davranır. Hamdi, arkadaşına bir iş vermesi sebebiyle kendi muktedir konumunu güçlendirerek erkeklikten pay alır. Anlatıcı ise arkadaşının davranışlarından rahatsız olsa da binadan ayrılmaz ve bu davranışıyla Hamdi'nin iktidardan pay alan konumunu kabul etmiş ve pekiştirmiş olur.

5. Erkeklik Krizi: Eril İktidarın Temsil Edilemeyişi

Sınırları çizilmiş ve davranış kalıpları belirlenmiş bir alan içinde yaşamayı gerektiren erkeklik, bir “toplumsal inşa”, “toplumsal konum” ve “kimlik konumu”dur” (Akis, Ülkü ve Sancar, 2015, s. 251). Erkekleri normun belirlediği sınırlar içinde düşünmeye ve davranmaya zorlayan erkeklik, hayatın önündeki bir engele de dönüşebilir. Bir erkek, eril iktidar normunun gereklerini yerine getiremezse o erkeğin iktidarın gücünden ve üstünlük konumundan faydalanamadığı görülür.

Romanda erkekliğin temsilinin karşılık geldiği değerleri Raif de bilir ancak erkekten beklenen güçlü, girişken ve cesur olma gibi özelliklere sahip değildir. Bu durum, onun bu dünyadaki toplumsal cinsiyet inşasına katılmasına izin vermez. Gençliğinde Almanya’da iken Maria’ya olan aşkın onna yaşattığı hayal ve gerçek arası bazı duygular karşısında yüzünü realiteye dönerek, edebiyat ve sanattan sıyrılarak orada bulunma amacını gerçekleştirmeye ve sabunculuk işini iyice öğrenmeye karar verir. Yaşadığı karmaşık duygular karşısında gerçeklik algısı yeniden şekillenir ve sıkıntı veren duygulardan kurtulmak için sabunculuk işine dört elle sarılır: “Kendimi şimdiden, Havran’da kuracağım büyük ve modern sabunhanenin müdürü olarak görüyor, üzerinde ‘Mehmet-Raif-Havran’ damgası bulunan pembe renkli, yumurta şeklinde sabunların, yumuşak ve kokulu kağıtlar içinde, bütün Türkiye’ye nasıl yayılacağını tasavvur ediyordum” (s. 66). Raif, Almanya’da yeni teknikler öğrenerek Türkiye’ye döndüğünde ve babasının kurduğu işin başına geçtiğinde bir erkek olarak kendisinin varlığının da etraftakiler tarafından kabul edileceğine ve saygı göreceğine inanır: “Kendimi ne kadar manasız şeylerle üzdüğümü anlıyorum, bütün kabahati hayal-perestliğimde, kendi içime kapanıp kuruntu yapmamda buluyordum. Fakat artık değişecektim. Meslek kitapları dışındaki okumayı da azaltacaktım. Benim gibi bir eşraf çocuğunun mesut olmaması için ne sebep vardı” (s. 66) sözleriyle Raif, onu eril iktidarın erkekler

için çizdiği alanın dışına iten sanatseverlik, edebiyat tutkunluğu ve içe dönüklük gibi kadına atfedilen bazı özellikleri geride bırakacağına ve kendini ait olduğu sosyal statü ve toplumsal sınıfla ilişkilendirerek, mutlu bir geleceğin onu beklediğine dair hayaller kurar. Ancak babasının ölümüyle birlikte Almanya'dan aniden dönmek zorunda kalması, Maria'dan gelen mektupların aniden kesilmesi ve ona ulaşmak için gösterdiği çabanın sonuçsuz kalmasıyla hayata dair tüm umudunu kaybeder. Bundan sonra yaşayacağı hayatta mutlu olmasının imkânsız olduğunu derin bir biliş ve farkındalık ile kavrar. İşe girer, evlenir ve çocukları olur ancak kaybettiği mutluluğu bir daha asla bulamaz ve bir daha hiç kimseyle yakın bir ilişki kuramaz. Hem evde hem de iş yerinde sadece görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirir. Raif, anlatıcı ile karşılaşana kadar hayatındaki hiç kimse onun gerçekte kim olduğunu, neler yaşadığını ve neler hissettiğini merak etmez.

Hamdi işe aldığı arkadaşına Raif Efendi adında Almanca mütercimi, sessiz sedasız, kendi halinde, kimseye zararı dokunmayan bir adamla aynı odada oturacağını söyler. Anlatıcı, “herkese bay, bayan denildiği bu sıralarda ondan hala efendi diye bahsediyordu” (s. 18) sözleriyle arkadaşı Hamdi'nin Raif Efendi karşısındaki üstten bakan tavrını ortaya koyar. Raif Efendi, çevresindekiler tarafından modern zamanlara ayak uyduramamış, başarısız, silik, kendi halinde bir insan olarak görülür. Şirketteki en eski memurlardan biri olmasına rağmen ne hak ettiği saygıyı görür ne de yıllardır çalışmasının maddi karşılığını alır. Bunun sebebi, onun eril iktidar normlarının erkek için belirlediği güçlü, mücadeleci ve kavgacı olmak, diğer insanlarla yarışmak gibi özellikleri göstermemesidir. O, sadece kendisine verilen işi yapar ve başka hiçbir şeyle ilgilenmez.

Anlatıcı iş yerindeki insanların Raif Efendi hakkındaki konuşmalarından başında kalabalık bir aile bulunduğunu ve aldığı maaşla zar zor geçindiğini öğrenir. Şirkettekiler Raif Efendi'nin kıdemli bir çalışan olduğu halde düşük bir ücretle çalışmasını “(h)ımbılın biridir de ondan. Doğru dürüst lisan bildiği bile şüpheli” (s. 19) sözleriyle açıklarlar. Anlatıcı, “(h)albuki Almancayı gayet iyi bildiğini ve yaptığı tercümelemlerin pek doğru ve güzel olduğunu sonradan öğrendim” (s. 19) diyerek Raif Efendi'nin işinde gayet başarılı olduğunu dile getirir. Raif Efendi'nin işinde başarılı olmasına rağmen düşük ücretle çalıştırılması eril iktidar normlarının bir erkekten beklediklerini karşılayamaması ile ilgilidir. Öğüt, erkekliğin daima tamamlanmamış bir olgu olarak toplumsal ve ruhsal bir gerçeklik üzerine kurulu bir varoluş özelliği olduğunu, erkeklerin ideal olarak sahip oldukları farklı iktidar biçimleri aracılığıyla var olduğunu ifade eder (2017, s. 76). Bu durum, erkekliğin toplumsal ve siyasi bir statü göstergesi sayılmasının yanında bir iktidar konumu da olduğuna işaret eder. Erkeklik, erkeklerin diğer erkekler üzerinde de tahakküm kurmasını gerektiren bir mücadele alanıdır. Raif Efendi ise erkekliğin

inşasına katılmaz. Bu durumda hem diğer erkekler tarafından saygı görmez hem de çalışmasının maddi karşılığını tam olarak alamaz. Raif Efendi'nin yabancı dil bildiğine çevresindekiler tarafından inanılmaz çünkü o, dil bildiğini ispata yönelik bir konuşma dili benimsememiştir: “Biz Frenkçe biliriz!” diye haykıran insanlara benzer bir tarafı yoktu. Bilgisine dayanarak maaşının arttırılmasını istemeyişi, başka ve bol ücretli işler aramayışı da, hakkındaki bu kanaati kuvvetlendiriyordu” (s. 19). Burada erkekliğin talep etmekle ve kendini daima yeniden ispat etmekle ilişkili bir sürece karşılık geldiği söylenebilir. İspat edilmeyen erkeklik, görmezden gelinir ya da yok sayılır.

Raif Efendi'nin kamusal alanda kabul görmeyen erkekliği, evde de kabul görmemeye devam eder. Evinde karısı ve iki kızının yanı sıra iki kayınbiraderi, baldızı, baldızının eşi ve iki çocuğu da onlarla beraber yaşamaktadır. Bu kadar çok insanın yaşadığı bir evin geçimini temin etmekte güçlük çekse de sesini çıkarmayan Raif Efendi, evinde de rahat edemez. Raif Efendi hastalandığı zaman onu evinde ziyaret eden anlatıcı, “Raif (E)fendi'nin vaziyetinin de pek hoş olmadığını ve bu kalabalığın içinde onun fazla ve lüzumsuz bir şey gibi durduğunu fark ediyordum” (s. 28) sözleriyle onun ailesi tarafından önemsenmeyen ve değer verilmeyen biri olduğunu dile getirir. Evin nasıl geçindirildiği ile ilgili kimse soru sormaz ancak evdeki herkes kendisini daha yüksek bir hayata layık görür ve onlara göre arzu ettikleri bu hayatı yaşayamamalarının sebebi Raif Efendi'nin beceriksizliğidir. Raif Efendi'ye evdeki herkesin her türlü ihtiyacından sorumluymuş gibi davranılır. O da bu yük karşısında sessiz kalarak, kendi evinde adeta bir hizmetçi muamelesi görür. Raif Efendi'nin bütün gelirini ev ve evdekiler için harcamasına karşın evdekilerden sevgi ya da saygı görmemesi, onun bu ailede yok sayıldığını gösterir. Evi geçindiren kişi ve evin büyüğü olmasına rağmen bakkala gitmek bile evdekiler tarafından onun görevi olarak görülür. Evde kimin bakkala gideceği daima bir tartışma konusudur. “Ayol, para için gelmedim, kim gidip alacak... Sen de bir türlü kalkamadın” (s. 26) sözleriyle karısı, Raif Efendi'nin hastalığının evde bakkala gitme krizine sebep olduğunu vurgular. Ev ile ilgili her türlü sorumluluk, Raif Efendi'nin omuzlarına yüklenmiştir ve babasının hastalığına rağmen on iki yaşındaki kızı bakkala gitmek istemez. Bu durum, Raif Efendi'nin evde çocukları kadar bile iktidarı olmadığını gösterir. Bakkala ekmek almaya gitmek dahi onun vazifesi olarak görülür. Raif Efendi, “Bizim evde de ekmek almak bir mesele... Bir hastalandık mı gönderecek adam bulamazlar” (s. 26) sözleriyle evdeki durumuyla ilgili sitemde bulunur ancak bu durumu değiştirmek için herhangi bir eylemde bulunmaz. Raif Efendi, evin tüm ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen evde varlığı ve yokluğu arasında kimse için fark yoktur. Onunla evin günlük ihtiyaçları ve para ile ilgili meseleler dışında kimse bir şey konuşmaz. Hatta çoğunlukla evdekiler para ile ilgili meseleleri de eşi Mihriye Hanım aracılığıyla Raif Efendi'ye iletirler, onunla konuşmaya bile tenezzül etmezler. Romanda Raif Efendi'nin durumu “(s)anki cansız bir makine

sabahleyin birtakım siparişlerle dışarı bırakılıyor, akşam üzeri kolları dolu bir halde eve dönüyordu” (s. 31) sözleriyle ifade edilir. Bu durum Raif Efendi'nin ailesi tarafından sadece bazı ihtiyaçları karşılayan biri olarak görüldüğünü; insan yerine bile konulmadığını gösterir.

Raif Efendi'nin ailesine karşı kızgın ve küskün olduğunu gösteren herhangi bir davranışı yoktur. Anlatıcı, Raif Efendi'nin tüm yaşadıklarına rağmen daima sessiz kalmasına kızar: “Fakat, belki de gençliğimin verdiği tahammülsüzlükle, Raif Efendi'nin bu adeta korkunç sessizliğine kızırıyordum. Şirkette olsun, evde olsun, kendisine ruhen tamamen yabancı insanların onu adamdan saymamalarını hoş görmekle kalmıyor, bunda adeta bir nevi isabet de buluyordu” (s. 33). Ancak, anlatıcı onu tanıdıkça aslında onun her şeyi fark eden ama karşılık verme ihtiyacı hissetmeyen biri olduğunu fark eder. Anlatıcı, “(o)nun sessiz sedasız yaşayışı, tahammül edişi, insanların zaaflarına merhametle ve edepsizliklerine eğlenerek bakışı kâfi bir irade değil miydi” (s. 33) sorusunu sorarak onun hayatın belirli davranış kalıpları içinde hareket etmeyi gerektiren yapısına karşı çıktığını dile getirir. Toplumsal norm dahilinde insanlar, belirli kalıplar ve belirli davranışlar içinde varlık gösterirler. Raif Efendi ise Maria'yla yaşadığı aşkla mutluluğun en yücesini tatmış ancak Maria ile yollarının ayrılmasıyla da geleceğe dair tüm umudunu kaybetmiştir. Bu nedenle toplumsal normun erkek olmaya, baba olmaya ya da erkekliği bir güç ya da irade olarak dayatmasına ilgisiz kalmıştır. Kimseyle paylaşmadığı geçmişi ve yarım kalan aşkı, onun tüm normların ve dayatmaların dışına çıkmasına olanak vermiştir. Raif Efendi; hayat amacı olmayan, hiçbir şeye karşı tutku duymayan, insanlarla ilgilenmeyen, duygularını kendine saklayan, kimseyle paylaşmadığı sırlar sebebiyle hasta olan hassas ve yalnız bir adamdır. Raif Efendi hasta yattığı sırada karısı ve kızının onun için üzülmesini aralarındaki ilişkiye göre fazla bulur: “ ‘Ölsek ne olacak sanki... Onlara ne? Ben onlar için neyim?..’ Sonra, daha da acı ve insafsız bir tavırla ilave etmişti: ‘Ben onlar için hiçbir şey değilim... Hiçbir şey değildim... Senelerden beri aynı evde beraber yaşadık... Bu adam kimdir diye merak etmediler... Şimdi çekilip gideceğimden korkuyorlar’ ” (ss. 38-39) diyen Raif Efendi, gerçekçidir ve hayatı boyunca onu yok sayan, kim olduğunu merak etmeyen insanların endişesini yersiz bulur. Kendisini lüzumsuz hisseden Raif Efendi'nin “Benim bu insanlara ne lüzumum vardı? Beş on kuruş ekmek parası için bana tahammül edilebilir miydi? İnsanlar birbirlerinin maddi yardımlarına ve paralarına değil, sevgilerine ve alakalarına muhtaçtılar. Bu olmadıktan sonra, aile sahibi olmanın hakiki ismi ‘birtakım yabancılar beslemek’ti” (s. 149) sözleri ile içinde sevgi bağları bulunmayan ailesiyle hesaplaşması söz konusudur. Aile, kişinin hayata karşı güven duygusunu pekiştiren bir kurumdur ancak romanda Raif Efendi'nin ailesi ile ilişkisinde hissettiği duygu, yabancıardan oluşan bazı insanların yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğudur. Raif Efendi, eril toplumsal cinsiyet normlarının erkek için belirlediği kurallara uymadığı gibi yine söz

konusu toplumsal normlar tarafından erkeğe verilen babalık konumundan ya da evi geçindiren kişi olmanın getirdiği üstün ve güçlü konumdan da faydalanamaz.

6. Kadınsılaşıma Endişesi Karşısında Dayatılan Bir İktidar Konumu Olarak Erkeklik

Ataerkil toplum yapısı; siyasal, kültürel ve toplumsal olarak erkeğin üstün konumunu meşrulaştırır. Berktaş'a göre ataerkillik, kadının emeğinin, cinselliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denetlenmesi üzerine kurulan ve temeli erkeğin çıkarlarının korunmasına dayalı bir sistemdir (2014, s. 24). Ataerkil toplum yapısında erkeğin üstünlüğünü belirleyen özellikler, "saldırganlık, zekâ, güç ve etkenlik" iken kadınların aşağı konumunu belirleyen nitelikler ise "edilgenlik, bilgisizlik, güçsüzlük, 'iffet' ve etken olamayış" olarak sınıflandırılmıştır (Millet 2011, s. 49). Romanda Raif Efendi'nin erkeğe atfedilen güç, saldırganlık ya da etken oluş gibi özellikler yerine kadına atfedilen edilgenlik, güçsüzlük gibi özelliklere sahip olduğu görülür. Bu özellikler, onun erkekliğini güç durumunda bırakır. Millet'a göre ataerkil düzenin değişmez törelerinden biri de güçsüz erkeklerin kadın konumuna indirgenmesidir (2011, s. 89). Raif Efendi de ataerkil törenin erkekten beklediği davranış kalıpları içinde hareket etmediğinden kadınsı bulunur ve bu durum romanda sıkça tekrar edilir.

Kadınsılaşıma, eril iktidar normlarının hâkim olduğu dünyada norma uygun hareket etme arzusundaki erkek için bir endişe sebebidir. Toplumsal cinsiyet normları tarafından kendisi için belirlenen alanın içinde davranış göstermek isteyen erkek, doğduğu andan itibaren ailesinin, içinde yaşadığı toplumun ve ait olduğu kültürün doğrularına göre büyütülür. "Çocukluktan itibaren rekabete, meydan okumaya, saldırganlığa, kazanmaya, kudrete, araçsallığa, teknik olana, üstünlüğe, bedensel erginliğe, şiddete ve kesin sonuçlara yönlendirilen erkek, duygularını saf olarak yaşayamamakta, maskeler ardına saklanmak zorundadır; kadınsı addedilen duygu ve davranışlardan ısrarla kaçınmalıdır" (Öğüt, 2017, s. 73). Erkek çocuğun davranışları eril toplumsal cinsiyet normları tarafından erkeksi bulunursa onaylanır; yeterince erkeksi bulunmayan davranışlar ise kınanarak çocuğun norma uygun hareket etmesi sağlanmaya çalışılır. Eğer erkek çocuk, norma göre yeterince erkek olamamışsa aile tarafından çoğu zaman kız gibi olmakla ya da kadınsılıkla suçlanır. Bu durum, çocuğun örselenmesine ve olumsuz bir benlik duygusu geliştirmesine sebep olur. "Erkekliğin, kadınsı ve kadın olmayan olduğu varsayılır ve erkekliğe bağlı öznellikler bununla ilgili normatif söylemler tarafından sınırlandırılır ve inşa edilir" (Öğüt, 2017, s. 73). Eril toplumsal cinsiyet normlarının erkeklikle ilgili en belirgin söyleminin kadın olmamak ya da kadın gibi olmamak üzerinden belirlendiği söylenebilir. Nurdan Gürbilek, Türk edebiyatında Batılılaşma ile başlayan süreçte kadınsılaşıma endişesini aşırı etkilenmek ile ilişkilendirir. "Aşırı etkilenmek her durumda kadınsılaşıma demektir; zaten etkilenen eğer kadın değilse mutlaka kadınsılaşıma erkek, erilliğini yitirmiş ya da bir türlü

erileşememiş erkektir” (2010, s. 48). Etkilenmek, erkek için büyük bir endişe sebebidir çünkü eril toplumsal cinsiyet normlarına göre etkilenmeye açık olan cins kadındır. Erkek, etkilendikçe kadınsılaşıarak erkekliğini yitirecektir. “(E)rkeklik, diğer erkeklerin önünde ve onlar için, kadınlığa karşıt olarak ve her şeyden önce kişinin kendi içindeki bir tür dişil *korkusu* içinde inşa edilmiştir” (Bourdieu, 2014, s. 71). Eril toplumsal cinsiyet normlarının erkek olarak kabul görmek için belirlediği ilk kural, kadın gibi olmamaktır. Erkekten beklenen özellikler, “duygusal olmamak”, “mantıklı olmak”, “bağımsız olmak”, “yarışmacı olmak”, “kendine güvenli olmak”, “lider olmak”, “hırslı olmak”, “saldırgan olmak”, “nesnel olmak”, “realist olmak”, “matematik ve doğa bilimleri ile ilgili olmak”tır. Kızlardan ise erkeklerde bulunan özelliklerin aksine “yumuşak olmaları beklenir.” “Kızlar kolay ağlar, ince düşüncelidir, duygusaldır, başkalarının duygularına önem verir, sanat ve edebiyatla ilgilidir, güvenlik gereksinimi içindedir, bağımlıdır diye kabul edilir” (Kılıç, 2017, s. 17). Kadına ve erkeğe atfedilen söz konusu özellikler, iki cinsi birbirinden kesin çizgilerle ayırır ve her iki cinsin ancak kendisi için çizilen sınırlar içinde kaldığı takdirde toplumsal olarak kabul göreceğini vurgular.

Kürk Mantolu Madonna'da Raif, çocukken ailesi tarafından erkek gibi olmamakla ya da erkekten beklenen davranışları yerine getirmemekle, kız gibi olmakla suçlanır. Göregenli, heteroseksüel erkeklerin belirli davranış kalıplarına uymaya zorlayan sosyal standartlar ve akran grupları tarafından baskı altında tutulduklarına dikkat çeker (2014, s. 357). Raif, çocukluğunda arkadaşları ve ailesi, gençliğinde ve iş hayatında ise çevresi tarafından bu baskıya maruz kalır. Raif'in içe dönük olması ve hayal aleminde yaşaması, onun iktidarın erkek cinsine atfettiği bazı değerleri çocukluğundan itibaren karşılayamadığını ve bu durumun onun dışlanmasına sebep olduğunu gösterir. Raif, “(h)içbir şey beni, hakkımdaki bir kanaati düzeltmek mecburiyeti kadar korkutmazdı. Sınıfta arkadaşlarımın yaptığı bir kabahat daima benim üzerime atıldığı halde ben kendimi bir kelime ile olsun müdafaaya cesaret edemez, eve döndüğüm zaman bir kenara saklanıp ağlardım” (s. 48) der. Raif'in korkaklığı, eril toplumsal cinsiyet normlarına göre erkeklikle bağdaşmaz, bu sebeple çocukluğunda annesinin ve özellikle de babasının kendisine sık sık “(y)ahu, sen kız olacaktımsın ama yanlış doğmuşsun” (s. 48) dediklerini hatırlar. Raif'in davranışlarının kadın cinsiyetine atfedilen değerlerle özdeşleştirilmesi, onun ailesi tarafından da aşağılanmasına sebep olur. Çocukken ailesi tarafından kız gibi olmakla suçlanan Raif, cesur biri olduğunu hayal eder: “Okuduğum sayısız tercüme romanlarındaki kahramanlar gibi, her sözüme itaat eden maiyetimle beraber ortalığı kasıp kavurduğum, bir mahalle ötede oturan ve içimde şeklini tayin edemediğim tatlı arzular uyandıran Fahriye ismindeki bir kıızı, yüzümde bir maske ve belimde çifte tabancalarla, dağlardaki muhteşem mağarama kaçırdığım olurdu” (s. 49). Gerçekle yüzleşmekten kaçan Raif, gerçek hayatta

kendisine yüklenen cinsiyet değerlerine karşılık muhayyilesinde eril normun erkekten beklediği gereklilikleri yerine getirdiğini hayal eder.

Toplumsal cinsiyet normlarının edebiyat ve sanata olan ilgiyi kadınsılıkla ilişkilendirmesine paralel olarak romanda da Raif'in edebiyata ve okumaya olan tutkusu, babası tarafından erkeksi bulunmayarak engellenmeye çalışılmıştır. "Babam bu kadar okumama kızar, bazen romanları alıp atar, bazen geceleri odama ışık vermezdi. Fakat benim her şeye bir çare bulduğumu, küçük kaytan fitilli idare lambasının altında kendimden geçerek 'Paris Esrarı'nı veya 'Sefiller'i okuduğumu görünce tazyikinden vazgeçmişti. Elime geçen her şeyi okuyor ve her okuduğum şeyin, ister Mösyö Lökök'un maceraları, ister Murat Bey'in tarihi olsun, tesiri altında kalıyordum" (s. 49). Raif'in çok okuması ve okuduklarından etkilenmesi, eril iktidar normlarının kadınsılıkla ilişkilendirdiği bir duygu durumuna yani gerçek dünyadan uzaklaşarak kendi kurduğu hayal dünyasında yaşamasına sebep olur.

Raif, gençliğinde şiir de yazar ancak içindekileri herkese açık etme korkusu onu şiir yazmaktan vazgeçirir. Aynı korkuyu daha sonra resim yaparken de duyar. Yaptığı resim ondan bir şeyler yansıttığında o resmi başkalarından saklar. Raif'in "(b)unlar tesadüfen birinin eline geçse, çıplak ve mahrem bir halde yakalanmış bir kadın gibi şaşırıyor, kıpkırmızı oluyor ve kaçıyordum" (s. 50) sözleriyle ifade ettiği davranışlarının toplumsal cinsiyet normları tarafından kadına atfedilen bazı özellikler taşıdığını kendisi de bilir. Babası, oğlunun kendi iktidarını sürdüreceği bazı eril özelliklerden yoksun olduğundan şüphe eder ve ona toplumsal olarak kabul göreceği bazı özellikler kazandırmak üzere uğraşır: "(O)n gün sonra uzun bir mektup aldım. Babam benim işe yarar bir adam olmam için son bir tedbire başvuruyordu" (s. 50). Burada adam olmak sözü önemlidir çünkü Raif, babası tarafından erkek olarak görülmez. Genç adam, babasının istediği güç ve iktidardan yoksundur. Raif'in babası, mektubunda "(b)ir iki senede bu işi öğrenip gelersen, bizim buradaki sabunhaneyi büyütür, ıslah eder ve senin idarene veririm, sen de ticaret hayatına atılarak altın bileziğin sayesinde mesut ve müreffeh olursun" (ss. 50-51) der. Babasının bütün sözlerinde Raif'in yetersizliğine dair bir ima vardır. Raif'in ise sabunculuk işini öğrenme ya da döndüğünde iş gücü sahibi olma ile ilgili bir hayali yoktur. O, hayallerinin peşinde olan biridir ve daima kitaplardan okuduğu Avrupa'yı göreceği olmanın sevincini yaşar. Raif, o güne dek sadece romanlarda gördüğü insanlarla bir arada yaşayacak olmanın heyecanını duyan, bir yabancı dil öğrenecek olmanın ve bu dilde okuyacağı kitapların merakı içinde yaşayan bir gençtir. Babasının onun için hayal ettiği erkeklik konumu ve gelecek, Raif'in hayalleriyle örtüşmez.

Raif'in babasının ölümünden sonra döndüğü yurdunda, babasının mirasının eniştereli tarafından şaibeli bir biçimde paylaşılmış olduğunu görmesi ve bu durum karşısında sessiz kalması da bir erkek olarak normun gereğini yerine

getiremediğini gösterir. Ataerkil ailenin baba/erkek otoritesine ve soyuna dayalı bir yapıya sahip olduğuna dikkat çeken Berktaş, bu yapının esas olarak mülkiyetin babadan oğula geçmesini güvence altına aldığını dile getirir (2014, s. 24). Babasının tek erkek çocuğu olan Raif'in babasından kalan mirasa sahip çıkamaması, eril toplumsal cinsiyet normları tarafından erkeğe atfedilen babanın iktidarını devam ettirme yetisinden yoksun olduğunun göstergesidir. Raif'in babası tarafından yetersiz ya da eksik görülmesi eril normun erkekler için dayattığı yaşam alanının dışına çıkması demektir. Baba, romanda eril normun bir temsilcisi olarak yer alır. Eril norm, babanın iktidarını oğulun devralmasını ister böylece eril iktidarın devamlılığı garanti altına alınmış olur. Bu nedenle çoğu erkek, daha küçük yaştan itibaren davranışları sebebiyle dışlanmak ve yargılanmak korkusuyla davranışlarını iktidar normlarının erkekten beklediği yönde düzenler. Davranışını eril normun istediği doğrultuda düzenleyemeyen erkekler ise normun dışına itilerek görmezden gelinir ya da yok sayılır. Toplumun erkekten beklediği davranışlar, çoğu zaman erkeklerin kendi benliğinden uzaklaşmasına ya da başka biri gibi davranmasına sebep olur.

Raif'in çocukluğundan itibaren çok okuması ve içe dönük bir insan olması, onun toplumsal normun erkekten beklediği davranışları gösterememesine sebep olmuştur. Bu durum, onun hem ilk gençliğinde hem de sonraki yıllarda eleştirilmesine sebep olmuştur. Raif'in kadınsılığı, eril cinsiyet normlarının erkekten beklediği birtakım davranış kalıplarını yerine getirememesiyle ve büyümemesiyle ya da çocuk kalmışlığıyla ilişkilidir. Romanda Raif'in çeşitli zamanlarda -çocukken ailesi, gençliğinde sevgilisi Maria ve ileriki yaşlarında ise patronu tarafından- eril iktidardan yoksun olduğuna vurgu yapılır. "İktidarın toplumsal cinsiyetlendirilmiş hiyerarşisinin yapıları, sadece erkekleri kadınlardan ayırtmaz, erkekleri toplumsal rolleri ve eğilimlerine göre birbirinden ayırır" (Young, 2015, s. 53). Raif Efendi'nin erkekliği, onun yeterince erkek olmadığına dair çağrışımlarla yüküdür. Bourdieu, bir erkek için en ağır aşağılanmanın kadına dönüştürülmek olduğunu ifade eder (2014, s. 36). *Kürk Mantolu Madonna*'da Raif, davranışları ve hassasiyetleri sebebiyle kadınsı bulunur. Tanıştıkları andan itibaren Maria, çeşitli vesilelerle Raif'i kadınsı ya da genç kız gibi bulduğunu ifade eder. Maria Raifle tanıştığında: " 'Sizde de biraz kadınlık var...' (...) 'Şimdi farkına varıyorum.. Belki de bunun için ilk gördüğüm andan itibaren sizde hoşuma giden bir şey bulduğuma hükmettim.. Sizde genç kızlara mahsus bir hal var' " (s. 78) der... Maria'nın sözleri, Raif'in daha önce annesi ve babasından duyduğu sözlerin tekrarıdır. Bu sözler karşısında Raif, "(a)nnemden ve babamdan çok dinlediğim bu lafı böyle ilk defa konuştuğum bir insandan duymak beni şaşırttı ve üzdü" (s. 78) der. Maria, Raifle tanıştığında aralarındaki ilişkinin dostluk ilişkisi olabileceğini "(f)akat pek çocuk, daha doğrusu pek kadın gibisiniz... Tıpkı annem gibi sizi de birinin idare etmesi lazım.. Bu, ben olabilirim.. Eğer isterseniz. Fakat fazla bir şey olamam... Sizinle mükemmel arkadaşlık ederiz" (ss. 98-99) sözleriyle ifade eder.

Aralarında dostluğun ötesine geçebilecek bir kadın-erkek ilişkisi kurulamayacak olmasının gerekçesi, Maria tarafından Raif'in kadınsı bulunmasıdır. Bir başka defa Maria, Raifle Frau van Tiedemann'ın samimi hallerini görür ve Raif'e "Namusunu müdafaa etmek isteyen masum bir genç kız gibi çırpınıyordunuz" (s. 78) der. Raif'in eril cinsiyet normlarının inşasına katılan davranışlara sahip olmaması, Maria tarafından kadınsı bulunur. Raif, Maria'nın iyi bir insan olduğuna dair iltifatları karşısında utanır. Maria, "Oo, siz sahiden bir genç kız gibi mahcupsunuz" (s. 80) der. Başka bir kültürün ve medeniyetin yetiştirdiği bir insan olan Maria'nın kadın-erkek ilişkilerine bakışında toplumsal cinsiyet normlarının kadın ve erkek için belirlenmiş olan davranış kalıplarının yansımalarını görmek mümkündür. Maria, başlangıçta kadınsı bulduğu Raif'i tanıdıkça bu düşüncesinin yersiz olduğunu fark eder ve onunla büyük bir aşk yaşar. Bu aşkla Maria, normların kadın ve erkek için belirlediği cinsiyetçi düşünce biçimini geride bırakır. Her erkeğin aynı davranış kalıpları içinde hareket etmeyebileceği gerçeğini fark eder. Böylece romanda kadın ve erkeğin, yaşadıkları dünyadaki cinsiyetçi değerlerden uzaklaştıklarında mutlu olabileceklerine işaret edilir.

Raif Efendi, yaşamının son zamanlarında hastalığı sebebiyle dış dünyaya karşı aşırı hassas bir tutum içine girer. Onun bu tür hassasiyetleri, erkekliğini zedeleyecek bazı unsurlar olarak görülebilir. "Ufak bir nezlede hemen evine kapanıyor, dışarı çıktığı zaman kat kat yün fanilalar giyiyor, dairede bulunduğu zamanlar asla pencere açtırmıyor ve akşam üzerleri boynuna, kulaklarına atkılar dolayıp, kalın fakat biraz yıpranmış paltosunun yakasını iyice kaldırmadan gitmiyordu" (s. 20). Raif Efendi'nin bu tür davranışları, kadınsı bulunarak onun erkek için belirlenen alanın dışında kalmasına sebep olur. Hastalanan Raif Efendi'yi evinde ziyaret eden anlatıcı, "(k)arşımdakinin sırtında, dirsekleri delinmiş, alacalı bulacalı, yünden örme bir kadın hırkası vardı" (s. 26) der. Anlatıcı, Raif Efendi'nin evine ilk kez gittiğinde onu sırtında bir kadın hırkasıyla hasta yatağında bulur. Raif Efendi'nin kadın hırkası giymesi, kadınsılaşmasına bir örnek olarak verilebilir. Burada kadınsılaşma, eril iktidar normlarının erkekten beklediği davranışları gösterememek ve erilliği yitirmek anlamında kullanılmaktadır. Eğer iktidar, erkek tarafından temsil edilemiyor ise kadınsılaşma söz konusudur. Raif Efendi'nin sırtında bir "kadın hırkası" ile oturuyor olması aracılığıyla onun evde sözü dinlenmeyen, saygı duyulmayan bir insan olduğuna da gönderme yapılır. Kadın hırkası, Raif Efendi'nin yitirdiği erilliğini ve erkeklik konumunun ailesi tarafından saygıyla karşılanmamasını simgeler. Romanda Raif'in toplumsal cinsiyet normlarının erkekten beklediği davranışları yerine getirememesi, erillik kaybı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Kürk Mantolu Madonna'daki eril iktidar normlarının romana yansımalarının merkeze alınarak irdelendiği çalışmada kadın ve erkek arasındaki ilişkilere bakışın, Maria ve Raif arasında yaşanan aşkla birlikte toplumsal cinsiyet normlarının kadına ve erkeğe atfettiği kalıplaşmış duyguların ve düşüncelerin dışına çıktığı görülmüştür. Romanda duygusallığı ve hassaslığı sebebiyle kadınsı bulunan Raif ile cesur ve açık sözlü olmasından dolayı erkeksi bulunan Maria'nın, kısaca toplum tarafından dışlanan iki insanın, aşkı birbirinde bulması anlatılır. Bu yolla eril toplumsal cinsiyet normlarının kadın ve erkek için belirlediği sınırlar aşılır. Romanda kadının ve erkeğin, normun her iki cinsiyet için belirlediği özelliklere sahip değilken de mutluluğu bulabilecekleri anlatılır.

Roman boyunca eril iktidar normlarının hem erkek hem de kadınlar için çizdiği sınırların sorgulandığı görülür. Romanda Maria tarafından erkek ahlak, erkeğin koyduğu yasa, erkeğin kadına bakışı ve normun doğallaştırdığı kadına verilen ikincil konumun kadın tarafından kabul edilmesi, erkek tarafından idealleştirilen ve arzu edilen kadının kendini nesne haline getiren kadın olması gibi özellikler eleştirilir. Romanda toplum içinde kadına verilen ikincil konumun sadece kadın ve erkek arasındaki ilişkilerden kaynaklanmadığını fark eden Maria aracılığıyla kültüre ve topluma egemen toplumsal cinsiyet normlarının kadın ve erkek için her türlü davranış kalıbını ve sınırı belirlediği üzerinde durulur.

Romanda eril iktidar normlarının geleceğe aktarılmasında önemli bir işleve sahip olan ve ataerkil toplumsal yapının geleceğini güvence altına alan baba ve oğul arasındaki ilişki üzerinde durulur. Romanda baba, iktidarın temsilcisidir ve oğlu ile arasında yapıcı ve var eden bir ilişki kurmaz. Bunun sebebi, normların babaya atfettiği yüksek, güçlü ve üstün konumdur. Romanda Raif, babası tarafından bir gün işlerini devredeceği kişi olarak görülüp eğitime çalışılrsa da bu süreçte Raif'in ilgileri ve merakları göz önünde bulundurulmadığından, babanın ölümüyle birlikte mirası paramparça olur. Romanda var etmeyen baba-oğul ilişkisinin yıkıma sebep olduğuna işaret edilir.

Erkeğin erkek olduğunu topluma bir kereye mahsus olarak kanıtlaması, onun toplum tarafından erkek olarak görülmesi için yeterli değildir. Hegemonik erkeklik kavramı, erkekliğin daima inşa edilmeye muhtaç bir alan olduğuna vurgu yapar ve sınıf, para, güç gibi araçlara sahip olan erkeklerin iktidardan daha fazla pay aldıklarını ifade eder. Erkeğin iktidarını koruması, erkekliğini sürekli olarak yeniden inşa etmesine bağlıdır. Bu inşa, kadınlar ve diğer erkekler üzerinde erkekliğin ispatlanması yoluyla gerçekleşir. Romanda Hamdi, eril iktidarın inşasına katılan ve eril iktidarı temsil eden bir erkek olarak yer alırken onun karşısında Raif bulunur. Raif, kendisine bir iktidar alanı yaratamadığından hem evde hem iş yerinde erkeklik konumunu temsil edemeyen ve erkekliği çevresindekiler tarafından kabul edilmeyen bir erkek

olarak hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır. Romanda eril iktidarın sadece ikincilleştirmek suretiyle kadınlar için değil, erkekler arası bir mücadele alanı olması ve daima erkekliği ispat etme zorunluluğuyla erkekler için de yıkıcı bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekilmiştir.

Eril iktidar normlarına göre rekabetçi olma, meydan okuma, güçlü olma, kazanma, üstünlük gibi özellikler bir erkekte bulunması gereken ve erkekliği ispat eden en önemli özelliklerdir. Bu özelliklere sahip olmayan erkekler, eril toplumsal cinsiyet normları tarafından yeterince erkek olmamakla suçlanırlar. Romanda Raif; içe dönük, sessiz, hassas ve kırılgan yapısıyla eril toplumsal cinsiyet normları tarafından kadına atfedilen özelliklere sahip olması sebebiyle daima çevresindekiler tarafından kadınsı bulunur. *Kürk Mantolu Madonna*'da eril toplumsal cinsiyet normları tarafından kadına ve erkeğe atfedilen bazı duyguların ve davranışların insanların hayatlarını zorlaştırdığına dair bir eleştiri yapılmıştır. Bu bağlamda cinsiyetçi kalıplardan uzaklaşmanın, insanları özgürleştireceğine işaret edilmiştir.

Kaynakça

- Akis, Y. Özakin Ü. ve Sancar S. (2015). Türkiye'de Feminizm ve Kadın Hareketi. *Cogito*, 58, 245-258. İstanbul: YKY.
- Ali, S. (2008). *Kürk Mantolu Madonna*. İstanbul: YKY.
- Beauvoir, S. (1980). *Kadın Genç Kızlık Çağı I* (B. Onaran, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Berktaş, F. (2012). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2014). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, A. (2009). 'Kadın Sorunu' mu, Erkek Egemenliği mi?. (T. Bora ve M. Gültekin, Ed.), *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, 9 içinde (ss. 818-824). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Tol, U. (2009). Siyasal Düşünce ve Erkek Dili Erkeklik Yoklaması. (T. Bora ve M. Gültekin, Ed.), *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, 9 içinde (ss. 825-836). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bozok, M. (2015). Feminizmin Erkekler Cephesindeki Yankısı: Erkekler ve Erkeklik Üzerine Eleştirel İncelemeler. *Cogito*, 58, ss. 269-284. İstanbul: YKY.
- Butler, J. (2015). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. *Cogito*, 58, ss. 73-92. İstanbul: YKY.
- Chanter, T. (2015). Psikanalitik ve Post-Yapısalcı Feminizm ve Deleuze. *Cogito*, 58, ss. 93-129. İstanbul: YKY.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Direk, Z. (2015). Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği. *Cogito*, 58, ss. 11-38. İstanbul: YKY.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve İktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Cinselliğin Tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geçtan, E. (2014). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göregenli, M. (2014). Heteroseksizm, Homofobi ve Nefret Suçları: Sosyal Psikolojik Yaklaşım. *Cogito*, 65-66, ss. 353-365. İstanbul: YKY.
- Gürbilek, N. (2010). *Kör Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, E. Z. (2017), Kırım Kabuklarımızı!. *Psikeart*, 50, ss. 16-19. İstanbul.
- Millett, K. (2011). *Cinsel Politika* (S. Selvi, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Nagl-Docekal, H. (2015), Feminist Felsefenin Geleceği. *Cogito*, 58, ss. 219-224. İstanbul: YKY.
- Öğüt, H. (2017). Erkek Olmak Büyük İmkansızlık. *Psikeart*, 50, ss. 72-77. İstanbul.
- Öncü, Ş. (2017). Sonsuz İnşaat. *Psikeart*, 50, ss. 40-43. İstanbul.
- Somay B. (2012). 'Bozuk' Aile. (C. Çakırlar ve S. Delice, Haz.), *Cinsellik Muamması Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet* içinde (ss. 110-127). İstanbul: Metis Yayınları.
- Üretmen, P. K. (2017). Erk'in Tahakküm Aracı Olarak: Eril Bakış 'Bin Dokuz Yüz Seksen Dört' Büyük Birader Bizi Gözetliyor. *Psikeart*, 50, ss. 92-95. İstanbul.
- Young, I. M. (2015). Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler. *Cogito*, 58, ss. 39-57. İstanbul: YKY.

MAHZEN'ÜL-ESRÂR SİLSİLESİNİN SON HALKALARINDAN BİRİ: *GENC-İ EDEB**

Mutlu Melis ÖZGERİŞ**

Öz: Nizâmî, eserleriyle Türk edebiyatında birçok ismi etkilemiştir ve yüzyıllar boyunca şairin eserlerine nazireler yazılmıştır. Bunlar arasında özellikle başlattığı hamse geleneği içerisindeki ilk mesnevisi olan *Mahzenü'l-Esrâr*, önemli bir konumdadır. Çalışmamızın konusu olan İsmail Nâkâm'ın *Genc-i Edeb* mesnevisi de Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına yazılmış bir naziredir.

İsmail Nâkâm, 19. yüzyılda Azerbaycan bölgesinde yaşamış, bir dönem İstanbul'a gelmiş ve klasik şiir geleneği doğrultusunda eserlerini vücuda getirmiş bir şairdir. Şairin birçok eseri bulunmaktadır. Ömrünün son yıllarında insana, hayata ve dine bakış açısını yansıttığı ve ebedî mutluluğa dini doğru yaşamakla ulaşılacağına dair nasihatlerde bulunduğu *Genc-i Edeb* mesnevisi, hem *Mahzenü'l-Esrâr*'a yazılan son nazirelerden biri olması hem de devrinde pek tanınmayan şairin şiir anlayışını yansıtmaya bakımından önemlidir.

Hazırladığımız bu çalışmada önce İsmail Nâkâm'ın hayatından ve eserlerinden bahsedilmiş, sonrasında *Genc-i Edeb* mesnevisinin şekil ve muhteva özelliklerine değinilerek Nizâmî'nin eseriyle mukayesesi yapılmıştır. Bu vesileyle Nâkâm'ın kendisi ve eseri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Nâkâm, Nizâmî, mesnevi, nazire, şiir.

One of the Latest Rings of the Series of *Mahzen'ül-Esrâr*: *Genc-i Edeb*

Abstract: Nizâmî's works and poems have influenced many writers in Turkish literature and produced copy (nazire) works and poems for centuries. Among them in particular, *Mahzenü'l-Esrâr*, the first poem he wrote in mesnevi style in the tradition of hamse, he initiated, holds an important position. The subject of our study is Ismail Nâkâm's *Genc-i Edeb* mesnevi, which is a nazire written upon the *Mahzenü'l-Esrâr* of Nizâmî.

İsmail Nâkâm was a 19th century poet who lived in the Azerbaijan and stayed in Istanbul for a period, he produced his work in line with the tradition of classical poetry. The poet produced many works. *Genc-i Edeb* mesnevi, reflects on the perspective of human beings, life and religion towards the last years of one's life, and advises people that the eternal happiness can be reached by living by the religion. This work is important both because it is one of the last nazire written to *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevi and as it reflects the poet's understanding of poetry.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.06.2019 - 12.03.2020

Bu çalışma oluşturulurken tarafımızca hazırlanan "İsmail Nâkâm'ın *Genc-i Edeb* Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)" başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Öğr.Gör.Dr., Atatürk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erzurum, Türkiye. mmelis.yardimci@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1393-8669.

This study that introduces the life and works of Ismail Nâkâm; discusses the shape and content of *Genc-i Edeb* and compares it to the work of Nizâmî.

Keywords: Nâkâm, Nizâmî, mesnevi, nazire, poem.

Giriş

19. yüzyılda Nâkâm'ın yaşadığı Azerbaycan coğrafyasına bakıldığında yan yana iki edebiyatın var olduğu görülmektedir. Yüzyılın başlarında Rus istilasının bir sonucu olarak Azerbaycan edebiyatı, Kuzey ve Güney Azerbaycan edebiyatı şeklinde ikiye ayrılmış; kuzeyde Rusların etkisiyle yenilik hareketleri ön plana çıkarken güneyde klasik gelenek sürdürülmüştür. Ayrıca bu edebiyatın bir kolu olarak da tekkelerde tarikat edebiyatı ortaya çıkmış; Kazak, Karabağ civarında, Güney Azerbaycan'ın birçok yerinde yaygınlaşmıştır. Bu dönemde klasik edebiyat canlı ve güçlü bir konumda bulunurken 1850'lerden sonra gittikçe zayıflamıştır (Akpınar, 1994, ss. 39-42).

Devrin karakteristik özelliklerine bakıldığında Doğu'nun benzersiz felsefesine ve medeniyet tarihine ilginin arttığını, belirlenmiş bir yön olarak Türkolojinin ve Azerbaycanşinaslığın şekillendiğini belirtmek gerekir. Bir taraftan yeni geçiş döneminde eski edebî geleneğe bağlı kalan, diğer taraftan Batı medeniyetiyle yakından temasın başlamasıyla birlikte geçiş döneminin belirgin özelliklerini taşıyan iki kutuplu bir edebî ortam mevcuttur (Nebiyev, Karayev, 2004, ss. 498-499). Bu dönemde nesir sahası genişlemiş, Ermeni şairlerin sayısı artmış, kadın şairler ortaya çıkmış, Batı edebiyatından tercüme yapılmış ve folklor faaliyetleri canlanmıştır (Refioğlu, 1941, ss. 16-18). Bununla birlikte dramın ve tiyatronun ortaya çıkması, ilk milli gazetenin yayımlanması, ana dille ilk ders kitabının yazılması ve edebiyat tarihi yazma teşebbüsleri de bu yüzyılda görülmektedir. Fakat yeni edebiyat anlayışları, Güney Azerbaycan'da Kuzey bölgesine nazaran oldukça yavaş ilerlemiştir. Burada en çok tercih edilen nazım şeklinin gazel olmasıyla birlikte geleneksel şiir anlayışı ve konuları daha belirgin bir konumda bulunmuştur.

Nâkâm'ın hayatını geçirdiği Şeki, 19. yüzyılda milli edebiyat düşüncesinin şekillendiği Azerbaycan'da bulunan bir vilayettir. Bir hanlık olarak Rus hakimiyeti altındadır ve bu dönemde Çarlığın engellemelerine rağmen medeniyeti inkişaf ettirmek amacıyla çeşitli adımlar atılmaktadır. Cehaletin hüküm sürdüğü devirde özellikle açılan okullarla ve edebî anlamda muhitlerin, meclislerin kurulmasıyla birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle şiir alanında Şeki edebî muhiti, dikkatleri çekmektedir. Bu muhitin en önemli şairleri arasında sayılan Nâkâm'ın ise ayrı bir yeri bulunmaktadır.

İsmail Nâkâm ve Eserleri

Şairle ve onun hayatıyla ilgili ilk bilgiler, Feridun Köçerli tarafından verilmiştir. O, Nâkâm'ı 19. yüzyılda Nuha'daki şairlerin en meşhuru olarak nitelendirmiştir (Köçerli, 1981, s. 284). Onunla ilgili en fazla bilgi veren kişi Nâkâm'ın yakın arkadaşı olan Abdulmabud Behçet'tir. 1924 yılında Nuha'da yayınlanan Bilgi gazetesindeki yazısında onu Fuzulî gibi başarılı, sade dil kullanamayan, büyük bir şair şeklinde tanıtmıştır (Adışirinov, 2006, s. 11).

Türk edebiyatı ile ilgili kaynaklara bakıldığında Nâkâm'ın hayatına dair bilgilerin çok sınırlı olduğu görülmektedir. Sadece *Tuhfe-i Nâili*'de şairin asıl adının İsmail, Dağıstanlı ve Sultan Abdülhamid dönemi şairleri arasında olduğu ve kendisine dair bilgi bulunmadığı bilgisi yer almaktadır (Tuman, 2001, s. 1022). Şairin hayatına dair asıl kaynaklar ise Azerbaycan edebiyatı hakkında hazırlanmış kaynaklardır.

İsmail Nâkâm'ın nesli, Hacı Sadreddin Bey'den gelmektedir. Hacı Sadreddin Bey, ailesiyle birlikte Şamahı'dan günümüzdeki adı Şeki olan Nuha'ya göç etmiştir. Hacı Sadreddin Bey'in Hamid Ağa, Derviş Muhammed Ağa ve Mustafa Ağa adlı üç oğlu bulunmaktadır. Nâkâm'ın babası ise Nuha'da Derviş Muhammed adıyla tanınmış olan oğludur (Adışirinov, 2006, s. 32).

Şairin doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Buna göre şairin 1829, 1839 veya 1841 tarihlerinden birinde doğduğu ifade edilmektedir. *Mecnûn u Leyli* mesnevisinde;

Verip her demde bir gûne şikence
Yitirdiñ 'ömrimi pencâh u pence (520)

ifadesinden 55 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Eserin bitiş tarihinin 1314/1896 olduğu göz önüne alındığında ise şairin doğum tarihinin 1258/1842-1843'ten önce olduğu ortaya çıkmaktadır. Şefika Demirkızı Abdullayeva (2016, s. 62), Nâkâm'ın doğum ve ölüm tarihine yönelik hazırladığı makalesinde onun *Hadisi Latîf* adlı eserinden bahsetmiş ve bu eserinde yer alan "Gülçin ve Gülşen" destanında Nâkâm'ın 1255/1839 yılında doğduğunu belirttiğini ifade etmiştir.

Şeki'de doğan şairin asıl adı İsmail'dir ve Bey nesline mensup olduğu için İsmail Bey şeklinde tanınmıştır. O devrin Mirzalar zümresindedir (Abdullayeva, 2016, s. 62). Varlıklı bir ailede yetişmiş, Arapça ve Farsça'yı mükemmel derecede öğrenmiştir. Mektepte Rusça okumuşsa da sonradan bırakmış ve dönemin ilimleriyle de ilgilenmiştir (Müznib, 1928, s. 5). Şair, yakın arkadaşı Abdulmabud Behçet'in verdiği bilgilere göre edindiği bilgi birikimini kendi gayretinin bir neticesi şeklinde yorumlamaktadır (Adışirinov, 2006, ss. 36-37).

Kırk yaşına kadar zengin ve mülk sahibi olan fakat daha sonra zenginliği elinden gidip sadece günlük geçimini temin edebilen şair, hayat arkadaşı Fatma Hanım

ile geç yaşta aile kurmuş ve onu erken kaybetmiştir. Şairin evladı da bulunmamaktadır (Adışirinov, 2006, s. 38).

Nâkâm, hayatının sonuna kadar Nuha'da yaşamıştır (Efendiyev, 1962, s. 93). Resulzâde'nin (1938, s. 154) de belirttiği üzere bir zaman Sultan Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunmuş ve mahallî şairler ile dostluk kurmuştur. Bu bilgiyi destekleyici en önemli husus ise *Divân*'ıdır. *Divân*'ında bulunan otuz beş beyitlik kasideyi Sultan Abdülhamid için yazmış ve onu *yeryüzünün şahı, Allah'ın gölgesi, ilim, hilm* gibi vasıflara sahip bir padişah olarak övmüştür.

İstanbul'da bulunduğu zaman Kurena Mehmet Emin Daruğazde şairin divanını bastırmak istemiş, eseri sansür tetkikinden geçirmiştir. Sultan'dan kitabın basım izni alınmasına rağmen sansür memurunun mukaddime bölümünün ve bazı şiir parçalarının üstünü çizmesi nedeniyle Nâkâm, eserinin basılmasından vazgeçmiştir. Daha sonra el yazması metin, Ali Emirî'nin eline geçmiştir (Tahirzade, 2011, s. 79).

Şair, 1904 yılında Konya'da bulunmuş ve burada Mevlana Kütüphanesi'ne kitaplar bırakmıştır (Abdullayeva, 2016, s. 64). Şairin vefatıyla ilgili kayıtlara göre Nâkâm, 1906 yılında kanserden vefat etmiş, mezarı Hoçih kabristanlığına defnedilmiştir. Ayrıca şairin adı şehrin merkez kütüphanesine verilmiştir. Bu kütüphanede bulunan büstüne de 1841-1906 tarihleri yazılmıştır. Fakat Abdullayeva (2016, s. 64), hazırladığı çalışmada vefat tarihinin de yanlış olduğunu belirterek bu iddiasını Azerbaycan Milli Kütüphanesi D-831/24084 numaralı el yazmasına dayandırmıştır. Söz konusu el yazması eserde Nâkâm'ın el yazısıyla yazılmış gazel ve rubailerinin bulunduğunu ve buradaki bilgilerin 1908'inci yıla kadar olan bilgileri içerdiğini söyleyerek şairin 1908 yılında vefat ettiğini aktarmıştır.

İsmail Nâkâm, 19. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Şair bu yüzyılda kendi düşünceleriyle ve şiir anlayışıyla özdeşleştirdiği klasik şiir geleneği doğrultusunda eserlerini meydana getirmiştir. Klasik gelenekte karşımıza çıkan benzetmeler, tipler ve kişilikler, kıssa ve hikâyeler, edebî sanatlar, mazmunlar, ayet ve hadisler ile kültürel unsurlar onun şiirlerinde de yer almaktadır. Bu kavram dünyasını kendi hayal ve düşünce dünyasıyla sentezleyen şair, klasik şiirin son evresinde olduğunun farkındadır ve kendisini bu nazım devrinin son temsilcisi olarak görmektedir:

Seniñle hatm bulsun nazm devri

Ki sensin nâzımı âhîr zamânıñ (Kt-6/7)

Şairin seçtiği mahlas da onun yaşamıyla bağlantılıdır. Çünkü Klasik Türk şiirinde şairler mahlaslarıyla bilinmişler ve tanınmışlardır. Şairler mahlaslarını seçerken birçok faktörü göz önünde tutmuştur. Bunların başında psikolojik sebeplere bağlı nedenler gelmektedir (Yıldırım, 2006, s. 92). Nâkâm da kendini mutsuz ve

şöhretsiz olarak görmektedir. Nâkâm mahlası da kelime olarak “istediğine ulaşamamış, nasipsiz, bahtsız, şanssız” anlamlarına gelmektedir. Bu mahlası hayatında umduğuna erişemediği için aldığı söylenebilir. Önceki dönemlerin usta isimleri kadar olmasa da devrinde klasik şiir zevkini yansıtan eserleri başarılı görülen Nâkâm, şöhretsizliğinden ve adının yayılmamasından dertlidir ve bunu *Genc-i Edeb* adlı eserinin hatimesinde dile getirir:

Ehl-i diliñ maḥlaş-ı güm-nāmıyım
 ʿĀlemiñ evvelki çi Nākāmıyım (4106)

Nâkâm, devrinde *gazel şairi* olarak tanınmaktadır. Âşıkane kaleme aldığı bu gazellerin bazılarında dinî-tasavvufî söyleyişler bulunmaktadır. Bu gazellerinde aşkın merhalelerini ele almaktadır. Ama genel olarak gazelleri beşerî aşkın ön plana çıktığı lirik gazeller şeklindedir.

Şairin özellikle mesnevilerinde çoğunlukla ilahî aşkı ele aldığı, bu yolda çekilen sıkıntıları evlâ gördüğü anlaşılmaktadır. Şairin bütün şiirlerinde aslında dinî hassasiyetinin getirdiği tesir söz konusudur. Şair, dine çok önem vermektedir. Nasihatvari sözlerinde de hayat felsefesini, hayata bakış açısını, toplumda uyulması gereken adab-ı muaşeretini ve ahlakî davranışları yansıtmaktadır.

Şairin mürettep bir *Dîvân*'ı ile *Mecnûn u Leylî*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Genc-i Edeb*, *Hayâlât-ı Perîşân*, *Latîfnâme* adlı eserleri bulunmaktadır. *Münşeât* ve *Dört Efendi* adlı eserinin nüsha kayıtlarına dair bir bilgi ise bulunmamaktadır.

Nâkâm'ın *Dîvân*'ına ait nüshalar, 1893 tarihli Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler koleksiyonu numara 422 ve 1891 tarihli Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonu numara 622'de bulunmaktadır. Divanın diğer nüshaları ise Azerbaycan'da Bakü Fuzulî Adına El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümündedir. 204 gazel, 2 kaside, 13 kıta, 1 müseddes, 2 mesnevi, 3 terkib-i bend ve 5 terci-i bendi ihtiva eden *Dîvân (Dîvân-ı Bedii)* özellikle şairin şiir kudretini yansıtmaya bakımından önem taşımaktadır (Türkoğlu, 2018, ss. 43-44).

Mecnun u Leylî mesnevisinin bir nüshası, 1898 tarihli Bakü El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümü M-40'da *Külliyât-ı Nâkâm* isimli ciltli yazmada, diğeri 1897 tarihli numara ile B-1623'te bulunmaktadır. Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisine nazire olarak kaleme alınan mesnevi, aruzun *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserde Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u esas alınmakla birlikte Emir Hüsrev-i Dihlevî ile Hatîfî'nin eserlerinden de yararlanılmıştır. Azerî Türkçesinin dil hususiyetlerini bünyesinde barındıran eser, Türkçe yazılmış *Leylâ vü Mecnûn*ların sonucusudur (Kartal, 2014, s. 519).

Şairin *Ferhad u Şirin* mesnevisi ile ilgili bilgilere bakıldığında ise bu mesnevinin Nizâmî'den çeviri şeklinde yazıldığı belirtilmektedir (Adışirinov, 2006, s. 20). Fakat mesneviyi Latin harflerine çeviren ve üzerinde çalışma yapan Piriyev'e (2008, s. 3) göre mesnevi tercüme değil, Nâkâm'ın kendi şiir kabiliyetiyle yazdığı orijinal bir çalışmadır. Mesnevinin nüshası, Bakü El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümü M-40'da *Külliyât-ı Nâkâm* isimli ciltli yazmada bulunmaktadır.

Nâkâm'ın *Hayâlât-ı Perîşân* adlı eseri ise şairin *Dîvân*'ında yer almayan şiirlerinin toplandığı eserdir. Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi numara 3964'te kayıtlıdır. Eser, aralarında manzum kısımların bulunduğu mensur bir mukaddimeyle başlamaktadır. Yaşının ilerlediğinden bahseden şair, şiirlerinin zamana yadigâr kalması için perişan hayallerini bu eserde bir araya getirdiğini, eserin adını *Hayâlât-ı Perîşân* koyduğunu anlatmaktadır: "... bu hâl-i melâl-efzâda âlem perîşân hâlim perîşân ikbâlim perîşân u keşâkeş devândan hayâlîm perîşân olduğına Hayâlât-ı Perîşân ile mevsûm ettim (Türkoğlu, 2018, ss. 44-45)."

Şairin *Latîfnâme* adında muaşaka tarzında manzum ve mensur karışık bir eser yazdığı ve bu eserini ömrünün sonlarında ateşe atıp yaktığı söylenmektedir (Ahundov, 1965). Yok olduğu iddia edilen eser, *Hadis-i Latîf* adıyla Azerbaycan'da Bakü Fuzulî Adına El Yazmaları Enstitüsü M-58/11561 numarada kayıtlıdır. Bu eser, miladi 1905 tarihlidir (Abdullayeva, 2016, s. 65).

Şairin bir diğer mesnevisi de bazı Azerbaycan kaynaklarında *Gencine-i Edeb* şeklinde adı geçen fakat elimizdeki müellif kaydında adı *Genc-i Edeb* olan mesnevidir. Tek nüshası, Konya Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları bölümü numara 3965'te bulunmaktadır. Seri bahrinin *müfte'îlün müfte'îlün fâ'îlün* kalıbıyla yazılan, 4123 beyitten ve 31 makaleden oluşan mesnevi hakkında detaylı bilgi sonraki bölümde aktarılacaktır.

Nâkâm'ın *Dört Efendi* adındaki eseri ise riyakârlığı, halkı kandırıp cehalette kalmalarına sebep olan mollaları ve din adamlarını eleştirmek üzere kaleme aldığı bir çalışmadır (Adışirinov, 2006, s. 41). Ayrıca *Münşeât* adlı bir eserinin daha olduğu belirtilse de (Resulzade, 1934, s. 155) bahsedilen esere ait nüsha kayıtlarına rastlanılmamıştır.

Genc-i Edeb Mesnevisi ve Mesnevinin Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisiyle Mukayesesi

Nâkâm'ın mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı ve insana, hayata, dine bakış açısını, edep kaidelerini aktardığı *Genc-i Edeb* adlı eserinin nüsha tavsifi (Ece, 2015, s. 242) şu şekildedir:

Kütüphane: Mevlana Müzesi-Konya

Koleksiyon Adı: Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları

Müellif: İsmâ'il Nâkâm

Kitap Adı: Genc-i Edeb

Dili: Türkçe

Tarihi: 1322

Yaprak Sayısı: 1a-135a metin, 135b-147b sözlük (147+3)

Ölçüsü: 221x160-163x77 mm.

Satır: 16 st.

Sütun: 2 stn

Hattın cinsi: Rik'ca

Cilt: Battal ebru desenli, sırtı meşin kapak.

Tasnif Numarası: 3965

Eski Kayıt: Eserin 1a, 51a, 82a, 87a, 129a varaklarında Maarif Vekâleti Konya Asarı Atika Müzesi Müdürlüğü mührü; ayrıca ilk sayfada Konya Müzesi Kütüphanesi kaydı yer almaktadır.

Açıklamalar: Başlıklar kırmızı mürekkeple, metin siyah is mürekkebiyle yazılmıştır. b varaklarının hepsinde rekabe (çoban) kaydı mevcuttur.

İlk Beyit: Ĥamd ki bî-ayb-ı bilâ-reybdır

                    Şükr-i bilâ-reyb ki bî-aybdır

Son Beyit: Cümle muvaĥhidleri mesrûr kıł

                    Cümle-i müznibleri maġfûr kıł

Müellif Kaydı: Bi-avnilâhi'l- azîzi'l- allâm kalem-i perîşân-raĥam nâzım-ı güm-nâm ânî Nâkâm keşîri'l-eşâm ile tesvîdi hicretin biñ üç yüz igirmi ikinci senesi şehr-i şaferin evvelinde ve tebyîzi mâh-ı Reb'ül-evvelin evvel-i nişf-ı âĥirinde pezîrâ-yı ĥitâm oldu (1322).

Sözlük Kısmı: Manzûmâtın selâseti, vezni ve kaĥiyesi muĥtezâsınca bu *Genc-i Edebe* irâd olunan ba'zı elfâzın ma'nası müâlâ'a edenlere sühûlet için beyân olunmaĥ fâideden ĥâli olmaz mülâĥazasıyla ĥurûf-ı hecâ üzre bir küçük lûġat şeklinde tertîb ü tastîr edip ilâve ettim ve bil'llallahi't-tevfîĥ.

Diġer kayıtlar: Mesnevinin bitiminden sonraki sayfada (150b) diġer kayıt olarak Őu beyit geçmektedir:

Nâkâm cânını cânâna kıł fedâ

Durma sen bu arşada âġyâr görmesin

Bununla birlikte her bir sayfa, sonradan günümüzdeki gibi numaralandırılmıştır. Nâkâm, hatime bölümünde eserini bir yılda tamamladığını, eserine edep şerhiyle başlayıp hayâ ile son verdiğini belirtmektedir:

Şarf kıılıp fikrimi bir ıl tamâm
 Cümle havâsımla edip ihtimâm
 Evvel edeb şerhiñ edip ibtidâr
 Kııldım edeb rûknleriñ âşkâr
 Hâtmini şerm ile tamâm eyledim
 Sâkit olup hâtım-ı kelâm eyledim
 Ya'ni edeb birle olup ibtidâ
 Buldı hayâ birle de hem intihâ (4072-4075)

Şair eserini bitiriş tarihini hatime kısmında şiir şeklinde söylemiştir:

Oldığım âvânda ben beste-leb
 Hâtım olunan demde bu Genc-i Edeb
 Zâhir olup gurre-i şehri şafer
 Etmiş idi mâh-ı muharrem güzar
 Sâl ise târihte ba'd'ez-hezâr
 Üç yüz igirmi ikideydi şümâr (4110-4112)

Müellif kaydında ise eserini Hicri 1322 yılında Şehr-i saferin evvelinde yazdığını, Rebiü'l-evvel ayının son yarısının evvelinde temize çekip tamamladığını aktarmaktadır.

Nâkâm, dinî-ahlakî nitelikteki mesnevisinde uzun mesneviler dışında Türk şiirinde fazla tutulmayan (İpekten, 2005, s. 260) Seri bahrin *müfte'ülün müfte'ülün fâ'ülün* kalıbını tercih etmiştir. Şairin mesnevide baştan sona kadar aynı vezni kullandığı görülmektedir. Ayrıca eserinde tek bir nazım şeklini, mesneviyi kullanmıştır. Eserinde gazel, kaside gibi nazım şekillerinin bulunduğu bölümlere yer vermemiştir. Fakat şair sözün mahiyetinden, faziletinden bahsettiği bölümde Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ında geçen Farsça beş beyti alıntılanmıştır.

Eser, müstakil olarak mesnevi nazım şeklinin genel tertibine uygun şekilde yazılmıştır. Mesnevide şairin makale adını verdiği 31 bölüm bulunmakta ve mesnevi 4123 beyitten oluşmaktadır. Eserin bölümlerine göre beyit aralıklarının dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. *Genc-i Edeb* Mesnevisinin Bölümleri

Bölüm	Beyit Aralıkları
Tahmid ü Tevhid	1-44
Münâcât	45-93
Na'ât	94-124
Şefaathâne	125-163
Sebeb-i Telif	164-272
Memduhun Övgüsü	273-365
Sözün Mahiyeti	366-428
Makaleler	429-4063
Hatime	4064-4123

Besmele lafzıyla başlayan mesnevinin hemen akabinde Allah'ın övüldüğü ve varlığını, birliğini anlatan Tahmid ü Tevhid bölümü gelmektedir. Bu bölümleri sırasıyla münâcât, na'ât, şefaathâne, sebeb-i telif, memduhun övgüsü ile sözün mahiyeti kısımları takip etmektedir. Giriş bölümünü oluşturan bu kısımlardan sonra esas metni oluşturan 31 makale ve makalelerin bitiminde hatime kısmı yer almaktadır. Ayrıca şair, müellif kaydından sonra bir paragraf açarak metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak adına sözlük ilavesi yapma gereği duyduğunu belirtmiştir. Mesnevi, şairin eklediği harf sırasına göre düzenlenmiş sözlükle bitmektedir.

Mesnevinin sebeb-i telif bölümünde şair, eserini niye yazdığını ve eserine verdiği adı anlatmaktadır. Gül bahçesinin harap, goncaların dikenli, bülbülün karga, âlemin gönlü katı olduğu sıkıntılı felaket günlerinde çaresiz ve perişan iken ümit kapısı ansızın açılmış ve müjde getiren haberci şaire seslenmiştir. Ondan sıkıntılarını unutup âlemdeki söz hazinesini bulmasını, sözle gönlünü şad etmesini istemiştir. Sonra şaire ilham gelmiş ve gönülde yaptığı seyahat neticesinde yazmaya başlamıştır. Gönülle yaptığı konuşmada gönül ondan mecazî aşta zaman geçirmeyip cevherini, anlam incilerini söz mahzeninde saklı kılmasını, *Genc-i Edeb*'i yazmasını ve eserinin o isim ile dünyada yadigâr kalacağını söylemiştir:

Genc-i Edeb gevher-i yektâsını
 Baħr-ı ħired lü'lı-i ma'nâsını
 Rişte-i cân-baħşda manzûm kıł
 Maħzen-i elfâzda mektûm kıł
 Eyle edeb ismini sen âşkâr
 Dehrde ol ism ħalıp yâdgâr (252-254)

Şair de âlemi süsleyen bir eser ortaya koymak için gece ve gündüz canla başla çalışıp, düşüncelerini manzum hâle getirip edep isimlerini deftere almış ve bildiği sırları makalelerle açıklayıp eserine *Genc-i Edeb* adını koymuştur:

Koymak için ‘âlemārā bir eṣer
 Kūşış edip cān ile şām u seher
 Tarḥ-ı sūhan etmek edip pīşemi
 Nazma kılıp münḥaşır endişemi
 Açtım edeb savbına bir manzara
 Cümle edeb ismiñ alıp deftere (281-283)
 Nazm kılıp diḡḡat edip rüz u şeb
 Kıldım anıñ adını Genc-i Edeb (288)

Gelişme bölümünde ise şair, her bir edep kaidesini ayet ve hadislerle değişik hikâyelerle zenginleştirerek açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca şair, her bölüm sonunda, bazen de bölüm içerisinde mahlasına yer vermektedir. Mahlasını kullanırken kendine seslenerek bahsettiği konunun ehemmiyetini vurgulayan sözler söylemektedir:

Sen daḡı kıl şıdḡ ile Nākām nūş
 Meykede-i ‘aşḡda bir cām nūş
 ‘Aşḡdan ādābdan āḡāh olup
 Pāk-dil ü ‘ārif-i bi’llāh olup
 Evvel edip pendiñe kendiñ ‘amel
 Şoñra çıkıp ‘arşa-ı teblīḡe gel
 Söyle edeb n’oldıḡımı kıl beyān
 Kim bilip ehl-i edeb olsun cihān (564-567)

Her makalede konuyla ilgili başlıklar bulunmaktadır. Başlıklar, Arapça ve Farsça tamlamalarla Türkçe yazılmıştır. Metinde bulunan bölüm başlıkları şu şekildedir:

Tablo 2. Genc-i Edeb Mesnevisinde Geçen Bölüm Adları

Mesnevinin Bölüm Adları
- Tahmîd ü Tevhîd
- Münâcât
- Server-i kâ'înât ve mefhar-ı mevcûdât 'aleyhi efđâli't-tahıyyât hazretleriniñ na't-ı münîfi beyânındadır
- Cenâb-ı hâtemü'n-nebiyyîn ve şeff'ü'l-müznibîn şalâvat'ullah 'aleyhi ve âlihi ve şahbihi ecmâ'in efendimiz hazretlerinden istid'â-yı şefa'ât beyânındadır
- Hâlvet-i dil esrârınıñ ta'rîfi ve dil-i sevdâ-zedeniñ teklîfi ve kitâbıñ sebep-i te'lîfi beyânındadır
- Hâcî Zeyne'l-âbidîn Aka Takî-zâde cenâbınıñ hasenâtı şenâsı ve anıñ nâm-ı nâmesine kitâbıñ binâsı beyânındadır
- Sühânıñ keyfiyet-i mâhiyyeti ve sühanda olan fazîletiñ mâhiyet-i keyfiyeti beyânındadır
- Evvelinci maqâle 'aşk-ı mecâzî ve 'aşk-ı haqîkî te'şîrde yeksân anıñ âhiri hüsrân ve bunıñ 'âkıbeti gufrân olmağıñ beyânındadır
- İkinci maqâle edebiñ keyfiyet-i fazileti ve edeb ile ahlâk-ı hamideniñ cem'iyeti beyânındadır
- Üçüncü maqâle ahl-ı edeb vahdaniyyet-i Hudâyı ikrâr edip merkez-i imânda pâydar olmağıñ beyânındadır
- Dördüncü maqâle ebeveyne hürmet ve vâlideyne muhabbet etmek şîve-i âdâbda bir rûkn-i sedîd ve bu rûknde sâbit olan müstaşsen ile müstefîd olmağıñ beyânındadır
- Beşinci maqâle şıdk u emânet erkân-ı edebden bir rûkn-i muhkem olmağıñ ve râst-gü 'âkıbet-i umürîñ firûz u hurrem bulmağıñ beyânındadır
- Altıncı maqâle kizbiñ münâfi-i edeb ve 'âlem-i insâniyetde rüsvâlîka sebep oldığıñıñ beyânındadır
- Yedinci maqâle 'ahde vefâ ve hûkûk-ı va'di edâ etmegiñ fazîleti ve noqşan 'ahd edip va'de hilâf olmağıñ fazîleti beyânındadır
- Sekizinci maqâle kesb ü ticaretiñ tarîk-i edebde bir şîve-i dil-h'âh ve kâsibiñ dağı habîbu'llâh oldığı beyânındadır
- Dokuzuncu maqâle 'uflletiñ encâmı fazâhat u bî-'arlık ve bî-kârlıknıñ fercâmı rezâlet ü h'ârlık oldığı beyânındadır
- Onıncı maqâle mu'âvenet-i üftâdegân ü nikûkârlık ve 'arşa-ı şefkatde te'âvün ve pâydarlık erbâb-ı edeb sezâver olmağıñ beyânındadır
- On birinci maqâle mirâ'lik dâire-i edebden kenâr ve riyakârlarıñ 'âkıbeti h'âr ü bî-'itibâr oldığı beyânındadır
- On ikinci maqâle cemâlî'l-mer'i fi'l-hilm ma'nâ-yı pür-hikmetiniñ ve erbâb-ı âdâbda hilm-i dilârâniñ hüsn-i şıfatınıñ beyânındadır

- On üçüncü makāle hiddet-i menşe-i muhāfāt esef-encām ve ğazab āfāt-ı bed-fercām olduğu beyânındadır
- On dördüncü makāle taḥammülün nihāyeti tecemmül ü sa‘adet ve şabriñ gāyeti fevz ü selāmet olduğu beyânındadır
- On beşinci makāle ‘icāletün nihāyeti hacālete müncer ve şitābın ‘ākıbeti bādī-i hüsran u ḥaṭar olduğu beyânındadır
- On altıncı makāle tevāzūf ḥişāl-i memdūhadan bir ‘alāmet-i şāyān ve üftādelik şive-i gürüh-ı muḫbilān olduğu beyânındadır
- On yedinci makāle kibr ü meniyyetiñ mezmüm u münāfi-i edeb ve ‘ucb u fehāret meş‘üm u rezālete sebep olduğu beyânındadır
- On sekizinci makāle cüd u saḫā şive-i edebiñ maḫbūli ve cümle esḫıyā zümre-i üdebānıñ ma‘ḫūli olduğu beyânındadır
- On dokuzuncu makāle buḫlda derkār-ı ıztırāb u rezāletün ve baḫilde pāydār-ı muğayir-i ādāb u denāpetiñ keyfiyeti beyânındadır
- İğirminci makāle pişe-i erbāb-ı fesād nemīmet ve endiše-i aşḫāb ‘inād-ı si‘āyet olup nemmāmıñ ḥātimesi nā-mübārek ve nā-mes‘ūd olduğu beyânındadır
- İğirmi birinci makāle hıfz-ı lisān erkān-ı edebiñ ber-güzidesi ve aḫlāk-ı ḥamīdeniñ pesendidesi olduğu beyânındadır
- İğirmi ikinci makāle kāffe-i rezālet ü ḥaḫāret hırş u ṭama‘adan pedidār ve cümle-i ‘izzet ü semāḫat terk-i ṭama‘ da derkār olduğu beyânındadır
- İğirmi üçüncü makāle az yimek şive-i erbāb-ı edeb olduğu beyânınıñ ve zümre-i üdebā inşirāḫ-ı rūḫını az ve edibāne yemekde bulduğu beyânındadır
- İğirmi dördüncü makāle umūr-ı mühimmede meşveret etmek erbāb-ı edebe meşreb ü müşāverede ḫıyānet etmemek sīret-i ehl-i edeb olmaḫıñ beyânındadır
- İğirmi beşinci makāle emāneti sıyānet edeb erbābınıñ sīreti ve emānete ḫıyānet fesād aşḫābınıñ ḫaşleti olmaḫıñ beyânındadır
- İğirmi altıncı makāle sıla-i rahm u mürtıvvet-hem-sāye-i Genc-i Edebden ‘aṭā-şode nāmütenāḫ bir sermāye olduğu beyânındadır
- İğirmi yedinci makāle şükr-i Ḥaḫ vird-i zebān-ı ‘urefā ve mün‘imiñ iḫsānına şükr ve ḫüsni mükāfāt şive-i pesendide-i üdebā olduğu beyânındadır
- İğirmi sekizinci makāle muḫıbb-i muvāfiḫıñ ve meveddetde muvāfakatıñ keyfiyeti ve şadıḫ-ı şadıḫıñ ve ülfetde şadākatıñ fażileti beyânındadır
- İğirmi dokuzuncu makāle ‘ilmiñ bir gevher-i cān-baḫā ve bir cevher-i ḫaḫıḫat-nümā ve ‘ilm ile dūnyā ve māfihā ārāste ve cemāl-i aḫlāk-ı üdebā pīrāste olduğu beyânındadır
- Otuzuncu makāle evlādı terbiye etmek edebiñ bir rükn-i üstüvārı ve evlād-ı mü‘eddeb ecdādınıñ bādī-i iftiḫarı olduğu beyânındadır
- Otuz birinci makāle ḫayā erkān-ı edebiñ efdāli ve aḫlāk-ı ḫaseneniñ ekmeli olduğu beyânındadır
- Ḥātım-i kitāb bi-‘avni‘l-melikü‘l-Ḳadīr meḫḫarü‘l-ḫāc Ḥacı Zeyne‘l-‘abidīn Aḫa Takizāde cenābınıñ nām-ı meymenet-intisābıyla ḫitām-pezir ü müsteṭāb olduğu beyânındadır

Hatime kısmında ise şair, Allah'a yardımı ve eserini bitirdiği için şükretmektedir. Eserini övdükten sonra mesneviyi bir yılda bitirdiğini, edep ile başlayıp hayâ ile tamamladığını, hepsi yeni bir seste olan renk renk örneklerle maksadını yazdığını anlatır. Ayrıca tamamlamasına manevi sebep olarak Hacı Zeynelâbidin'i göstermektedir. Memduhunu da övüp, Allah'tan onun için duada bulunduktan sonra kendi şöhretsizliğinden bahsetmektedir. Burada eserinin adını söyleyip, sözü bitirdiği tarihi belirttikten sonra hataları için af diler. Mesneviyi kendisi ve müminler için mağfiret isteyerek sonlandırır.

Nâkâm'ın eserini Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisine nazire şeklinde yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Türk Edebiyatı'nda özellikle mesnevi türünde önemli bir yer sahibi olan 12. yüzyıl şairi Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı mesnevisi, yüzyıllar boyunca çok sayıda mesnevinin ya nazire olarak ya da etkilenmelerle yazılmasına vesile olmuştur. Nâkâm'ın *Genc-i Edeb* mesnevisi de bu etkilenmenin görüldüğü mesnevilerdendir. *Genc-i Edeb*, *Mahzenü'l-Esrâr* gibi dinî, tasavvufî, ahlakî bir mesnevidir. Nizâmî, mesnevisini Erzurum çevresinde hüküm süren Fahrüddin Behramşah bin Davud'a; Nâkâm, Hacı Zeynelâbidin Aka Takızade'ye ithaf etmiştir. Nizâmî'ye eserine karşılık 5000 dinar ve 5-7 seçkin katır caize verildiği kaynaklarda geçmektedir (Resulzade, 1951, s. 68). Nâkâm'ın ise bu eseri sunup sunmadığına ve herhangi bir caize aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Sadece Takızade'nin ona yardımda bulunacağı fakat şairin ölümüyle bunun gerçekleşmediği söylenmektedir (Adışirinov, 2006, ss. 41-42).

Nâkâm, eserini Hicri 1322 yılında bitirdiğini eserinde belirtmektedir. Abdullayeva (2016, s. 64) ise onun bu tarihte Konya'da bulunduğunu ve Mevlana Kütüphanesi'ne kitaplar bıraktığını aktarmaktadır. Eserin tek nüshasının Konya'da bulunması ve yazılış tarihi itibarıyla şairin ömrünün son yıllarına karşılık gelmesi, Nâkâm'ın eserini sunmadığını ya da sunmaktan vazgeçtiğini akla getirmektedir.

Nizâmî'nin eseri 2263 beyit ve yirmi makaleden, Nâkâm'ın ise 4123 beyit ve otuz bir makaleden oluşmaktadır. Beyit sayısı noktasında Nâkâm'ın mesnevisinin daha hacimli olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca iki şair de eserlerinde memduhlarının adını ebedileştirmek istemiştir.

Türkçe nazirelerin çoğu asıl eserle aynı vezindedir (Dilberipur, 2005, s. 215). Makalelerinde ahlakî öğütlerin ve bu öğütlerle ilgili hikâyelerin yer aldığı *Genc-i Edeb* mesnevisi de bu doğrultuda, *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisiyle aynı aruz kalıbında (*müfte'îlün müfte'îlün fâ'îlün*) yazılmıştır. Nâkâm, eserine Besmele lafzıyla giriş yaparken; Nizâmî, Besmele ve onun mahiyetiyle ilgili bir bölüm yazmıştır. Ayrıca mesnevi tertip düzenleri de birbirine benzemektedir. Allah'a hamd, münâcaat, naat bölümleriyle mesneviler başlamakta; Nizâmî'de miraç bölümü bulunurken bu bölüm Nâkâm'ın mesnevisinde yer almamakta ve şair bu

bölüm yerine eserinde şefaathâne türündeki bölüme yer vermektedir. Mesnevilerinin devamında iki şair de memduhlarını övüp, sözün mahiyetini ve kitabın yazılış gayesini açıklamaktadır. Nizâmî'nin eserinin bölümleri ise şu şekildedir:

Tablo 3. *Mahzenü'l-Esrar* Mesnevisi'nin Bölümleri

Bölüm	
Besmele	
Münacat	
Der-Na't-ı Hâce-i Kâinât	
Mirâciye	
Na'tlar	
Memduhun Övgüsü	
Yer Öpenin Hitabı	
Sebeb-i Telif	
İlm-i Sülûk Hakkında	
Sözün Mahiyeti	GİRİŞ
Manzum Söz Tertibi ve Edebiyat Yapmak	
Gönlü Tanımak, Gönüle Yönelmek (İlk Halvet, İkinci Halvet, Üçüncü Halvet, Dördüncü Halvet)	
Makale ve Hikâyeler	GELİŞME
Hatime	SONUÇ

Nizâmî eserinde anlattığı konularla ilgili her bir bölüme *makam*, *makale*, *makalat* adlandırmaları yaparken; Nâkâm bu bölümlere sadece *makale* adlandırması yapmıştır. Nizâmî, her makaleden sonra yeni bir bölüm açarak *dastan*, *hikayet* başlığında konuyla ilgili örneklerle yer vermiştir. Fakat Nâkâm, makale bölümlerinin içerisinde hikâyelerini anlatmış ve yeni bir bölüm açmayı gerekli görmemiştir. Ayrıca her ikisi de “halvet” kelimesini bölüm adlandırmalarında kullanmıştır. Gelişme bölümündeki makaleleri ise konularına göre şu şekilde karşılaştırabiliriz:

Tablo 4: *Mahzenü'l-Esrar* ve *Genc-i Edeb* Mesnevilerindeki Makalelerin Konuları

Makale	Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrar Mesnevisi	Nâkâm'ın Genc-i Edeb Mesnevisi
1	Adem'in yaratılışı (Ümitsiz padişahın hikâyesi)	Hakikî ve mecazî aşk
2	Adalet ve insaf (Nuşirevan ve vezirinin hikâyesi)	Edep
3	İşlerin değişmesi ve âlemin olayları (Süleyman Peygamber'in hikâyesi)	Edebin aslı
4	Padişahın halkına karşı vazifesi, halkı gözetme (Sultan Sencer ile mazlum ihtiyar kadının hikâyesi)	Ebeveyne hürmet
5	Karışık hâller karşısında insanın acizliği (Kerpiç döven ihtiyarın hikâyesi)	Sıdk u emanet
6	Mevcudatın itibarı (Avcı ve tilki hikâyesi)	Yalan söylemenin zararları
7	İnsanın üstünlüğü (Feridun ve ceylan avlanma yeri hikâyesi)	Ahde vefa
8	Yaratılış ve aklın üstünlüğü hakkında (Meyve satıcısı, tilki ve yankesici hikâyesi)	Kesb ü ticaret
9	Dünyalıkları terk etme (Tövbesini bozan zahidin hikâyesi)	İşsizlik
10	Ahir zamanın ermesi ve onun belirtileri (İsa as. hikâyesi)	Başkalarına şefkat etmek, iyilik göstermek
11	Gafletten uyanmanın şartı (Rahibin hikâyesi)	İkiyüzlülük
12	Dünyaya veda (İki kavgaçı filozofun hikâyesi)	Yumuşak huyluluk
13	Âlemin vefasızlığı (Hain sofu ve hacımın hikâyesi)	Öfkenin neticeleri
14	Gafletten haberdar etmek (Zalim padişah ile doğru sözlü zahidin hikâyesi)	Sabır ve tahammül
15	İnsanın yaratılışı ve bir sınıfın diğerine üstünlüğü (Şehzadenin hikâyesi)	Aceleciliğin sonu
16	Çabuk ilerleme (Yaralı çocuğun hikâyesi)	Tevazu, alçakgönüllülük
17	İbadet, tecrübe ve riyazet (Pir ile müridin hikâyesi)	Kibir
18	Dünya emellerini kötüleme ve ahiretin istikbali hakkında (Cemşid ile hasekinin hikâyesi)	Cömertlik
19	Zamanın insafsızlarından şikâyet (Halife ile haccamın hikâyesi)	Cimrilik

20	Asrın çocuklarının vefa ve himmeti (Bülbül ile doğanın hikâyesi)	Fesadlık, arabozucunun sonu
21	-	Dili koruma
22	-	Hırs ve açgözlülük
23	-	Az ve edepli yemek yemek
24	-	Mühim işlerde meşveret etmek
25	-	Emaneti korumak
26	-	Sıla-i rahm
27	-	Nimete şükretmek
28	-	Sadakat
29	-	İlmin önemi
30	-	Evladı terbiye etmek
31	-	Hayâ

Azerbaycan kaynaklarına göre de Nâkâm, bu eserini nazire olarak yazmıştır. Nizâmî, eserinde hükümdarları adalete, insana hürmete çağırırken Nâkâm, ayrı ayrı hikâyelerde saf muhabbet, mecazî ve hakiki aşk, anne-babaya hürmet gibi konuları ele almıştır (Adışirinov, 2006, ss. 84-85). Ayrıca Nâkâm, mesnevisinde Nizâmî’den bahsederek onu Hz. Cebrail’e benzetmekte ve sözün hakkını eda eyleyip en güzel şekilde sözü söylediğini belirtmektedir. Buradan hareketle şairin kendisinin de Nizâmî’yi üstad olarak kabul ettiğini ve ondan etkilendiğinin işaretlerini verdiğini söyleyebiliriz:

Şeyh Nizâmî ki sühân-sâzdır
Bülbül-i kıuds ile hem âvâzdır
O sühânîñ hakkıñ edâ eylemiş
Ahsen-i vechile beyân söylemiş (405-406)

Sözü izah ettiği bölümde Nâkâm, öncekilerin sözün sırrını şerh ettiğini ve Nizâmî’nin sözdeki ustalığını belirttikten sonra bölümün devamında Nizâmî’nin *Mahzenü’l-Esrâr* mesnevisindeki “Sözün mahiyeti” bölümünden beş beyit alıntılar. Farsça beyitler şu şekildedir:

ما كه نظر برسخن افكنده ايم مردۀ اونيم بدوزنده ايم	<i>Söze nazar eden biz, onun (sözün) uğruna ölmüşüz, onun uğruna diriyiz.</i>
درلغت عشق سخن جان ماست ما سخنيم اين طلال ايوان ماست	<i>Aşk sözlüğünde söz bizim canımızdır. Biz sözüz, bu harabe bizim eyvanımızdır.</i>
کر نه سخن رشته جان تاقتی جان سر این رشته کجا یاقتی	<i>Eğer sözü can ipine dizmezsen, canı bu ipin başında nerede bulacaktın?</i>
پردۀ خلوت چو برانداختند جلوۀ اول بسخن ساختند	<i>Halvet perdesini çektiklerinde ilk cilveyi söz ile yaptılar.</i>
صدر نشين ترز سخن نيست کس دولت اين ملك سخنراست بس	<i>Sözden başkası başta oturamaz. Bu ülkenin devleti yalnızca sözdür.</i>

Mesnevilere tercüme metoduyla ve anlatılan hikâyeler noktasından bakıldığında ise tek hikâyeye hariç bazı hikâyelerde birtakım benzerlikler olduğu dikkati çekmektedir. Nizâmî'nin mesnevisindeki hikâyeler Gençosman'ın (2014) çalışmasından yararlanılarak incelendiğinde, "Bülbül ve doğanın hikâyesi", her iki şairin mesnevisindeki ortak hikâyedir. Bu hikâyeye, Nâkâm'da hıfz-ı lisanın öneminin anlatıldığı yirmi birinci makalede geçmektedir. Hikâyede doğan, bülbüle susmayı öğrenmesini ve bu sayede izzetinin artacağını nasihat etmektedir.

Benzerlik gösteren hikâyelerin ilki olan Nizâmî'nin mesnevisinde yer alan "Günahlarının yargılanmasından umudu kesilen padişahın hikâyesi"nde zalim bir padişahın yaptıklarına pişman olup Allah'a sığınması, tövbekâr olması ve bunun neticesinde Allah'ın merhametine ulaşip omuzlarındaki günah yükünden kurtulması anlatılmaktadır. Nâkâm'ın mesnevisindeki üçüncü makalede ise şehirde iyi bir kişi vefat eder ve herkes onun cenazesine gelir. Bu topluluğu ömrünü eğlenceyle geçirip iyi bir amele sahip olmayan bir sazende görüp, kendi hâline acıyıp ağlamaya başlar. Taziye gelenler dağıldıktan sonra bile inlemeye devam eden bu zatta manevi izler gören Hasan-ı Basri, onun yanına gider ve durumunun sebebini sorar. O da ömrü boyunca nefsinin isteklerinin peşinde koştuğunu, Allah'a itaat etmediğini, öldüğü zaman kimsenin onu rahmetle hatırlamayacağını söyler. Geçerli tek amelinin Allah'ın teklifine iman etmesi olduğunu belirtir ve çok geçmeden vefat eder. Bir gün Hasan-ı Basri onu rüyasında Allah'ın lütfuna ulaşmış, cennette zevk ve safa içerisinde görür.

"Kerpiç döven ihtiyarın hikâyesi"nde Nizâmî, kerpiç döven bir ihtiyarı yaptığı işten ötürü ayıplayan delikanlıdan bahsetmektedir. İhtiyar adam, bu iş sayesinde kimseye el açmadığını, rızkını bu yolla kazandığını dile getirirken Nâkâm, mesnevisinde benzer bir örneğe pislik ve çöp taşıyan bir kişinin bu işinden ötürü kınanmasına ve onun verdiği cevaba yer verir. Şaire göre bir kişinin mesleği ne kadar aşağı olsa da ameli temizdir ve onu bu işi aziz konuma yükseltecektir.

Benzerlik arz eden başka bir hikâyeye ise Nizâmî'de iki filozofun tartışmasının anlatıldığı hikâyedir. Hikâyenin konusu, ev ortaklığından çıkan kavganın filozofların nefislerine uyup birbirlerinin canlarına kıyması şeklindedir. Nâkâm da yirmi dokuzuncu makalesinde ilmin önemini aktarırken iki ilim sahibi kişinin tartışmasına yer verir. Bir gün biri kuş avlamak için tuzağını açmışken ilim ve hüner talibi bu iki kişi kendi aralarında tartışmaya başlar. Tartışmanın gürültüsü avcının avlanmasına mani olmaktadır. Avcı onların yanına giderek bu avla kalabalık ailesini geçindirdiğini, tartışmaları devam ederse günlük kismetini elde edemeyeceğini ve sessiz olmalarını söyler. Talipler ise bu tartışmayla mutlu olduklarını, bedelsiz bunu bırakmayacaklarını belirtip avcının yakaladığı avdan hisse isterler. Ne kadar yalvarsa da talipler rıza göstermeyince çaresiz avcı da bunu kabul edip yakaladığı üç kuşu paylaşır. Bu defa da avcı: "Madem ortağız,

siz de tartıştığınız konuyu benimle paylaşın.” der. Talipler de hünsa yani çift cinsiyette mirasın nasıl hisse edileceğini tartıştıklarını anlatır. Sonra bir gün avcı, denizde balık avlamak için tuzağını kurar ve pür nakışlı bir balık, oltasına takılır. Avcı, bu balığı padişaha götürmeye karar verir. Şaha balığı takdim eder. Padişah çok beğendiği balığa karşılık avcıya bin altın verilmesini emreder. Fakat vezir bu durumu doğru olmayacağını, balığın karşılığında on altın vermesini önerir. Padişah ise sözünden dönemeyeceğini belirtince vezir, padişaha balığın eşini avcıdan talep etmesini ve bu sayede böyle çok altın vermekten kurtulacağını söyler. Şah, avcıya balığın eşini getirmesini söylediğinde ise avcı taliplerin tartışmasını hatırlar ve o balığın eşinin olmadığını, balığın çift cinsiyetli olduğunu açıklar. Bu hâl de padişahın hoşuna gider ve padişah ödülü ikiye katlayıp iki bin altın ihsanda bulunur. Bu kıssayı hikâye eden Nâkâm, ilim sayesinde kişinin arzusuna ulaşacağını ve her kapıyı ilimle açabileceğini anlatmak istemiştir.

Mahzenü'l-Esrâr mesnevisindeki “Hain sofı ile hocanın hikâyesi”nde hacca gidecek birinin altın kesesini bir sofuya emanet etmesi ve onun bu altını zevk ü safada yiyip akabinde pişman olması ve tövbe edip hacıdan özür dilemesi aktarılmaktadır. *Genc-i Edeb*'in yirmi beşinci makalesinde emaneti korumanın ve emanete hıyanet etmemenin anlatıldığı bölümde ise ticaret için yola çıkan bir adamın parasının yarısını güvenilir bir kadıya emanet etmesi, yolda eşkıyaların saldırısında malının diğer yarısını kaybedip kadıya diğer yarısını almak için gittiğinde kadının bu emaneti reddetmesi, sonrasında perişan bir hâlde gezerken padişaha rastlayıp ona durumu anlatması ve nihayetinde riyakâr kadının gerçek yüzünün ortaya çıkıp cezalandırılması aktarılmıştır. Şair, emaneti korumanın imandan olduğunu, terki hâlinde ise kişinin aşağı zümreden olup helak olacağını vurgulamaktadır.

Doğru sözlülüğün ve dürüstlüğün anlatıldığı diğer hikâye, Nizâmî'nin eserinde “Zalim padişah ile doğru sözlü zahidin hikâyesi” adıyla Nâkâm'da ise riyakârlıktan bahsedilen on birinci makalede yer almaktadır. Nizâmî'de halka zulmeden, bu hususta Haccac'a benzetilen padişahın kendi aleyhinde konuşan birini öldürteceği sırada o kişinin sözlerinden dönmeyip zulmünü padişahın yüzüne söylemesi ve bu dürüstlükten etkilenen padişahın onun canını bağışlaması anlatılır. *Genc-i Edeb* mesnevisindeki hikâyede ise Haccac, genç yaşlı demeden bütün kavmi toplayıp katledilmesine hüküm verir. Cellat katletmeye başlayacağı sırada bir kişi çıkar ve herkes onu kötülerken kendisinin onu koruduğunu söyleyip başka birini de dediğine şahit gösterir. O kişiye Haccac, durumu onaylattıktan sonra şahit kişiye niye diğerine yardım etmediğini sorar. Şahit kişi ise ona gönülde düşmanlık taşıdığını, Haccac'ı ve eylemlerini sevmediğini açıkça belirtir. Durup düşünen Haccac, bu sözlerde riyadan iz bulamaz ve o kişi sayesinde bütün esirleri bağışlar.

Sonuç

19. yüzyıl Azerbaycan coğrafyasında yaşamış olan Nâkâm, klasik şiir geleneği doğrultusunda eserlerini vücuda getirmiş bir şairdir. Devrinde pek tanınmayan şairin mesnevi nazım şekliyle yazdığı eserleri, Nizâmî'den etkilendiği mesneviler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın konusu olan *Genc-i Edeb* mesnevisi de hem Nizâmî'den çeşitli etkilenmelerin görülmesi hem de şairin şiir kudretini, dünyaya ve insana bakış açısını yansıtmaya bakımından dikkat çekmektedir. Azerbaycan edebiyatı üzerine yapılmış çalışmalar da Nâkâm'ın eserinin Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire şeklinde kaleme aldığı belirtmektedir. Şekil ve muhteva bakımından eserler mukayese edildiğinde ise birtakım benzerliklerin bulunduğu görülmektedir.

Genc-i Edeb, *Mahzenü'l-Esrâr* gibi dinî, tasavvufî, ahlakî bir mesnevidir. Nizâmî mesnevisini Erzurum çevresinde hüküm süren Fahrüddin Behramşah bin Davud'a; Nâkâm, Hacı Zeynelâbidin Aka Takızade'ye ithaf etmiştir. Nizâmî'ye eserine karşılık 5000 dinar ve 5-7 seçkin katır caize verildiği kaynaklarda geçmektedir. Nâkâm'ın ise bu eseri sunup sunmadığına ve herhangi bir caize aldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Nizâmî'nin eseri 2263 beyit ve yirmi makaleden, Nâkâm'ın eseri ise 4123 beyit ve otuz bir makaleden oluşmaktadır. Beyit sayısı noktasında Nâkâm'ın mesnevisinin daha hacimli olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca iki şair de eserlerinde memduhlarının adını ebedileştirmek istemiştir.

Makalelerinde ahlakî öğütlerin ve bu öğütlerle ilgili hikâyelerin yer aldığı mesneviler, Seri bahrin *müfte'ülün müfte'ülün fâ'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Nâkâm eserine Besmele lafzıyla giriş yaparken Nizâmî, Besmele ve onun mahiyetiyle ilgili bir bölüm yazmıştır. Ayrıca mesnevi tertip düzenleri de birbirine benzemektedir. Allah'a hamd, münâcaat, naat bölümleriyle mesneviler başlamakta ve Nizâmî'de miraç bölümü bulunurken bu bölüm, Nâkâm'ın mesnevisinde yer almamaktadır. Şair, bu bölüm yerine eserinde şefaathâme türündeki bölüme yer vermektedir. Mesnevilerin devamında iki şair de memduhlarını övüp sözün mahiyetini ve kitabın yazılış gayesini açıklamaktadır.

Nizâmî eserinde anlattığı konularla ilgili her bir bölüme *makam*, *makale*, *makalat* adlandırmaları yaparken Nâkâm, bu bölümlere sadece *makale* adlandırması yapmıştır. Nizâmî, her makaleden sonra yeni bir bölüm açarak *dastan*, *hikayet* başlıkları altında konuyla ilgili örneklere yer vermiştir. Fakat Nâkâm, makale bölümlerinin içerisinde hikâyelerini anlatmış ve yeni bir bölüm açmayı gerekli görmemiştir. Ayrıca her ikisi de "halvet" kelimesini bölüm adlandırmalarında kullanmıştır.

Nâkâm'ın mesnevisine bakıldığında Nizâmî'den bahsederek onu Hz. Cebrail'e benzettiği, sözün hakkını eda eyleyip en güzel şekilde sözü söylediğini belirttiği

de görülmektedir. Ayrıca şair, sözü izah ettiği bölümde Nizâmî'nin sözdeki ustalığını vurguladıktan sonra Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisindeki "Sözün mahiyeti" bölümünden Farsça beş beyti alıntılar. Mesneviler, tercüme metoduyla ve anlatılan hikâyeler noktasından değerlendirildiğinde ise tek hikâye hariç bazı hikâyelerde birtakım benzerlikler olduğu dikkati çekmektedir. "Bülbül ve doğanın hikâyesi", her iki şairin mesnevisindeki ortak hikâyedir.

Dini kendine rehber edinen Nâkâm, insanlara da dinin yol göstericiliğinde ve edeple bütünleşmiş bir hayatı öğütlemetedir. Mesnevisini de bu temelde meydana getirmiş ve eserine yaşam algısını aktarmıştır. Ona göre iyi ahlak ve edeple bütünleşen insan, gerçek yaratılış gayesinin farkına varacak ve yüce Allah'ın sevgisine mazhar olacaktır. Kanaatimizce şair, mesnevilerini birer nazire şeklinde kaleme alsada kendi orijinal düşüncelerini hayal dünyasıyla birleştirmiş ve eserlerini kuru bir anlatımdan uzaklaştırmıştır. Özellikle *Genc-i Edeb* mesnevisi; onun düşünce dünyasını, insanlara ve topluma bakış açısını, ahlak ve edeple ilgili insanı yücelten, hem dünyada hem de ahirette mutluluğa eriştiren fikirlerini aktardığı bir eser olması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdullayeva, Ş. D. (2016). Nâkâm'ın Tevellüd ve Vefat Tarihindeki Yanlışlıklara Cevap. *İlmi Eserler*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü, 2(3), 62-66.
- Abdü'l-mabud Behçet. (1924). Nakam. *Bilgi*, I, 11-16.
- Adışirinov, K. (2006). *İsmayıl Bey Nâkâm (Hayatı ve Bedii Yaradıcılığı)*. Bakü: Nurlan Yay.
- Ahundov, B. (1965). *Nakam*. Azerbaycan: Lenin Bayrağı.
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yay.
- Dilberipur, A. (2005). Türk Edebiyatında Nizami'nin Takipçileri ve Hamse'sine Nazire Yazanlar (M. F. Köksal Çev.). *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ece, S. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*. Erzurum: Eser Basım Yay.
- Efendiye, S. (1962). Nakam ve Onun Lirikası. *Lenin Adına API'nun İlmi Eserleri*, 12.
- Gençosman, M. N. (2014). *Nizâmî Mahzenü'l-Esrar*. İstanbul: Ataç Yay.
- İpekten, H. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergah Yay.
- Kartal, A. (2014). *Doğunun Uzun Hikayesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Yay.
- Kartal, A. ve Şentürk, A. A. (2010). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Köçerli, F. (1981). *Azerbaycan Edebiyatı*. Bakü.
- Müznib, A. (1928). *Nakam Seçme Parçalar*. Bakü: Azernesr.

- Nebiyev, B. A ve Karayev, Y.V. (2004). Azerî (Doğu Oğuz) Sahası 19. yy. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 6, 493-541.
- Piriyev, Y. (2008). *İsmail Bey Nâkâm: Ferhad u Şirin*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- Refioğlu, S. R. (1941). *Azerbaycan Edebiyatı Seçilmiş Mısralar*. Bursa: Ankara Kitabevi.
- Resulzade, M. E. (1934). Şair Nâkâm. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 28, 154-159.
- Resulzade, M. E. (1951). *Nizamî*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tahirzade, A. (2011). Şekililer Osmanlı Sarayında ve Türk Ordusunda. *Türk Yurdu*, 31(287), 77-92.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Naili*. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Türkoğlu, S. (2018). *Nâkâm'ın Mecnun u Leyli Mesnevisi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Yıldırım, A. (2006). *Divan Şiirinde Mahlas ve Mahlas-nameler*. Ankara: Akçağ Yay.

SOSYO-DEMOGRAFİK VE SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMDA ERKEN EVLİLİKLER: ÇOCUK GELİNLER VE ÇOCUK DAMATLAR*

Dilber YILDIZ, Tuğca POYRAZ**

Öz: Bu çalışmada Ankara, Adana ve Mersin illerinde yaşayan, erken yaşta evlenen kadınların ve erkeklerin erken evliliği gerçekleştirmelerinin sosyo-demografik ve sosyo-kültürel nedenleri ile evlilik süreçlerini kendi anlatımlarından yola çıkarak nasıl anlamlandırdıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Evlilik nedenleri; bireylerin evlenme yaşları, şimdiki yaşları, eğitim düzeyleri, aylık ortalama gelirleri, doğum yerleri gibi demografik özellikler ile erken yaşta evlenmelerine neden olan kültürel özellikleri kapsamaktadır. Türkiye’de erken evliliklerle ilgili literatür taraması yapıldığında araştırmaların genellikle çocuk gelinlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Oysa ki evliliğin temelinin karı-koca olmak üzere iki sacayağı üzerine kurulu olması nedeniyle erken evliliğin bütüncül bir anlayışla incelenmesi gerekmektedir; çocuk gelinlerin yanı sıra çocuk damatların da anlatılarına ihtiyaç duyulmakta ve yaptığımız çalışmanın önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra hem anne-babalar hem de çocuklara ilişkin erken evliliklerle ilgili bilgilere ulaşılarak erken evlilik olgusu, nesiller arası bir süreç içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma, yorumlayıcı nitel yöntemle ele alınmıştır. Yorumcu/inşacı nitel yöntem kapsamındaki derinlemesine görüşme tekniğinin yanı sıra katılımlı gözlem tekniğinden de yararlanan çalışmada on ikisi erkek ve on ikisi kadın olmak üzere toplam yirmi dört kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda bireylerin demografik özellikleri ve yaşadıkları toplumsal yapının sosyo-kültürel özellikleri, erken yaşta evlenme nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Çocuk gelinlerle/damatlarla yapılan görüşmelerde sosyo-demografik nedenlerin yanı sıra erken yaşta evlenme nedenleri olarak huzur, tanıdıklık/akrabalık, aşk, namus ve sorumluluk olmak üzere beş temaya ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Erken evlilik, çocuk gelin, çocuk damat, toplumsal cinsiyet, kültür.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 22.06.2019 - 19.02.2020

Bu makale “Sosyo-Kültürel Faktörler Bağlamında Erken Evlilikler” isimli Yüksek Lisans tezinden çıkarılmıştır.

** Bilim Uzmanı, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye. dilber yıldiz@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3809-2759.

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye. tpoyraz@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3717-4728.

Early Marriages in a Socio-Demographic and Socio-Cultural Context: Child Brides and Grooms

Abstract: This study utilizing the personal narratives of the matrimony of male and female youth living in the provinces of Ankara, Adana and Mersin aims to determine the socio-demographic and socio-cultural reasons behind early marriages and their perception by the underaged brides and grooms. A cursory survey of current literature on early marriages in Turkey points out that research is limited to child brides. However, since marriage is based on two pillars, the husband and the wife, early marriage needs to be examined with a holistic understanding. As narratives of child grooms are as necessary as those of child brides, the importance of such study is evident. Moreover, since the work utilized also information about the parents of the bride and groom, early marriage practices were evaluated as an intergenerational process. The research is conducted based on the interpretive qualitative method. This study utilized the in-depth interview technique of the interpretive/constructive qualitative method as well as the participatory observation technique. In-depth interviews were made with twenty-four people, twelve men and twelve women. The demographic characteristics of individuals and their social-cultural characteristics are some of the reasons of early marriages. In the interviews with child brides/grooms, apart from the socio-demographic reasons, five reasons lie behind early marriages; comfort, familiarity/ kinship, love, honor and responsibility.

Keywords: Early marriage, child bride, child groom, gender, culture.

Giriş

Bireylerin toplumsal güçlerin etkisiyle gündelik yaşamı nasıl inşa ettiklerini anlamak, sosyolojik açıdan önemlidir. Bu nedenle gündelik yaşam içerisinde önemli bir yere sahip olan evlilik, sosyolojinin ele alması gereken başlıca olgulardandır. Evlilik sadece soyun devamlılığı, temel cinsel ve ekonomik ihtiyaçların giderilmesi gibi işlevleriyle kadın-erkek arasındaki ilişkinin toplum tarafından onaylandığı bir kurum olmaktan ibaret değildir. Bunun yanı sıra evlilik, toplum ve kültür tarafından şekillendirilen, toplumsal cinsiyet normlarının, sosyo-kültürel değerlerin benimsendiği ve bu değerlerin nesilden nesile aktarımının gerçekleştirildiği bir kurumdur.

Çalışmada Türk Medeni Kanunu'na ve uluslararası belgelere göre 18 yaşın altında gerçekleştirilen “erken evlilikler” ya da “zorla evlilikler” olarak adlandırılan evlilikler ele alınmaktadır. Medeni Kanun'da evlenme yaşı 18 olarak belirlenmekte ve 18 yaşın altındaki bireyler, çocuk olarak kabul edilmekte (Aydemir, 2011; Aral ve Gürsoy, 2001, s. 2) ise de erken evliliklerin önüne geçilememektedir. Erken evlilikler genellikle dinî ve geleneksel ritüellerle gerçekleştirildiğinden bu evlilikler kayıt altına alınamamakta; bu yüzden de erken evliliklerle ilgili güvenilir istatistikler elde edilememektedir. Var olan veriler üzerinden değerlendirildiğinde; 29 ülkede evlenme yaşı 18 yaşından küçükken, 146 ülkede 18'inden küçük kız çocukları ebeveyn izniyle

evlenebilmektedir. 52 ülkede ise resmî izinle kız çocuklarının evlenme yaşı, 15 yaşın altında olabilmektedir. Erkek çocuklar için evlilik yaşı, 180 ülkede 18 yaş ya da daha büyükken, 8 ülkede 18 yaşından küçük erkek çocukları izin gerekmeden evlenebilmektedir. 105 ülkede 18 yaşından küçük erkek çocukları izin ile evlenebilmektedirler. 23 ülkede ise 15 yaş altında olan erkek çocukların evliliği resmî izinle gerçekleşebilmektedir (World Population Prospects: Main Results, 2011). Bazı ülkelerdeki erken evlilik oranlarına bakıldığında ise Gürcistan'da nüfusun %17'sinin, Türkiye'de %14'ünün, Ukrayna'da, Fransa'da ve İngiltere'de ise nüfusun en az %10'unun 18 yaşından önce evlendiği görülmektedir (Myers ve Harvey, 2011).

TÜİK'in 2018'deki Türkiye Aile Yapısı Araştırması'na göre bireylerin ilk evlenme yaşları incelendiğinde ilk evliliklerin %37,5'inin 20-24 yaş aralığında yapıldığı, bunu %21,2 ile 25-29 yaş aralığının izlediği ve evliliklerin %17,9'unun 18 yaşından önce gerçekleştiği görülmektedir. İlk evlilik yaşı cinsiyete göre incelendiğinde kadınların ve erkeklerin ilk evliliklerini en fazla 20-24 yaş aralığında yaptığı ve bu oranın kadınlarda %34,3, erkeklerde ise %41,3 olduğu görülmektedir. Evliliğini 18 yaşından önce yapan kadınların oranı, %28,2 iken erkeklerin oranı ise %5,6'dır¹.

Beraberinde psikolojik, sosyolojik, biyolojik, hukuksal ve ekonomik birçok soruna neden olan erken evlilikler, günümüzde hâlen varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de erken evliliklerle ilgili literatür taraması yapıldığında araştırmaların genellikle çocuk gelinlerle sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir. Oysa ki erken evlilik olgusunun bütüncül bir anlayışla incelenmesi için çocuk gelinlerin yanı sıra çocuk damatların da anlatılarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Hem çocuk gelinleri hem de çocuk damatları kapsayan bu çalışmada erken evlilik, yorumlayıcı bir yaklaşım içinde ele alınmıştır. Erken evliliği ortaya çıkaran ve devamlılığını sağlayan etkenlerin çocuk gelinler ve damatlar tarafından anlamlandırılmasında toplumsal değerlerin etkili olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle çalışmada erken evliliği ortaya çıkaran sosyo-demografik ve sosyo-kültürel öğelerin neler olduğunu ve nasıl aktarıldığını anlamak amaçlanmaktadır. Erken evlilik olgusu; Ankara, Adana ve Mersin olmak üzere üç farklı şehirden kadın ve erkek toplamda 24 katılımcı üzerinden analiz edilmiştir.

Erken evliliği deneyimleyen çocuk gelinlerin/damatların mağduriyeti söz konusudur. Bireysel özgürlüğün, kişisel gelişim şansının ve eğitim hakkının kısıtlanmasının yanı sıra çocuk gelinlerin/damatların elinden çocuk olma haklarıyla beraber gelecekleri de alınmaktadır. Aynı zamanda bu evliliklerde kaçınılmaz olarak değişimleri de yaşanmaktadır. Nitekim erken evlenen bireyler, çocukluk evresini tamamlamadan yetişkin olma sorumluluğu ile karşı

¹ <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=21869>

karşıya kalmaktadırlar. Bu rol değişimleri, erken evliliklerde çocuk gelinler için ev işleri yapmak ve anne olmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çocuk damatlar ise evini geçindirmesi gereken bir aile reisi ve baba olmakla sorumlu tutulmaktadır. Çocuk gelinler/damatlar yüklenen bu rollerle birlikte eğitimden mahrum kalmakta; bunun yanı sıra tamamlanamayan eğitimleri dolayısıyla da vasıflı işlerde çalışmamaktadırlar. Bu durum, kişilerin yaşam kalitelerini etkilemektedir.

Bu araştırmada çocuk gelinlerin/damatların anlatılarından yola çıkarak erken evliliği var eden sosyo-demografik ve kültürel nedenlerin neler olduğu, evliliğin çocuk gelinler/damatlar tarafından nasıl deneyimlendiği, geleneksel uygulamaların ve kültürün bu evliliklerdeki rolü, kuşaklararası aktarımın nasıl gerçekleştirildiği, evliliğe kimin/kimlerin karar verdiği gibi konular ile ilgili bulgular ortaya konmak istenmiştir.

1. Evlilik ve Erken Evlilik

Evlilik, toplumların tarih boyunca uyguladığı ve devam ettirdiği sosyal pratiklerdendir. Evlendirme Yönetmeliği'ne göre hukuki olarak evlilik, "Bir kadının ve bir erkeğin usulüne göre yetki verilmiş bir memur önünde bir aile kurmak amacı ile yapmış oldukları medenî hukuk sözleşmesi" (Evlendirme Yönetmeliği, 1985) olarak tanımlanmaktadır. Evlilik, baba-anne rollerinin ve kimliklerinin toplum tarafından onaylandığı ve aile kurumunun ilk adımının atıldığı kurumdur. Sadece bireyler arası değil, aileler arası bir sözleşme olarak da görülmektedir. Turner vd. (2013, s. 101), evliliğin yeniden üretimin sağlanması, cinselliğin kontrolü ve çocuk yetiştirilmesi için güvenilir bir ortam sağlanması gibi gerekliliklerden kaynaklandığına değinmektedir. Evlilik, yaşanan toplumdaki aile mekanizmasının devamı için gereklidir. Bu nedenle evlenen/evlendirilen bireylerin aile ile ilgili istenilen sosyo-kültürel değerleri benimsemeleri de sağlanmalıdır.

Erken evlilik ise 18 yaşın altındaki bireyler arasında kendi istekleri veya aile zoruyla gerçekleştirilen evliliklerdir. Evlilik, ulusal ve uluslararası mevzuatta gerçekleştirilme şekli belirlenmiş bir kurumdur. Evlenme yaşının 18 yaş olarak belirlenmesine rağmen hâkim kararı ya da aile izniyle belirlenen yaşın altındaki birey ya da bireylerin evliliğinin de önu açılmıştır. Çakmak (2009) erken evliliği deneyimleyen kız çocuklarının 'çocuk gelin', erkek çocuklarının ise 'çocuk damat' olarak tanımlandığını ve erken evliliklerin resmî anlamda değil, sosyolojik anlamda evlilikler olduğunu belirtmektedir. Boran vd. (2013, s. 58) tarafından çocuk evlilikleri diğer adıyla erken evlilikler, 18 yaşın altındaki çocukların fizyolojik ve psikolojik olarak evlilik ve çocuk sahibi olmak gibi sorumlulukları taşımaya hazır olmadan yaptıkları evlilikler olarak tanımlanmaktadır. Gül ve Dinçer (2009, s. 82), 9-11 yaşlarından 20'li yaşlarına kadar bireylerin psikolojik olarak "ergen" kabul edildiğini ifade etmektedirler.

Bu dönemde bireyin hızlı fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal değişimler yaşaması, aşırı strese ve kaygıya neden olmaktadır.

Kendilerini koruyamayacak yaşta evlendirilen çocuklar, aile içi şiddete açık hâle gelmektedir. Aile içi şiddet yaşanmasa dahi fiziksel anlamda çocuk gelinler/damatlar için evlilik, başlı başına yıpratıcı bir süreç olmaktadır. Geleneksel ev içi rollerine hazır olmadıkları bir yaşta henüz kendileri çocukken eş, çocuk, aile, ev gibi sorumlulukların altına giren bireyler, fiziksel ve ruhsal çöküntü yaşamaktadırlar. Aydemir (2011, ss. 29-30), eğitimleri yarıda kesilmiş ve cahil bırakılmış bu çocuklar tarafından gelecek için bilinçli ve iyi eğitim görmüş evlatlar yetiştirmelerinin beklenilemeyeceğini belirtmektedir. Erken evlilik; psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik gelişimlerini tamamlamayan çocukların hızlandırılmış büyümesidir. Bu evliliklerle bireyin toplumsal beklentilere daha çok uyum sağlaması istenmektedir. Bu beklentiler; kadınlık, erkeklik rolleri ve temsilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda erken evlilik, temsil edilmesi beklenen toplumsal cinsiyet kalıplarının öğretileceği yerdir.

Evliliğin toplumda kadına ve erkeğe rol, statü kazanımı sağlaması, erken evliliğin gerçekleştirilme nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik, kadına ev işleri, çocuk bakımı gibi görevleri; erkeğe de hâkim olma, yer edinme, ev geçindirme gibi görevleri kabullendirmektedir. Bu nedenle kadın ve erkek kimliklerinin başarılı bir şekilde temsilleri için grup içerisinde başarılı rol edinimlerine sahip olmaları gerekmektedir. Aydemir (2011, s. 23), bu rol ediniminin ve çocukluktan karı-kocalığa sonrasında da anne-babalığa geçişin çocuk gelinlerin/damatların gelişimsel, eğitimsel ve sosyal nitelikli çeşitli fırsatlardan mahrum kalmasının yanı sıra cinsel istismara, şiddete ve yoksulluğa açık hale gelmesine de neden olduğunu söylemektedir. Eğitim seviyesi düşük olan ve bilgiye erişim imkânı bulunmayan bu bireyler, yapılan evliliklerin çocuklara vereceği zararlardan habersizdirler (Aydemir, 2011, s. 8).

Erken evliliklerin diğer bir nedeni de ataerkil geleneksel toplum yapısıyla ilişkilidir. Ataerkil yapı, kadın üzerinde sistemli ve kurumsallaşmış bir otorite sağlamakta; gelenek, görenek, töre, kültür ve toplumsal değerlerin değişmesiyle de sürekli bir şekilde yenilenmektedir. Bu yapı hem istenilen kadınlık ve erkekliliği var etmekte hem de bu kadınları ve erkekleri yapının korunması için kurban etmektedir. Ataerkil yapıda evlilik, önemli bir kurumdur. Evlilik içinde birey, ebeveynlerinden öğrendiği egemen yapının değerlerini yeniden var etmekte ve gelecek nesillere aktarmakta böylece egemen yapının devam etmesine katkı sağlamaktadır. Bingöl (2014, s. 109) de toplumsal cinsiyetin var edildiği ve farklı uygulamalarının olmasını sağlayan kaynakları, aile ve ataerkil gelenekler olarak belirtmektedir. Burcu vd. (2015, s. 67)'nin de vurguladığı gibi erken evlilik, birçok toplumda kültürel olarak üretilmekte ve sürdürülmektedir.

Bu bağlamda erken evliliğin geleneksel ataerkil toplumlarda gerçekleşmesinin en önemli nedenlerinden biri de toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Bu toplumlarda çocukların erken evliliğe zorlanması ya da kaçış yolu olarak bu evlilikleri seçmesi de eğitim seviyesinin düşük olmasıyla ilişkilidir. Özellikle kadınlar, evlilikle ilgili toplumsal beklentileri karşılamak için kendilerini evlenmeye mecbur hissetmektedirler. Eğitimsizlik, ekonomik koşullar, başlık ve akrabalık gibi sosyal ve ekonomik kökenli oluşumlar da erken evliliğin nedenleri arasındadır.

Erken evliliğin Türkiye’de normal olarak algılanmasındaki en büyük nedenlerden birisi de din olgusudur. Dinî kimlik, gündelik hayattaki toplumsal ilişkileri düzenleme açısından önemlidir. Erken evlilikler, genellikle herhangi bir evlilik töreni yapılmaksızın resmiyetin olmadığı ve yasal anlamda bağlayıcı hakları beraberinde getirmeyen dinî evlilikler şeklinde gerçekleştirilmektedir. Cuff vd. (2015, s. 99)’inin de belirttikleri gibi toplumda bireyler, doğru olduğuna inandıklarından dolayı bazı kurallara uyma konusunda isteklidirler. İslam dininde evliliğin kimlerle yapılamayacağı ve nasıl gerçekleştirileceği belirtilmiştir. İslamiyet’te iç evliliğe izin verilmektedir. Bunun en önemli nedeni ise İslam birliğini korumaktır. Birinci dereceden akraba olan bireylerle dini nikâh yapılamazken, Müslüman olmayan biriyle de nikâh kısılanması söz konusu olmamaktadır (Altuntaş ve Şahin, 2011, ss. 86-88). Bu kurallara rağmen pratikte bazı ihlallerin var olduğu da bilinmektedir.

2. Yöntem

Yorumcu/inşacı nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmada, erken evlilik olgusu aşağıdaki araştırma soruları çerçevesinde analiz edilmiştir:

1. Erken evliliğin sosyo-demografik ve sosyo-kültürel nedenleri nelerdir?
2. Çocuk gelinlerin ve çocuk damatların gözünden bu evliliğin nedenleri nelerdir?
3. Erken evliliklerde karar verme süreci nasıl gerçekleşmektedir? Evliliğe karar veren kim ya da kimlerdir?
4. Erken evliliğin kuşaklararası aktarımı nasıl gerçekleşmektedir?
5. Erken evliliğin kadınlar ve erkekler açısından deneyimlenmesinde farklılık var mıdır? Varsa bu farklılıklar nelerdir?

2.1. Veri Toplama Araçları

Çalışmada çocuk gelinlerin/damatların erken evlilik deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını kendi ifadeleri ile anlayabilmek amacıyla yorumcu/inşacı yaklaşımdan yola çıkılarak nitel yöntemin veri toplama tekniklerinden olan derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem yöntemleri kullanılmıştır. Nitel

yöntemin tercih edilmesinde erken evliliğin mahrem bir konu olması, yasa dışı bir şekilde gerçekleştirilmesinden ötürü yasal korkular barındırması, toplumsal değerleri anlamak için araştırmacıya veri zenginliği ve bütüncül anlama imkânı sunması gibi nedenler etkili olmuştur. Kümbetoğlu (2008, s. 47), nitel araştırmanın insana ve insanın parçası olduğu toplumu anlamlandırma sürecine olan etkisine ilişkin ayrıntılı ve derinlemesine bilgi sağladığına vurgu yapmaktadır.

Özdemir (2011, s. 328) ise derinlemesine görüşmenin araştırma konusuna uygun olarak bireylerle belirli bir amaç doğrultusunda yapıldığını belirtmektedir. Görüşmeler, çocuk gelinlere/damatlara erken evlilik deneyimleriyle ilgili sorular yöneltilerek gerçekleştirilmiş; evlilik nedenlerine ilişkin bilgilere katılımcıların gözünden ve onların anlatılarıyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşme formunda öncelikle sosyo-demografik verilere ulaşmayı hedefleyen standart sorulara (cinsiyet, evlilik yaşı, yaş, meslek, eğitim durumu, gelir düzeyi vb.) yer verilmiştir. Görüşme formu için literatür taraması yapılarak evlilik süreci ve sonrasında ilgili verilere ulaşmayı hedefleyen sorular belirlenmiştir. Gözlemler elde edilen bilgiler, görüşmelerden elde edilen verilerle harmanlanarak yorumlanmıştır.

a. Veri Toplama Süreci

Bu çalışma; Ankara'da, Adana'da ve Mersin'de yaşayan on sekiz yaşından küçük evlenmiş/evlendirilmiş bireylerle gerçekleştirilmiştir. Ankara'da 5 kadın, Adana'da 5 kadın ve 9 erkek ve Mersin'de 3 erkek ve 2 kadın olmak üzere toplamda 24 kişiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Adana'nın ve Mersin'in seçilme nedeni, hem bu şehirlerin kozmopolit nitelik taşımaları hem de araştırmacının daha önce bu şehirlerde yaşaması nedeniyle katılımcılarla daha kolay iletişim kurulacağına düşünülmesidir. Ankara ise araştırmacının yaşadığı şehir olması nedeniyle zaman darlığı ve ekonomik kısıtlamadan dolayı eksik kalan katılımcıları tamamlamak amacıyla araştırmaya sonradan eklenmiştir.

Görüşmeler, Aralık 2016 ile Mayıs 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme formu, yüz yüze ve bireysel olarak uygulanmıştır; her bir katılımcıyla farklı zamanlarda ve mekânlarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların gündelik gerçekliklerine en yakın bilgiye ulaşmak amacıyla evlerinde yapılmak istenmişse de aile bireylerinin tepkisinden çekinen bazı katılımcıların isteğiyle evlerinin yakınındaki parklarda ya da komşu evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler öncesinde araştırmanın konusu hakkında katılımcılara bilgi verilmiştir. Katılımcılara isimlerinin açıklanmayacağına dair güvence verilmiş ve ses kaydı alınacağına bilgisi verilerek kendilerinden izin alınmıştır. Görüşmeler, 45 dakika ile 2,5 saat arası değişen sürelerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden elde edilen bulgular, katılımlı gözlem

notlarıyla birlikte değerlendirilerek görüşmelerden konuya ilişkin detaylı bilgilerin elde edilmesi amaçlanmıştır.

b. Veri Değerlendirme Süreci

Nitel veri analizinde betimsel analiz, sistematik analiz ve yorumlayıcı yaklaşım olarak üç farklı yaklaşım bulunmaktadır (Özdemir, 2010). Betimsel analiz, görüşmede elde edilen verilerin özgün biçimine sadık kalınarak doğrudan alıntılara yer vererek betimsel veriler sunmaktadır. Sistematik analizde ise nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak, istenen betimsel analizin yanı sıra görüşmelerde yer alan bazı kavram ve temaları belirlemek ve bunların arasındaki ilişkiyi anlamak önemlidir. Sistematik analiz ile anlama ve kavramaya yönelik okuma sonrasında yorumlayıcı okuma yapılmalıdır. Bu okumalar sonrasında oluşturulan metinden çıkan anlamı yorumlamak, metnin içeriğini ve görüşme sürecinde öne çıkan söylemi ve bu söylemin sosyal gerçekliğin oluşmasındaki rolünü anlamayı mümkün kılmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşım, betimsel ve sistematik analiz sonrasında araştırmacı tarafından elde edilen verilerin çözümlenmesinin ve sınıflandırılmasının sonucunda elde edilen bulguların yorumlanmasıdır (Kümbetoğlu, 2008, s. 154). Bu bağlamda bu çalışmada betimsel analiz ve sistematik analiz yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler kodlanarak, kategoriler ve temalar tespit edilmiştir. Kavramsal kodlama, kategorilendirme ve temalandırma arasında anlamlı ilişkiler kurulmuştur.

3. Araştırmanın Bulguları

Bu başlık altında öncelikle katılımcıların demografik bilgilerine ulaşmayı sağlayan, görüşme formunda yer alan demografik soruların analizine yer verilerek erken evliliğin sosyo-demografik nedenlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Daha sonra katılımcıların anlatılarından yola çıkarak elde edilen temalar çerçevesinde erken evliliğin sosyo-kültürel nedenlerine ulaşılmıştır. Verilerden elde edilen temalar, konuyla ilgili literatür bağlamında analiz edilip araştırmacının gözlemleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Verilerin analizi kapsamında kodların, kategorilerin ve temaların belirlenmesinde Microsoft Excel programı aracılığıyla hazırlanan transkript yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda katılımcıların ifadelerine bakılarak temaların ne sıklıkta kullanıldıkları, çalışmada görüşme analizlerinden önce tablolar aracılığıyla gösterilmiştir.

3.1. Sosyo-Demografik Bulgular

Bu başlık altında katılımcıların yaşı, evlenme yaşı, eğitim düzeyi, evlilik çeşitleri, evlilik süresi, doğum yeri ve çocuk sayısı gibi sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Kod	Evlenme Yaşı	Şimdiki Yaş	Öğrenim	Gelir	Doğum Yeri	Yaş Farkı	Çocuk sayısı
E1	16	30	Ortaokul	1700-2000	Mardin	1	3
E2	16	56	Okuma-yazma bilmiyor	Çocukları bakıyor	Hatay	0	10
E3	14	34	Okuma-yazma biliyor	1500	Adıyaman	0	5
E4	15	53	İlkokul	1000	Mardin	-1	11
E5	16	35	İlkokul terk	1000	Erzurum	-1	6
E6	16	80	Okuma-yazma bilmiyor	260 (Yaşlılık Maaşı)	Siirt	-1	11
E7	16	43	İlkokul terk	1500	Mardin	-1	3
E8	17	51	Okuma-yazma bilmiyor	2000	Diyarbakır	-4	4
E9	15	36	Lise	2000	Adana	-1	2
E10	16	62	Ortaokul	1750	Mersin	-4	5
E11	14	52	İlkokul	3000	Ankara	-3	6
E12	17	28	Ortaokul	1200	Sivas	4	3
K1	16	25	İlkokul terk	1500(Eş)	Mardin	1	1
K2	11	35	Okuma-yazma biliyor	1000(Eş)	Adıyaman	5	5
K3	15	76	Okuma-yazma bilmiyor	260 (Yaşlılık maaşı)	Mardin	30	4
K4	17	37	İlkokul	1500(Eş)	Hatay	5	4
K5	15	35	Okuma-yazma biliyor	1500(Eş)	Siirt	8	4
K6	17	22	İlkokul terk	1500(Eş)	Adana	11	2
K7	15	56	Okuma-yazma bilmiyor	Emekli Maaşı(Eş)	Siirt	40	12
K8	11	73	Okuma-yazma bilmiyor	260(Yaşlılık maaşı)	Diyarbakır	5	7
K9	15	51	Ortaokul	3000(Baba Maaşı)	Erzurum	9	3
K10	16	28	Lise	1500(Eş)	Adana	0	2
K11	13	56	Okuma-yazma bilmiyor	1500(Eş)	Adıyaman	5	4
K12	14	44	İlkokul	2000(Eş)	Sivas	9	2

Tablo 1, evlilik yaşı açısından incelendiğinde katılımcıların 11-17 yaş aralığında evlendikleri görülmektedir. Evlilik yaşını cinsiyet ile birlikte değerlendirdiğimizde kadınlar, erkeklerden daha erken yaşta evlenmektedir. Evlenme yaşı, kadınlarda en küçük 11 iken erkeklerde ise 14'tür. Katılımcıların araştırma sırasında buldukları yaş incelendiğinde ise yaş aralığının 22 ile 80 yaş arasında değiştiği görülmektedir. Erkeklerden ikisinin eşleri kendilerinden büyükken, iki kişi de eşleriyle yaşıttır. Eşi kendinden büyük olan erkeklerin eşleri ile yaş farkı, bir ve dördür. Diğer erkek katılımcılar, eşlerinden büyüktür. Kadın katılımcılara bakıldığında ise sadece bir kadının eşiyle yaşıt olduğu, diğer on bir katılımcının ise kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evli oldukları görülmektedir. Kadın katılımcıların eşleriyle yaş farkları 1 ila 40 yaş arasında değişmektedir. Bu bağlamda erkek katılımcıların eşleri, genellikle kendilerinden yaşça küçükken, kadınlarda bu durum tam tersidir. Buradan hareketle çocuk damatların çocuk gelinlerle evlendirildiği fakat çocuk gelinlerin ise genellikle kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlendirildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu veri, çocuk gelin sayısının çocuk damat sayısından fazla oluşunu açıklamaktadır.

Erken evliliklerde elli yaş üstü katılımcılarda çocuk sayısı daha yüksek görünmektedir. Elli yaş üstü olan 11 katılımcıda toplam çocuk sayısı 77 iken, elli yaş altı 13 katılımcının toplam çocuk sayısı 42'dir.

TÜİK'in 2018 verilerine göre kadınların en az bir eğitim kurumunu bitirme oranı %82,8 iken 25 yaş üstü okur-yazar olmayan kadın oranı %8,5'tir. Erkeklerde ise bu oran %1,6'dır². Katılımcıların eğitim düzeyleri, cinsiyet temelinde ayrıntılı olarak ele alındığında çalışmadan elde edilen verilerin TÜİK verilerini desteklediği görülmektedir. Katılımcılardan sadece bir kadının (K4) eğitim düzeyi eşininkinden yüksektir.

Tablo 1'e bakıldığında katılımcılardan yarısından fazlasının okuma-yazma bilmediği veya okuma-yazma bildiği hâlde herhangi bir eğitim kurumunu bitirmediği anlaşılmaktadır. Katılımcılara cinsiyet temel alınarak bakıldığında okuma-yazma bilmeyen kadın oranı, erkeklerden daha yüksektir. Sadece okuma-yazma bilen kadın oranı ise erkeklerden yüksektir. İlkokul ve ortaokul mezuniyeti kadınlarda daha düşük iken lise mezuniyeti ise her iki cinsiyette eşittir. Katılımcılardan hiçbiri üniversite eğitimi görmemiştir. Eğitimle ilgili elde edilen veriler, her iki cinsiyet açısından da eğitim düzeylerinin yüksek olmadığını ortaya koymaktadır.

Katılımcıların eğitim düzeylerinin düşük olmasıyla ilgili anlatıları, bu konuda derinlemesine bilgi elde edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda erkek çocuklar yakında bir okul olmadığından ya da ekonomik anlamda eve destek olmaları

² <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27594>

istendiğinden okula gönderilmemiş ya da kendi istekleriyle okulu bırakmışlardır. Bu durum, evi geçindirme görevini üstlenmesi beklenen erkeklerin istihdama vasıfsız işçiler olarak katılımına yol açmaktadır. Katılımcılardan bazılarının okula devam etmeme nedenleriyle ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Ortaokulu bitirene kadar evdeki maddi sorunlardan dolayı altı okul değiştirdim. Zaten okumaya da pek hevesim kalmamıştı. Okuldan ayrıldıktan sonra birçok iş yaptım. En son sanayide meslek edinip orada çalışmaya başladım.” (E1)

“Ne bilim okumak zor geliyordu, sanki boş bir şey. Çevremde okuma yazma bilen yok ki. Ödev yaptın mı yaptım. Okumayı doğru düzgün askerde öğrendim. Yani okumak nedir bilemedim. Cahillik, okumadım.” (E6)

Geleneksel ataerkil toplum yapısı içerisinde erkek çocuğun çalışıp aileye destek olması beklenmektedir. Bir erkek katılımcının aktarımı bunu doğrulamaktadır:

“İlkokul mezunuyum ama sonradan açık öğretimle liseyi bitirdim. Çalışmam, para kazanmam lazımdı. Erkeksin ya o yüzden.” (E9)

Adıgüzel (2013, s. 337) kız çocuklarının evlenip el olacağı düşüncesinin eğitimden geri kalmalarına sebep olduğunu belirtmektedir. Evlenip, ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenecek olan kadının eğitilmiş olması gerekli görülmemektedir. Bu nedenle evi geçindirmesi beklenen erkeğin okula gitmesine öncelik verilmektedir:

“Biz nasıl olsa evlenecektik. O zaman niye boşuna para harcasınlar.” (K1)

“Ben okula her gün giderdim ama erkek kardeşimi götürürdüm. Babamın soyunun devamı ben nasıl, onla bir olacak. Sırtımda okula getirir götürürdüm.” (K3)

“Abimleri okula gönderdiler ama kızları hiç göndermediler.” (K1)

Kız çocuklarının okula gitmemesinin bir diğer nedeni evde anneye yardımcı olmaları ve kardeşlerine bakmada anne rolünü üstlenmeleridir (Tunç, 2009, s. 241). Bunun yanı sıra bazı kadın katılımcılar ekonomik anlamda da aileye yardım ettiklerini ifade etmişlerdir:

“Köyden gelmiştik biz, şehir pahalı hepimiz çalışıyorduk. En küçük iki kız kardeşim okula gitti ama gidemedi ki. Kardeşlerimin boyu kocaman çünkü büyük yaşları. Herkes dalga geçince okulda, zorla ilkokul okudular o kadar. Ama bize oku diyen olmadı ki. Erkeğimiz de kızımız da okumadı.”(K2)

“Ben okumadım hiç. Zaten babam da öldüğünden, eşek gibi çalışırdım o kadar. Biz dokuz kardeştik. Annem, ben, ablam, abim çalışıyorduk ancak, ben okula gitsem kim bakacak. Zaten çalışmasam da okula filan

gitmezdim. Ahmet'e değil, Mehmet'e verirlerdi. Öyle okumak filan yok yani bizde." (K7)

Geleneksel yapıdaki aileler, özellikle kız çocuklarını bir an önce evlendirmek gerektiğini düşünmektedirler (UNICEF, 2003). Bu düşünce de kız çocuklarının okula gönderilmemesinde etkili olmaktadır:

"Ne bilim liseye kadar okudum. Derslerim de iyiydi. Ama sonra kimse bana sormadı ki bir şey. Abimlerin yanına gittim baktım istediler verdiler. Sonra anladım, evlenince okula gidemiyorsun." (K10)

"Eğitim durumum maalesef ortaokul terk, çünkü 15 yaşında evlendiğim için ortaokuldan ayrılmak zorunda kaldım. Müdürüm abime rica etti. Çok zeki lütfen önünü açın dedi. Okuldan almayın ama okutmadılar. O benim en büyük ukdemdir zaten." (K9)

"Evlenecekse okumasın ev işi öğrensın ki demesınler ne biçim kadın bu" (K12)

"Eski dönem, böyle okumak filan hayal gibiydi o dönem. Kimse kızını okula göndermek için hele ki başka şehre okumaya filan göndermezdi. O yüzden 'İyisi mi evlendirelim!' dediler." (K12)

"Bir de okula gitsem ben, nasıl evi çekip çevirecem. Kim yapacak? Ana yok ki. Babam mı?(gülüyor) Tövbe haşa!" (K3)

Gürol ve Dilli (2007), kız çocuklarının okula gitmek için destek görmediklerini ve kınanma korkusu duyduklarını vurgulamaktadırlar. Katılımcıların ifadeleri bunu destekler niteliktedir:

"Bir de adımız çıkar. Filancanın kızı okuyor diye. Gözümüz açılırdı."(K1)

"Okula hiç gitmedim ama çocuklarım bana okuma yazma öğretti. Babam sağken okutmadı. Babam ölmüştü, amcalarım zaten başımızı belaya sokacaklar diye hepimizi erkenden evlendirdiler. Bir de okula mı gönderecektiler." (K11)

Erken evlilikler eğitim durumu ile bağlantılı olarak ele alındığında erkek, okumayı istemediğinde "Evlenip adam olsun." denilmektedir. Evlilik, geleneksel erkeklik rollerine beklenen adaptasyonun sağlanmasıdır.

"Arada bizim gibi kurbanlar oluyor işte. Aslında benim yüzümden oldu. Evlilik, adamı erkek yapar. Sorumluluk alırsın ya büyüsün, ama nasıl büyümek bu?" (E5)

"Ortaokul mezunuyum, eşim hiç okumadı. Zaten okumadığımdan geldi başıma hep. Yoldan çıkarım korkusuyla evlenen adam erkek olur, karısını evini yurdunu bilir, sapıtmazdı." (E10)

Eğitimle ilgili elde edilen veriler, çocuk gelinlerin ve damatların eğitimlerine devam edebilmeleri açısından sorun yaşadıklarını ortaya sermektedir. Eğitime devam etmeme nedenlerinin ise cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Bu

durum, Parsons'ın aile içinde kadınların oynadığı anlamlı rol ve erkeklerin oynadığı araçsal rol görüşüyle açıklanabilir. Buna göre kadınlar; müşfik, itaat edici, doyurucu, sevgi ihtiyaçlarını giderici ve duyguludurlar. Erkekler ise liderdirler, yaratıcı ve özgündürler, eve gelir getirmektedirler (Parsons&Bales, 1982, s. 106). Çalışmada da benzer şekilde çocuk gelinlerin evlenip 'el olacağı' düşüncesi, ev işleri ve çocuk bakımında anneye yardımcı olması gibi nedenlerle aileler, kız çocuklarının eğitimi olmasını gerekli görmemektedir. Çocuk damatların ise ekonomik anlamda eve destek olma ve evlendikten sonra da evi geçindirme rolleri, eğitimlerini yarıda bırakarak çalışmalarına neden olmaktadır.

Tablo 1'den elde edilen bir başka veri, katılımcıların ekonomik durumları ile ilgilidir. Katılımcıların aylık gelirlerine baktığımızda en yüksek aylık gelirin 3000 TL, en düşük aylık gelirin 260 TL (yaşlılık maaşı) olduğu dikkat çekmektedir. Bir katılımcının ise hiçbir aylık geliri bulunmamakta, ihtiyaçları çocukları tarafından karşılanmaktadır. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)'nin Nisan 2018 "Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırma" verilerine göre dört kişilik bir aile için açlık sınırı 1.680,33 TL iken, yoksulluk sınırı 5.473,38 TL'dir. Bu durumda araştırmaya katılan 24 katılımcıdan 17'sinin açlık sınırı altında, 7'sinin ise yoksulluk sınırı altında yaşadığı görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Evlilik Biçimleri

Kod Adı	Medeni Durumu	Kaç Yıldır Evli Olunduğu	Evlilik Biçimleri
E1	Evli	14	Kaçarak
E2	Evli	40	Gönüllü
E3	Evli	20	Gönüllü
E4	Evli	38	Gönüllü
E5	Evli	20	Çok Eşlilik, Akraba
E6	Evli	65	Gönüllü
E7	Evli	27	Berdel, Görücü Usulü, Akraba
E8	Evli	34	Levirat
E9	Boşanmış	13	Görücü Usulü, Akraba
E10	Eşi ölmüş	46	Görücü Usulü, Akraba
E11	Evli	38	Görücü Usulü
E12	Evli	11	Görücü Usulü
K1	Evli	9	Berdel, Akraba
K2	Eşi ölmüş	24	Akraba
K3	Eşi ölmüş	30	Kaçarak

K4	Evli	20	Akraba
K5	Evli	20	Berdel, Akraba
K6	Evli	5	Akraba
K7	Bekâr	42	Akraba, Kumalık
K8	Evli	62	Akraba
K9	Boşanmış	21	Kaçarak
K10	Evli	3	Kaçarak
K11	Evli	40	Akraba
K12	Evli	30	Görücü Usulü

Katılımcıların anlatılarından sekiz çeşit evliliğe ulaşılmıştır. Bu evliliklerden bazıları iç içe geçmiş durumdadır ve bir evlilik içerisinde birden fazla evlilik çeşidine de rastlanılmıştır. Altı kadın, akraba evliliği yapmıştır ve bu kadınlardan biri aynı zamanda kuma olarak gitmiştir. Akraba evliliği, erkeklerde bir kişi tarafından yapılmıştır. Bu kişi aynı zamanda biri dinî, biri de resmi nikâhlı iki eşe sahip olduğundan çok eşlidir. Bunun yanı sıra gönüllü evlilik, beş erkekte görülürken hiçbir kadında görülmemiş; berdel evliliği (evlenecek iki erkeğin, evlilik çağındaki kız kardeşlerini birbirleriyle değiştirmeleri), iki kadın ve bir erkekte görülmüş; görücü usulü evlilik, bir kadında ve dört erkekte; iki kadında ve iki erkekte kaçarak evlilik, bir erkek katılımcıda da levirat evliliği (yenge ile evlilik) görülmüştür.

Katılımcılardan elde edilen bir diğer bulgu da kaç yıldır evli olduklarıdır. Evlilik süresi, 3 ile 65 yıl arasında değişmektedir. Katılımcılardan bir kadın, kuma olduğundan 12 çocuk doğurmuş olmasına rağmen medeni hâli bekâr olarak görülmektedir. Erkek katılımcılardan birinin eşi vefat etmiş; ikisi boşanmış; biri ise boşanamadığından imam nikâhı ile ikinci kez evlenmiştir. İki kadın katılımcının eşi ölmüştür.

3.2. Araştırma Problemleri Çerçevesinde Verilerin Analizi

Bu başlık altında araştırma sorularına uygun olarak katılımcıların anlatılarından yola çıkılarak erken evliliğin sosyo-kültürel nedenlerine ilişkin elde edilen temalara yer verilmiştir.

3.2.1. Erken Evlilikte Sosyal Çevre: Nesilden Nesile Erken Evlilik

Tablo 3. Cinsiyete Göre Ailede Erken Evlilik Olgusunun Görülme Sayısı

Ailede Erken Evlilik	
Cinsiyet	Evet
Kadın	11
Erkek	9

Tablo 3’den de anlaşıldığı gibi erken evlilik yapan çocuk gelinlerin/damatların ailesinde de erken evlilik, yaygın bir şekilde görülmektedir. Sosyal çevrenin en küçük birimi, evlilik ve ailedir. Durdu ve Yelboğa (2016, s. 801), erken evliliklerin gelenekselleşen aile kurma kalıpları ve cinsiyet kalıp yargılarından dolayı var edildiğine değinmektedirler. Katılımcılara “Erken evlilik ailenizde/çevrenizde yaygın mıdır?” sorusu sorulduğunda alınan cevaplar şu şekildedir:

“Var tabii! Annem babam. Komşularımız hep Kürt, onlarda çok var. Kardeşlerim de küçük yaşta evlendi. Çevremizde resmî nikâh pek sorun edilmediği için çoğunda da olmadığından sorun olmadı.” (K4)

“Eşim de aşağı yukarı benimle yaşitti. Ailemde erken evlilik vardı. Çok dindar bir ailem var. Abim, kardeşim, kız kardeşlerim hep erken evlendi.” (E9)

“Evet, annem-babam 15 yaşında evlendi. Kız kardeşim, 16 yaşında evlendi. Abilerim erken evlendi. Benden önceki abim, 16-17 yaşında evlendi, o da babamın zoruyla evlendi.” (E1)

“Yok. (En küçük kızı, 16 yaşında kaçarak evlenmiş ve en büyük oğlu da ama görmüyor.) Annem babam zaten küçük evlenmiş.” (K7)

“Annem 12, babam da 14 yaşında evlenmiş.” (E8)

“Yedi sülâlem, erken evlenmiş. Annem, babam, amcam, yengem, dayım... Köy yerinde gözü açılmasın diye herkes birbirine kızını vermiş.” (E9)

Burcu vd. (2015, s. 80) içinde buldukları kültür sisteminde 18 yaşından küçük kız çocuklarının evlenmelerine dair beklenti ve kabullerden dolayı bireylerin erken evliliği zorunlu gördüklerine değinmektedir. Bu durumun çocuk damatlar için de geçerli olduğu görülmektedir.

Kendi deneyimleri sonrasında çocuk gelinlerin/damatların bazen bu durumdan ders çıkararak çocuklarını erken evlendirmedikleri görülmektedir.

“Annem babam da erken evlendi. Çocuklarımız da hepsini de büyük verdik. Küçük evlendirmedik hiç.”(E2).

“Annem 14 yaşında evlenmiş, tabii ki o kuşak öyleymiş. Ben devam ettirdim. Babam da küçük evlenmiş. 17-18 yaşında babam, ağa çocuğu köyde. E tabii ki oğlu, tek erkek çocuğu dört kız kardeşinin üzerine. O nedenle de şanlı bir düğün yapmış. Babam küçük baba, annem de küçük anne olmuş. Ablam 14 yaş, abim 18 de evlendi. İki çocuğum evli. İkisi de 25 yaşlarında evlendi. Küçük kızım zaten 25 yaşında hâlâ bekâr.” (K9)

Katılımcıların ailelerinin erken evlenmesi ve evliliklerinde sorunlar yaşamaları, katılımcılar tarafından kendilerinin ödemesi gereken bir bedel olarak değerlendirilmektedir:

“Onlar da küçük evlenmiş. Biz çektik hâlâ da çekiyoruz. Siz daha bir şey görmediniz. Biz açlık da gördük, dayak da gördük. E siz gördünüz, biz niye görelim? E siz bizden daha mı iyisiniz? İdare edin.” (K1)

Erken evlilik, kültürel bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır. Kara (2015), erken evliliklerin devam ettirilmesinde kültürel değerlere bağlılığın etkisine değinmektedir. Erken evliliği deneyimleyen aile büyükleri, anne-baba ya da akrabaların çocuk yaştaki evlilikleri sorun olarak görmemesi, bu evliliklerin kendini tekrarlamasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra erken evlilik, toplumsal yaşamda normalleştirildiğinden gelişimlerini tamamlamamış çocuk gelinler ya da damatlar, kendilerini küçük olarak görmemektedir.

“Ben bir gün dolanırken köyde aşık oldum. Ama nasıl! ‘Ay!’ dersin ‘Çok güzel.’ O zaman köyde öle konuşmak filan da yok. Gittim babama dedim: ‘Baba ben evleneceğim şunun kızıyla.’ Babam bana güldü, hiç takmadı. Birkaç geçti dedim: ‘Baba ben evleneceğim.’ Ama bu arada gidip her gün bakıyorum. Babama gene dedim gene güldü. Bu defa kalktım dedim: ‘Baba bak, ben evleneceğim o kızla. İstemezse kaçıracağım.’ Akıldan da diyorum ki babam beni kenara atmaz. E ben erkeğim ya hem de tek. Babam dedi ki: ‘Evleneceğin mi oğlum, sen nasıl evleneceğin! Hadi, sen evlendin de e o kız daha çocuktur.’ Ben de dedim: ‘Yok ne ben çocuğum, ne de o çocuk. Ben evleneceğim.’” (E4)

Başka bir katılımcıya ‘Evlendiğinizde çocuk muydunuz?’ sorusu yöneltildiğinde şu cevap alınmıştır:

“Yok, değildim ama büyük de değildim” (K10)

“Yani küçük değildim de o kadar ama evlenmek için daha büyük olmak lazım bence.” (K6)

“Bizden kimse küçük evlenmedi yani o zamana göre küçük değildik ki biz. Şimdiki gibi değildi o zaman, yetişkindik biz. İşi gücü yapıyorduk.” (K8)

Katılımcı ifadelerinden erken yaşta evlilik deneyimine sahip anne-babaların bu evlilikleri normal kabul ettiği anlaşılmaktadır. Erken yaş evliliklerini çevrelerinde gören çocuk gelinlerin ve damatların bazıları da kendilerini çocuk

olarak görmemekte; bunun sonucu olarak da bir nesil daha erken evliliği gerçekleştirmiş olmaktadır.

3.2.2. Katılımcıların Gözünden Erken Evlilik Nedenleri

Araştırmada görüşülen 24 katılımcının ifadelerinden elde edilen erken evliliğin nedenleriyle ilgili ulaşılan temalar, sıklıklarıyla birlikte aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Gözünden Erken Evlilik Nedenleri

Evlilik nedenleri	Kadın	Erkek
Aşk	0	5
Huzur	8	1
Namus	1	1
Sorumluluk	0	2
Tanıdıklık/Akrabalık	3	3
Toplam	12	12

Tablo 4’de görüldüğü gibi erken evliliğin yapılmasında huzur, en çok görülen evlenme nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu sırasıyla tanıdıklık/akraba olma, aşk, namus ve sorumluluk temaları izlemektedir.

Huzur: “Ne Umdum, Ne Buldum”

Erken evliliklerde önemli bir etken, huzur arayışıdır. Kaçarak ve gönüllü yapılan evliliklerde evliliğin katılımcılar için huzur anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların evlendikleri yaş itibarıyla evliliği tam olarak anlamlandıramadıkları da anlatılardan ulaşılan sonuçlardandır. Evliliğin huzur olduğunu düşünen katılımcının aktarımı şöyledir:

“Çünkü ben diyordum, herkes evlidir. Evlilik güzeldir. Evlilik, diyordum bak ne güzel! Hep yan yanaydılar. Ben bilmiyordum eve bakacan, evi geçindirecen.” (E4)

Duru ve Arslan (2014, s. 41), ailedeki sosyal ve duygusal destek eksikliğinin kaçarak evlenmelere yol açtığını belirtmektedirler. Kaçarak evlenmelerin diğer bir nedeni olarak ev içinde yaşanan şiddet, karşımıza çıkmaktadır:

“Evliliği çok severdim çok severim hala da. Düzenli hayat, ben düzenli hayatı çok seviyorum. Evlilik bana ailemden kaçıştı, ailem çok baskıcıydı, ama daha vahim bir yere gitmişim farkında olmadan. Hayatımı değiştirecekti, çok güzel bir evlilik yapacaktım. Mesela dayakçı bir babanın elinde yetiştim öyleydi...” (K9)

“Ben evdekilerle anlaşamıyordum. Dövüyorlardı, küfür vardı. Ben de dayanamadım, kaçtım.” (K10)

E1 ise eşinin desteğini şu şekilde aktarmaktadır.

“Beni baya bi kötü yoldan kurtardı yani. Yoksa bugün, şu köşe başlarında duranlardan biri olabilirdim. Bunu ben sağlamadım, bunu sağlayan eşim oldu. Mesela bana derdi: ‘Sigara içme!’, ‘Tamam’ derdim. Beni aradığımda ‘Neredesin?’ derdi, ‘Buradayım.’ derdim. ‘Ya! Senin bu saatte orada ne işin var?’ derdi. ‘Tamam’ derdim. Çoğu zamanımı da kendisi ile geçirdiğim için dışarıdakilere pek zaman ayıramıyordum. Evlenmeden önce kötü yollar, kötü arkadaşlar işte sağlıklı bir yol çizemiyordum” (E1)

Katılımcılar, huzurlu olmak için evlenmeyi çözüm olarak görseler de evlendikten sonra yaşadıkları hayatın beklentilerinden farklı olduğunu belirtmişlerdir:

“Kaçtığım adam benden çok büyüktü. Gördüm, dedim: ‘Vay!’ Ama artık adım çıktı. O adamla da evlendim. Babam zaten beni buldu ama geri istemedi. Kocam beni döverdi de söverdi de ama benim evimdi. Ben sanıyordum, kaçtığımda düzelecek. Ne kadar istemesem de isteklerine boyun eğmek zorundasın bir yerden sonra.” (K3)

Tanıdıklık/Akrabalık: “Kol Kırılır, Yen İçinde Kalır”

Erken evliliklerde tanıdık/akraba olma, evlilik nedenleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. Kültürel olarak üretilen erken evlilik, ‘el’, ‘yabancı’ ile evlenmenin önüne geçilmesini de sağlamaktadır. Erken evliliklerin sıklıkla rastlandığı geleneksel toplumlarda çocuklarının evleneceği kişinin tanıdık, akraba olması, aileler tarafından tercih edilmektedir. Bu tür evliliklerde akraba/tanıdık olan ailelerin arasındaki bağın güçlendirilmesi ve “Kol kırılır yen içinde kalır.” anlayışı hâkimdir.

“Akrabalar vardı arada babamın da annemin de çok sevdiği. Annem de olmasını çok istiyordu. Evlenme kararında benim adıma karar verdiler yoksa hiçbir destekleri olmadı. Yani şöyle amca aradığından dolayı kol kırılır yen içinde kalır misali bir sorun olduğuna hiç dilenmedi.” (K4)

“Vallahi demedi. Her gün görücü geliyordu bana. Bazen on kişi de geliyordu ama annem beni kimseye vermedi, yeğenine verdi. Annem dedi: ‘Bu, yeğenimin payıdır.’ diye beni ona verdi.” (K8).

“Ailem uzaktaki bir akrabamızla beni evlendirdi. Evlilik kararımı ailem verdi. Anlaştılar. Biz de bir kere görüştük, düğün oldu. Bana ‘Evlenmek ister misin?’ demediler ama eşime de sormamışlar hiç.” (E5)

Levirat ve berdel evliliklerinde ise tanıdık/akraba olmak, evliliğin teminatı olarak görülmektedir. Aşağıda berdel evliliği gerçekleştiren katılımcıların ifadeleri bunu desteklemektedir:

“Vallahi biz berdel, beşik kertmesi gibi bir şeyiz ama ben de bilmiyorum. Eşimin erkek kardeşi ile benim kız kardeşim yıllar önce evlenmişler. Biz amca çocuklarıyız. Yani bizde akraba evliliği

çok var. Ama benim gönlüm vardı eşimde, onun yoktu ama gerçeği de istersen bana da sormadılar bile. Ben küçük evlendirildim. Çünkü ailelerin bağı güçlensin diye yapılan bir evlilik, çok güçlü değildi. Biz evlendirildik ki bağ güçlensin. Diğer evlilik için de bir teminat olduk.” (E7)

“Amcam yabancıya vermedi işte. Kendi içimizde oldu. Hem emanete sahip çıkmış oldu. Berdel olduk.” (K5)

“... Anlıcağın bizi oğlana vermiyorlar, anneyle babaya veriyorlar.” (K1)

“Abim vefat edince, eşi kaldı. Ailesi de: ‘Çoluk çocuk da yok. Kızımı geri verin!’ dedi. Annem çok hastalandı üzüntüden. Annem o kadar kötü ki öldü diyordu herkes yani. Ama aile durmuyor, illa ‘Vereceksiniz!’ diyor. Neyse annem yalvar yakar başladı bana ‘Evlene oğlum’ demeye. Dedim: ‘Ya anne! Yapma, etme. Ne yapacam ben, abimin emanetidir. Ben bir ömür bakayım.’ ‘Yok!’ dedi annem. ‘Sen he! demezen alacaklar, başkasının karısı olacak. Nasıl benim namusum, bu evden çıkar?!’ Durumu da kötüleşmeye başladı. Anneme dayanamadım dedim ki nasılsa iyileşir, o iyileşene kadar kandırırım. Ama nerde! O hafta hemen hocayı çağırdık, nikâh yaptık.” (E8)

Katılımcılardan bazıları ise ailelerinin tanıdık ya da akraba olmayan eşini istemediklerini belirtmişlerdir:

“Yani akrabamız olmadığı için böyle bir şeyi tepkili oldu. Yani her iki gelini de kendi akrabası, eşimi istemiyordu. Abim, halamın kızıyla evlendirildi. Benim küçüğüm de dayımın kızıyla evlendi.” (E1)

“Annem başta istemiyordu, diyordu ki akraba değil. Ablamın çocukları var.” (E3)

Akrabalık bağı olmayan evliliklerde tercih, yakın çevreden biri olarak belirlenmektedir. Bu durumlarda tanıdık, eş, dost, komşu çevresinden bireyler, evlilik için tercih edilmektedir. Bunun nedeni de kendi yaşam koşullarına, kültürlerine mümkün olduğunca uygun biriyle evliliğin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Tanıdık/eş/dost evliliklerinde kültürel uyumun gözetildiği belirtilebilir:

“Biz dışarıdan almadık ama akraba da değildi. Sonuç olarak kültürümüze yakın bir aileydi.” (E11)

Aşk: Evlilik Kararında Duyguların Rolü

Aşk, özellikle ergenlik döneminde bireyin hayatında önemli kararlar almasını sağlayacak bir duygudur. Koç (2013, s. 235), ergenlerde duygu yoğunluğunda istikrarsızlık olduğuna, bu dönemde duygusal artışların olabileceğine değinmektedir:

“Duygularımdan kaynaklı olarak karar verdim. Seviyordum.” (K5)

“Âşık oldum, öyle evlenmek istedim onunla. Ben biliyordum evde bakılacak eşim olacak. Zorlanmadım da zaten çalışıyordum da.” (E3)

Çocuk gelinler ve damatlar, flörtün yasak, ayıp, günah olarak görülmesinden dolayı evlilik yolunu seçmektedir. Aşk evliliği yapan katılımcıların ifadeleri şu şekildedir.

“Ben eşimi tanıyordum. Aynı köydeyiz. Beraber oynardık sonra işte oynamadık hani köy yeri ya. Ayıptır, büyüdük diye. Ben erkeklerle o kadınlarla oynuyor. Bakışıyoruz. Ben geçince bana o da bakıyor yani eminim. Onun da bende gönlü var.” (E4)

“Güzel olmasa âşık olur muydum? Babasının evinde gördüm. Evlerine hep giderdim. İşimiz olmadığında bütün köyü gezerdik. Birbirimizle konuşmazdık, diyorlardı ki günahdır. ‘Nikâh olmadan günah’ diyorlardı. Ben dedim babama: ‘Bana iste, âşık oldum!’ Anneme de dedim, gittim annesine de dedim.” (E6)

Toplumsal onay ya da toplumdaki dışlanma, birey için önemlidir. Bundan dolayı yaşadığı toplumun onamadığı bir davranış yapmak istemeyen ve henüz sağlıklı kararlar veremeyecek yaşta bu bireyler, toplumsal onay için evlenmeyi tercih etmektedirler.

Namus: “Kadın Bela Olur, Erkek Adam Olur”

Namus kavramı, toplumda en çok yaptırımı sahip değerlerden birisidir. Katılımcı ifadeleri, namus kavramının toplumsal yaşamda karşımıza toplumsal cinsiyet beklentileri olarak çıktığını ortaya koymaktadır. Evlilik söz konusu olduğunda Giddens (2008, s. 130), erkeğe ve kadına atfedilen sosyal rollerin kadınlık ve erkeklik rolleri olduğunu ve bireylerin bu rollerle toplum içinde var olduklarını belirtmektedir.

“Babam biz küçükken öldü. Evin geçimi zordu, biz kalabalıktık. Dokuz kardeşlik. Annem, abimin eşi, çocukları. 12, 13 kişiye bakmak zordu. Evde ben de dâhil dört genç kadın vardı. Biri kapıya gelir, bela olur diye korkudan ve başlık parası için evlendirildik.” (K11)

“Ben kaçtım ama kaçtığımı bilmiyordum, köyde bir grup vardı. O grup bir araya geldi mi herkes bilirdi ki birini kaçırarak. Bana geldiler, dediler: ‘Bunu giy!’ 16 yaşında bile yoktum. Beni kaçıracaklardı ama kime kaçacaktım bilmiyordum ama bize gelmişlerdi bir kere. Yani adım çıkacaktı...” (K4)

‘Adı çıkacak’ korkusu sadece kaçarak evlenmelerde değil, aileler arası verilen sözün yerine getirilmediği durumlarda da bireyler için namus algısı oluşturmaktadır.

“Ayıp olduğunu kızın adının çıktığını, ona bunu yapma hakkım olmadığını söylediler. Tabii çocuksunuz.” (E9)

Bunun yanı sıra erken evlilik ile akrabalık bağlarının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Berdel, levirat ve yakın akraba evliliği, aileler için ‘bir taşla iki kuş vurmak’ anlamını taşımaktadır. Hem namus ele kaptırılmamakta hem de bağlar güçlenmektedir. Levirat, sorarat, berdel gibi evlilik çeşitlerinde amaç, namusu korumak ve yabancı olarak gördükleri bir başkasına yakın akrabayı kaptırmamaktır. Bu evlilik çeşitlerinin diğer bir nedeni de çevre baskısı olarak karşımıza çıkan “Elalem ne der?!” ifadesidir.

“... Ben yetişkindim, genç bir kadınla aynı evde olmam doğru değildi. Bir de bizim burada bir adet var. Senin evindeki kadın; yengen, anan, karın gidip başkasına eş olamaz, senin evinden çıkmaz. Elalem der ki ‘Vıyy! Filan kesin gelini evlendi şununla.’ O zaman insanın namusu, beş paralık olur. Başımı yerden kaldıramam.” (E8)

Oakley (2015), toplumsal ilişkilere bağlı olmanın toplumsal cinsiyetleri var eden önemli bir etken olduğuna değinmektedir. Bu bağlamda berdel evliliği yapan kişilere yüklenen bir sorumluluk göstergesi, ayıp adı altındaki namus vurgusudur. Bireyin karara itirazı, onun bireysel temsilini olumsuz etkilemektedir. Berdel evliliği yapan E7’nin ifadesi şöyledir:

“Ben küçük evlendirildim. Çünkü ailelerin bağı güçlensin diye yapılan bir evlilik, bağ çok güçlü değildi. Biz evlendirildik ki bağ güçlensin. Diğer evlilik için de bir teminat olduk. Aslında kimsenin umurunda değildi bu âşık bu değil. Onlar anlaştı bitti, gitti.” (E7)

Katılımcıların aktarımlarında ortak olan nokta, sorumluluk duygusudur. Aileye ve sosyal çevreye karşı sorumluluğu var eden *ayıp*, *bela olmak* ve *erkek olmak* kavramları bu evliliğin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Ortner (1972)’in de belirttiği gibi bu sorumlulukların yerine getirilmesi, topluma ait olma ile de bağlantılıdır. Kadın ve erkek katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı gibi namus algısı; kadının bela olması, adının çıkması ve toplumsal algıya uygun kadın olması anlamını taşıırken, erkek için de adam olmanın en önemli göstergesi olan kadının namusuna sahip çıkması anlamını taşımaktadır.

Sorumluluk: “Kadının Başı Bağlansın, Erkek Yerini Bilsin”

Çakır (2013, s. 138), insanın olumlu ya da olumsuz birçok davranışını ve düşüncesini yaşadığı çevreden aldığına değinmektedir. Erken evlilik, çocukların başlarının bağlanarak sorumluluk altına girmeleri olarak görülmektedir:

“Arada bizim gibi kurbanlar oluyor işte. Aslında benim yüzümden. Evlilik, erkek yapar adamı. Sorumluluk alırsın ya büyüsün ama nasıl büyümek bu.” (E5)

“Baktım, bir gün evde benim nişanım konuşuluyor. Sanırım düzelirim diye düşündüler, aile sahibi olunca durulurum. Öyle sandılar ama durulmadım işte hiç.”(E9).

Erken evlilik, erkek çocuklarının sorumluluklarını yerine getirmesi, kız çocuklarının ise başı bağlanarak kontrol altında tutulması imkânı sağlamaktadır.

“Ama ben zaten deli dönemlerimdeyim. Eski insanlar erkek durulsun diye evlendiriyorlardı. Eskiden gözü açılmasın derlerdi kız için, erkek için de dışarıdan alır da aman sonra evden kopar korkusu vardı.” (E11)

Erken evlilik, kadınlarda daha çok namus vurgusu ile ortaya çıkarken erkeklerde karşımıza ‘Adam olur’, ‘toplumun istediği rolleri ve davranışları sergileyen biri olur’ şeklinde çıkmaktadır.

“Okula gitmeyince bizimkiler de evlendirme derdine düştü yoldan çıkarım korkusuyla. Evlenen adam erkek olur; karısını, evini yurdunu bilir, sapıtmazdı.” (E10)

Sorumluluk, çocuk gelinlerde ve damatlarda erken evlilik nedeni olarak saptanmıştır. Böylece kız çocukları, küçük yaşlardan itibaren ev işleri, çocuk bakımı gibi rolleri yerine getirecek şekilde erkek çocukları ise yerini yurdunu bilerek hareket edecek ve görevlerini yerine getirecek şekilde yetiştirilmektedir.

3.2.3. Evlilikte Karar Alınanlar: “‘Evlen!’ Dediler”

Türkiye’de geleneksel ataerkil yapı hâkim olduğundan çoğu durumda evlilik kararı, öncelikle aileler arasında alınmakta sonrasında evlenecek kişilerin fikri alınmakta ya da hiç alınmamaktadır. Araştırmada tercihli ve geleneksel evlilik biçimlerine rastlanmış, evlilik kararı genellikle çocuk gelinler/damatlar dışındaki insanlar tarafından alınmıştır. Geleneksel toplumlarda görülen tercihli ve geleneksel evlilik biçimlerinde evlendirilecek kişilerin birbirlerini seçme ve kabul etme seçeneğini tanımayan bir düzen vardır. Bu düzen içinde evlilik kararını anne-baba ya da diğer aile büyükleri almaktadır.

“Beni istemeye geldiler ama kim istiyor bilmiyordum bile. Sonra duydum ki babam beni vermiş.” (K2)

“Babam anneme öle deyince yani baya bir hükmü vardı, korkuyorduk. Annemin de fikrini alma imkânı yoktu. Bizim orada hiç kadına öyle bir imkân yok. Hele bizim ailede hiç yok. Beni de istemişler, yanımda mutfakta konuşular. Annem dedi: ‘Ne diyecez?’ Babam dedi ki: ‘Boş mu gönderecez! Buraya kadar gelmişler.’ (K1)

“Babamın köyde oturan akrabalarının kızımıyş. Onlar, benim ailemden daha da muhafazakâr zaten. Babamlar oturup konuşmuş, anlaşmışlar. Benim nişanım da yapılmış. Bana düşüncem ne soruldu ne bir şey. Zaten nişanımı görmedim, nişanlımı hiç görmedim. Babamlar gördü, beğendi, nişanladı. Ben dışardan baktım öylece.” (E9)

“Ben 17 yaşında evlendim. Kendi isteğimle olmasa da annem ve babamın isteğiyle... Eşim, babamın amca çocuğu. Ben eşimi evlenmeden önce sadece bize gelip giden bir akraba olarak tanıdım. Eşim beni görüp beğenmiş. Anne ve babasına beni istediğini söylemiş. Onlar da gelip annem babamla görüşmüşler. Bir gün annem, beni istediklerini söyledi. Ama ben onunla evlenmek istemediğimi söyledim. Ama yine onlar kendi bildiklerini okuyup beni eşime verdiler. Annemin de babamın da amcasıgil araya girdi. E zaten o kadar büyük birini de kıramazlardı.” (K4)

Çakır (2013, s. 148), eşini kaybeden kadınların geçimleri konusunda sorunlar yaşamaları sebebiyle çocuklarının erken evliliğine onay verdiklerini belirtmektedir. Buna ek olarak söylenebilir ki erken yaşta evlendirilmiş çocuk damatların sağlıklı bir kariyerleri olmadığından emeklilik gibi bir güvenceleri de olmamaktadır. Bundan dolayı vefat ya da çalışmama durumunda ailenin zor durumda kalması kaçınılmaz son olmaktadır. Bu nedenle geçim sıkıntısı çeken dul kadının çıkış olarak başvurduğu bir çözüm de annenin karar verdiği erken evliliklerdir.

“Sevgili anneciğim evlendirdi. Babam yoktu, öldü ben küçükken. Abim vardı, yaşı çok küçüktü. Annem ilk isteyene verdi. Bakamıyordu o da bize” (K7)

Geleneksel toplumlarda babanın yokluğunda ailenin başka bir erkeği devreye girerek karar almaktadır. Bu kişi, yetişkin bir ağabey ya da amca, dayı gibi bir aile büyüğü erkek olmaktadır. Katılımcı ifadelerine bakıldığında evlilik kararını en çok baba, ağabey ya da diğer aile büyüğü erkeklerin verdiği bilgisine ulaşılmıştır.

“Amcam dedi ki: ‘Başkasına vermeyin, bize verin.’ Babam cezaevindeydi. Amcam öle deyince de kimse de sesini çıkarmadı.” (K5)

“Abim verdi. Ev çok kalabalıktı. Babam da vefat edince... Ne yapalım? Abim, başa bela oluruz diye hepimizi evlendirdi. Zaten çok küçüktü. Askere bile gitmemişti. Amcalarımız kararı aldı, abim de uyguladı.” (K11)

Ailenin evlilik kararını vermesinde evlenilecek kişinin tanıdık ya da akraba olması, temel alınmaktadır. Tanıdık ya da akraba olmak, güçlü bağlar ve çocuklar için sağlıklı bir aile olarak görülmektedir. Ailenin evlilik onayı vermesi sonrasında kadına nazaran erkeğe daha çok fikir sorulduğu görülmektedir. Bu her ne kadar bir prosedür olsa da erkek çocuğa karşı yerine getirilmek zorunda hissedilmektedir. Bu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin aile içi yansımasının en somut hâli olmaktadır. Erken evliliklerde bazı durumlarda usulen de olsa evlendirilmesi düşünülen kişiye fikri sorulmaktadır:

“Yani eşimi tanyordum önceden. Aynı köydeniz. Babam da çok severdi. Rahmetli. Eşim duldu ben evlendiğimde. 2 yıl evli kalmış uzaktan bir akrabayla. Adam pislğin teki. Çalışmıyor etmiyor. Eşim çalışıyor,

bakıyor. O da yetmiyor, bir de dövüyor. Tüm parasını alıyor kumara içkiye. Derkene eşim dayanamıyor, ailesiyle konuşuyor, boşanıyor. Ama köyde dul olmak zor. Dedim ya herkes bilirdi hâlini. Neyse bu boşanmış. Baba evinde bir gün babam geldi, dedi ki: ‘İsmail bak şimdi! Babasıgil söyledi. Onun kızı boşanmış ama ben isterim ki senle olsun. Ben ne biliyim ‘Olur’ dedim. Sonra istedik. Konuşma filan yok ama istedik.’ (E12)

“Komşumuzun kızını bizimkiler beğenmiş. Konuşmuşlar, anlaşmışlar sonra bana dediler ki: ‘Sen ne diyorsun?’ O zaman akıl edip diyemedim ki bana ne kalmış ki...” (E10)

“Komşumuz demiş: ‘Mersin’de güzel bir kız var.’ Bizimkiler dedi: ‘Gidip bakalım.’ Ben istemiyordum, deli çağlarım. Ama beni dinlemediler, gidip baktılar tabii. Bunlar beğenmiş, bana dediler ‘Gidelim.’ Ben sadece ‘Güzelmiş’ dedim ve evliliği onaylamış oldum.” (E11)

K3 kaçarak evlendiğini fakat evlenme kararının babası tarafından verildiğine değinmektedir. Kaçarak evlenen çocuk gelinler, evlenmeden önce pişman olsalar dahi bu kaçış, evlilikle sonuçlanmaktadır. Bunun nedeni, ailenin erkeklerinin kaçan kızlarının eve geri dönmesine izin vermemeleri ve kaçtıkları erkeklerle evlenmesini zorunlu kılmalarıdır.

“Benim hükmüm yoktu ki zaten hiç olmadı. Ben kaçtım ama kime kaçtığımı bilmiyorum. Babam beni buldu, geri de istemedi. Mecburdum, evlendim.” (K3)

“Çocukça bir karardı. Evcilik oynar gibi. Evet, o kararı ben verdim. Direkt kaçış. Cahil cesareti belki ama... Tabii beni neyin beklediğini bilmiyordum. Ben kaçtığımda abim gelip beni gördü. Abim de: ‘Seni geri alamam. Bu da bize yakışmaz.’ dedi. ‘Git nikâhını yap, mutlu ol kızım!’ dedi.” (K9)

Araştırmada görüşülen 24 kişiden sadece beşinde gönüllü evlilik biçimine rastlanılmıştır. Gönüllü evlilik gerçekleştirenlerin beşi erkek, biri ise kadındır.

“Lisede eşimle tanıştım, arkadaş oldum, sevdim. O lise sona gidiyordu. Hafta sonu dershaneye gidiyordu, biz de hafta sonları görüşüyorduk. Öle birbirimizi sevdik. 6-7 ay arkadaş kaldık. Sonra kaçtık.” (E1)

“Ben evlendim. Kızı gördüm. Ben kendim istedim.” (E2)

Gönüllü evlilik yapan iki katılımcı, evliliğin kendileri için gönüllü olduğuna, çocuk gelin olan eşlerinin ise evlilikle ilgili fikirlerinin alınmadığına dikkat çekmişlerdir.

“Vallahi bir gün kapıda gördüm. Dedim ki kendi kendime: ‘Ben bununla evlenecem!’ Anneme, babasına, annesine gidip dedim: ‘Âşık oldum.’ Annesigil beni çok severdi. Verdiler.” (E6)

E3 ise evlenmeye karar verme sürecini şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Evlenmeyi ben istedim. Eşimi ben gördüm. Akrabam değildi, iş için abisiyle çalıştığım zaman gördüm. Aracım vardı, onun vasıtasıyla evlerine gidiyordum. Ablası aracımdı. Ben dedim ki: ‘Kardeşini isterim.’ O da bana yardım etti.” (E3)

“Zaten gönlüm vardı. Yani ben karar verdim. Ailem de fikrimi sordu. Zaten görüşüyorduk. Kendimiz evlenme kararı aldık. Gelip isteyince ailem de verecekti ama kararımı sordular. Ben de ‘Olur’ dedim. Ailem zorlamadı. Akrabalık vardı arada, dayımın oğluydu. Ben istemesem de verirlerdi aslında.” (K6)

Sonuç ve Değerlendirme

Çocuk gelinler ve damatlar açısından erken evliliğin nedenlerini elen alan bu çalışmada sosyo-demografik ve sosyo-kültürel olmak üzere erken evliliklerin iki temel sebebi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İlk olarak evliliğin sosyo-demografik nedenlerine bakıldığında cinsiyetler arası karşılaştırmalı verilere ulaşılmıştır. Buna göre katılımcıların evliliklerini 11 ile 17 yaşları arasında yaptıkları, cinsiyete göre değerlendirildiğinde ise kadınların evlenme yaşının erkeklere oranla daha küçük olduğu görülmektedir. Eğitim düzeylerine bakıldığında her iki cinsiyette de eğitim düzeyinin düşük olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcılar arasında üniversite mezunu bulunmazken katılımcıların yarısından fazlasının okuma-yazma bilmediği veya okuma-yazma bildiği hâlde herhangi bir eğitim kurumunu bitirmediği anlaşılmaktadır.

Eğitim düzeyinin düşük olma nedenleri incelendiğinde geleneksel toplumlardaki beklentinin aksine hem kadınlarda hem de erkeklerde ekonomik olarak eve katkı sağlama amacı dikkat çekmektedir. Ancak, bunun yanı sıra eğitim düzeyinin düşük olma nedenleri farklılıklar göstermektedir. Kadınlar için evlenip el evine gidecek kızlarının okutulması, aileleri için gereksiz görülmekte; kadının bir an önce evlendirilmesi gerekmektedir. Bu düşünce, geleneksel toplumlardaki cinsiyet rolleriyle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Buna göre geleneksel kadınlık rolü, evlenip ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmektir. Kadınların ev işleri ve kardeşlerinin bakımında da annelerine yardımcı olmaları, eğitime devam edememelerinin başka bir nedenini oluşturmaktadır. Ayrıca kadının içinde yaşadığı toplum tarafından kınanma korkusu yaşaması da erken evliliğin nedenlerindedir. Erkek çocuk açısından bakıldığında da ‘evlenip adam olsun, evini yurdunu bilsin’ düşüncesi egemendir. Katılımcıların kendilerini kurban olarak nitelendirmeleri dikkat çekicidir. Katılımcıların aylık gelirleri 260 TL (yoksulluk maaşı) ile 3000 TL arasında değişmektedir. Bir kişinin ise geliri bulunmamakta, ona çocukları bakmaktadır. Buna göre 17 katılımcı açlık sınırının altında, 7 katılımcı ise yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Katılımcılar arasında gerçekleşen evliliklerde sekiz çeşit evliliğe rastlanılmıştır. Bu evlilik biçimleri; akraba evliliği, kuma evliliği, gönüllü evlilik, berdel, görücü usulü ve levirat evliliğidir. Gönüllü evliliğe katılımcılardan hiçbir kadında rastlanmayıp beş erkekte rastlanması, erkeklerin evlilik kararlarında kadınlara göre daha özgür olduklarını ortaya koymaktadır.

Toplam yirmi katılımcının ailelerinde de erken evlilik görülmektedir. Ailelerinin erken evlilik konusundaki olumsuz deneyimlerine rağmen çocuklarını erken evlenmeye teşvik ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. İki katılımcı dışındaki tüm katılımcılar, kendi çocuklarını da erken evlendirmişlerdir. Katılımcılar, ailelerinin yaşadığı olumsuz erken evlilik deneyiminin kendilerine ödenmesi gereken bir bedel olarak yansıtıldığını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda erken evliliğin nesiller arası aktarılan kültürel bir miras olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Erken evliliğin nesillere aktarılmasındaki bir diğer etken ise ne katılımcıların ne de ailelerinin evlilik kararı alırken bu kararı çocuk evliliği olarak değerlendirmeleridir.

Katılımcıların kendi anlatılarından çıkarılan erken evliliğin sosyo-kültürel nedenlerine ilişkin temalar; huzur, tanıdık/akraba olma, aşk, namus ve sorumluluktur. Huzur ve aşk, gönüllü evliliklerde öne çıkan temalardandır. Tanıdık/akraba olma, evliliğin gerçekleşmesindeki amaçlardan birisinin akrabalar arası bağı güçlendirmek olduğu ve bu anlamda evliliğin sadece çiftler arasında değil, aileler arasında da gerçekleştiği şeklinde değerlendirilebilir. Aileler arası evliliğin bir diğer nedenini ise kültürel uyum oluşturmaktadır. Sorumluluğa ilişkin olarak erkek çocukları için evlilikle birlikte erkeğin durulacağı, büyüyeceği; namusa ilişkin olarak ise kız çocuklarının başının bağlanarak kontrol altına alınması ve kızın gözü açılmadan evlenmesi gerektiği görüşleri öne çıkmaktadır.

Son olarak katılımcıların evlilik kararlarında anne babalarının veya aile büyüklerinin etkili olduğu görülmektedir. Evlenecek bireylere kararları sorulsa bile kararı sorulan bu bireylerin erkek olduğu ve kadınların evlilik kararında söz sahibi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2013). Kız Çocuklarının Okullaşma Engelleri ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa Örneği). *Ekev Akademi Dergisi*, (56), 325-344.
- Altuntaş, D. D. ve Şahin, D. M. (2011). *Diyanet İşleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Aral, N., ve Gürsoy, F. (2001). Çocuk Hakları Çerçevesinde Çocuk İhmal ve İstismarı. *Milli Eğitim Dergisi*, 151(5), 1-25.
- Aydemir, E. (2011). *Evlilik Mi Evcilik mi? Erken ve Zorla Evlilikler Çocuk Gelinler*. Uşak: Uluslararası Strateji Araştırmalar Merkezi.

- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı 1), 108-114.
- Boran, P., Gökçay, G., Devicioğlu, E., ve Eren, T. (2013). Çocuk Gelinler. *Marmara Medical Journal*, 26(2), 58-62.
- Burcu, E., Yıldırım, F., Sırma, Ç. S., ve Sarıyaman, S. (2015). Çiçeklerin Kaderi; Türkiye'de Kadınların Erken Evliliği Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Bilig*, (73), 63-98.
- Cuff, E., Sharrock, W. W. ve Farnicis, D. W. (2015). *Sosyolojide Perspektifler* (Ü. Tatlıcan Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Çakır, H. (2013). *Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Faktörler Bağlamında Erken Evlilikler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, D. (2009). Türkiye'de Çocuk Gelinler. *Birinci Hukukun Gençleri Sempozyumu Hukuk Devletinde Kişisel Güvenlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Durdu, Z. ve Yelboğa, Y. Türkiye'de Çocuk Gelinler Üzerine Bir Araştırma: Mersin Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 800-807.
- Duru, E. ve Arslan, G. (2014). Evlenmek Amacıyla Evden Kaçan Kız Ergenler; Bir Olgubilim Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41), 36-48.
- Evlendirme Yönetmeliği*. (1985). İçişleri Bakanlığı. Ankara.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (H. Özel Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gül, S. K. ve Dinçer, İ. (2009). Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddeti. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 79-102.
- Gürol, A. ve Dilli, C. (2007). Zorunlu Eğitim Çağında Bulunan Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri (Şırnak İli Örneği). *14. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi* içinde (ss. 237-269).
- Kara, B. (2015). Değişen Aile Dinamikleri Açısından Erken Yaşta Evlilikler Sorunu ve Toplumun Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 59-62.
- Koç, P. D. (2013). Türkiye'de Evlilik. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, Tespitler, Öneriler* içinde (ss. 112-167).
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Myers, J. ve Harvey, R. (2011). *Breaking Vows: Early and Forced Marriage and Girls' Education*. London: Plan.
- Oakley, A. (2015). *Sex, Gender and Society*. New York, USA: ASHGATE.
- Ortner, S. B. (1972). Is Female to Male as Nature to Culture?. *Journal Article*, 1(2), 5-31.
- Özdemir, A. G. (2011). Kültür Bağlamında Kent ve Mekansal Örgütlenme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 61-76.

- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Parsons, T. ve R. Bales (1955), *Family, Socialization and Interaction Process*. New York: Free Press.
- Tunç, A. İ. (2009). Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri Van İli Örneği. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 237-269.
- Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (Ü. Tatlıcan Çev.). Bursa: Sentez Yayınları.
- UNICEF. (2003). 13 Mart 2017 tarihinde [www.unicef.org:https://www.unicef.org/turkey/dn/_ge29.html](https://www.unicef.org/turkey/dn/_ge29.html) adresinden erişildi.
- World Population Prospects: Main Results. (2011, Eylül). *Population Facts*, 1-4.
- 11 Mart 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27594> adresinden erişildi.
- 24 Nisan 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=21869> adresinden erişildi.

PETRO’NUN ALTIN DÜŞLERİ: İVAN DMİTRİEVİÇ BUHGOLTS’UN YARKEND KEŞİF SEFERİ (1714-1716)*

Murat ÖZKAN**

Öz: XVIII. yüzyılda Çar I. Petro’nun Türkistan üzerine düzenlemiş olduğu seferlerin çıkış noktası, ülke ekonomisine katkı sağlayacak altının elde edilme arzusudur. Petro; Astrahan, Sibirya valiliklerinin ve Türkistan’dan gelen kişilerin verdiği bilgilere dayanarak bölgede altın yataklarının var olduğunu öğrendi. Yüzyılın başında Rusların devlet hazinelerini boşaltan savaşlara girmesi, bu bilgiyi önemsemesine ve ekonomisini düzeltmek amacıyla Türkistan’a çeşitli seferler düzenlemesine neden oldu. Bunlardan biri de Sibir Valisi Matvey Petroviç Gagarin’in telkinleriyle Yarkend bölgesindeki altın yataklarına ulaşmak için düzenlenen ve İvan Dmitrievič Buhgolts’un komutanlığını yürüttüğü seferdir. Sefer, hedeflenen ekonomik sonuçlara ulaşamamasına rağmen hudutlara ve stratejik noktalara askerî üsler kuran Rusların Orenburg hattını ele geçirme amaçlarına uygun olarak Omsk Kalesi’ni inşa etmelerine yol açtığı için önemlidir. Çalışmada Yarkend’e düzenlenecek bu seferin nedenleri ele alınacak olup Rusların bölgeye ulaşmasından sonra Cungarlar tarafından yenilmesi ile seferin sonuçları da ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Çarlık Rusya, Sibirya, Türkistan, I. Petro, Yarkend, İvan Dmitrievič Buhgolts, Matvey Petroviç Gagarin, Cungarlar.

The Golden Fantasies of Peter: The Yarkand Expedition of Ivan Dmitrievich Buhgolts (1714-1716)

Abstract: The eighteenth century expeditions organized by Tsar Peter I to Turkestan was to obtain gold that would have contributed to the national economy. Peter was informed about the gold deposits of the region from the governors of Astrakhan, Siberia and from natives of Turkestan. At the turn of the century, the state treasures of the Russians were emptied due to wars. Tsar Peter relied on the information received and organized several trips to Turkistan to improve the country’s economy. One of these trips was organized upon the suggestion of the Governor of Siberia, Matvey Petrovic Gagarin, commanded by Ivan Dmitrievich Buchholz, aiming at the gold deposits in the Yarkend region. Although the campaign did not reach the targeted economic results, it fulfilled the Russian goal of capturing the Orenburg line, which established military bases on borders and strategic points and led to the construction of the Omsk Castle.

This study discusses, the reasons of the expedition to Yarkand, the defeat of the Russians by the Dzungars after their arrival to the region and the results of the campaign.

Keywords: Tsarist Russia, Siberia, Turkestan, Peter I, Yarkand, Ivan Dmitrievich Buchholz, Matvey Petrovich Gagarin, Dzungars.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.07.2019 - 10.03.2020

** Arş.Gör.Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye.
murtozkan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9526-4564.

Giriş

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların Asya istikametine yönelmesi, üç koldan gerçekleşti. Bu sefer güzergâhlarının ilki doğuda, Sibirya'dan Çin'e; diğeri güneyde, Kafkaslardan İran'a ve Osmanlı Devleti'ne; sonuncusu ise güneydoğuda, Türkistan'dan Hindistan'a uzanıyordu (Ünal, 2010, s. 49). Türkistan'a gerçekleşen Rus yayılmasına neden olan pek çok kırılma noktası vardır. Bunları anlamak ve bu durumu dönemin iç ve dış dinamikleri ile birlikte değerlendirmek, diğerlerinin de izahını kolaylaştıracaktır. Bu kırılma noktalarının ilki, Rusların Türkistan'ı işgal tarihinin irdelendiği zaman pek çok tarihçi tarafından referans verilen 1552 yılıdır. Bu tarihte Kazan'ın Çar IV. İvan (1547-1584) tarafından zapt edilmesinden hemen sonra Çarlık Rusya, Türkistan'da meydana getireceği Rus idare sisteminin ilk prototipini Kazan'da uygulamak üzere çalışmalara girişti. İçinde bulunduğu durum, Rusların pek alışkın olmadığı bir durumdu. Zira ilk defa yabancı ve üstelik Müslüman bir devlet, Hıristiyan Rusların eline geçmişti. Ruslar, bu bölgeyi ellerinde tutabilmek amacıyla birtakım tedbirler almaya başladılar. Bunların başında Kazan şehrinin kuvvetli bir '*Rus Kalesi*' hâline getirilmesi vardı. Kazan'ın ele geçirilmesiyle bütün hanlık toprakları Rusların eline geçti. Sonrasında Rus idaresinin yayılması için bilhassa Kama Nehri'nin güney kısmına doğru çalışmalara başlandı. Amaç, bölgeye 'müstahkem noktalar' kurulmasıydı (Kurat, 1965, s. 91).

Müslümanlara ait olan Kazan'ın Rusların eline geçmesinden hemen sonra İvan'ın propagandacıları bu savaşı Ortodoks Hıristiyanların İslam'a karşı bir savaşı olarak göstermeye çalıştı ve Rusların faaliyetlerini bu amaç doğrultusunda gerçekleştirdiğini ima etti. Bu yaklaşım Rusların işine yaradı ve Kazan ele geçirildikten sadece birkaç yıl sonra İvan'ın orduları Hazar Denizi kıyısında, Volga Nehri ağzında yer alan Astrahan şehrini ele geçirdi. Şehrin ele geçirilmesi, Astrahan Hanlığının kapsadığı alanın da işgal edildiği anlamına geliyordu. Böylece çok kısa bir zaman içerisinde Rusya'nın sınırları kuzeyden güneye, Hazar Denizi'nden Baltık Denizi'ne kadar uzanan, oldukça büyük bir alana yayıldı (Baumann, 2002, s. 577). Kazan ve Astrahan'ın Rusların eline geçmesinin hemen ardından Rusların bölgede yayılmaya yönelik faaliyetlerinin ardı arkası kesilmedi. Ardından Başkurt toprakları ve Nogay yurdu da Rus işgaline uğradı (Ünal, 2015, s. 87). Rus istilaları Volga vadisiyle de sınırlı kalmadı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Ruslar, Yermak'ın Ural Dağlarını geçerek Küçüm Han'a (1563-1581) saldırmasıyla Asya kıtasına doğru ilerledi ve bu istikamette yayılmacılık sürekli hâle geldi (Yetişgin, 2002, s. 596).

Sibir'in işgalinin ardından Ruslar, batıdan ve kuzeyden Kazak steplerine komşu oldu. Rusların bu bölgeyi ele geçirmesi, Türkistan ve civarındaki bölgelerle ticari münasebetlerinin gelişmesini sağladı (Karamzin, 1843, ss. 223-224). Bu dönemde Rusların Buhara ve Hive hanlıkları ile ticarî ve diplomatik ilişkide bulunması, Kazak steplerinin stratejik önemini artırdı. Ruslar, 1573 yılında

Kazak ordalarıyla ticari ilişkileri güçlendirmek isteyen Stroganovların ricası üzerine Tretyak Çebukov'u Kazaklara elçi olarak gönderdi ancak Çebukov, Kama Nehri yakınlarında Muhammet Kul tarafından öldürüldü (Levşin, 1832, s. 48). 1595 yılında ise Ruslar, Velyamin Stepanov önderliğindeki elçilik heyetini bölgeye gönderdi. Stepanov, Rus himayesine girme teklifini Kazaklara iletmeyi başardı (Ünal, 2010, s. 49).

XVII. yüzyılın başlarında İşim Nehri üzerinde kale kurmak ve Kalmukların baskınlarını önlemek amacıyla bölgeye heyetler gönderildi (Ünal, 2010, s. 49). Bu yüzyılda Kazak steplerini geçerek Buhara ve Hive hanlıklarına giden Rus görevli sayısı hayli çoktu. XVII. yüzyılda sanayi alanında gelişmeye başlayan Rusların Türkistan'ın zenginliklerini elde etmeye yoğunlaşması (Sela, 2013, s. 69), Türkistanla olan ticaret hacminin geliştirilmesini sağladı. Bu sebeple bölgeyi daha yakından tanımak amacıyla pek çok görevli, bölgeye gönderildi. 1620 yılında Buhara'ya gönderilen saray mensubu İvan Daniloviç Hohlov (Veselovskiy, 1891, s. 57), Astrahanlı S. Gorohov ve tüccar Onisim Gribov bu yüzyılda Türkistan'a ticaret konusunda bilgi toplama amacıyla gönderilen görevlilerin arasındaki en önemli isimlerdir (Koç, 2017, s. 65).

Rusların amacı, hem Türkistan ve Hindistanla ticari ilişkiler kurmak hem de bu bölgeleri daha yakından tanımaktı. Aslına bakılırsa Rusların tek gayesi, bölge ile yapılan ticaretin geliştirilmesi değildi. Asıl hedef, bölgenin uçsuz bucaksız topraklarını işgal etmek için gerekli istihbaratın toplanmasıydı. Rusların henüz tanımadığı bu bölgedeki keşif seferleri ve ticarî faaliyetleri, huduttaki güvenlik açığı sebebiyle sonuçsuz kaldı. Bu sebeple Ruslar, hudut güvenliğini sağlamak amacıyla Türkistan'a açılan kapılara dair bir dizi sefer düzenlemeye ve stratejik noktalara askerî üsler kurmaya başladı (Ünal, 2010, s. 50).

I. Petro (1682-1725) dönemi, Türkistan'a ilginin iyice belirginleşmeye başladığı bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Türkistan meselesinin daha sistemli bir şekilde devlet gündemine alınması, Ural Dağları'nda kurduğu maden endüstrisini geliştirmek ve kaynak sağlamak için yeni topraklara yayılmak isteyen Petro zamanında gerçekleşti. Petro'nun İran, Türkistan ve Çin'in hammaddeleri ile Hindistan'ın baharatına ulaşma isteği, yine bu yolla bölge ticaretini geliştirme amacı, Rusların güney bölgelerine yayılma siyasetinin ana nedenlerini oluşturmaktaydı (Doğan, 2004, s. 288).

XVIII. yüzyılda Petro'nun politikalarında Çarlığın Kazak stepleriyle ilgili niyetleri ve planları meydana çıkmıştır. Petro, "Kırgız (Kazak)ların ordaları bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden bu ordalar, Rus himayesi altına alınmalı ki bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin" diyordu. Petro, Kazak steplerinin gerek Türkistan ticaret merkezleri gerekse de doğu

pazarları için transit önemini vurguluyordu. Ayrıca Petro, o yıllarda Hazar Denizi ile Hindistan arasında su yolu kurulmasını hayal ediyordu (Ünal, 2010, s. 50).

XVIII. yüzyıl Rusların Sibiryâ'da yeni toprakların keşfine devam ettiği bir dönemdir. 1710-1716 yılları arasında Tobolsk'ta, Arktik Okyanusu, Uzak Doğu ve Türkistan'a çeşitli deniz ve kara seferleri yapılması hakkında sürekli toplantılar yapılıyordu. Düzenlenen seferlere komutanlık edenlere mutlak imparatorluğun gereği olan 'devlet çıkarlarını gözetme' talimatı veriliyordu. Bu bölgede yapılan keşifler, gerçekleşen sosyoekonomik olaylara paralel bir biçimde gerçekleşirdi. Örneğin; Kuzey (Rus-İsveç) Savaşı döneminde imparatorluk, aktif bir dış politika yürütmek ve ülkedeki savaş karşıtı ayaklanmaları bastırmak için devlet hazinesinin tazelenmesi gerektiğinden bahsediyordu. Ayrıca finansal ve ulusal çıkarlar için daha çok materyal elde etmek, bilgi sahibi olunmayan ülke topraklarını incelemek de bittabii gerekliydi. Dolayısıyla 'bilinmeyen halklar' ve 'keşfedilmemiş topraklar' için araştırma yapılması hususunda komisyonlar toplantılar düzenliyordu. Bu toplantılarda Sibiryâ Valisi Prens Matvey Petroviç Gagarin'in (1659-1721) '*altın tozları*' için Yarkend'e gitme ve İrtiş boyunca kale inşası fikri, muhtemelen ülkenin kaynak arayışından dolayı oldukça makul görülmesine neden oldu (Kontev, 2016, s. 141). Ayrıca Yarkend'in İpek Yolu'nun bağlantı noktasında bulunmasından dolayı önemli bir ticaret merkezi olması ve eski bir kültür bölgesinde yer alması (Çelik, 2013, s. 27) da Gagarin'in fikrine sıcak bakılmasının nedenleri arasında gösterilebilir.

Petro'nun tafsilatlı araştırma yapan bağımsız komisyonlar oluşturması, bölgeye ilginin canlı kalmasını sağladı. Rusların ilgisini çeken bir olay da Sibiryâ Valisi Gagarin ile Astrahan Valisi Zamanov'un yönlendirmeleriyle buraya getirilen ve bölgeyi yakından tanıyan Türkmen Hoca Nefes'in bölgenin altın yataklarıyla dolu olduğunu söylemesiydi (İz Zapiski o Poezdka Knyazyâ..., Haziran 2019). Sibiryâ'daki komisyonun toplantılar sonucunda aldığı kararlar, Petro'ya sunuldu. Petro genel olarak bu raporlardan hoşnut kaldı. Lakin Petro'ya gönderilen raporların en önemlisi Gagarin'in bizatihi hazırlamış olduğu rapordur. Bu rapor, Petro'nun dikkatini çekti. Zira rapor, o yıllarda devam eden savaşların devlet hazinesine verdiği zararı telafi edecek bilgiler içeriyordu. Gagarin'in yazdığı raporda Yarkend ve yakınlarında yüklü miktarda altın bulunduğu bilgisi vardı. Gagarin bölgede bulunan nehrin taşması sırasında yerel halkın örtü ve battaniyelerle bu altınları çıkardığını iddia ediyordu. Devlet ekonomisini güçlendirmek ve belirlediği politikalara kaynak yaratabilmek amacıyla altın ve maden yataklarının aranması hususuna bir hayli sıcak bakan Çar, bu rapor karşısında heyecanlandı. Çünkü altınların bulunması demek İsveçlilerle yıllardır süren savaş bitirmek demektir (Çernih, 2004, s. 9). Bu düşüncelerle Petro, Gagarin ile bir görüşme gerçekleştirdi. Gagarin'in seferin başarılı olması durumunda bölgedeki altın yatakları sayesinde Çarlığın rahatlayacağını

söylemesi, Petro'nun Yarkend'e sefer kararı almasına neden oldu (Doğan, 2004, s. 289).

Sefer kararı, Rus-İsveç Savaşı'nda Ruslara esir düşen ve 1711-1722 yıllarında bölgede bulunan Strahlenberg'in notlarında da kendisine yer bulur. Strahlenberg, Sibiry Valisi Gagarin'in Yarkend'deki altın yataklarının varlığından Petro'yu haberdar etmesinin altında farklı bir neden yattığına inanıyordu. Strahlenberg'e göre Gagarin'in asıl amacı, Sibiry'da bağımsız bir krallık kurmaktı. Bunun için Gagarin'in hazır birlikleri vardı. Hatta bu birliklerin pek çoğu İsveçli esirlerden oluşuyordu. Yine Strahlenberg'in aktardığı bilgiye göre Petro'ya bir teklif yapmadan önce Gagarin, bölgede altın olduğuna dair bir duyum aldı ve araştırmak amacıyla Petro'dan bağımsız, bölgeye bir grup araştırmacı gönderdi. Bu gruplar Gagarin'in yanına toz altınla geldi. Bunun üzerine Gagarin, bu altınla beraber St. Petersburg'a gitti ve durumu Petro'ya anlattı. Gagarin'in anlattıkları ve beraberinde götürdüğü altın, Petro'nun hoşuna gitti. Ayrıca Gagarin, bu görüşmede Petro'ya bölgede Cungarların var olduğuna dair bilgi verdi. Gagarin'e göre bölgede altın aranacak ve burası Ruslar tarafından ele geçirilecekse bu toprakların sahibi Cungarların mağlup edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple Gagarin, Petro'dan 100.000 askerine emrine verilmesini istedi (Vibe, 2016, s. 20). Gagarin, emrindeki askerlerle birlikte Cungarların kasabası Yarkend'den hem altın almayı hem de bu bölgede şehir kurarak Tobolsk'tan İrtiş Nehri'ne kadar uzanan bölgedeki Cungar toprağını ele geçirmek istiyordu (Miller, 2005, s. 474). Bu amaçla 30.000 savaşı Cungar göçebesinin yaşadığı bu bölgede ilk olarak Yamışevsk Gölü'nün olduğu yerde bir kale yapılmalıydı (Pamyatniki Sibirskoy İstorii XVIII Veka, s. 135).

Strahlenberg, Gagarin'in isteklerinin bu askerlerle sınırlı kalmadığını; toz altın bulmak için gerekli mühendisin, silah yapımında usta olan işçilerin ve pek çok silahın Petro'dan istendiğini belirtir. Strahlenberg'e göre Gagarin, tüm bunları sağlam zemine oturtmak istediği yeni krallığı için istiyordu. Zaten Gagarin, yeterince silah stokuna sahipti. Şayet Petro, silah göndermeyi kabul ederse gelecek silahlar bu iş için değil, sonrası için saklanacaktı (Mamsik, 2013, s. 20)¹. Strahlenberg anlatılarında Petro'nun Gagarin'e güvenmediğini ancak bu altınlarla sahip olmak için sefere onay verdiğini söyler. Ayrıca bir önlem almak amacıyla da kendisine bağlılığından şüphe etmediği İvan Dmitrieviç Buhgolts'u altının bulunması için düzenlenecek seferin yöneticisi olarak atar ve emrine de ufak bir birlik verir (Vibe, 2016, s. 20).

Yüzyılın başlarında yapılan ve hâlen devam eden savaşlardan dolayı Rus hazinesinin boşalması ile Astrahan ile Sibiry valiliklerinin Hive ve Yarkend'de altın yatakları olduğundan bahsetmesi buraya bir sefer düzenlenmesinin zaruri

---

¹ Strahlenberg'in Gagarin hakkındaki bu kötü düşüncelerinin hiçbirine Miller katılmamaktadır (bk. Miller, 2005, s. 475).

olduğunu gösterdi (Adilov, 2014, s. 48). Nihayetinde Asya'nın kayıp hazinelerini, yeni maden yataklarını ve zenginliklerini keşfetmek için (Vasilyev, 2015, s. 24) Hive üzerine düzenlenecek seferin başına Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy (bk. Özkan, 2018, ss. 93-111), Yarkend üzerine düzenlenecek seferin başına ise İvan Dmitrieviç Buhgolts²'un getirilmesine karar verildi (Ünal, 2015, s. 89).

Sefer Hazırlıkları

Petro'nun her ne kadar Gagarin'e güvenmemiş olsa da Çarlık Rusya'yı daha da güçlendirmek, Sibiry'a'nın derinliklerine nüfuz etmek ve Doğu ticaret yollarını aşındırmak için bölgeye bir sefer düzenlenmesi kararını aldığını belirtmiştik. Kararın alınmasının ardından Çar, bir *ukaz* (emir, buyruk) ile bu sefere onay verdi. Muhafız birliği olan Preobrajenskiy Alayı'ndaki Yarbay İvan Dmitrieviç Buhgolts'u da bu seferin komutanı olarak atadı. Çar, Buhgolts'tan (Çernih, 2004,

---

² Buhgolts, kökleri XVI. yüzyıla kadar dayanan eski bir Rus dvoryan askerî aileden gelmektedir. Babası Dmitriy Filippoviç Bukoltov, askerî hizmet veren imtiyazlı, soylu toprak sınıfına dahil biriydi. I. Petro'nun ölümünden sonra Petro taraftarlarına yapılan baskıdan dolayı politik maksatlı olarak Bukoltov soy ismi yerine Buhgolts tercih edilmeye başlandı. 'Moskova Dvoryanları' unvanıyla biliniyorlardı. Dmitriy Filippoviç Bukoltov'un Brovitsina Darya Dementevna ile yaptığı evlilikten Avraam ve İvan adlı iki çocuğu oldu. Bunlardan İvan Dmitrieviç Buhgolts, 1672'de Moskova'da doğdu. Buhgolts'un Moskova yakınlarındaki Preobrajenskiy köyünde çocukluğunun geçmesi, yaşamına çok büyük etki etti. Çünkü Çar Aleksey Mihayloviç'in (1645-1676) yazlık ikametgâhi bu bölgedeydi. Çar'ın oğlu Petro'nun Kremlin'den yedi mil uzakta bulunan bu bölgede inşa ettiği duvarlar, kuleler ve siperler ile burası resmen bir oyun kalesine dönüşmüştü. Petro, savaş oyunlarını severdi. Eğlenceli olduğu için buraya sürekli ekipman ve insan talep ediyordu. Bu oyunlar sayesinde hem kendisi hem de orada bulunanlar askerî beceri kazanıyordu. Zamanla bu yer, kolordu için personel tedarik etmeye başlayan bir okul hâline geldi. Bu bölgede yaşayan ve Petro'nun oyunları ile askerlik hayatına adım atan Buhgolts, sonraları Semenov Alayı'na atandı. Belirli bir süre geçtikten sonra Buhgolts, 8 Mart 1689 tarihinde Preobrajenskiy Alayı'na girdi. Buhgolts, bu alayda kendini sadece askerî yönden geliştirmekle kalmadı aynı zamanda bir memur olarak da Çarlık Rusya'ya nasıl hizmet edileceği konusunda gerekli disiplini ve tecrübeyi edindi. Narva yakınlarındaki en sert ve kanlı savaşlarda Petro'nun yanında görev yaptı. 1700 yılında Preobrajenskiy Alayı Yaşam Muhafızları kısmına alındı ve burada subay rütbesine terfi ettirildi. Noteburg şehrine yapılan İsveç taarruzunu bastıran alayın içinde başarılı bir şekilde görev yapması sebebiyle burada gösterdiği başarısına istinaden Petro, Schlisselburg Kalesi'ne yönetici olarak Buhgolts'u atadı. Narva'da İsveç'in Rus kuvvetlerini mağlup ettiği savaşta ayakta kalan birlikler arasındaydı (Yevseyev, 1986, s. 3). Yarkend'e düzenlenen seferi yönettikten sonra Sibiry'a'ya, ardından Çin'e görevlendirildi. 1731 yılında Selenginsk Kalesi'nin yöneticiliğine atandı ve hastalanarak görevden alındığı 1740 yılına kadar orada görev yaptı ve 1741 yılında öldü (Red. Polovtsov, 1908, s. 565).

s. 9), Yamışevsk Gölü'nde ve başka bazı noktalarda kaleler inşa ederek Yarkend'e kadar gitmesini istedi (Miller, 2005, s. 481).

Sibir bölgesindeki varlıklarını sağlamlaştırmaya özen gösteren Petro'nun Güney Sibiry'a da altın araştırmaya ve Asya ülkeleri ile ticari ilişkiler kurmaya özen gösterdiği için İsveç filosuyla savaşmak üzere denize açılmasından önce 22 Mayıs 1714'te, Yarkend seferi ile ilgili yayınladığı ukazda (Lizunov&Solovyöv, 2016, s. 11), Buhgolts'a ve askerlere verilen emirler dikkate şayandır:

1. Tobolsk'a giderek bölge valisinden kendi birliklerinize ek olarak 1.500 kişi daha alın. Sonrasında şehir yapmaya karar verilen Yamışevsk Gölü'ne kadar gidin. Oraya vardığınızda yanınızda bulunan askerlerin önümüzdeki bahara kadar hayatta kalabilmeleri amacıyla kışlık malzemeler hazırlayın. Hazırlıklar yapıldıktan sonra mümkün olan en kısa vakitte Yarkend'e gitmek için yola koyulun.
2. Yamışevsk'den Yarkend'e gitmek oldukça güç olacak. Bu yüzden müsait yerlerde durmak sizlerin lehine olacaktır. Erzak yardımının ve iletişimin kesilmemesi amacıyla ormanların ve ırmakların yanlarına palankalar kurun. Bu palankaların aralarındaki mesafenin beş günden ya da bir haftadan fazla olmamasına dikkat edin. Palankalarda kalması için birkaç kişiyi seçin.
3. Yarkend'e vardığınızda Tanrı'nın yardımıyla orayı zapt edebilirsiniz nehir boyunca yerli halkın altın çıkardığı yerleri kontrol edin.
4. Daha sonra nehrin ağzının nereye vardığını öğrenmeye gayret edin.
5. Valinin tavsiyelerine dikkat ederek İsveçlilerin arasından mühendislikte, topçulukta maharetli olan ve maden yatağından anlayan birkaç kişi seçin.
6. Görev sırasında iyi ve şerefli bir insan olmaya çalışmak kendi lehinize olacaktır (Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii, Tom V, No: 2811, s. 106).

Böylelikle Buhgolts'a, silah arkadaşlarına ve taburuna seferin gayesi net olarak belirtildi. Bu sefer, Rusya için sadece ekonomik değil siyasi bir öneme de sahipti. Petro, ileri görüşlülüğü sayesinde bu görevde ne tür zorluklarla karşılaşılacağını farkında olduğu için 1709 yılında Rusların İsveçlilerle yaptığı meşhur savaşta Poltova yakınlarında yakalanan mühendis-subay Kalandar ile gemi mühendisi, nalbant, topçu, denizci ve pek çok madenciyi de bu sefer ekibine dahil etti (Çernih, 2004, s. 10).

Ukazın yayımlandığı aynı gün Buhgolts, bölgeye çağrıldı. Onun emrine maden arama işlerinde kullanacağı mühendisler ve o işi yapanları koruması amacıyla silahlı, askerî birlikler verildi. Seferin başlaması için teklif veren Gagarin, seferin üst yönetimine tayin edildi ve kendisine Buhgolts'un istediklerini temin etmesi için gerekli uyarılar yapıldı. Amacı seferin tek komutanı olmak olan Gagarin, Buhgolts'un göreve atanmasından dolayı hayal kırıklığı yaşadı (Vibe, 2016, s. 20). Buhgolts, kendisine verilen emirler hakkında konuşmak ve yapılacak olan

seferi daha iyi planlamak için birkaç görüşme yapmak amacıyla 1714 Haziran'ı başında Preobrejenskiy Alayı'nın çavuşları, bir grup asker ve yedi memur ile birlikte Moskova'ya gitti. Bunlar arasında asistanı Binbaşı I. L. Velyaminov-Zernov ve Teğmen Kalander de bulunuyordu. Moskova görüşmeleri bittikten sonra gelecekteki ekibin omurgasını oluşturan bu kişilerle Buhgolts, sefer için gerekli alayları oluşturmak amacıyla Tobolsk'a geçti. Buhgolts, bölgeye vardığında Sibiryaya genelinde dahi düzenli ordu birlikleri olmadığını gördü. Bu sebeple sefer için yedi ay sürecek çalışmalara başladı. Alayların teşekkülü, alaya asker alımı, eğitim ve teçhizat gibi tüm hazırlıklar ciddiyetle yapıldı. Buhgolts tüm bu hazırlıklarla uğraşırken Sibiryaya Genel Valisi Gagarin de almış olduğu kararla Sibiryaya şehirlerinin komutanlarına, Tobolsk'a demirci ve ormancı göndermeleri için emir verdi. Bu noktada Buhgolts'un Gagarin'in yaptığı hazırlıklardan memnun olmadığını belirtmeliyiz. Buhgolts'un bu memnuniyetsizliği, St. Petersburg'a gönderdiği raporlarda görülmektedir. Raporda Sibiryaya yönetiminin genel olarak sefer hazırlığı hususunda yetersiz olduğu, hazırlanan ordunun kısa sürede verilen eğitimlere rağmen böyle önemli bir görevin yerine getirilmesi için tamamen uygun olmadığı ifade edilmektedir (Yevseyev, 1974).

Rus tarihçi Mamsik, Gagarin-Buhgolts gerginliğinin sebebini Vali'nin Buhgolts'u sevmemesine ve ileride Sibiryaya yönetiminde kendisine rakip olabileceğini düşünmesine bağlar. Bu amaçla düzenlenen seferin başarısız olması için çabaladığını belirtir (Mamsik, 2013, s. 21). Gagarin ve Buhgolts arasında temel olarak bir anlaşmazlık mevcuttu. Lakin bu anlaşmazlıktan ötürü Gagarin'in seferin başarısızlığını istemesini düşünmek bir yanılığa neden olabilir. Zira Gagarin'in hayatının nasıl seyredeceği de bu seferin sonucuna göre değişecekti. Seferin başarılı olması seferin düzenlenmesini isteyen Gagarin'e büyük fırsatlar verebilir; tersi durumda ise gözden düşebilirdi. Bu yüzden Gagarin'in seferin başarısız olması için elinden geleni yaptığı görüşü tartışmaya açılabilir.

Buhgolts, Tobolsk'a vardığında sefer teçhizatının hazırlanması için bir çalışma başlattı. Çünkü Çar'ın gönderdiği bazı talimatları yerine getirme hususunda Gagarin'in eli ağırdı. Sefer için gerekli silah, mühimmat, üniforma, erzak ve gemi malzemeleri henüz temin edilmemişti. Buhgolts, bunun üzerine Çar'ı şöyle bilgilendirdi: "Hükümdarım, Tobolsk'a vardığımda hazır olan askerî malzemeler şunlardı: Kürek, çapa, balta, burgu, oyma kalem, kazma,... Lakin ne top ne at arabası ne fişek kasası ne üniformalı asker ne teçhizat tamdı. Hiçbir şeyden haberi olmayan sayın Vali'nin Yarkend civarında bulunan altının yeri hakkında da doğru bilgi vereceğine emin değilim" (Çernih, 2004, s. 10).

Petro'nun yazılı ve kesin emirlerine rağmen teçhizat hazırlığı, yavaş yavaş ve büyük zorluklarla devam ediyordu. 1715 yılının yaz aylarında artık sefere çıkacak alaylar kesin olarak oluşturuldu: St. Petersburg, Moskova ve Dragon Alayları

(Muratova, 2013, s. 227)³. Buhgolts'un emrinde bulunan askerlerin sayısı 2.795 idi. Bu sayı üst rütbelilerle 3.000'e ulaşıyordu (Yevseyev, 1974). 1715 yılının Temmuz ayında Tobolsk'tan harekete geçildi ve 30 sandal ile 27 adet büyük kayık suya indirildi. Tara'da hazırlanan bir at sürüsü de Buhgolts'un askerlerini bekliyordu. Askerler, atlarını eyerledi ve yola koyuldu. Bu hazırlıkların yanı sıra kervan, beklenmedik bir Cungar saldırısından korunmak için erzak, mühimmat ve diğer eşyalarla donatıldı (Miller, 2005, s. 483). Oldukça ağır ilerleyen ordu, yolculuk esnasında Cungarlarla karşılaşmadı ve palankanın yapımı için hiç durmadan Om Nehri ağzına geldi. Sonrasında 1 Ekim 1715 tarihinde Petro'nun kıyılarında kale yapılmasını emrettiği Yamişevsk Gölü'ne gelindi⁴. Küçük bir derenin yakınlığında yüklerini boşalttıktan sonra seferin bütün erleri, savunma için palanka inşa etmeye koyuldu. Askerler odun ihtiyacını orman olmamasından dolayı zorlukla karşıladı. Kış gelmeden kale yapımının bitmesi için mühendis Teğmen Kalander'in planına riayet edildi ve Buhgolts'un önderliğinde bu yapı hızlıca tamamlandı (Miller, 2005, s. 484).

Bir dizi dövülmüş kazık ve üç burç ile kuvvetlendirilen ve etrafına hendek kazılan bu kalede iki büyük depo yapılmıştı. Nehrin ağzına yakın konumdaki çayırda memurlar ile askerler için ev ve kışla yapımına başlandı. 26 Aralık 1715'te Buhgolts, Petro'ya bir yazı göndererek Yamişevsk Kalesi'nde bir garnizon oluşturmak için takviye yapılmasını istedi ve baharda diğer kaleleri inşa etmek amacıyla yola devam etmek için izin talep etti. Ayrıca Cungar ve Kazak saldırılarına karşı savunma yapılması gerektiğini kaydetti (Lizunov&Solovyöv, 2016, s. 13). 29 Aralık 1715 tarihinde bölgedeki tafsilatlı araştırmalar neticesinde Buhgolts, yeni bir mektupla şu bilgiyi verdi:

Cungar Kontayşesi'ne, burada bir kale yapılsa da Rusların amacının onlarla barış içerisinde yaşamak olduğuna dair haberler gönderilmesi gerekmektedir. Ayrıca gerçekçi olmak gerekiyorsa biz Yarkend'e kadar ulaşamayız. Çünkü Kontayşe'nin emrinde 60.000 kişilik bir ordu var. Benim emrimde olan asker sayısı ise 2.356 kişiye kadar düştü (Yevseyev, 1974).

Buhgolts, Yamişevsk Kalesi'nin henüz inşa dönemindeyken elindeki orduyla bu görevi tamamlamanın imkânsız olduğunu fark etti. Ancak kendisine geri dönülmesi hususunda bir talimat gelmediği için hazırlıklara devam edildi. 1716 yılının başlarında kışı geçirmek amacıyla hazırlıklar yapılırken durumdan

³ Miller, Yarkend seferinde görev alacak alay sayısı ve alaydaki askerlerin eğitiminin Sibir'de verilmesi konularına Gagarin'in yoğunlaştığını belirtir (bk. Miller, 2005, s. 474).

⁴ Miller bu gölü çok iyi tasvir etmişti. Onun anlatımlarına göre bu göl, dikdörtgen şeklindeydi. Çevresi dokuz mil olup İrtiş Nehri'nden altı mil uzaklıktaydı. Çok derin değildi. Bu göl, bol miktarda tuz içermekteydi. Tuz, suyun yüzeyine taşmazdı. Gölün içine ahşaptan bir şey koyulsa etrafını tuz kaplardı (Miller, 2005, s. 483).

rahatsız olan ve bölgeye yabancı askerlerden 260'ı ordudan kaçtı. Buhgolts, yaşanan bu durum hakkında Petro'ya bir mektup yazdı ve kendilerine hem memur hem de asker takviyesinin zarurî olduğunu belirtti. Hollanda'da seferi ilgi ile takip eden Petro, Gagarin'e şahsen Buhgolts'a yardım götürmesi hususunda emir verdi ve sefere devam edilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istedi (Yevseyev, 1974).

Cungar Saldırıları

Ruslar için bu seferi olumsuzlukla neticelendirecek en büyük etken ne iklim ne de ulaşım idi. Buhgolts'un yazışmalarında bahsettiği Cungarlar, Rusları tedirgin ediyordu. Zira artık Cungarların topraklarına girilmişti ve buradan onlar için çok önemli olan Yarkend'e varmak için hazırlık yapıyorlardı. Cungarların henüz bu dönemde Rusların Yarkend'e dair planlarından haberi yoktu. Lakin Rus hareketliliğinden dolayı Cungar Kontayşesi Tsevan-Rabdan (1697-1727), Yamışevsk Kalesi'nin kimin tarafından ve hangi amaçla yapıldığını öğrenmek için temsilcilerini Buhgolts'a gönderdi. Çünkü Cungar Hanı, bu hareketliliği Rus hükümetinin onaylamadığını düşünüyor, bu yüzden de bu durumu Sibiry Valisi Gagarin'in izinsiz bir eylemi olarak görüyordu. Buhgolts, Tsevan-Rabdan tarafından kaleye gönderilen görevlileri ağırladıktan sonra Teğmen Trubnikov'u Cungar hanına gitmesi için görevlendirdi. Buhgolts tarafından kaleme alınan ve Trubnikov'a verilen mektupta Rusların Cungarya'da fetih peşinde koşmadığı, buradaki hareketliliğin ve kale yapımının sadece maden arayışıyla ilgili olduğu belirtildi (Mamsik, 2013, s. 22)⁵. Ancak Trubnikov'un elli kişilik konvoyu, Tsevan-Rabdan'ın karargâhına giderken Kazak baskınına uğradı ve bu mektup yerine ulaştırılmadı. Bunun üzerine Ruslardan bir cevap alamayan Tsevan-Rabdan, Tseren-Donduk komutasındaki 10.000 kişilik orduyu Yamışevsk Kalesi'ne gönderdi. 9 Şubat 1716 gecesi, Rus muhafızlarını öldüren Cungarlar kaleye başarılı akınlar yaptı ancak kaleyi ele geçiremedi. Bu esnada kalede çok zor durumda olunmasına rağmen toplantılar yapılıyor ve Cungarlara karşı savunmaya devam etme kararı alınıyordu. Ardından Buhgolts, asker takviyesi istediği mektubu Tobolsk'a götürmesi için habercilerin yola çıkmasını emretti. Fakat Cungarlar, habercileri ve Tomsk'tan Buhgolts'a gönderilen yiyecek kervanlarını ele geçirdi (Yevseyev, 1974).

⁵ Miller ise yeni yapılan kalede bütün kışı güvenli bir şekilde geçiren Rusların yanına Tobolsk'tan eve dönen ve yolda Kırgız saldırısına uğrayan Cungar Hanı'nın elçilerinin uğradığını söylemiş; bu heyetin birkaç gün boyunca kalede kaldığını, yakındaki Cungar uluslarından başka atlar ve develer almayı beklediklerini ve bu ülkenin kendilerine ait olduğunu söyleyerek kale inşasına şaşırıldıklarını belirtmiştir. Ayrıca bu heyetin Buhgolts'a Han'ın şüphelerini gidermesi ve Rusların bu eylemlerini açıklaması amacıyla Kontayşe'ye bir elçi göndermesini önermişlerdir (Miller, 2005, s. 484).

Bitmek bilmeyen Cungar saldırısı, Buhgolts ve emrindekilerin on iki saat süren mücadelesinin ardından durdurulabildi. Cungar ordusu, kaleden uzaklaşmaya başladı. Ancak, bu kez de başka sorunlar ortaya çıktı. Tobolsk'tan Yamışevsk Kalesi'nde bulunanlar için gönderilen erzak kervanının ele geçirilmesi, kalede mahsur kalanların aç kalmasına neden oldu. O sırada yurtdışında bulunan Petro'nun verdiği bütün talimatlara rağmen Gagarin, kalenin kahraman muhafızlarını destekleyecek başka bir yardımda bulunmadı. Devletin birçok mühim meselesine rağmen bu seferle oldukça ilgilenen Petro, endişe verici mektubunda seferin başarısızlığını hassasiyetle takip ettiğini yazdı. Öfkeli Çar, *İngermanland* gemisinden Sibiry Valisi'ne yazdığı mektupta emirlere uyulması konusunda şunları söyler: "... Petersburg'dan ayrılırken size sadece kararnamede geçen maddeleri yerine getirmeyi değil Buhgolts'un bizim onayladığımız tüm isteklerini yapmanız hususunda da kati emir vermiştik. I. Petro" (Çernıh, 2004, s. 11).

Kaleden uzaklaşmasına rağmen bölgeden uzaklaşmayan Tseren-Donduk, Buhgolts'a 21 Şubat 1716 tarihinde bir mektup göndererek buralara daha önceden de Rus halkının geldiğini ve seyahatlerde bulunduğunu ancak bu zamana kadar şehir kurulmadığını belirtir. Kendisine verilen emirden dolayı Rusların kurduğu şehrin etrafında bir daire çizeceğini ve onların hiçbir yere gitmesine izin vermeyeceğini belirtir. Mevsimler değişse bile burada kalacağından ve onlara karşı mücadele edeceğinden bahseder. Yine Rusların yiyecekleri biteceği için aç kalacağını ve bu durumun onları zorlayacağını söyler. Ardından da ne olursa olsun bu şehri almadan gitmeyeceğini belirtir. Ayrıca mektubunda Rusların savaşı sonlandırmak ve oradan ayrılmak gibi bir niyetleri varsa kendileriyle pazarlık ederek bölgeyi terk etmeleri gerektiğini belirtir. Buhgolts ise Tseren-Donduk'a yalnızca bu kalenin yapımının değil, aynı zamanda İrtiş'te İmparatorluk kararnamesiyle inşa edeceği diğer kaleler sayesinde aralarındaki dostluğun ve ticaretin artacağını söyler. Bu savaşın gereksiz olduğu ve Rusların amacının Cungarlarla savaşmak olmadığını belirtir. Ayrıca Cungarların kaleye daha fazla yaklaşmamaları gerektiğini de sözlerine ekler (Miller, 2005, s. 486).

Buhgolts'un içinde bulunduğu durumu bilen Sibiry Valisi Gagarin; Tobolsk, Tara ve Tomsk'tan topladığı 700 kişiden oluşan birliği Yamışevsk'e gönderdi. Gagarin, Buhgolts'a teslim edilmesi için hazırlanan erzak taşıyan ve bir komutan, bir teğmen ile belirli sayıda askerin bulunduğu birliğe yirmi bin ruble verdi. Bunun yanı sıra bu zamana kadar bu bölgelere hiç gitmemiş olan Avrupalı seyyahlardan daha ileriye gitmek ve bölge hakkındaki bilinmeyenleri öğrenmek isteyen birkaç İsveçli de hazırlanan bu birliğin içinde yer alıyordu. Hazırlıkların bitmesiyle yolculuğa çıkıldı. Ancak işler, beklendiği gibi sonuçlanmadı ve birlik ellerindeki mallarla birlikte Cungarların eline düştü (Miller, 2005, s. 487).

Beklenen yardımın ulaşmaması, Cungarların kaleye yaptığı akınların şiddetinin daha fazla hissedilmesine neden oldu. Yamışevsk Kalesi, Nisan ayına kadar

muhasara altında kaldı. Bu süre içinde bir yandan Cungar saldırıları püskürtülmeye çalışılsa da kalede hızla yayılmaya başlayan bulaşıcı bir mikrop, askerlerin ölümüne neden oldu. Yamişevsk Kalesi'nde bulunan yaklaşık 2.300 kişi hastalıktan veya açlıktan can verdi (Çernih, 2004, s. 11). Cungar ablukasının üçüncü ayını bitirirken Buhgolts'un emrinde sadece 700 kişi kalmıştı. Cungarların kaleye çıkan yolları tutması sebebiyle Tobolsk'tan herhangi bir yardım veya yiyecek kaynağı gelmedi. Hâl böyle olunca kalede kalmaya devam etmenin imkânsız olduğu düşünölmeye başlandı (Rudakov, 1891, s. 120). Askerî kurulda gerçekleşen toplantılar neticesinde kaleden çekilme kararı alındı ve Buhgolts artık bu kararı uygulamaktan başka çaresi kalmadığını askerleriyle paylaştı (Vibe, 2016, s. 19). Tüm erzaklar gemilere taşındıktan sonra İrtiş Nehri ağzında kalan yol izlenerek İrtiş'e doğudan akan Omi Nehri ağzına kadar varıldı (Mamsik, 2013, s. 22).

Omi Nehri'ne gelindiği zaman, tarihler 4-5 Mayıs'ı gösteriyordu. Burada yapılan kısa bir keşiften sonra Buhgolts, buranın Kazak stepleri, Batı Türkistan ve Doğu Türkistan bölgelerine yakınlığından dolayı stratejik önemini derhal kavradı. Tabii ki Buhgolts, XVII. yüzyılın başlarında üzerinde henüz düşünölen Türkistan siyasetinden de haberdardı. Buna bağlı olarak Çarlığın niyetini iyi okuyordu. Bölgede bir kale oluşturmak ve bu noktanın stratejik önemine binaen, burayı Batı Sibirya'nın güneyindeki göçebelerin saldırılarına karşı korumak Buhgolts'un düşünceleri arasındaydı. Ayrıca bölgedeki steplerin canlanması, ticaretin daha iyi seviyelere ulaşması ve ileride bölgeye yapılacak seferler için merkez edinilmesi de amaçlarındandı. Bu düşüncelerle Omsk Kalesi'nin inşasını yapabilmek için hem izin almak hem de takviye istemek amacıyla Gagarin'e bir mektup gönderdi. Gagarin'in gelen mektubu incelemesinin üzerinden zaman geçmeden Omi Nehri ağzında kale yapılması için bir kararname çıkartıldı ve 1.300 kişi yardım için bölgeye gönderildi. Bu kalenin yapımı da yine Yamişevsk Kalesi'nin yapımındaki gibi topçu Teğmen Kalander yönetiminde yapıldı (Miller, 2005, s. 489) ve bahsi geçen bölgede kalenin temeli atıldı⁶. Burada güçlendirilmiş bir

⁶ Aslına bakılırsa bölgede bir kale kurulması teklifi, çok daha önceleri Çar Mihail Fedoroviç Romanov'a yapılmıştı. Güney Sibirya'da baskılardan kurtulmak için Omi Nehri'nin ağzında bir kale inşa etme gereği ortaya çıkmıştı. Bölge valiliklerinin 7 Nisan 1628 tarihli yazısında Romanov övüldükten sonra bölge insanlarını korumak, ticareti geliştirmek ve halkın devlete bağlılığını sağlamak amacıyla Rus ileri hareketinin İrtiş dolaylarında devam edebilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştu. Bu otoriteyi sağlamak için de bölgede bir kale kurulması zarurîydi. Bunun üzerine 31 Ağustos 1628'de Omi Nehri'nin ağzında bir kalenin yapılması için bir kararname çıkartıldı. Buna göre İrtiş boyunca Tara kentinden Omi Nehri'nin ağzına kadar olan yerin güzel ve hoş olduğundan bahsedilmiş ve de ormanların çok yakın olduğu bu bölgede bir kale yapılması gerektiği söylenmiştir. Bu karara rağmen o dönemde bahsi geçen bölgede kale yapılmamıştır (bk. Yevseyev, 1966).

askerî kamp kuruldu (Yevseyev, 1966). Sonbaharda kalenin inşasıyla ilgili ana çalışmalar tamamlandı ve kaleye *Omsk* adı verildi (Yevseyev, 1974).

Bu askerî kalenin tahkimatı, içeriden kazıklı yapılmış engellerden oluşuyordu. Dış tarafı ise toprakla ve setlerle çevriliydi. Kaleyi güçlendirme çalışmaları, yıllarca devam etti. Buraya köprü, erzak dükkânları, kilise, tahıl ambarı, silah deposu, barut mahzeni, kışlalar, revirler ve askerî hapishaneler inşa edildi. Daha sonra ise küçük burjuvalara özgü evler yapıldı (Çernih, 2004, s. 11).

Yamışevsk Kalesi'nin kuşatılması ve sonrasında Omsk Kalesi'nin yapılması, Çarlık Rusya ve Cungar ilişkilerini gerdi. Buhgolts'un Yamışevsk Kalesi'nde uğradığı hezimete rağmen Omsk gibi stratejik bir noktada sayıca az olması ve Cungarları umursamayarak bir kale inşa etmesi karışıklığa neden oldu. Yamışevsk Kalesi'nde Rusları yenen Cungarlar, Çarlık Rusya ile daha fazla savaşa girmek istemiyordu. Cungarların bu dönemde hem Çin ile hem de Kazaklarla mücadele halinde olması, Cungarların üçüncü bir cephe açarak Ruslarla mücadele etmek istememesinin nedenleri arasında gösterilebilir. Bu esnada Cungar baskısından dolayı Kazaklar, Rusya ile barış halinde yaşamak istediğini ve bu yüzden Cungarlarla yapılacak herhangi bir savaşta Rusların yanında olacaklarının teminatını verdi. Rusların bölgede otorite olarak görülmesinin ve Kazak steplerinde gerçekleşen tüm bu olayların yakınında olmasının en önemli nedeni, stratejik mevkilere yapılan kalelerle Rusların varlığının bölgede eskisinden çok hissedilmesi idi. Omi üzerinde yapılan Omsk Kalesi, Yukarı İrtiş'in daha da geliştirilmesi için planların uygulanmasında en önemli nokta hâline geldi. Omsk Kalesi'nin yapımından hoşnut olan Gagarin, Petro'ya yazdığı raporda hem Omsk Kalesi'nin kuruluşundan hem de kendilerinden yardım isteyen Kazaklardan bahsetti. Yarkend'e düzenlenen bu seferin devam etmesi için Petro'dan destek istedi ve Cungar Hanı'na bir mektup gönderilmesini talep etti. Bunun üzerine Petro, Cungar Hanı'na 18 Aralık 1716'da bir mektup gönderdi. İrtiş hattında şehir kurmak amacıyla gerekli olan gümüşü, bakırı ve altını bulmak için bölgede olduğunu, bu yüzden Han'ın jeolojik aramaya ve şehirlerin inşasına engel olmamasını istedi (Yevseyev, 1974).

Petro'nun mektubuyla Cungarlar ile olan münasebetin hemen normale dönmesi beklenemezdi. Gagarin'in seferin devam etmesi hususundaki ısrarına rağmen Petro, başarısız olan seferin sonuçlarını daha iyi anlayabilmek amacıyla Buhgolts'u St. Petersburg'a çağırıldı. Bunun üzerine Buhgolts, 22 Aralık 1716'da garnizonu, yardımcısı Binbaşı I. L. Velyaminov-Zernov'a devretti ve 24 Aralık'ta Omsk'u terk ederek St. Petersburg'a gitti. 1719 Ocak'ında Senato'da Yarkend seferinin sonuçları hakkında bilgi veren Buhgolts, Cungarların "*Omsk kalesinin ağzını basması*" ihtimalinden dolayı oradaki kalenin desteklenmesini istedi. Ayrıca bu bölgelerde yeni kalelerin yapılması kadar hâlihazırda bulunan kalelerin de güçlendirilmesinin son derece mühim olduğunu belirtti. Sefere ilişkin raporun tatmin edici olmasına rağmen İrtiş Muhafızı Binbaşı Likarev, Gagarin'in

soruşturulması için malzeme toplanmasını ve Yamışevsk Kalesi'nin düşmesinin nedenlerinin izahının yapılmasını istedi. Soruşturma devam ederken Likharev, Yarkend seferine katılanlarla konuştu, onlara pek çok soru sordu ve Buhgolts ile alakalı olumsuz bir görüşe rastlamadı. Yapılan tahkikatın bitmesinin ardından komisyon, Buhgolts'un 'seferin başarısızlığına bir etkisinin olmadığı' kanısına vardı (Yevseyev, 1974).

Buhgolts'un soruşturmasının devam ettiği yıllarda Sibiry Valisi Gagarin de valiliği dönemlerinde sahtekârlık ve yolsuzluk yaptığına ilişkin suçlamalardan ötürü 1717 yılında St. Petersburg'a çağırıldı. Yapılan bu soruşturma, 1721 yılına kadar devam etti ve Gagarin'in büyük bir hırsızlığa dahil olduğu ortaya çıktı. Bu suçlardan sonra Buhgolts'un komutanlığını yaptığı Yarkend seferinin başarısızlığı da Gagarin'e mal edildi. Bundan dolayı cezaya çarptırıldı ve Senato Meydanı'nda idam edildi (Miller, 2005, s. 495).

Sonuç

Sibiry'nın güney bölgeleriyle olan ilişkisi ve buradaki siyaseti, Çar Petro'nun yakın tanıdıklarından biri olan bölge valisi Matvey Petroviç Gagarin'in (1711-1719) faaliyetleriyle ilişkilidir. Onun yönetiminde sınır hattının örgütlenmesi ve İrtiş boyunca Rus tahkimatlarının temin edilmesi için pek çok çalışmalar yapıldı. Gagarin her ne kadar Sibiry'da kuracağı düzeni sağlamlaştırmak amacıyla Yarkend bölgesi üzerine bir sefer düzenlemeyi ve bölgede bulunan altınları ele geçirmeyi amaçlamış olsa da bunda başarılı olamadı. Amacına ulaşmamasına rağmen Rus mahfillerinde bu seferin pek çok faydalı olayın önünü açtığı söylenmektedir. Yarkend güzergâhında kurulan Yamışevsk Kalesi ile Cungar yenilgisine uğradıktan sonra dönüş yolunda kurulan Omsk Kalesi, başarısız olan bu seferin yararlı sonuçları olarak ortaya çıktı.

Aslına bakılırsa Omi Nehri'nin yanına bir kale inşa edilmesi, Rusların temel hedeflerinden değildi. Eğer Yarkend seferi farklı bir şekilde seyretseydi kale yapımı tamamen farklı bir zamanda ve farklı koşullar altında olabilirdi. Bu sebeple genel olarak başarısız görülen seferin sonunda Omsk Kalesi'nin inşa edilmesi, Ruslar açısından çok önemlidir zira henüz o tarihlerde Ruslar, Türkistan sahasına müdahale edememiş ancak Kazak steplerine göz koymuştur. Yapılan kalelerin bölgenin işgalini kolaylaştıracağı göz önünde bulundurulduğunda bu kalenin kurulması çok önemlidir. Cungar baskısından dolayı Rus birlikleri geri çekilmek zorunda kalsa da aynı yıl, yeni bir keşif grubu kaleyi restore ederek güçlendirdi ve güçlü bir garnizon oluşturdu. Ertesi yıl ise Semipalatinsk ve Ust-Kamenogorsk kaleleri kuruldu ve Yamışevsk Kalesi ile Omsk Kalesi İrtiş boyunca tahkimat zincirine dahil edildi. Sibiry ve Cungarya arasında kesin bir sınır oluşturan İrtiş Nehri üzerinde birkaç kalenin inşa edilmesinden sonra İrtiş-Orenburg hattının kesintisiz bir şekilde Rus egemenliğine gireceği dönem başlamış oluyordu. Bu hattın Rusların eline geçmesiyle Türkistan'a ve

Hindistan'a açılan kapı konumundaki Kazak toprakları kuşatma altına alındı. Kalelerin inşası, Sibirya'da düzenli askerî birliklerin kurulmasını da sağladı. Böylece Rusların bölgede bulundurduğu asker sayısında ciddi artış gözlemlendi. Bölgeye inşa edilen kaleler, yerel topluluklar arasındaki anlaşmazlıkları durdurdu ve Barabinsk bozkırında tarımsal açıdan yeni yerleşim yerleri yapıldı. Yine Ruslar, farklı ülkeler ve bölgeler hakkında pek çok yeni bilgi edindi. Elde edilen bu bilgiler; coğrafi, iktisadi ve sosyal açıdan Rusların Türkistan siyasetine etki etti.

Kaynakça

- Adilov, J. (2014). Ekspeditsiya Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo v Sredniyu Aziyu: İstoriografiçeskaya Dinamika. *Ozbekiston Tarihi Jurnalı*, 4, 47-61.
- Atlasi, H. (1993). *Sibir Tarihi (Tarihi)*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Baumann, R. F. (2002). Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması (N. Uslu, Çev.). H. C. Güzel, K. Çiçek vd., (Ed.). *Türkler içinde* (C. 18, ss. 577-586). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çernıh, S. E. (2004). *Naçalo Polojila Krepost Sbornik Oçerkov Statey*, Ust-Kamenegorsk: Upravlenie Arhivami Vostočno-Kazahstanskoy Oblasti Gosudarstvennyy Arhiv Vostočno-Kazahstanskoy Oblasti.
- Doğan, O. (2004). Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 287-302.
- İz Zapiski o Poedkakh Knyazyaya Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo k Vostočnomu Beregu Kaspiyskogo Morya i Suhoputnoy Ekspeditsii Ego v Hivu. *Russko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.* (25), 1717. 14 Mayıs 2019 tarihinde https://web.archive.org/web/20080421154039/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/21-40/25.htm adresinden erişildi.
- Karamzin, N. (1843). *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, IX. Sanktpeterburg: İzdanie İ. Eynerlinga.
- Koç, D. (2017). Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 115(227), 61-90.
- Kontev, A. V. (2016). Perviy Sibirskiy Gubernator M. P. Gagarin i Osnovanie Russkoy Kreposti na Reke Om. *Vestnik Tyumenskogo Gosudarstvennogo Universitete*, 2(4), 140-148.
- Kurat, A. N. (1965). Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli) (XIX. Yüzyıla Kadar). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIII(3-4), 91-126.
- Levşin, A. (1832). *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey* (2. Kısım). S. Peterburg: Tip. Karla Kraiya.
- Lizunov, V. V. ve Solovyöv A. A. (2016). Ob İstorii Osnovaniya Yamiçeva Kak Predçestvennika Omska. *Natsionalnie Prioriteti Rossii*, 2(20), 4-26.
- Mamsik, T. S. (2013). Ekspeditsiya İ. B. Buholtsa i «Vostanie» İçimskih Krestyan 1714 g. *Gumanitarnie Nauki v Sibiri*, (2), 20-24.

- Miller, G. F. (2005). *İstoriya Sibiri* (C. III). Moskva: Vostochnaya Literatura.
- Muratova, S. R. (2013). Rol Sibirskih Gubernatorov v Upravlenii Pogranichnimi Delami v XVIII. v. *Vestnik Universiteta*, (11), 226-229.
- Özkan, M. (2018). Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 93-111.
- Pamyatniki Sibirskoy İstorii XVIII. Veka*. (1885). Kniga Vtoraya 1713-1724, Tipografiya Ministerstva Vnutrennih Del. St. Petersburg.
- Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii*, V(2811), 105-106.
- Polovtsov, A. A. (Ed.) (1908). Buhgolts, İvan Dmitrieviç. *Ruskiy Biografiçeskiy Slovar* içinde (C. 3, ss. 564-565). St. Petersburg: Sankt-Peterburgskim Imperatorskim Russkim İstoriçeskim Obşestvom Pod Nablyudeniyem Ego Predsedatelya.
- Rudakov, V. E. (1981). Buhgolts, İvan. *Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza ve Efrona* içinde (C. 5, s. 120). St. Petersburg: Semenovskaya Tipolitografiya.
- Sela, R. (2013). Seventeenth-Century Russian Diplomatic Mission to Central Asia. N. S. Green, (Ed.), *Writing Travel in Central Asian History* içinde (ss. 69-88). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Ünal, F. (2010). *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat.
- Ünal, F. (2015). *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüjev (İstanbul'dan Orenburg'a)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Vasilyev, D. V. (2015). Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça. *Çerkasskogo v Hivu. İzvestiya Samarskogo Nauçnogo Tsentra Rossiskoy Akademii Nauk*, 17(3), UDK 94 (47), 24-29.
- Veselovskiy, N. İ. (1891). İvan Daniloviç Hohlov. *Jurnal Ministerstva Naradnago Prosvişeniya, Çast CCLXXXIII* içinde (ss. 50-72). Yanvar, St. Petersburg: Tip. V. S. Balaşeve.
- Vibe, P. P. (2016). *Neobiknovenny Gorod ili Razmışleniya İstorika Nakanune 300-Letnego Yubileyaya Goroda o Roli Petra I i Ego Spodvijnikov v Osnovanii Omskoy Kreposti*. Ministerstvo Kulturu Omskoy Oblasti. Omsk: OGIK Muzeiy.
- Yetişgin, M. (2002). Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları. *Türkler* içinde (C. 18, ss. 596-606). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yevseyev, Y. (1966). İvan Buhgolts. Osnavatel Omska. *Molodoy Sibiryak* (27 Maya), (3). 2 Mayıs 2019 tarihinde <http://lib.omsk.ru/ip/evseev/node/158> adresinden erişildi.
- Yevseyev, Y. (1974). Ekspeditsiya İ. D. Buholtsa i Osnovanie Omskoy Kreposti. *Goroda Sibiri: (Ekonomika, Upravlenie i Kultura Gorodov Sibiri i Dosovetskiy Period): (Otdelnyy Ottisk)* içinde (ss. 47-59). Novosibirsk. 24 Nisan 2019 tarihinde <http://lib.omsk.ru/ip/evseev/node/175> adresinden erişildi.
- Yevseyev, Y. (1986). İvan Buholts: İstoriçeskiy Oçerk. *Beçerniy Omsk*, (29-31 Maya, 2-7 İyonya), (3). 18 Nisan 2019 tarihinde <http://lib.omsk.ru/ip/evseev/node/157> adresinden erişildi.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE OKUMA VE YAZMA BECERİSİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÖYKÜ KULLANIMI*

Yasemin AŞCI, Nazmiye TOPÇU TECELLİ**

Öz: Yabancı dil öğretiminde dilin çeşitli özelliklerini yansıtan özgün öğretim malzemelerinin kullanımı önemli bir husustur. Bu doğrultuda özetlenmemiş ya da sadeleştirilmemiş yazınsal metinlerin öğretim amaçlı kullanımı da önem taşımaktadır. Yabancı dil öğretiminde yirminci yüzyıl itibarıyla yaygın şekilde kullanılan yazınsal türlerden öykülerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de yararlar sağlayacağı öngörülebilir. Bu çalışmada yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitabına ek bir öğretim malzemesi olarak kullanılabilir öykünün özgün şekliyle bütünleşik beceriler olduğu belirtilen okuma ve yazma becerilerinin gelişimine olan katkısı sorgulanmıştır. Öykü ile okuma ve yazma becerisi geliştirmeye yönelik bir kanıya varmak amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden gerçek deneme modelinin ön test-son test kontrol gruplu deney deseninden faydalanılmıştır. Denel işlem öncesinde deney ve kontrol gruplarının Sait Faik Abasıyanık'ın *İpekli Mendil* adlı öyküsünü okuması ve araştırmacı tarafından hazırlanan *Okuduğunu Anlama ve Yazma Formu*'ndaki soruları yanıtlaması istenmiştir. Araştırmacı tarafından deney grubunda 4 farklı öykü ile yapılan deneysel uygulama sonrasında iki grubun ön testte okudukları öyküyü tekrar okuyup form sorularını cevaplamaları istenmiştir. Ön test ve son testte elde edilen veriler, IMB SPSS 21 veri analiz programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre deney grubundaki öğrencilere kıyasla daha çok geliştiği anlaşılmıştır. Sonuç olarak çalışmada öykünün B2 düzeyindeki öğrencilerin okuma ve yazma becerisini geliştirmede ek öğretim malzemesi olarak kullanılabilirliği istatistiksel olarak kanıtlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, öğretim malzemesi, öykü, okuma ve yazma becerisi.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 04.11.2019 - 10.03.2020

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde yapılan "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öykü: B2 Düzeyinde Okuma ve Yazma Becerisi Geliştirme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr.Gör.Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Çaycuma Meslek Yüksekokulu, Yabancı Diller ve Kültürler Bölümü, Zonguldak, Türkiye. yasemin.aydemir@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2426-7338.

Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Türkiye. ntopcu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4301-5072.

The Use of Story for Improving Teaching Turkish as a Foreign Language Reading and Writing Skills

Abstract: The use of original teaching materials that reflect the various characteristics of language in foreign language teaching is an important issue. For this purpose, it is also important to use literary types that are not summarized or simplified. It is obvious that the stories used extensively in foreign language teaching in the twentieth century will benefit the teaching of Turkish as a foreign language. This study examines the contribution of story to reading and writing skills defined as integrated skills in teaching Turkish to foreigners, in addition to the coursebook. To make inferences for improving reading and writing skills through story, we used the pretest/posttest control group design of the true trial model of the quantitative research method. Prior to the empiric process, pilot and control groups were asked to read Sait Faik Abasıyanık's story Silk Handkerchief and to answer questions prepared by the researcher on Reading Comprehension and Writing Form. After the experimental application was carried out with four different stories in the pilot group, both groups were asked to read the same story and to answer the questions on form again. The datum obtained in pretest and posttest were analyzed through the IMB SPSS 21 data analysis program. The analysis results showed that students' reading and writing skills in the pilot group were more improved compared to the students in the control group. In conclusion, it was statistically proven that story could be used as an additional teaching material in improving reading and writing skills.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, teaching material, story, reading and writing skills.

Giriş

Genel amaçlı yabancı dil öğretiminde hedef, kavrama ve ifade etme becerilerinin kazanımı ve gelişimi temelinde öğrencinin etkili iletişim kurmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda bilgi ve beceri alanlarının kazanımındaki başarı, kullanılan yöntem ve teknikler kadar öğretim malzemelerinin çeşitliliğine de bağlıdır. Çeşitli özellikleri ile sınıf ortamını zenginleştirdiği düşünülen yazınsal metinler, özellikle 1980'li yıllardan itibaren yeniden yabancı dil öğretiminde temel dil becerilerinin gelişimine katkı sağlayan önemli ders malzemeleri olarak kabul edilmektedir. Bir yabancı dil sınıfında farklı yazınsal türlerden metinler kullanmak; öğrencilerin söz varlıklarının zenginleşmesine katkı sağlamak, öğrenilen dilin dil bilgisi yapılarının çeşitli örneklerini sunmak ama daha da önemlisi öğrencilerin hedef dilin kültürel, sosyal ve işlevsel boyutuyla karşılaşmalarını sağlamak demektir. Bir başka deyişle bu tür özgün¹ metinler, öğrencilerin hedef dilin farklı durum ve ortamlarda gerçek kullanımı ile karşılaşmalarını sağlar. Dolayısı ile hedef dilin kullanıcıları ile iletişim kurmada

---

¹ Bu araştırmada özgün ya da otantik metin aslına bire bir uygun, herhangi bir değişime uğramamış ya da eğitim-öğretimde kullanılmak üzere yazılmamış, öğrenci seviyesine göre düzenlenmemiş metin anlamında kullanılmaktadır.

kültürel öğelerdeki farklılıkların ve benzerliklerin önemini algılar ve o dilin kültürünü de tanımaya daha istekli olur. Ayrıca bu tür metinler, öğrencinin hedef dilin edebiyatına ilişkin bilgi edinmesine yardımcı olur.

Bu nedenle Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi/Öğreniminde de özgün metin olarak yazınsal türlerden yararlanılması kaçınılmazdır. Alanla ilgili ders kitapları bu açıdan incelendiğinde yeterli olmamakla birlikte zaman zaman ders malzemesi olarak yazınsal türlere yer verildiği görülmektedir. Ancak bu metinler, genellikle ders kitaplarında özgün malzemeler olarak değil öğrencinin dil seviyesine göre uyarlanmış, sadeleştirilmiş ya da özetlenmiş biçimleriyle yer almaktadır. Sadeleştirilmiş ya da uyarlanmış metinler, her ne kadar kavrama becerisine katkı sağlasalar da öğrencinin özgün metinlerdeki dil yapılarını ve sözcüklerin bağlamsal içerik, anlam ve işlevlerini dolayısıyla kültürel ve iletişimsel işlevlerini keşfetmesine engel oluşturmamaktadırlar. Ayrıca bu metinler kurgudaki özgünlüğün bozulması nedeni ile metnin orijinal versiyonuyla okunması sırasındaki etkiyi yaratmayabilir. Bu da öğrencinin okuma motivasyonunu olumsuz yönde etkiler. Oysa yabancı dil öğretiminde sınıf içinde kullanılan metinler, öğrenciyi okumaya ve öğrenmeye heveslendirici nitelikte olursa okuma ve öğrenme sürecinin sınıf dışında da sürmesini sağlar.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ve öğrenimi için yazınsal türlerden öykünün özellikle kısalık ve buna koşut olarak zaman, mekân ve kişi sayısının kısıtlı olması ile tek bir olay etrafında gelişen kurguda sonuca hızlı ve etkileyici bir şekilde ulaşılması gibi bazı kuramsal özelliklerinden dolayı sınıf içi kullanımlara elverişli olduğu ve özgün malzemelere zengin bir kaynak oluşturduğu gözlenmiştir. Bu nedenle bu çalışmada *Diller için Avrupa Ortak Çerçeve Metni*'nde B2 düzeyi öğrencileri için belirlenen ölçütler doğrultusunda öykü kullanımının Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi B2 düzeyi öğrencilerinin okuma ve yazma becerilerinin gelişimine yönelik katkıları araştırılmıştır.

1. Yabancı Dil Öğretiminde Öykü Kullanımı

Bu araştırmanın temelini Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında ders süresinin kısa, özgün metnin uzun oluşu ve ders kitabının kullanım zorunluluğu nedeniyle önemi göz ardı edilen yazınsal türlerden biri olan öykünün özellikle sınıf içi kullanıma elverişliliği ile özgün ve zengin bir malzeme kaynağı oluşturabileceği varsayımı oluşturmaktadır. Öncelikle alana ilişkin bilgi, gözlem ve deneyimlerimize dayanarak geliştirilen bu varsayım, alan yazın taraması ile de desteklenebilir niteliktedir. Alanla ilgili çalışmalar incelendiğinde yabancı dil öğretiminde öykü kullanımının farklı becerileri geliştirmeye katkı sağladığını savunan kuramsal ve deneysel birçok araştırma olduğu görülmüştür. Bunlardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz. Pettersen Stevens (2014) ve Pazhakh ve Soltani (2010) öykünün dilsel ve kültürel boyutunun öneminden söz

ederlerken, Field (2000, s. 237) farklı öykülerle hedef kültürün zenginlik ve çeşitliliğinin eleştirel bir şekilde anlamlandırılabilceğini söyler. Miller ve Pennycuff (2008), Ghasemi (2010), Pourkalhor ve Kohan (2013), Dikici (2013) ve Kharaghani (2013) öyküler ile okuma ve yazma becerilerinin geliştirilebileceğini; Demir (2017) öykü kullanımının yazma becerisine katkısını savunurken; Yeasmin, Azad ve Ferdoush (2011), Vural (2013), Pardede (2011), Violette-Irene (2015), Hişmanoğlu (2005) öykünün tüm dil becerilerinin gelişimi için yararlı olduğunu; Moon (2010) ve Saka (2014) ise farklı öyküler ile üst düzey düşünme becerilerinden biri olan eleştirel düşünme becerisinin ve bakış açısının kazanılabileceğini ileri sürerler. Topçu (1996, s. 27) ve Topçu Tecelli'ye (2008, s. 78) göre ise öyküler; az sayıda kişiye yer verilmesi, zaman ve yer kullanımının sınırlı kalması, kurgunun tek olaya dayanması ve etkileyici ya da şaşırtıcı bir sonla bitmesi gibi özelliklerinden dolayı yabancı dil öğretimi için diğer yazınsal türlere göre daha kullanışlı metinlerdir: “Özellikle bir “düşüş” ya da soru ile son bulan öyküler, yaratıcılık ve hayal gücü geliştirme alıştırmaları olarak kullanılabilirler.” (2008, s. 78). Ayrıca Topçu Tecelli, Maupassant'ın *Takı (Parure)* adlı öyküsü ile bağlam içinde sözcük öğretimi için sunduğu örnekten hareketle öyküleri daha birçok açıdan sınıf içi uygulamalara oldukça uygun, öğrenci motivasyonunu artırıcı malzemeler olarak değerlendirmiş: “Hedef dilin hem gündelik iletişimde kullanımını, o dilin kullanıcılarının sosyal ve kültürel yaşamlarına ilişkin ipuçlarını hem de insan yaşamının evrensel özelliklerini yansıttığı özellikleri ile öykülerin gerek yabancı dilde gerekse ana dilinde okuyucuyu, dolayısı ile öğrenciyi okumaya teşvik eden metinler” olduğunu ifade etmiştir.

2. Okuma ve Yazma Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öykü Kullanımı

Schmitt'in (2000, s. 4) de belirttiği gibi kişinin bilişsel olarak yaşayabileceği en mücadele gerektiren şey olan yabancı dil öğrenimi, gerçekleşirken dört temel dil becerisi birbirinden ayıramayan aksine birbirlerini tamamlayan beceriler olarak görülmelidir. Başka bir deyişle yabancı dil öğretimi/öğrenimi sürecinde okuma, dinleme, konuşma ve yazma gibi dört temel dil becerisinin yanı sıra dil bilgisi kurallarının doğru kullanımı ve sözcük dağarcığının gelişimi de birbirleriyle ilişkili, birbirlerini tamamlayan kazanımlar ve beceriler olarak değerlendirilmelidir. İletişimsel yaklaşımla daha da ön plana çıkan bu görüş, Silvia ve Matsuda (2001, s. 221) ile burada hepsine yer veremeyeceğimiz alanın uzmanı birçok kişi tarafından da desteklenmektedir. Özellikle okuma ve yazma, Öz (2011, s. 251) ve Kuta' nın (2008, s. xix) da belirttiği gibi gelişimleri birbirlerine doğrudan bağlı, birisi olmadan diğerinin de gelişmesi mümkün olmayan bütünleşik becerilerdir. Temeli okulda atılan okuma eylemi, zihnin alma, algılama ve anlam verme işlevlerini yerine getiren bir beceridir.

Çıkarım yapma, değerlendirme, analiz etme, eşleştirme gibi ileri düzey bilişsel işlevleri devreye sokan okuma becerisi, belleğin gelişimine önemli katkılar

sağlar. Bu becerinin yabancı dil öğretiminde istekli bir şekilde yapılan bir alışkanlığa dönüştürülmesi, yazma becerisinin gelişimine de katkı sağlayacaktır. Çünkü okuma etkinliklerinde elde edilen girdiler daha sonra yazma becerisi için de kullanılmakta ve bu kullanım zamanla dil yeterlik düzeyinin ilerlemesini sağlamaktadır. Kısacası bir öğrenme sürecinde yazılı anlatım, öğrencilerin okuma yoluyla edindikleri bilgileri, öğrendikleri sözcük ve dil bilgisi yapılarıyla üretime dönüştürdükleri son ve çoğunlukla da sorun yaşadıkları bir aşamadır. Dolayısıyla yabancı dil öğretiminde özgün metinlerin sadeleştirilmiş ya da özetlenmiş metinlere kıyasla üstünlükleri de bu noktada ön plana çıkmaktadır. Yabancı dilde öğrenciler açısından erişilebilir ve anlaşılabilir olma kaygısı ile oluşturulan özetlenmiş ya da sadeleştirilmiş metinler ne denli başarılı olurlarsa olsunlar, dilin farklı bağlam ve durumlara göre kullanımlarını yansıtmada yetersiz kalabilirler: Özellikle kurmaca metinlerde yazınsal türlerde olduğu gibi dilin farklı amaçlara yönelik kullanımı ve buna koşut olarak farklı üslup seçimleri yer almaz. Örneğin; benzetme, eğretileme vb. söz sanatlarının kullanımı ile artan anlam yoğunluğu ve imgeleme açısından daha sınırlı kalırlar. Oysa bu özellikler, okuma etkinliğini ve alışkanlığını olumlu yönde etkileyecek önemli unsurlardır. Böylece zaten ana dilinde kazanımı güç olan okuma alışkanlığının ve becerisinin yabancı dilde edinimi daha da zorlaşmaktadır. Ancak çok etkileyici, çarpıcı olaylar, durumlar ve dilin bunların akılda kalıcılığını kolaylaştıracak nitelikte ve etkileyici bir üslupta kullanımı sıradan bir okuru olduğu gibi öğrenciyi de okumaya heveslendirebilir, güdüleyici bir etki yaratabilir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde öykünün bazı kuramsal ayırt edici özelliklerinden dolayı yabancı dilde okuma ve yazma becerisi geliştirmeye ve sınıf içi kullanıma diğer yazınsal türlerden daha elverişli olduğu görüşü ileri sürülebilir. Özellikle romana göre özgün metin olarak kullanımı daha kolaydır. Çünkü öykü, romana kıyasla kısa bir metindir ve bu özellik sınıf ortamında özgün metin olarak kullanımını kolaylaştırır. Topçu'ya (1992) göre kısalık aynı zamanda “klasik tiyatronun olay, yer, zaman ve üslupta birlik, bütünlük gibi kurallarına uyma zorunluluğunu doğurur”. Romanda olduğu gibi bir yaşam hikayesi değil “yaşamdan bir parça, bir kesit, bir an söz konusu olduğundan öyküde olayın geliştiği yerin uzun tasvirine, çok sayıda kişiye ve kişilerin ayrıntılı tanımlarına yer verilmez.” (Topçu, s. 346) Dolayısıyla öyküde tek olay, az kişi ve kısıtlı zaman dilimine yer verilmesi anlatımın da sade ve anlaşılır olmasını gerektirir. Buna karşın öyküde güçlü bir kurgu, çarpıcı bir olay ve etkileyici bir sonuç bölümünün olması da kaçınılmazdır. Bütün bu özellikler yabancı dil öğrencisini hem okuma aşamasında hem de yazma aşamasında olumlu yönde etkileyebilecek etkenlerdir.

3. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimleme ve yine nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ve “en kesin sonuçların elde edilmesini” sağlayan

deneyssel yöntemden yararlanılmıştır. Elde edilen nicel verilerin analizi için IBM SPSS 21 istatistik veri analiz programı kullanılmıştır. Deneyssel süreç öncesinde alan yazın taraması ile kuramsal alt yapı oluşturulduktan sonra öykünün yazınsal tür olarak ayırt edici özellikleri ve bu özelliklerin yabancı dil öğretiminde malzeme seçimi ve kullanımı açısından avantajları saptanmıştır. Daha sonra Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi sınıflarında kullanılabilecek öyküler için ölçütler belirlenmiştir. Betimleme yöntemiyle belirlenen bu ölçütler doğrultusunda ve uzman görüşlerinden yararlanılarak yirmi maddeden oluşan bir *Öykü Seçim Formu* geliştirilmiştir. Hazırlanan seçim formu aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 1. Öykü Seçim Formu

Ölçütler	Evet	Hayır
1- Öykünün uzunluğu dersin süresi için uygun mu?		
2- Öyküde cümleler kısa mı?		
3- Öykünün dili anlaşılır mı?		
4- Öykü akıcı mı?		
5- Öykü başlığı ilgi çekici mi?		
6- Öykünün konusu güdüleyici mi?		
7- Öykü konusu evrensel mi?		
8- Öyküde işlenen konu gerçekçi mi?		
9- Öyküde yer, zaman ve kişi unsurları belirgin mi?		
10- Öyküde olay var mı?		
11- Olay örgüsü sağlam mı? (kurgusal olayların ilişkisi, olay, çatışma, kişi arasındaki neden-sonuç ilişkisi vb.)		
12- Olay ya da olaylar okuyucuda merak uyandırıyor mu?		
13- Öyküde giriş, gelişme ve sonuç bölümleri belirgin mi?		
14- Öykü Türk kültürüne ait öğeler taşıyor mu?		
15- Öyküde geçen sözcükler kolay anlaşılabilir mi?		
16- Öykü sözcük dağarcığının arttırılmasına katkı sağlıyor mu?		
17- Öykü yeni sözcük öğretimi için elverişli mi? (Tekrar eden sözcük, eş anlamlı sözcükler, zıt anlamlı sözcükler)		
18- Öyküde kalıp sözler (kalıplaşmış sözler, ikileme, deyim vb.) var mı?		
19- Öyküde sözlü dilin öğrenilmesine yardımcı olacak diyaloglar var mı?		
20- Öykünün sonu okuyucuda merak uyandırıyor mu?		

Çalışmanın deneyssel kısmı ise ön test-son test kontrol gruplu gerçek deneme modeline göre düzenlenmiştir. Bu aşamanın gerçekleşebilmesi için Türk edebiyatının farklı dönemlerine (1911-1923: Milli Edebiyat Dönemi; 1923-1940: Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı; 1940'dan sonra Türk Edebiyatı ve Çağdaş Türk Edebiyatı) ve farklı yazarlarına ait yirmi altı adet öykü kitabı incelenip *Öykü Seçim Formu* ölçütlerine en az %70 oranında uyum gösteren beş öykü, deneyssel uygulamada kullanılmak üzere belirlenmiştir. Böylece ön test ve son testte Sait Faik Abasıyanık'ın *İpekli Mendil* adlı öyküsü (ölçütlere uyum % 85), ders içi uygulamalarda ise Reşat Nuri Güntekin'in *Aşk Mektupları* (% 85), Ömer

Seyfettin'in *Kaşağı* (% 75), Sait Faik Abasıyanık'ın *Gümüş Saat* (% 70) ve Hakan Bıçakçı'nın *Telaş* (% 75) adlı öyküleri kullanılmıştır.

Çalışma grubunu 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı bahar yarıyılında, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi TÖMER'de dört farklı sınıfta öğrenim görmekte olan B2 düzeyindeki toplam elli dört öğrenci ile Sakarya Üniversitesi TÖMER'de dört farklı sınıfta öğrenim görmekte olan B2 düzeyindeki toplam 60 öğrenci oluşturmuştur.

Kullanılan deneysel yöntem, B2 düzeyindeki öğrencilerin ön test ve son test okuma puanları, ortalama yazma puanları ve her iki beceri açısından öğrencilerin eriştiği puanlarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Araştırma, her iki üniversitede yansız atama yoluyla oluşturulmuş iki deney ve iki kontrol grubu üzerinde uygulanmıştır. Deney grubunda dört hafta boyunca haftada bir kez olmak üzere iki ders saati süresinde yukarıda belirtilen dört farklı öykü ile okuma ve yazma etkinlikleri yapılmıştır. Bu etkinlikler: Okuma Öncesi Etkinlikleri (20 dakika), Okuma Sırası Etkinlikleri (30 dakika) ve Okuma Sonrası Etkinlikleri (40 dakika) olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Okuma öncesi etkinliklerinde öğrencilerde okunacak öyküyle ilgili merak uyandıracak ve onların ilgisini çekecek etkinliklere yer verilmiş, okuma sırası etkinliklerinde okuma ve telaffuz çalışmalarına yönelik etkinlikler yapılmış, okuma sonrası etkinliklerde ise okuduğunu anlama ve yazma çalışmalarını içeren etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Kontrol grubu ise adı geçen TÖMERlerdeki müfredat ve ders kitabı doğrultusunda gerçekleştirilen ders etkinliklerini içeren, öykü ile herhangi bir ders içi etkinliğin yapılmadığı grubu temsil etmektedir. Her iki gruba da ön test ve son test uygulanmıştır.

3.1. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın deneysel sürecine ilişkin veriyi araştırmacı tarafından geliştirilen ve çalışma gruplarına uygulanan *Okuduğunu Anlama ve Yazma Formu* (bk. Ek 1)'na verilen cevaplar oluşturmuştur. Formun okuma bölümü *İpekli Mendil* adlı öykü ile ilgili yirmi adet çoktan seçmeli sorudan, yazma bölümü ise açık uçlu iki sorudan oluşmaktadır. Formun okuma bölümü için *Yenilenmiş Bloom Taksonomisi* doğrultusunda bilişsel düzeyde hatırlama ve anlama olmak üzere iki basamaktan oluşan bir belirtke tablosu hazırlanmıştır.

Yazma kısmındaki ilk soruda okunan öykünün en dikkat çekici, okuyucuda merak uyandıracak ve okuyucunun yaratıcılığını ortaya çıkarmasına olanak sağlayacak en önemli yer olduğu düşünülen son paragraftan birkaç cümleye yer verilmiştir. Öğrencilerden bu cümlelerin devamını hayal güçlerini kullanarak üç cümle ile yazmaları istenmiştir. Yazma bölümünün ikinci bölümünde ise öğrencilerden okudukları öykünün giriş, gelişme ve sonuç kısımlarını iki cümle ile özetlemeleri istenmiştir. Yazma bölümünde ilk soruda cümle tamamlama etkinliği ile öğrencilerin Yabancı Dil Olarak Türkçede yaratıcı yazma becerisini

geliştirmeleri, ikinci soruda özetleme kısmı ile okuduğu metni kendi cümleleri ile ifade etmeleri hedeflenmiştir.

Okuduğunu Anlama ve Yazma Formu'nun güvenilirlik analizi için her bir maddenin güçlük indeksi, ayırt edicilik indeksi ve madde varyansı hesaplanmıştır. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi TÖMER B2 düzeyi ve Sakarya Üniversitesi TÖMER B2 düzeyi öğrencilerinden oluşan 100 katılımcı ile yapılan pilot uygulama sonucunda çoktan seçmeli okuduğunu anlama testinin KR-20 (Kuder Richardson Formülü) iç tutarlılık katsayısı, 0,781 olarak ölçülmüştür. Güvenirliğin yüksek olması, “maddelerarası korelasyonun yüksek olduğunu gösterir” (Baykul, 2015, s. 199). Bu değer, çalışmadaki okuma testinin iç tutarlılık katsayısının yeterli olduğunu ve test maddelerinin ölçtükleri özellik açısından homojen olduğunu göstermektedir. Ayrıca testte ayırt edicilik düzeyi değerlerine göre okuma testi çok iyi düzeyde olan 18 madde ve oldukça iyi düzeyde olan 2 madde olduğu saptanmıştır.

Okuma bölümü 0-1 puanlama yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazma bölümündeki cevapların puanlanabilmesi için ise araştırmacı tarafından *Yazma Değerlendirme Anahtarı* tasarlanmıştır. Bu form oluşturulurken analitik puanlama anahtarından yararlanılmıştır. Uzman görüşüne başvurulmuş ve pilot uygulama sonuçlarına göre kesinleşen *Yazma Değerlendirme Anahtarı*'nın güvenilirliği için değerlendirmeciler arası uyuma, Kendall'ın uyum (uyum) katsayısı (Büyüköztürk vd., 2018, s. 118) hesaplanarak bakılmış ve uyum katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, puanlar arasında tutarlılığın ve güvenilirliğin olduğunu göstermektedir. Hazırlanan puanlama anahtarı aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2. Yazma Değerlendirme Anahtarı

<p>İçerik</p> <p>4- Konuya bağlıdır, yeterli miktarda bilgi verir. 3- Konuya bağlıdır, bazı eksikliklere rağmen yeterli miktarda bilgi verir. 2- Konuya az bağımlıdır, sınırlı miktarda bilgi verir. 1- Konuyla ilgili değildir, hiç bilgi vermez.</p>
<p>Yazı Düzeni</p> <p>4- Düşünceler doğru şekilde sıralanmış ve uygun yerde doğru bağlaç kullanılmıştır. 3- Bazı hatalara rağmen düşünceler doğru sıralanmış ve doğru yerde bağlaç kullanılmıştır. 2- Düşüncelerin sıralanmasında yanlışlıklar ve bağlaç kullanımında sık hatalar vardır. 1- Konuyla ilgisi olmayan düşünceler ve bağlaç kullanılmayan cümleler vardır.</p>
<p>Sözcük Kullanımı</p> <p>4- Çok sayıda sözcük doğru yerde kullanılmıştır ve anlam bütünlüğü vardır. 3- Birkaç sözcük doğru yerde kullanılmıştır ve birkaç yerde anlam hatası vardır. 2- Az sayıda sözcük doğru yerde kullanılmıştır ve bazılarında anlam belirsizliği vardır. 1- Anlam tamamen belirsizdir ve sözcükler yanlış yerde kullanılmıştır.</p>

Dil Bilgisi Yapılarının Kullanımı
4- Çok az sayıda hata ile dil bilgisi yapıları doğru şekilde kullanılmıştır. 3- Bazı anlam hataları ile dil bilgisi yapıları doğru şekilde kullanılmıştır. 2- Bazı anlam belirsizlikleri vardır ve dil bilgisi yapıları yanlış kullanılmıştır. 1- Genel olarak dil bilgisi yapıları yanlış kullanılmıştır ve çok sayıda anlam belirsizliği vardır.
Yazım ve Noktalama İşaretlerinin Kullanımı
4- Büyük küçük harf ve noktalama işaretleri doğru şekilde kullanılmıştır. 3- Büyük küçük harf ve noktalama işaretlerinin kullanımında bazı yanlışlıklar vardır. 2- Büyük küçük harf ve noktalama işaretlerinin kullanımında birkaç hata vardır. 1- Büyük küçük harf ve noktalama işaretlerinin kullanımında çok sayıda hata vardır.

4. Yabancı Dil Olarak Türkçe Okuma ve Yazma Derslerinde Öykü Kullanımına İlişkin Bulgular

1. Hipotez ile İlgili Bulgular

Araştırmanın birinci hipotezi: “Öykü kullanılarak yapılan ders içi etkinliklerin yürütüldüğü deney grubundaki öğrencilerin okuma düzeyi, ders içi etkinliklerde öykü kullanılmayan kontrol grubundaki öğrencilerin okuma düzeyine kıyasla daha yüksektir.”

Bu hipotezin doğrulanması amacı ile yapılan sınamada öncelikle analiz yönteminin belirlenebilmesi için veriler, normallik testine tabi tutulmuştur ($P < 0.05$, $P > 0.05$). Daha sonra bu testin sonucuna göre deney ve kontrol gruplarının okuma için son test yeterlik düzeyleri, Mann-Whitney U Testi ile analiz edilmiştir. Öykü kullanımıyla ders içi uygulama yapılan deney grubu ile bu öğretim malzemesi ile uygulama yapılmayan kontrol grubunun uygulama sonrasındaki okuma testinden aldıkları puanların Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 3. Son Test Okuma Puanlarının Gruplara Göre Karşılaştırılması

Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	57	72.39	4126.50	775.50	0.000
Kontrol	57	42.61	2428.50		
Toplam	114				

Tabloda görüldüğü gibi iki grubun okuma son test puan ortalamaları arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu durumda sıra ortalamaları dikkate alındığında deney grubundaki öğrencilerin son testte okuduğunu anlama beceri düzeyinin kontrol grubundaki öğrencilerin okuduğunu anlama beceri düzeyine kıyasla ilerleme gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır ($U=775.50$, $P < 0.05$). Sonuç olarak öykü ile uygulama yapılan deney grubundaki öğrencilerin okuma becerisi düzeyinde ilerleme olduğu saptanmıştır.

2. Hipotez ile İlgili Bulgular

Araştırmanın ikinci hipotezi: “Öykü kullanılarak yapılan ders içi etkinliklerin yürütüldüğü deney grubundaki öğrencilerin yazma beceri düzeyi, ders içi etkinliklerde öykü kullanılmayan kontrol grubundaki öğrencilerin yazma beceri düzeyine kıyasla daha yüksektir.”

Bir önceki hipotezin kanıtlanmasında olduğu gibi veriler, normallik testine tabi tutulmuş ($P<0.05$) ve son test yeterli düzeyleri Mann-Whitney U Testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar Tablo 2 de yer almaktadır.

Tablo 4. Son Test Yazma Puanlarının Gruplara Göre Karşılaştırılması

Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	57	83.87	4780.50	121.50	0.000
Kontrol	57	31.13	1774.50		
Toplam	114				

İki grubun yazma son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir ($U=121.50$, $P<0.05$). Analiz sonucunda sıra ortalamaları dikkate alındığında deney grubundaki öğrencilerin son testteki yazma beceri düzeylerinin ön teste kıyasla gelişim gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Başka bir deyişle sıra ortalamaları incelendiğinde öykü ile yapılan ders içi uygulamaya tabi tutulan öğrencilerin bu uygulamaya tabi tutulmayan öğrencilere göre yazma beceri düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Böylece bu araştırmada elde edilen bulgular ile alan yazın taramasında ulaşılan verilerin de örtüştüğü saptanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Yabancı dil öğretimi ve öğreniminde temel dil becerilerinin kazanımında hedeflenen düzeye ulaşmak için izlenen yöntem ve yaklaşım kadar sınıf ortamında kullanılacak malzemenin seçimi ve uygulanış biçimi de önemlidir. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında sıkça kullanılan ders kitapları incelendiğinde ve sınıf içi etkinliklere ve uygulamalara bakıldığında yazınsal türlerden öyküye pek yer verilmediği, çoğunlukla sadeleştirilmiş metinlerin tercih edildiği gözlenir. Çok seyrek de olsa yazınsal metinlere yer verildiğinde ise bunların sadeleştirilmiş ya da öğrenci dil düzeyine göre düzenlenmiş, özetlenmiş versiyonlarının tercih edildiği görülür.

Oysa bugün dünyada yabancı dil öğretiminde yazınsal metinlerin yeri ve önemi yeniden ivme kazanmış ve özellikle öykü türünün ders içi uygulamalarda okuma ve yazma başta olmak üzere tüm temel dil becerilerine yönelik malzeme geliştirmeye elverişli bir kaynak oluşturduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle bu araştırmada yazınsal tür olarak öykünün kuramsal tanımından elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilen deneysel yöntemden yararlanılarak Yabancı Dil

Olarak Türkçe Öğretimi B2 düzeyinde okuma ve yazma becerisi geliştirmeye katkı sağlayacağı savı kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Deneysel uygulamada kullanılacak öykülerin seçimi için öncelikle bir *Öykü Seçim Formu* geliştirilmiştir. Çünkü öykülerin sadeleştirilmiş ya da öğrenci düzeyine göre düzenlenmiş şekilleri ile değil, özgün metin olarak kullanımlarının okuma ve yazma becerisi geliştirmede daha yararlı olacağı savunulurken her öykünün sınıf içi uygulama için uygun olmadığı varsayımı da göz ardı edilemezdi. Bu doğrultuda seçilen *İpekli Mendil* (Sait Faik Abasıyanık) ön test ve son testte, *Aşk Mektupları* (Reşat Nuri Güntekin), *Kaşığı* (Ömer Seyfettin), *Gümüş Saat* (Sait Faik Abasıyanık) ve *Telaş* (Hakan Bıçakçı) adlı öyküler ise ders içi uygulamada kullanılmıştır. *Okuduğunu Anlama ve Yazma Formu*'ndaki okuma bölümüne ilişkin çoktan seçmeli yirmi adet okuduğunu anlama sorusuna ve iki açık uçlu sorudan oluşan yazma testine verilen cevapların analiz sonuçları bu çalışmada ileri sürülen hipotezleri doğrular niteliktedir. Sınıf içi uygulamada özgün öğretim malzemesi olarak dört öykünün kullanıldığı deney grubunun okuma ve yazma becerisinde ilerleme görülürken sınıf içi uygulamada öykü kullanılmadan, ders müfredatına ve ders kitabına bağlı kalınarak derslerin yürütüldüğü kontrol grubunda hem okuma hem de yazma becerisinde ilerleme kaydedilmemiştir.

Ayrıca bu analizlerden Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında yapılacak yeni araştırmalara ışık tutacak başka önemli veriler de elde edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin okuma bölümünde daha çok sözcük anlamı ile ilgili soruları yanıtlamakta zorlandığı; yazma bölümünde ise özetlemede zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Buradan okuma derslerinde farklı ve ilginç öykülerle bağlam içinde sözcük öğretimine, yazma derslerinde de özet yapma alıştırmalarına daha çok yer verilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Buna koşut olarak okuma alışkanlığının sınıf dışına da taşınması zorunluluğu doğmaktadır. Bu da Yabancı Dil Olarak Türkçe öğretimi ve öğrenimi için ders kitaplarına ek malzeme olarak yazınsal türlerden öykü kullanımının önemini göstermektedir. Bunu sağlamak için Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi merkezleri bünyesinde öğrencilerin kolayca ulaşabilecekleri sınıf ya da bölüm kütüphaneleri oluşturulabilir. Bu kitaplıklar aynı zamanda öğreticiler için de ders kitaplarına ek ders malzemesi oluşturabilecek kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Son olarak öykü ile sınıf içi uygulamalar, diğer temel dil becerilerindeki gelişimi ölçmek amacı ile de kullanılmalı ve bu tür uygulamalı çalışmalara önem verilmelidir.

Kaynakça

- Baykul, Y. (2015). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Deneyisel Desenler Öntest-Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, F. (2017). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi Geliştirmeye Yönelik Öykü Kullanımı: B2 Düzeyi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.
- Dikici, İ. Z. (2013). Using Short Stories in English Language Teaching at UpperIntermediate Level. *Kezdes Es Gyakorlat, 1(4)*, 85-95. 20.12.2017 tarihinde http://trainingandpractice.hu/?q=hu/kezdes_es_gyakorlat/content/79391180 adresinden erişildi.
- Diller için Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi. (2013). Frankfurt/Main, Almanya: Telc GmbH. Doi: 978-3-86375-083-1.
- Field, K. (2000). *Issues in Modern Foreign Languages Teaching*. London: RoutledgeFalmer.
- Ghasemi, P. (2011). Teaching the Short Story to Improve L2 Reading and Writing Skills: Approaches and Strategies. *International Journal of Arts & Sciences, 4(18)*, 265-273. 16.03.2018 tarihinde http://www.openaccesslibrary.org/images/0418_Parvin_Ghasemi adresinden erişildi.
- Hişmanoğlu, M. (2005). Teaching English Through Literature. *Journal of Language and Linguistic Studies, 1(1)*, 53-66. 20.04.2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/downloadarticle-file/104660> adresinden erişildi.
- Kharaghani, N. (2013). The Effect of Short Stories on Reading Comprehension Ability of Iranian EFL Learners. *Academy Publication, 6(7)*, 865-874. 18.05.2017 tarihinde http://www.worldconferences.net/proceedings/gse2013/papers_gse2013/230%20Naeemeh%20Kharaghani-2 adresinden erişildi.
- Miller, S. ve Pennycuff, L. (2008). The Power of Story: Using Storytelling to Improve Literacy Learning. *Journal of Cross-Disciplinary Perspectives in Education, 1(1)*, 36-42. 10.02.2018 tarihinde <http://wmpeople.wm.edu/asset/index/mxtsch/storytelling> adresinden erişildi.
- Moon, J. (2010). *Using Story in Higher Education and Professional Development*. USA: Routledge.
- Öz, F. (2011). *Uygulamalı Türkçe Öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pardede, P. (2011). Using Short Stories to Teach Language Skills. *Journal of English Teaching, 1(1)*, 14-27. 26.06.2018 tarihinde http://www.researchgate.net/publication/283724743_Using_Short_Stories_to_Teach_Language_Skills adresinden erişildi.

- Pazhakh, A. ve Soltani, R. (2010). The Effect of Extensive Reading on Vocabulary Development in EFL Learners in Dehdasht Language Intitute. *Practice and Theory in Systems of Education*, 5(4), 387-398. 25.07.2018 tarihinde <http://eduscience.freeweb.hu/1411PazhakhSoltani> adresinden erişildi.
- Pettersen Stevens, A. E. (2014). *Short Stories as a Source of Cultural Insight When Teaching English* (Bailmamış Doktora Tezi), Hedmark Univeristy College. Hedmark, Norway.
- Pourkalthor, O. ve Kohan, N. (2013). Teaching Reading Comprehension Through Short Stories in Advance Classes. *Asian Journal of Social Sciences & Humanities*, 2(2), 52-60. 19.05.2018 tarihinde [http://www.ajssh.leena-luna.co.jp/AJSSHPDFs/Vol.2\(2\)/AJSSH2013\(2.2-06\)](http://www.ajssh.leena-luna.co.jp/AJSSHPDFs/Vol.2(2)/AJSSH2013(2.2-06)) adresinden erişildi.
- Saka, F. Ö. (2014). Short Stories in English Language Teaching. *International Online Journal of Education and Teaching*, 1(4), 278-288. 22.05.2018 tarihinde <http://iojet.org/index.php/IOJET/issue/view/7> adresinden erişildi.
- Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in Language Tecahing*. USA: Cambridge University Press.
- Silva, T. ve Matsuda, P.K. (2000). *On Second Language Writing*. USA: Lawrene Erlbaum Associates.
- Topçu, N. (1992). La Nouvelle: "Parent Pauvre de la Littérature Française?". *Frankofoni*, 4, 345-351.
- Topçu, N. (1996). Deux Nouvelles: Deux Objects de Valeur Dans Une Classe de FLE. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 27-30.
- Topçu Tecelli, N. (2008). La Nouvella en Classe de FLE en Turquie. *Synergies Turquie, Fragments de Discours Sur Une Langue-culture*, 1, 77-84. 17.09.2017 tarihinde <http://gerflint.fr/Base/Turquie1/turquie1> adresinden erişildi.
- Violetta-Irene, K. (2015). The Use of Literature in Language Classroom: Methods and Aims. *International Journal of Information and Education Technology*, 5(1), 74-79. 16.04.2017 tarihinde <http://www.ijiet.org/papers/479-H10011> adresinden erişildi.
- Vural, H. (2013). Use of Literature to Enhance Motivation in ELT Classes. *Mevlâna International Journal of Education*, 3(4), 15-23. 14.05.2018 tarihinde <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acaindex-1423908819> adresinden erişildi.
- Yeasmin, N., Azad, A. K. ve Ferdoush, J. (2011). Teaching Language Through Literature: Designing Appropriate Classroom Activities. *ASA University Review*, 5(2), 283-297. 06.09.2017 tarihinde <http://asaub.edu.bd/data/asaubreview/v5n2sl21.pdf> adresinden erişildi.

Ek**Okuduğunu Anlama ve Yazma Formu****A) Okuma**

“İpekli Mendil” adlı öyküyü okuduktan sonra aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1- Öyküyü kim anlatıyor?

- a) Mendili çalan genç
- b) Fabrikada bekleyen bekçi
- c) Hırsız yakalayan polis
- d) Fabrikada bekleyen kapıcı

2- Öyküdeki baş kişi kimdir?

- a) Bekçi
- b) Polis
- c) Kapıcı
- d) Hırsız

3- Aşağıdakilerden hangisi hırsızın fiziki özelliklerindendir?

- a) Sarı saçlar- esmer ten
- b) Siyah gözler- kumral ten
- c) Büyük eller- kumral ten
- d) Küçük eller- esmer ten

4- Öyküdeki olaylar ne zaman oluyor?

- a) Akşam- gece
- b) Gece-sabaha karşı
- c) Sabaha karşı-öğle
- d) Öğleden sonra-akşam

5- Aşağıdakilerden hangisi bekçinin hırsıza karşı hissettiği duygulardan biri değildir?

- a) Acıma
- b) Hüzün
- c) Üzüntü
- d) Utanma

6- Aşağıdakilerden hangisi hırsız gencin mendil çalmak istemesinin nedenlerinden biri değildir?

- a) Çarşıdan bir mendil alamaması
- b) Sevdalısının da bir hırsız olması
- c) Parasının olmaması
- d) Sevdalısının bir mendil istemesi

- 7- Öykünün sonunda hırsız ne yapıyor?
- Kaçarken polise yakalanıyor.
  - Kaçarken bekçiye yakalanıyor.
  - Pencereden kaçarken yere düşüyor.
  - Fabrikanın kapısından çıkarken yere düşüyor.
- 8- Öykünün sonunda sırasıyla ne oluyor?
- Bekçi fabrikada uyuyor. / Kapıcı geliyor. / Hırsız yere düşüyor.
  - Bekçi fabrikada uyuyor. / Hırsız mendil çalıp kaçıyor. / Hırsız yere düşüyor.
  - Bekçi fabrikada uyuyor. / Hırsız mendil çalarken yakalanıyor. / Hırsız yere düşüyor.
  - Bekçi fabrikada uyuyor. / Hırsız mendil çalıyor. / Polis geliyor.
- 9- Öyküde geçen “katıla katıla gülmek” deyimini ne anlama gelmektedir?
- Aşırı derecede gülmek
  - Alay ederek gülmek
  - Çok gülmek istemek
  - Ağlarken gülmek
- 10- Öyküde geçen “Hani böyle bir şey âdeti değildi, ama gençlik işte!” cümlesindeki altı çizili sözcük hangi anlamda kullanılmıştır?
- Alışkanlık
  - Ustalık
  - Pişmanlık
  - Huysuzluk
- 11- Öyküde geçen “Ve çapkın beni küçük parmağımdan yaraladı.” cümlesindeki altı çizili sözcüğün anlamı aşağıdakilerden hangisidir?
- Usta
  - Becerikli
  - Haylaz
  - Efendi
- 12- “Bırakınca azat edilmiş bir kırlangıç gibi fırladı.” cümlesindeki altı çizili sözcükle anlatılmak istenen nedir?
- Alıkoyma
  - Yakalama
  - Özgürlüğünü kısıtlama
  - Serbest bırakma

- 13- “Ay ışığı dut yapraklarından süzülür, odaya pare pare dökülürdü.” cümlesindeki altı çizili sözcükler ne anlama gelmektedir?
- Temiz temiz
  - Parça parça
  - Pırıl pırıl
  - Tane tane
- 14- Öyküde geçen “üstüne ölü toprağı serpmek” sözüyle anlatılmak istenen nedir?
- Hareketsiz, tepkisiz kalmak
  - Mezardaki gibi nefes alamamak
  - Uyurken ölmek
  - Toprağın altında hareket etmek
- 15- “Bu avucun içinden bir ipekli mendil su gibi fışkırdı.” cümlesindeki altı çizili sözcükler ile anlatılmak istenen nedir?
- Su gibi temiz olmak
  - Su gibi hızla çıkmak
  - Su gibi akıp gitmek
  - Su gibi renksiz olmak
- 16- Öyküde ele alınan konular aşağıdakilerden hangisidir?
- Mutluluk- Sevgi- Pişmanlık
  - Yoksulluk-Aşk- Hırsızlık
  - Üzüntü- Umutsuzluk- Aşk
  - Mutsuzluk- Umutsuzluk- Hırsızlık
- 17- Öyküde aşağıdakilerden hangisi ile ilgili bilgi yoktur?
- Hırsızın nereli olduğu
  - Hırsızın bir sevdalısının olduğu
  - Hırsızın ne giyindiği
  - Hırsızın ceplerinden neler çıktığı
- 18- Öyküde geçen “Kapının önünden birkaç kişi acele acele geçtiler.” cümlesindeki altı çizili sözcüklerin anlamı nedir?
- Yavaş yavaş
  - Heyecanlı heyecanlı
  - Yorgun yorgun
  - Hızlı hızlı

19- “Efendim, hapishanede yatsın akıllansın.” cümlesindeki altı çizili sözle anlatılmak istenen nedir?

- a) Akıl almak
- b) Uslanmak
- c) Umursamak
- d) Bilgi almak

20- Öyküde geçen “mendil” sözcüğü ne demektir?

- a) El, yüz silmek için kullanılan küçük kumaştır.
- b) İçine eşya konulan bir çantadır.
- c) Kafaya takılan bir tür şapkadır.
- d) Yerleri silmek için kullanılan bir kumaştır.

B) Yazma

1) Siz yazarsınız. Aşağıdaki paragrafın devamını 3 cümle ile yazınız.

Halbuki o, yine geldiği gibi bomboş, sessiz sedasız pencereden sıyrılıp gitti. Bu anda da bir dal çıtırtısı işittim. Düşmüştü. Aşağıya indiğim zaman başına kapıcıyla beraber birkaç kişi birikmişlerdi.

1-

.....
.....
.....
.....

2-

.....
.....
.....
.....

3-

.....
.....
.....
.....

2) Okuduğunuz öykünün giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini 2'şer cümle ile özetleyiniz.

Öykünün Giriş Bölümü:

1-

.....
.....
.....
.....

2-

.....
.....
.....
.....

Öykünün Gelişme Bölümü:

1-

.....
.....
.....
.....

2-

.....
.....
.....

Öykünün Sonuç Bölümü:

1-

.....
.....
.....
.....

2-

.....
.....
.....

TİMURLU DEVLETİ EMİRLERİ I- BARLAS BOYU: CAKU BARLAS*

Ali Rıza YAĞLI**

Öz: Caku Barlas, Emîr Timur'un emîrleri arasında en önemli şahsiyetlerden biridir. Caku Barlas zaman zaman Emîr Timur'la görüş ayrılığına düşmüş olsa da ölene kadar hizmetinde bulunarak onu tahta çıkaran emîrler arasında yer almıştır. Soyunun Karacar Noyan'a dayanmasından dolayı Barlas boyunun itibarlı kişilerinden olan Emîr Caku'nun bu itibarını sürdürmesi onun kişisel meziyetlerinden kaynaklanmıştır.

Tuğluk Timur Han, Maveraünnehir'e geldiğinde Emîr Timur'un yanında olan Emîr Caku Barlas, Emîr Timur'un özel koruma birliğinde yer almış ve birlikte İlyas Hoca'ya karşı savaşmış, Emîr Seyfeddinle birlikte Semerkand'ı Emîr Timur adına ele geçirmiştir. Çamur Savaşı'na katıldıktan sonra Emîr Hüseyin'e muhalefette bulunmuş ve Emîr Musa başta olmak üzere onun adamlarına karşı yapılan seferlerde yer almıştır. Emîr Timur'u tahta geçirdikten sonra Şibirgan'ı Timurlu Devleti'ne katan Emîr Caku, Sindustan olarak adlandırılan Kunduz, Bağlan ve Kabul'un genel valiliğine tayin edilmiştir. Oğulları Emîr Cihanşah ve Emîr Mızrab'la beraber, özellikle Emîr Cihanşah'ın oğulları da kendisi gibi Timurlu Devleti'nin ve Barlas boyunun önemli şahsiyetleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Anahtar kelimeler: Emîr Caku Barlas, Emîr Timur, Barlas boyu, Karacar Noyan, emîrül-ümera, Kunduz, Bağlan, Kabul, Sindustan.

Amirs of Timurid State I- Barlas Tribe: Chaqu Barlas

Abstract: Chaqu Barlas is one of the important personalities among the amirs of the Timurid era. Emîr Caku Barlas, one of the first amîr of the Timurid State, was among the amirs that set Timur to the throne, served him until his death, even though he disagreed with him from time to time. Amir Chaqu, a respected figure of the Barlas tribe due to his lineage from Qarachar Noyan, retained his esteem based on his merit.

Upon Tughluk Timur Khan's arrival in Transoxiana, Amîr Chaqu Barlas was part of a special protection unit and he fought against Ilyas Hodja. He then occupied Samarqand on behalf of Amîr Timur alongside with Amir Sayf al-Din. After his involvement to the Battle of Mud, he opposed Amîr Hussein and took part in campaigns against his men, including Amîr Musa. Upon the ascendance to the throne of Emîr Timur to the throne, Amîr Chaqu, who added Shibirgan to Timurud State, was appointed as the general governor of Kunduz, Baghlan and Kabul, known as Sindustan. He and his sons Amir Jahan-Shah and Amir Mızrab, and

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 10.06.2019 - 12.03.2020

** Dr.Öğr.Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun, Türkiye. arata19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4414-3834.

especially the sons of Amir Jahan-Shah became important historical figures of the Barlas tribe in the Timurid State.

Keywords: Amir Chaqu Barlas, Amir Timur, Barlas tribe, Qarachar Noyan, amir al-umara, Qunduz, Baghlan, Kabul, Sindustan.

Emîr Caku Barlas

Emîr Caku¹, Barlas boyuna mensuptur. *Muizzü'l-ensâb*'da şeceresi Caku bin Mübarek bin Togan-Şirga bin Kadan bin Şirga bin Karacar Noyan olarak verilmektedir (*Muizzü'l-ensâb*, 2006, ss. 111, 112)². Dolayısıyla Emîr Timur'un saltanat mücadelesinin ve saltanatının ilk yıllarında yanında yer alan (Clavijo, 1975, ss. 132, 183) Caku Barlas³ da Emîr Timur'un amcasının oğullarındandır⁴. Kaynaklarda Caku, Caku-i, Cakuy (Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4558) ve Çaku/Çakü (*Muizzü'l-ensâb*, 2006, vrk. 92a; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 573, II, s. 415) olarak geçen Caku Barlas, Emîr Timur'un yanında bulunduğu andan itibaren *a'yan-ı ümera, ümera-yı serdarân* ve *büyük emîr* olarak zikredilmektedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 1336, s. 157; Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 67; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 377; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4541)⁵. Emîr Timur'un divânında tavacı olan Caku Barlas, Emîrülümerâ olarak da zikredilmektedir (*Muizzü'l-ensâb*, 2006, vrk. 92a, 98a, ss. 112, 118)⁶. Manz, Emîr

¹ Moğolca *Çahu/Çaha* olarak geçmektedir. “Sırık, destek, dayanak, mesnet” anlamlarına gelmektedir (Gülensoy ve Küçükler, 2015, s. 115).

² *Muizzü'l-ensâb*'ın Londra nüshasında Caku bin Mübarek bin Togan Şira bin Kadan bin Mulka Süyünte bin Karacar Noyan şeklindedir (*Muizzü'l-ensâb*, The British Library, 79a, 80a, 89a). Yezdî'deki şecere Emîr Caku bin Mübarek bin Togan bin Şirga bin Karacar Noyan şeklindedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 1336, s. 41). Mirhond ise Emîr Caku bin Mübarek bin Togan bin Gazan bin Şir'a bin Karacar Noyan olarak vermektedir (Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4541).

³ “... Bu yolda kendisine yoldaşlar aradı. Allah'ı yâdından çıkardı. Abbas, Cihanşah, Kimarî, Süleyman Şah, İdiku Timur, Caku, Seyfeddin gibi dinsiz imansız kırk kadar sadık şeytanı çevresine topladı.” (İbni Arabşah, 2012, s. 34).

⁴ Emîr Timurla bu şekilde akraba olan diğer bir bey ise Emîr Togay Buğa Barlas'tır. Daha fazla bilgi için bk. (Yağlı, 2018, ss. 283-290).

⁵ Ancak Mirhond, Emîr Hüseyin'e karşı mücadele sırasında yanında bulunan iki yüz kırk üç kişi arasında Caku Barlas'ı saymamış ve büyük emirlerden sadece Suyurgatmış Oğlan'ın olduğunu ifade etmiştir. Buradaki büyük emirden kasıt, o kişinin Cengiz Han soyundan gelmesidir (Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4581).

⁶ Yezdî'nin D. Ahsen Batur tarafından yapılan tercümesinde Emîr Timur'un 1391'de Toktamış Hanla yaptığı Kunduzça Savaşı'nda *Caku Tavaçı*'nın Emîr Timur'a Toktamış Han'ın safları yarararak ordunun arkasına sarktığı haberini getirmiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 194). Şerefüddin Ali Yezdî'nin Muhammed Abbasî tashihi olan *Zafernâmesi*'nde ise “چکه تواجی” şeklinde verilmiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, 1336, s.

Caku'nun ilk emîrû'l-ümera olduğunu söylese de bu konu hakkında net bir bilgi tespit edilememiştir (Manz, 2006, s. 234). Yezdi, Emîr Timur'un tahta çıktığında Hitay Bahadur ve Şeyh Ali Bahadur'u emîrû'l-ümera tayin ettiğini söylemiş ve bununla ilgili başka bir bilgi vermemiştir (Şerefüddin Ali Yezdi, 2013, s. 99).

Clavijo'nun adını *Chawku*⁷ olarak verdiği Emîr Caku'nun Emîr Timur'un ilk mücadele yıllarında yanında olanların en cesuru olduğunu ve Emîr Timur'un ona kız kardeşini vererek onu sarayında çok önemli bir mevkiye tayin ettiğini ve oğlu Cihanşahla birlikte Emîr Hüseyin'in mağlup edilmesinde yardım ettikleri için kendisine son derece hürmet gösterildiğini söylemektedir (Clavijo, 1928, ss. 132, 184, 193). Emîr Caku'nun oğulları Cihanşah, Mızrab ve Kazan Timur; kızları da Cihan Baht, Sultan Mülk ve Cihan Sultan'dır (*Muizzü'l-ensâb*, The British Library, vrk. 90a; *Muizzü'l-ensâb*, 2006, s. 112). Kendisi gibi iki oğlu başta olmak üzere torunları da Timurlu Devleti'nde yüksek mevkilere ulaşarak önemli hizmetler vermişlerdir.

Emîr Caku, Emîr Timur'un yanında ilk olarak Tuğluk Timur Han'ın Maverâünnehir'e geldiği dönemde görülmektedir. Bu dönemde Emîr Timur, amcası Emîr Hacı Barlasla fikir ayrılığına düşmüş ve onunla mücadeleye girişmiştir. Emîr Hacı Barlas ve Emîr Bayezid ittifakına karşı Timur da Emîr Hızır ile ittifak yapmıştır. Ancak Emîr Timur, Emîr Hızır'ın bir yanlış anlama sonucunda kendisine karşı tavır değişikliğinde bulunduğunu, Emîr Caku'yla birlikte fark etmiş ve onunla beraber tekrar Emîr Hacı Barlas'ın yanına gitmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 20; Şerefüddin Ali Yezdi, 2013, ss. 39-40; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4541)⁸. Kısa bir süre

---

389). Oysa Emîr Caku Barlas, 785h./1383 sonu veya 1384 başında hayatını kaybetmiştir (Şerefüddin Ali Yezdi, 2013, s. 145; Hondmir, 1994, s. 248).

⁷ Ö. Rıza Doğrul tercümesinde *Şavko* olarak verilmektedir (Klaviyo, 1975, s. 132).

⁸ Tuğluk Timur, Çağatay neslinden Duva Han'ın oğlu Emil Hoca'nın oğludur. Tarmaşirin Han'ın ölümünün ardından otuz yıl zarfında sekiz kişi hükümdarlık yapmasına rağmen Maverâünnehir bölgesi bir türlü siyasî istikrarsızlıktan kurtulamamıştır. Tuğluk Timur, cetede/Moğolistan'da hâkimiyetini sağladıktan sonra Maverâünnehir'deki bu durumu gerekçe göstererek buraya sefer düzenlemiştir (Sıçan Yılı/Rebiu's-sâni (Rabiulahir) 761/Şubat-Mart 1360). Emîr Hacı Barlas, Keş ve Karşı ordusunu toplayarak onlara karşı çıkmak istemişse de bunun mümkün olmadığını görüp halkını ve ordusunu toplayarak Horasan tarafına gitmiştir. Emîr Timur ise amcasıyla giderse kalan halkın perişan olacağını düşünerek amcası Emîr Hacı Barlasla görüşmüş ve düşünceleri kabul edilmiştir. Emîr Timur, Tuğluk Timur Han'ın beyleriyle görüşüp Han'a itaatini bildirdikten sonra daha önceden atası Karacar Beg'in şehir ve köyleriyle Keş'in daruğalığını ona vermişlerdir. Böylece Keş'ten Ceyhun'a kadar olan bölge, Emîr Timur'un hâkimiyetine geçmiştir. Tuğluk Timur Han'ın ordusundan zarar gelmemesinin Emîr Timur'un sayesinde olduğunu gören halk da ona meyil göstermiştir. Bu ise daha sonradan başlayacağı saltanat mücadelesinde ona büyük yarar sağlamıştır (Şerefüddin Ali Yezdi, 2013, ss. 35-37).

sonra Emîr Caku'nun Cete ordusunda yer almış fakat buraya neden gittiği muallâktır. Ancak, Cete ordusuyla anlaşmazlığa düşerek birkaç emîrle birlikte Tirmiz'e hareket etmiş, Emîr Timur'un Belh'e gittiği zaman huzuruna çıkmış (763 h./Ekim 1361-1362) ve yaklaşık dört sene onunla birlikte hareket etmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 27-28; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 60; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 49; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4553; Hondmir, 1994, s. 232; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, s. 320-321; Muineddin Natanzî, 1957, s. 217)⁹. Bu defa Caku, Emîr Timur'un özel koruma birliğine dâhil edilmiştir. Ciydalik tarafında oluşturulan dört koşuna dâhil edilerek toz hilesi uygulama suretiyle ilgar olarak Şehrisebz/Keş'e yönelmiş, toz bulutunu gören şehrin yöneticisi kaçmış ve şehir ele geçirildikten sonra şehrin yönetimiyle meşgul olmuşlardır (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 30; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 67; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 53; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4559; Hondmir, s. 233; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 323; Muineddin Natanzî, 1957, s. 219; Mîrza Haydar Duğlat, 2006, ss. 184-185)¹⁰. Caku, Emîr Timur'un Taş Arıki'nda İlyas Hoca'ya karşı yaptığı savaşta yer almış, kazanılan zaferin ardından Emîr Seyfeddin ile birlikte Emîr Timur tarafından Semerkand'a gönderilmiş ve burası ele geçirilmiştir (Lu/Ejder Yılı/765h./1364) (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 32; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 72; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4562; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 324; Mîrza Haydar Duğlat, 2006, s. 188)¹¹. Ancak burada çok

⁹ Emîr Timur, Daray-ı Arsaf'tan hareketle Derigez'e vardığında Emîr Caku'nun Emîr Süleyman, Emîr Musa, Emîr Celalüddin ve Emîr Hinduka'yla birlikte Tirmiz'e gittiklerinin haberini almıştır. Ancak Belh'e gelip Abdullah Deresi'nin yanına geldiğinde bu emîrler, Emîr Timur'a katılmışlardır (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 27, 28).

¹⁰ Emîr Timur, iki bin kişilik ordunun monkulayı olarak Kahlaga'ya geldiğinde Emîr Caku'nun da aralarında bulunduğu Emîr Süleyman, Emîr Behram, Emîr Celalüddin Barlas, Hacı Seyfeddin ve Yol Timur'a iki yüz asker vererek bu askerlerden dört koşun yapmalarını emretmiştir. Her atının iki tarafına ağaç takılması ve büyük bir toz bulutu oluşturulması suretiyle düşmana sayılarının çok gösterilmesini sağlamıştır (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 30). "Dört gruba ayrılın ve her atlı atının iki tarafına dal yığını bağlayıp sürerek bol miktarda toz duman çıkarsın ki, oradaki darugalar bu toz yığınını görüp kaçsınlar!" (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 53).

¹¹ D. Ahsen Batur, Yezdî çevirisinde Caku Barlas'ın Emîr Seyfeddinle beraber Semerkand'a doğru kaçtığını söylemektedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 56). Natanzî, "... حاجی سيف الذین با امیر جاکو متوجه سمرقاند شدند." şeklinde vermektedir (Muineddin Natanzî, 1957, s. 220). Semerkandî ise 763h./Ekim 1361-1362 olarak vermektedir (Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 324). Bu galibiyetin ardından Kabulşah, han ilan edilmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 32; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 57).

duramayarak 1365'te¹² Cete ordusuna karşı yapılan Ceng-i Lây/Çamur Savaşı'na katılmıştır. Teşkil edilen¹³ altı koldan Emîr Timur'un yönettiği sol kolun heravulunda¹⁴ yer alan Caku Barlas, düşmana büyük bir darbe indirmişse de bu savaşta galibiyet elde edilememiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 34; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 78; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 58-59; Muineddin Natanzî, 1957, s. 223)¹⁵. Emîr Caku'nun da Semerkand'a hâkim olan Emîr Hüseyin'in zulmüne maruz kalan emîrler arasında olduğu görülmektedir. Şöyle ki Emîr Hüseyin, Semerkand'ı ele geçirmesinin ardından Emîr Timur'a tabi olan emîrlerden yüklü bir vergi alma hevesine kapılmıştır. İstenilen meblağın emîrler tarafından karşılanmaması, kendi sonunu da hazırlayan sebeplerden biri olmuştur. Emîrler, mal varlıklarını Emîr Hüseyin ve Emîr Timur için buldukları Çamur Savaşı'nda kaybettiklerinden bu mesele emîrleri ve Emîr Timur'u zor durumda bırakmıştır (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 39; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, ss. 86- 87; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 62-63; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4572; Hondmir, 1994, s. 235; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, ss. 334-335)¹⁶. Emîr Hüseyin'in bu tavrı, Emîr Timur'un ona karşı muhalefet etmesine neden olmuş ve bu muhalefette Emîr Caku da yerini almıştır. Muhalefetin ilk girişimi denilebilecek hareket, Emîr Caku'nun Behram Celayirle ve Abbas Bahadurla beraber Emîr Timur'un verdiği bir miktar sipahiyle birlikte Emîr Musa ve Bayezid'in oğlu Ali

¹² Semerkandî, 763h./Ekim 1361-1362 olarak vermektedir (Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 326).

¹³ Bu safların Emîr Hüseyin tarafından teşkil edildiği görülmektedir (Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4565).

¹⁴ *İrevül* olarak da geçmektedir. "Öncü, öncü bölüğü, öncü kolu, ileri kol; savaş düzeninde ordunun en öndeki kısmı" anlamlarına gelmektedir (Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, 1987, s. 614).

¹⁵ Hondmir ve Semerkandî, Emîr Caku'nun Emîr Seyfeddin, Emîr Murad Barlas ve Abbas Bahadurla birlikte kolda yer aldığını bildirmektedir (Hondmir, 1994, s. 233; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 326). Mirhond da aynı doğrultuda bilgi vermektedir (Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4565). Mirza Haydar Duğlat, Emîr Timur'un Emîr Sarı Buga'yı Kıpçak boyuyla birlikte artçılara ve Timur Hoca Oğlan'ı öncülere tayin ettiğini, Emîr Cakuyla birlikte Emîr Seyfeddin, Emîr Murad Barlas ve Abbas Bahadur gibi beyleri de yakınında tuttuğunu bildirmektedir (Mirza Haydar Duğlat, 2006, s. 193).

¹⁶ Emîr Hüseyin, Semerkand'a hâkim olduktan sonra kendine hizmet etmiş olanlardan yüklü miktarda vergi talep etmiştir. Emîr Caku'nun da aralarında bulunduğu emîrler, talep edilen miktarı ödemekte güçlük çekince Emîr Timur devreye girmiş ve Emîr Hüseyin'in kız kardeşi olan eşi Olcay Tereken Aga'nın zinet eşyalarını/iki küpeyi vermek suretiyle çözüm bulmaya çalışmışsa da sorun hemen halledilememiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 39- 40; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 62). Semerkandî, bu olayı 764h./Ekim 1362-1363 olarak vermektedir (Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 334).

Derviş'i yakalamaları için Hocend'e gönderilmesidir (766h./Eylül 1364-1365) (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 42; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 89; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 64; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4575; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, s. 373)¹⁷.

Emîr Timur, At Yılı/766h./1366'da¹⁸ Emîr Hüseyin'e karşı harekete geçtiği vakit Hocend'e doğru yola çıkmış olan Emîr Caku Barlas ve diğer emîrler Baysun/Baysu'da bulunan Emîr Timur'a katılmışlardır. Burada Emîr Hüseyin tarafından gelen ve amaçları Emîr Timur'un yanındaki Yasavur/Yesurîleri ayaklandırmak olan Emîr Melik ve Emîr İbadullah¹⁹/Abdullah'ın tutuklanmasını istedilerse de Emîr Timur bunu kabul etmeyerek onları geri göndermiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 43-44; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, ss. 92-93; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 65-66; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4577; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 375)²⁰.

¹⁷ Emîr Hüseyin'in kötü davranışlarına rağmen Emîr Timurla birlikte olduğu sürece ona bir şey olmayacağı düşüncesiyle aralarını bozmak için girişimler başlamıştır. Böylece Bayezid Celayir'in oğlu Musa Beg ve kayınbiraderi Ali Derviş, Emîr Hüseyin'in kayınvalidesi Tarmaşirin Han'ın karısı Orda Hatunla işbirliği yapmıştır. Buna göre Emîr Musa Beg ve Ali Derviş, Emîr Timur'un kırgın olduğu için kendisine ve hana (Kabulşah) karşı savaş hazırlığında olduğu şeklinde bir mektup yazmış ve bunu Orda Hatun, Emîr Hüseyin'e iletmiştir. Emîr Hüseyin, mektubu Han'a bildirince o da işin tahkik edilmesini emretmiştir. Emîr Timur'un bu mesele için Semerkand'a geldiğini öğrenen Emîr Musa Beg ve Ali Derviş, oyunlarının ortaya çıkmasından endişe ederek Hocend'e gitmiştir. Emîr Timur, Semerkand'a geldiğinde Emîr Hüseyin'e muhalif olan Şir Behram ve Behram Celayir onunla görüşerek ittifak yapmak için girişimde bulunmuşlardır. Anlaşmaya varılınca Şir Behram, asker toplamak için memleketi Huttelan'a gitmiş fakat daha sonra tekrar Emîr Hüseyin tarafına geçmiştir. Emîr Timur ise daha önceden Hocend'e kaçan Emîr Musa Beg ve Ali Derviş üzerine Behram Celayir, Emîr Caku ve Abbas Bahadır'u göndermiştir. Ancak durumu öğrenen Emîr Musa Beg ve Ali Derviş kaçmışlardır (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 63-64).

¹⁸ Semerkandî, 767h./Eylül 1365-1366 olarak vermektedir (Semerkandî, 1974, s. 375).

¹⁹ D. Ahsen Batur'un Yezdî tercümesinde İbadullah olarak zikretmektedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 66).

²⁰ Emîr Timur'un razı gelmemesinin sebebi şöyle açıklanmaktadır: "Bu doğru değildir, çünkü bu bizim devletimizin ilk günleridir, eğer biz bunları tevkif edersek ahali korkar, bize karşı samimiyet beslemez, nifaka düşerler. Bir saltanatın esası gadir ve zulüm ve vefasızlık üzerine kurulu ve ahaliyi incitir, helâk ederse o devletin temelleri sarsılır. Eğer biz bu devletin temellerini ahâliyi himaye etmek ve onların kalplerini tarafımıza meylettirmek esası üzerine kurarsak o zaman emin olabiliriz. Eğer bundan sonra onlar iyiliklerin kıymetini takdir etmez ve nankörlük ederlerse devlet onların cezasını verir ve onların yaptığı fenalık kendilerine döner." (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 44). "Eğer bunu yaparsak bundan sonra bize asla itimat etmezler ve biz zarar görürüz. Devlet binasını iyilikle yükseltirsek ona kimse zarar veremez. Adalet ve iyilik suyuyla sulanan bir ağaç mutluluk meyvesi verir." (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 66).

Emîr Timur, Emîr Hüseyin'e karşı mücadele ettiği dönemde Caku Barlas'ın da aralarında olduğu 243 adamını Ceyhun kenarına göndermiş ve bunlar o gece Hazar'ı kuşatarak ele geçirmişlerdir. Emîr Caku, Berdalık'ta buldukları sırada Emîr Musa'ya yapılacak harekât için Emîr Timur'a fikrini sunmuşsa da bu kabul görmemiştir. Buna göre Emîr Caku, "Tanrı'ya tevekkül ile Emîr Musa'ya bir gece baskını verelim" demiş, Emîr Timur ise "Askerimiz çok azdır, eğer bir nazar değerse bir daha toparlanamayız; siz burada kalınız, ben Karşı'ye gideyim, bir yer hazırlayayım ve bu işin halli esbabını düşünüyüm" şeklinde cevap vererek Karşı'ya hareket etmiştir (767h./Eylül 1365-1366) (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 46; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, ss. 98-99; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 70; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4582; Hondmir, 1994, s. 236; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 377-378; Muineddin Natanzî, 1957, s. 238)²¹.

Emîr Musa'nın hâkimiyetindeki Karşı'yı ele geçiren Emîr Timur, mücadele sonrasında kaçan askerlerin peşine Emîr Caku'yu ve Emîr Seyfeddin'i tekamışı/takip etmek için göndermiş fakat bunlar gevşek davranıp işi ağırdan almışlardır. Daha sonra yaptıkları bu işten pişmanlık duyarak Cıgdalılık tarafına gidip düşmanlarını Çekçek geçidinden yönlendirmiş ve Celayirlileri yakalamışlardır (767h./Eylül 1365-1366) (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 48, 49; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, ss. 104, 106; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4587; Hondmir, 1994, s. 237; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 380; Muineddin Natanzî, 1957, s. 240). Emîr Caku'nun bu takibi ağırdan almasının nedeni olarak biraz önce bahsedilen teklifinin reddedilmesi düşünülebilir.

Kısa bir süre sonra Emîr Caku'nun zor zamanındayken Emîr Timur'u terk ettiği görülmektedir. Şöyle ki Emîr Musa, az önce sığındığı Emîr Hüseyin'in yanındayken Emîr Timur'un üzerine sayıları 10 bin kişilik bir ordu sevk etmiştir. Bunun üzerine Emîr Timur, kısa bir süre önce hizmetine giren Ali ve Mahmud Şah'ın yanına gelip ve büyük hürmet göstermesinin ardından onlarla beraber Buhara tarafına gitmiştir. Ancak Emîr Caku, burada durmaktan rahatsız olmuş ve Emîr Timur'a "Maslahat yok tururkim, munda turgaybiz ve Horasan sari barsak yahşirak turur" diyerek Horasan tarafına gitmeyi teklif etmiş ve teklifi kabul görmeyince Emîr Seyfeddinle ve Abbas Bahadır'la meşveret ederek Emîr Timur'dan müsaade almadan Horasan tarafına gitmiştir (768h./Eylül 1366-Ağustos 1367). Emîr Caku'nun rahatsızlığı, Mahmud Şahla arasında geçen eski bir meseledir. Emîr Caku, önceden Emîr Mahmud Şah'ı atın kuyruğuna bağlayıp sopa atmak suretiyle onu te'dip etmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 43, 49-50; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 108; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 75;

²¹ *Zafername*'de "Adamımız az, Allah göstermesin başaramazsak bir daha bir araya toplanmamız zor olur. Siz burada durun. Ben Karşı'ya gidip giriş çıkış noktalarını dikkatlice inceleyeyim." şeklindedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 70).

Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4588; Hondmir, 1994, s. 237; Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, ss. 381-382; Muineddin Natanzî, 1957, ss. 241-242). Ancak Emîr Timur, Buhara önlerine gelen Emîr Musa ve Ulcaytu'ya karşı baskın yapma fikrini kabul etmemelerinden dolayı Ali ve Mahmud Şah'tan ayrılarak Horasan'a yönelmiştir. Şâmî, bu durum için "kendi vatanına ve adamlarına kavuştu" ifadesini kullanmıştır (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 50; Muineddin Natanzî, 1957, ss. 242- 243). Olaylara bakıldığında saltanat mücadelesi zamanında yanındaki adamların Emîr Timur'a tam bir sadakatle bağlı olmadıkları ve Emîr Timur'un kaygan bir zeminde bu çabayı sarf ettiği görülmektedir.

Emîr Caku, Emîr Timur'un Horasan tarafına gelmesinin ardından tekrar onun hizmetine girmiş ve Emîr Timur tarafından elçilik heyetiyle birlikte Herat Meliki Melik Hüseyin'e gönderilmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 51- 52; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 112; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 77; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, ss. 4591- 4592; Muineddin Natanzî, 1957, s. 244)²². Bir süre sonra ise Emîr Timur'un yanında Hinduşah'a karşı yapılan mücadele esnasında attan düşerek yaralanmıştır. Bunun üzerine Emîr Timur, yanına otuz er vererek onu Horasan tarafında bulunan Mahan'a göndermiştir (768h./Eylül 1366-Ağustos 1367) (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 53; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 115; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 78; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4593; Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, s. 385).

Emîr Caku, Emîr Hüseyin'e karşı alınan hareket kararında, vergi hadisesinden olsa gerek, Devletşahla beraber daha hararetli bir tavır takınmıştır. Emîr Hüseyin'e karşı mücadele döneminde aldığı emir üzerine Emîr Timur'un hassa ordusuyla beraber Sulduzlara karşı Katlan'a hareket etmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 67; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 143; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 93; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4515; Muineddin Natanzî, 1957, ss. 281-282, 283)²³. Daha fazla asker toplamak amacıyla

²² Emîr Timur, Melik Hüseyin'e "Ben Serahs taraflarına geleceğim. Eğer cenab-ı melik o taraftan gelirlerse birbirimizi görüp aramızda anlaşma yapmamız hayırlı olurdu." şeklinde haber iletmıştır (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 77).

²³ "Sünnete uygun olarak Emîr Musa ve yakın arkadaşlarıyla meşveret edip şöyle dedi: "Emîr Hüseyin düşmanlık bayrağını açmıştır. Gördüğümüz kadarıyla başka planları var. Ona karşı dikkatli olmamak akıl kârı değil." Orada bulunan Emîr Musa ve Davud-bek, Sarı Buga, Caku-bek ve Müeyyed-bek, Seyfeddin-bek, Abbas Bahadır, Ak Buga Bahadır, Elçi Buga Bahadır, Şeyh Ali Bahadır ve Uygur Devletşah Bahşi gibi diğer beyler, hep bir ağızdan şu cevabı verdiler: "Emîr Hüseyin ahdine sadık değildir ve daima sizi ortadan kaldırmayı düşünmektedir. Böyle yapmayın. Fırsat elden kaçarsa bir daha bulunmayabilir ve pişmanlığın faydası olmaz. Onun sergilediği düşmanlığa karşı tek cephe olmalıyız. Öyle bir yapalım ki, bir daha belini doğrultmasın."

Huttelân'a yönelmiş ve burada topladığı orduyla Emîr Timur'a katılmıştır (Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 147; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 95; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4617). Emîr Hüseyin meselesi halledildikten sonra onun hareminden Keykubad Huttelânî'nin kızı Adil Melike, Emîr Timur tarafından Emîr Caku'ya verilmiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 155; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 97-98; Hondmir, 1994, s. 240)²⁴. Caku Barlas'ın da aralarında bulunduğu emîrler tarafından tahta uygun görülen Emîr Timur, ülkenin idarî işlerini düzenlemeye başlamış ve bu tayinlerde Emîr Caku'ya bölük komutanlığı verilmiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, ss. 156-157, 161-162; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 98-99; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4626)²⁵.

Daha sonra Emîr Caku'nun Katlan, Kundus/Kunduz, Bağlan askerleriyle birlikte Şibirgan tarafına Zinde Haşım'ın²⁶ üzerine hareket ettiği görülmektedir. Kaleyi kuşatan Caku Barlas, kışı orada geçirmiş ve Zinde Haşım'ın teslim olup af dilemesi üzerine onun için Emîr Timur'dan şefaah dilemiş ve kabul görmüştür (Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, ss. 168-169; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 101-

---

Caku-bek ile Devletşah daha da mübalağa ettiler. Hazret, onların söylediklerini kabul etti. Emîr Musa, Hazret'le yeniden dostluk yemini etti. Diğer beyler de Emîr Hüseyin'in karşısına dikilme konusunda söz birliği ettiler. (Sonra) Hızır Yesurî'nin oğlu Ali'yi idam ettiler." (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 93).

²⁴ *Habibu's-siyer*'de "Adil Melik" olarak geçmektedir (Hondmir, III/I, 1994, s. 240). Ömer Şeyh Mîrza'nın yaralandığı bu savaşta Emîr Timur, Emîr Hüseyin'e elçi göndererek: "Öz caningga rehmi kıl ve şeherdin çıkıp kelip bizge müti bolgil. Her neçükkim köngling tilese, andak kılurmen." demiştir. Emîr Hüseyin ise oğlunu göndererek: "İtaat kemerini belimizge bağlarbiz. İltimas oltururkim, kanımızdın keçgeysen. Devlet mendin kaytıp senge müsellemler turur. Emdî sendin şefkat ve hürmet bizlerge tegse yaman bolmagusı turur. Mülk ve maldın köngül kotardım. Sendin ümidim oltururkim, mence yol berkeysenkim, Ka'bege barsam ve anda turup ibadet bile kalgan ömrümni keçürsem." şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Emîr Timur, Emîr Hüseyin'e kimsenin dokunmaması için emir vermiştir. Ancak Emîr Hüseyin, saklandığı eski şehrin camisinde yakalanıp Emîr Timur'a getirilmiştir. Emîr Timur, onu başışlamışsa da kısas üzere Keyhüsrev Huttelânî ve Emîr Müeyyed tarafından Emîr Timur'un haberi olmadan öldürülmüştür (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 96-97).

²⁵ Semerkand ve divân reisliğine Emîr Davud, Bölük komutalıklarına Emîr Caku'nun yanı sıra Emîr Seyfeddin, Emîr Abbas, İskender, Ali Şeyh, Alka Kavçın, Erdeşir Kavçın, Tamıka Kavçın'ın kardeşi Kimarî İnak tayin edilmişlerdir. Emîr-i Divân'a Sarı Buga, Hüseyin Barlas, Ak Buga, Hacı Mahmudşah, Elçi Buga Bahadur, Devletşah Bahşi getirilmişlerdir. Emîrî'l-ümera olarak Hitay Bahadur ve Şeyh Ali Bahadur seçilmişlerdir. Hiravul/ilgar olarak emîrî'l-ümera olan Hitay Bahadur ve Şeyh Ali Bahadur'un yanı sıra Ak Timur Bahadur, Tâbân Bahadur, Dekne Kavçın, Bahtışah, Kara Hindu, Tağnak, Apaçı Kelte, Kıran Buga Arslan tayin edilmişlerdir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 99).

²⁶ D. Ahsen Batur'un Yezdî çevirisinde *Zinde Çeşm* olarak geçmektedir.

102; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4630; Hondmir, 1994, s. 241; Muineddin Natanzî, 1957, s. 295, 296, 410)²⁷. Sıçan Yılı/773h./1372'de güçlü Karaunas/Karavanasların bulunduğu (Manz, 2006, ss. 217, 235)²⁸ Kunduz, Bağlan ve Kabul taraflarının vilayetleri, Sindustan'a genel vali tayin edilen (*Muizzü'l-ensâb*, 2006, vrk. 92a; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 176; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 104- 105; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4635; Hondmir, 1994, s. 236; Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî, 1974, ss. 377- 378; Muineddin Natanzî, 1957, s. 238)²⁹

²⁷ Emîr Musa, Emîr Timur'un Emîr Hüseyin'i yenerek Semerkand'da hükümdar olmasından hemen sonra kaçarak Zinde Haşım'ın yanına gitmiştir. Zinde Haşım, Emîr Timur'un kurmuş olduğu meclise gelme çağrısına kulak asmamıştır. Emîr Timur, Zinde Haşım'a elçi göndermiş ve elçiye "ben senin arkandan kefen ve kılıçla gelirim" demesine rağmen iyi niyetli davranmamıştır. Emîr Timur'un yanına gitmekte olan Horasan'ın meşhur beglerinden Bayramşah ve oğlu Tilançı'yi kardeşi Emîr Muhammed'e onları öldürmesini tembihleyerek teslim etmiştir. Olayı duyan Emîr Timur, Emîr Tâbân Bahadır ve Hoca Yusuf'u göndermiş fakat Zinde Haşım bunları tutuklamıştır. Bunun üzerine bizzat kendisi Şibirgan'a hareket etmiştir. Af dileyen, kılıçla ve kefenle huzura geleceğini söyleyen Zinde Haşım affedilmiştir. Emîr Timur'un Semerkand'a hareket etmesinin ardından o, Emîr Musa'yı göndermiş, peşinden kılıçla ve kefenle Emîr Timur'un huzuruna gelmiştir. Emîr Olcaytu'nun şefaatiyle affedilen Zinde Haşım'a görevler verilmişse de kısa bir süre sonra Hanzâde'yle birleşerek Tirmiz'i yağmalamıştır. Bundan dolayı Emîr Timur, üzerine ordu göndermiş ve Emîr Caku Barlas onu teslim alarak Emîr Timur'a getirmiştir. Yine affedilen Zinde Haşım bir süre sonra Emîr Musa ve Hanzâde gibi emîrlerle tekrar muhalefete başlamış ve yakalanıp huzura getirildiğinde Emîr Timur onu affetmemiştir. "O, benim yanıma gelmesin, çünkü yende yılan beslemek akıl kârı değildir. Düşmanı dost zannetmek uzağı gören bilgi sahiplerinin yapacağı iş değildir." diyerek onu hapsedmiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987, ss. 73-77).

²⁸ Bu boy, Çağatay Ulusu'nun en önemlilerindedir. 13. yüzyılım başlarında Hindistan ve Keşmir sınırına Çağatay, Cuci ve Ögeday uluslarının önderleri tarafından sınır güvenliği için tayin edilen tamma askerlerinden oluşan kalabalık Moğollar olup Hülâgü Han döneminde bağımsız olan topluluktur (Manz, 2006, ss. 214-215). Daha fazla bilgi için bk. a.g.e.

²⁹ Hondmir, Emîr Caku'nun Kunduz'un ve Bağlan'ın yöneticisi olduğunu bildirmektedir (Hondmir, 1994, s. 248). Emîr Caku'ya verilen yerler sayılırken Sindustan bazen Hindustan olarak verilmektedir. *Muizzü'l-ensâb*'ın Farsça nüshasında Sindustan, Rusça çeviri bölümünde Hindustan olarak verilmektedir. Ayrıca Ando da aynı şekilde Hindustan olarak vermektedir (*Muizzü'l-ensâb*, 2006, vrk 92a, s. 112; Ando, 1992, s. 79). Ancak bu iki yer farklıdır. Sind ismi, Sanskritçe *sindhu* (nehir) sözünden gelmektedir. Pakistan'ın güneydoğusunda İndus nehri çevresinde bulunmaktadır (Özcan, 2009, s. 242). Ebü'l-fidâ, Sind'i on beşinci iklim, Hindistan'ı on altıncı iklim olarak vermektedir. Sind bölgesinin sınırları "...batıdan Kirman sınırı ile Sicistan çölünün tamamı, güneyden Kirman ile deniz arasındaki çöl ve çölün güneyindeki deniz, doğudan Fars denizi kuşatır. Zira deniz Kirman ve Sind bölgesinin etrafında yay yapar. Sind bölgesinin doğusunda bir girinti oluşturur. Sind bölgesini doğudan

Caku Barlas'ın, 785h./1383 yılında aynı görevde bulunduğu görülmektedir. Emîr Timur'un Mazenderan'da Emîr Veli'ye karşı sefere çıktığı sırada yolda Emîr Timur'un huzuruna çıkarak gerekli hürmeti gösterdikten sonra Kabulistan bölgesinin önemli meseleleri hakkında bilgi vermiş ve dönmüştür (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 109; Şerefüddin Ali Yezdî, I, 1336, s. 262; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, ss. 140-141; Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond, 1380, s. 4691). Lu Yılı/1376'da ise Urus Han üzerine yapılan sefer sırasında Emîr Timur tarafından Semerkand'ın başına bırakılmıştır (Yezdî, I, 1336, s. 206; Yezdî, 2013, s. 119). Emîr Caku Barlas, 1383 sonu veya 1384 başında ölmüştür (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 145; Hondmir, 1994, s. 248).

Sonuç

Emîr Caku Barlas, Tuğluk Timur Han'ın Maveraünnehir üzerine yaptığı ilk seferden itibaren ölümüne kadar geçen süre boyunca yani yaklaşık yirmi dört sene, Emîr Timur'un yanında bulunmuştur. Emîr Timur'un mücadelesinin başında kendisinin ve oğlu Cihanşah'ın isimlerinin anılması, onun Barlas boyunun ileri gelenlerinden olduğunu ve askerî bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Emîr Timur'un yanında emîrül-ümera ve tavacı olması, kabilevî özelliğinin yanı sıra yaptığı hizmet süresince başarılı ve önemli faaliyetlerde bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim Katlan, Kunduz ve Bağlan askerlerinin komutanı olarak Zinde Haşm'ı kuşatmış ve Şibirgan'ı ele geçirmiştir.

Emîr Caku Barlas, Emîr Timur'un yanında bulunan diğer beyler gibi onun saltanatının güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu katkı sadece kendisiyle sınırlı kalmamış, oğulları ve torunları da önemli mevkilerde yer alarak bu sürece katkıda bulunmuşlardır. Ancak bu katkı, özellikle Emîr Timur'un mücadele dönemi olan 1370 yılına kadarki süreçte tam bir sadakatle yerine getirilememiştir. En azından Emîr Caku Barlas özelinde bu böyle olmuştur. Çünkü Emîr Caku Barlas'ın normal şartlarda Emîr Timur'un yanında kalan tek emîr olduğuna şahit olunduğu gibi zor zamanlarında onu terk edebildiğine de şahit olunmaktadır. Emîr Timur'un muhtemelen saltanat mücadelesi sırasında emîrül-ümerası olan Caku Barlas, oğlu Cihanşahla birlikte dönemin sözü geçen ve itibarlı ümerası arasında yerini alarak Emîr Timur'un saltanatının kurulmasında ve güçlenmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Hindistan'ın bir kısmı kuşatır." şeklindedir (*Ebü'l-fidâ Coğrafyası*, 2017, ss. 280, 285). Güyük/Köyük Han orduları 643h./1245'te Sind memleketine yöneldiğinde Multan hâkimi Melik Seyfüddin Hasan Karluğ, Multân şehrini ve kalesini boşaltarak Dîvel ve Sindüstân tarafına hareket etmiştir (*el-Cûzcânî*, 2016, s. 127). Emîr Timur, Pir Muhammed Mîrza bin Cihangir Mîrza'ya Hint sınırına kadar yerler olan Kunduz, Bağlan, Kabul, Gazne ve Kandahar'ı vermiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 276).

Kaynakça

- Ando, S. (1992). *Timuridsche Emire nach dem Mu'izz al-ansab*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Clavijo. (1928). *Embassy to Tamerlane 1403-1406* (G. Le Strange, Çev.). London: George Routledge & Sons, Ltd.
- Ebü'l-fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-büldan)* (R. Şeşen, Çev.). (2017). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. (1987). *Vekayi* (C. II) (R.R. Arat, Çev.). Ankara: TTK.
- Gülensoy, T. ve Küçükler, P. (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hondmir. (1994). *Habibu's-siyer* (C. III/I). (W.M. Thackston, Çev., Ed.). Harvard: Harvard University.
- İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)* (D.A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kemalleddin Abdürrezzak Semerkandî. (1974). *Matla'-i Sa'deyn ve Mecma'-i Bahreyn* (Abdülhüseyn Nevaî, Nşr.). I. Tahran.
- Klaviyo. (1975). *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat* (Ö.R. Doğrul, Çev.). İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Manz, B.F. (2006). *Timurlenk* (Z. Bilgin, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî. (2016). *Tabakât-ı Nâsirî* (M. Uyar, Çev.). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Mirza Haydar Duğlat. (2006). *Tarih-i Reşidî* (O. Karatay, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Muhammed bin Hondşah bin Mahmud Mirhond. (1380). *Ravzatü's-safa Siyretü'l Enbiya ve Mülükü'l Hulefa* (C. Kiyanfer, Nşr.). VI-I/ IX. Tahran.
- Muineddin Natanzî. (1957). *Muntehebü'l-tevârih-i Mu'inî (Anonim-i İskender)* (J. Aubin, Tash.). Tahran.
- Muizzü'l-ensab*. (2006). İstoriya Kazahstana v Percidskih İstoçnikah. III. Almatı.
- Muizzü'l-ensab*. The British Library. Catalogue Or. 467.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme* (N. Lugal, Çev.). Ankara: TTK.
- Özcan, A. (2009). Sind. *DİA*, XXXVII, 242-244.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (1336). *Zafernâme* (M. Abbasî, Tash.). I. Tahran.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). *Zafernâme* (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yağlı, A. R. (2018). Timurlu Devleti Emîrleri I- Barlas Boyu: Togay Buğa Barlas. *History Studies*, 10 (10), 283-290.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve yerel nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere yazar adı gizlenerek iki alan uzmanına gönderilir. Hiçbir şekilde yazarlar hakem adlarını, hakemler yazar adlarını göremez. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştiri, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/turkiyat> adresinden giriş yapılarak gönderilmelidir.

Yazarların görev yaptığı kurum, unvan, iletişim bilgileri ve ORCID bilgisi makalelerinin ilk sayfasında, altta belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletisine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildirimler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle ve 11 punto yazı karakteriyle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 10 punto yazı karakteriyle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, koyu ve italik yazılmalı. Yazar görev yaptığı kurum, unvan, e-posta bilgilerini ve ORCID numarasını makalenin ilk sayfasında, sayfa altında belirtmelidir.

Öz/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Öz içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir öze yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizceden farklı bir dilde hazırlanmış makalelerde sırasıyla Türkçe, İngilizce ve üçüncü dilde hazırlanmış özler yer almalıdır. Özler içerik yönünden birbirinin aynı olmalı, 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özün hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar kelime verilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır ve 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5cm, yüksekliği 23,5cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından üst 2,6cm, alt 1,8cm, sağ ve soldan 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır. Paragraf aralarında boşluk bırakmak için öncesi ve sonrasına 6nk aralık verilmelidir.

Alt Başlıklar: İkinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Üçüncü düzey ve daha alt düzeydeki başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar APA kaynak gösterme sistemine göre yapılmalıdır. Kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişinin adı, soyadı, görüşme tarih ve yeri bilgilerini içermelidir. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Kaynakça Örnekleri:

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns,1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Beş satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre girinti bırakılarak, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımalıdır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını (16,5cm-23,5cm) aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve “konu” her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies (HUTAD), is a referred journal published semi annually since 2004, by the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal covers theoretic and/or practical studies on historical, social, cultural, economic, political aspects related to Turkish Studies as well as contemporary issues in an interdisciplinary approach.

Evaluation

Articles received, upon approval of the Editorial Board are sent to two experts for independent anonymous blind review. They are accepted and published based on the two positive reviews. In case one of the reviews is negative, a third expert assesses the article. The authors acknowledge the criticism of experts and reply accordingly. Reports are kept for a period of two years. Articles whether published or not are not returned to the author. The authors bear the full responsibility for the opinions they express.

General Rules

Contact: Authors should use the following address for their communication with the Journal:

Hacettepe University
Institute of Turkish Studies
Beytepe Campus 06532 Ankara
Tel: + 90.312.2977182 / 2976771
Fax: + 90.312.2977171
E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Important Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the address <http://dergipark.gov.tr/turkiyat>. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

Articles sent to HUTAD should not been previously published or sent to another journal.

Title: Not longer than 12 words, the title should be written in bold and capital letters. The translation in English should be accurate and placed above the English abstract in bold and small letters with capitalised initials.

Author's Name: The name and the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles.

Abstract: It should be between 100 and 200 words and prepared in a manner that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form and chart. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language other than these languages, there should be a third abstract in the relevant language. The abstracts should have the same content.

Key words: At least 5, at most 10 key words should follow the abstract, written in Turkish, English or a third language if relevant.

Article Text: The texts should have width 16,5 cm and height 23,5 cm written single-spaced and with 11 point letter size. The indent should be 2cm and page numbers begin in the second page (considering the title page as the first page). The texts should not be longer than 10.000 words typed in MS Word program and Times New Roman font or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: References and quotations follow the APA system. Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. Interviews include the persons' name and surname and the date and place the interview was held. When electronic source material is used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronik Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012
tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=

Quotations: Three-lined or less quotations should be given in the text using inverted commas. Longer quotations should be indented 1cm on both sides in a block that is single-spaced and 10-point letter type.

Footnote: General clarifications apart from quotations are given in numbered footnotes. The footnotes should be written in letter point size 10 and appear on the relevant page.

Tables and Graphics: Each table should have be numbered and bear a name title. The explanation for symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the relevant text sections.

Pictures to be published should be either professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the ‘topic’ should be clearly pointed out following each graphic. Their last digitalised two-coloured-white/black- and colourful pictures’ resolution should be 300dpi whereas line drawings should be 800-1200 dpi. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish, but upon Editorial Board approval, articles in Turkic Languages, and English, French, German and Russian are published up to one third of the journal. Articles written in Turkish ought to be follow the rules of the Turkish Language Association's Dictionary.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. Articles or part of them cannot be reproduced without the written permission of the publisher. Third parties can quote articles, pictures and shapes provided that they will give full reference. Permission for the copy of the pictures, tables, and shapes are the exclusive right of the author.